

arhivi

Glasiło Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2021

Letnik 44
št. 1

arhiivi

UDK 930.25 (497.4) (05)
UDC 930.25 (497.4) (05)

ISSN 0351-2835

9 770351 283001

arhivi

Glasilno Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2021

Letnik 44
št. 1

Sodna dvorana Okrožnega sodišča v Mariboru

Vir: SI AS 1201, Splošna zbirka fotografij Arhiva Republike Slovenije, p. e. Album Okrožnega sodišča Maribor.

Glasiło Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens
Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia
The Review of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.
© 2021 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
telefon: (01) 306 13 29
e-pošta: arhivi@arhivsko-drustvo.si
URL: www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/arhivi
FB: Facebook/Arhivsko društvo Slovenije

Odgovorna urednica: mag. Marija Čipič Rehar (Zgodovinski arhiv Ljubljana)
Glavni urednik: Jernej Komac (Arhiv Republike Slovenije)
Uredniški odbor: doc. dr. sc. Zdenka Bonin (Pokrajinski arhiv Koper), izr. prof. dr. Boris Golec (Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU), mag. Nina Gostenčnik (Pokrajinski arhiv Maribor), dr. Bojan Himmelreich (Zgodovinski arhiv Celje), dr. Mateja Jeraj (Arhiv Republike Slovenije), Uroš Lavrenčič Mugerli (Pokrajinski arhiv Nova Gorica), red. prof. dr. Walter Lukan (profesor v pokoju, Avstrija), dr. Elvis Orbanic (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, Područna jedinica u Puli, Hrvaška), doc. dr. Julijana Visočnik (Nadškofijski arhiv Ljubljana, škofijski arhivi), Katja Zupanič (Zgodovinski arhiv na Ptuju), Tanja Žohar (Arhiv Republike Slovenije)

Redakcija te številke je bila zaključena: 30. junija 2021
Revija izhaja dvakrat letno.
Cena posamezne številke je 12,50 EUR.

Lektorica: dr. Aleksandra Gačić
Prevodi: mag. Nina Gostenčnik (angleščina)
Fotografska dela: Jernej Komac
UDK: Alenka Hren
Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo in Arhivsko društvo Slovenije
Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Oblikovanje: Andreja Aljančič Povirk
Računalniški prelom: Uroš Čuden, MEDIT d. o. o., Notranje Gorice
Tisk: Fotolito Dolenc d. o. o.
Naklada: 300 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: *COBISS* (Slovenija); *EBSCO Publishing*; *ProQuest, Library & Information Science Source*; *Library, Information Science & Technology Abstracts with Full Text* (Združene države Amerike); *Centro de Información Documental de Archivos* (Španija); *Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg* (Nemčija)

KAZALO

JUBILEJI

Mitja Sadek Ob okroglem jubileju Mete Matijević **9**

Ivan Fras Sedemdesetletnica dr. Slavice Tovšak **12**

SODSTVO, ZAKONODAJA, PRAVOSODJE

GORAZD STARIHA Pregled zakonodaje glede služenja vojske za časa Marije Terezije in Jožefa II. **15**

MATEJA ČOH KLADNIK »Kulturbundovci« na zatožni klopi: ozadje sodnih procesov poleti 1945 **51**

LUKA CERAR Sodbe Vojaškega sodišča ljubljanskega vojnega področja poleti 1945 **71**

AIDA ŠKORO BABIĆ Arhivsko gradivo vojaških pravosodnih organov iz obdobja socialistične Jugoslavije: pregled in analiza stanja **99**

ANJA PRŠA Redna sodišča v Sloveniji med leti 1979 in 1994 **129**

ANJA PRŠA, BOŠTJAN ZAJŠEK, ALEŠ JAMBREK Vrednotenje dokumentarnega gradiva okrožnih in okrajnih sodišč ter sodnika za prekrške kot predpriprava za sestavo enotnih pisnih strokovnih navodil za obdobje v letih 1995–2004 **149**

JELKA MELIK Ustavno sodišče Republike Slovenije in arhivsko gradivo **185**

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

Dunja Mušič Europeana 2020: Kriza, sprememba in kultura **201**

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

Publikacije

Mateja Jeraj Mojca Šorn: Pomanjkanje in lakota v Ljubljani med veliko vojno **203**

Gordana Šövegeš Lipovšek Danijela Jurić Čargo in Lilijana Žnidaršič Golec: Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije, 4. zvezek – Urbarji iz zbirke mikrofilmskih kopij in zbirke digitalnih kopij ter urbarji iz raznih fondov in zbirk **205**

Ivan Vogrič Sodraških 800, monografija ob 800-letnici prve pisne omembe Sodražice **206**

Razstave

Uroš Lavrenčič Mugerli Meja na zahodu – razstava ob 100-letnici podpisa rapalske pogodbe **209**

Anja Prša	Aleksander Žižek: Memento mori; smrt in odnos do nje v arhivskem gradivu	210
Judita Šega	Slovenski pasijoni	212
Ivanka Uršič	Pilonovi negativni fotografij iz fonda dr. Engelberta Besednjaka in Rozalije Vuk	216
Jedert Vodopivec Tomažič, Nada Čibej	Od ISTRABENZA do ISTRABENZA: 1948–1996	217

OSEBNE VESTI

Miroslav Novak	In memoriam Marijan Gerdej (1948–2020)	225
Lojz Tršan	In memoriam Ivan Nemanič, prvi slovenski filmski arhivist (1931–2021)	227
Gregor Jenuš	In memoriam Vladimir Žumer (1949–2021)	229

INDEX

ANNIVERSARIES

Mitja Sadek	On the Occasion of the Anniversary of Meta Matijević	9
Ivan Fras	Slavica Tovšak, Ph. D. - Septuagenarian	12

JUDICIARY, LEGISLATION, JUDICATURE

GORAZD STARIHA	Military Service Legislation in the Time of Maria Theresa and Joseph II	15
MATEJA ČOH KLADNIK	Members of the Kulturbund on Trial: Background of the 1945 Summer Trials	51
LUKA CERAR	Ljubljana War Territory Military Court Judgements in the Summer of 1945	71
AIDA ŠKORO BABIĆ	Military Judicial Authority Archival Records from the Period of Socialist Yugoslavia: Overview and Analysis	99
ANJA PRŠA	Courts of Justice in Slovenia between 1979 and 1994	129
ANJA PRŠA, BOŠTJAN ZAJŠEK, ALEŠ JAMBREK	Appraisal of Records of District and Local Courts and Records of Minor Offence Judges as a Precondition for the Creation of Unified Written Professional Instructions for the Period from 1995 to 2004	149
JELKA MELIK	Constitutional Court of the Republic of Slovenia and Archival Records	185

ACTIVITIES OF ARCHIVES AND CONFERENCES

Dunja Mušič	Europeana 2020: Crisis, Change and Culture	201

REVIEWS AND REPORTS ON PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

Publications

Mateja Jeraj	Mojca Šorn: Shortage and Famine in Ljubljana during the Great War	203
Gordana Šovegeš Lipovšek	Danijela Juričić Čargo in Lilijana Žnidaršič Golec: The Guide to Land Registers in the Archives of the Republic of Slovenia, book 4 – Land Registers from the Collection of Microfilm and Digital Copies and Land Registers from Various Fonds and Collections	205
Ivan Vogrič	800 Years of Sodražica, Monograph at the 800 Anniversary of the First Written Mention of Sodražica	206

		Exhibitions
Uroš Lavrenčič Mugerli	Western Border – Exhibition at the Centenary of the Treaty of Rapallo	209
Anja Prša	Aleksander Žižek: Memento mori; Death and its Perception in Archival Records	210
Judita Šega	Slovene Passion Plays	212
Ivanka Uršič	Pilon's Photographic Negatives from the Fonds of Engelbert Besednjak, Ph. D. and Rozalija Vuk	216
Jedert Vodopivec Tomažič, Nada Čibej	From ISTRABENZ to <i>ISTRABENZ</i> : 1948–1996	217
		PERSONALIA
Miroslav Novak	In Memoriam Marijan Gerdej (1948–2020)	225
Lojz Tršan	In Memoriam Ivan Nemanič, the first Slovene Film Archivist (1931–2021)	227
Gregor Jenuš	In Memoriam Vladimir Žumer (1949–2021)	229

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ARHIVE

- ⊗ Prispevki morajo biti oddani v elektronski obliki (razmik 1,5 vrstice).
- ⊗ Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- ⊗ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati **izvleček** (maks. 10 vrstic), **ključne besede**, primerne za indeksiranje, in **povzetek** (maks. 30 vrstic). Pred povzetkom mora biti naveden spisec **virov in literature**.
- ⊗ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ⊗ Opombe morajo biti pisane enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature.
Primer: Merku: *Slovenska plemiška pisava*, str. 110.
- ⊗ V poglavju **Viri in literatura** morajo biti sistematično, po abecednem vrstnem redu, navedeni vsi viri in vsa literatura, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, internetne vire, časopisne vire, literaturo itd.
- ⊗ Citiranje arhivskih virov: oznaka države, arhiva, fonda ali zbirke in oznake nižjih popisnih enot.
Primer Arhiv Republike Slovenije: SI AS 1, šk. 1.
Primer za regionalne arhive: SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole, t. e. 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- ⊗ Citiranje literature (monografije): priimek, ime avtorja: *naslov (in podnaslov)* dela. Kraj: založba, leto izida.
Primer: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ⊗ Citiranje literature (periodika): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov periodike* letnik (leto izdaje), številka, strani članka.
Primer: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. V: *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226.
Primer: Krippenspiel. V: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, str. 1107.
- ⊗ Citiranje literature (zborniki): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov zbornika* (ime urednika). Kraj izdaje: založnik, leto izida, strani članka.
Primer: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. V: *Ad fontes. Otorepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- ⊗ Citiranje spletnih strani (naslov, točni naslov spletne strani, datum uporabe spletne strani).
Primer: Graščina Smlednik: <http://www.gradovi.jesenice.net/smlendnik.html> (dostop: 12. 6. 2020).
- ⊗ Slikovno gradivo (**največ 5 kosov**) sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (najmanj 300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF. Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom. Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.
- ⊗ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korektore načeloma opravi uredništvo.
- ⊗ Avtorji so dolžni upoštevati navodila, objavljena v vsaki tiskani številki *Arhivov* in na spletni strani ADS.
- ⊗ Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, so objavljeni tudi na spletni strani ADS. Avtorji z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije članka.

Uredništvo Arhivov

ARHIVI,
glasilo *Arhivskega društva in arhivov Slovenije* so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov in aktualna vprašanja s področja zaščite in hranjenja novih oblik zapisov informacij na računalniških medijih.

Prispevke sprejema uredništvo na naslov:

Uredništvo Arhivov
Zvezdarska 1, SI-1000
Ljubljana, Slovenija
T: +386 (0)1 306 13 29
e-pošta:
arhivi@arhivsko-drustvo.si

Rok za oddajo
prispevkov za vse rubrike
je za prvo številko
1. maj,
za drugo številko pa
1. oktober!

ARHIVI,

the *Review of the Archival Association and Archives of Slovenia* is the central Slovenian archival journal. It deals with a wide range of archival issues and includes articles in the fields of archival science, (administrative) history, auxiliary sciences of history, study of primary sources, archival theory and practice, and daily activities of the Slovenian archives and also presents problems in the field of protection and preservation of new forms of a written record on the computer media.

Papers should be sent to the editorial board:

Uredništvo Arhivov

Zvezdarska 1, SI-1000
Ljubljana, Slovenija
T: +386 (0)1 306 13 29
Email:
arhivi@arhivsko-drustvo.si

Deadlines

papers for all sections are to be submitted by

May 1

for the first number and by

October 1

for the second number!

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS FOR ARHIVI

- ⦿ Papers should be submitted in electronic form (1.5 line spacing)
- ⦿ Before being published all papers are peer-reviewed. Papers are published only if they receive a positive peer-review.
- ⦿ Papers for the sections *Articles and Papers*, *From Practice to Practice*, and *From Archival Files and Collections* must include a maximum 10-line **abstract**, **keywords** appropriate for indexing, and a maximum 30-line **summary**. List of **sources and literature** stands before the summary.
- ⦿ Authors should state their full address, title and/or profession, work place, and address of the institution where they work, phone number, and e-mail.
- ⦿ Footnotes are written uniformly under the line. Footnotes include short references that are fully explained together with abbreviations in the chapter Sources and Literature.
Example: Merku: *Slovenska plemiška pisma*, p. 110.
- ⦿ Chapter Sources and Literature includes a systematic recording of all sources and literature cited in footnotes, in alphabetical order. Archival sources, web sources, journals, literature etc. are stated separately.
- ⦿ Citation of archival sources: country reference code, name of archival institution, reference code of archival fond or collection and references of the units of description.
Example: Archives of the Republic of Slovenia: SI AS 1, box 1.
Example for regional archives: SI: SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole, box 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- ⦿ Citation of literature (monographs): surname, name of the author: *title (and subtitle) of the book*. Publishing place: publisher, publishing year.
Example: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ⦿ Citation of literature (articles in periodicals): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of periodical* volume (publishing year), number, pages of the article.
Example: Matijevič, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. In: *Arhivi* 26 (2003), no. 1, pp. 221–226.
Example: Krippernspie. In: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, p. 1107.
- ⦿ Citation of literature (articles in miscellany): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of miscellany* (name of the editor). Publishing place: publisher, publishing year, pages of the article.
Example: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. In: *Ad fonts. Otorepčev zbornik* (ed. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, pp. 225–269.
- ⦿ Citation of websites (title, URL, date of access).
Example: Graščina Smladnik: <http://www.gradovi.jesenice.net/smladnik.html> (accessed: 12. 6. 2020).
- ⦿ Graphic materials (**max. 5 pieces**) should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format. Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname. Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.
- ⦿ Editorial board reserves the right to send the submitted papers for language proofreading. Proofreading corrections are usually inserted in the papers by the authors themselves. Other corrections of a technical nature are usually done by editorial board.
- ⦿ Authors should follow these instructions, published in each issue of *Arhivi* and on the website of *Archival Association of Slovenia*.
- ⦿ Articles and papers that are published in the printed version of *Arhivi* are also published on-line on the homepage of the Archival Association of Slovenia. By giving their consent to the publishing of the printed version, authors also agree to their papers being published on-line.

Arhivi Editorial board

Ob okroglem jubileju Mete Matijević

Na začetku letošnjega leta je sedemdeseti življenjski jubilej praznovala upokojena sodelavka Zgodovinskega arhiva Ljubljana Meta Matijević, ki je s svojim delom pustila svoj pečat, ne le v novomeški enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana, ampak v slovenski arhivistiki nasploh.

Meta Matijević se je rodila 25. januarja 1951 v ljubljanski družini Kuščer, ki jo je krasilo neobičajno navdušenje nad znanostjo. Njen ded je bil znameniti slovenski zoolog in malakolog Ljudevit Kuščer, po katerem je poimenovano več vrst polžev, mehkužcev in drugih živali, ki jih je omenjeni odkril zlasti v podzemnem svetu, oče Dušan pa je bil dolgoletni profesor geologije na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo Univerze v Ljubljani. Kljub močni naravoslovni tradiciji v družini se je po končani Gimnaziji Poljane odločila za humanistiko ter leta 1975 diplomirala iz zgodovine in umetnostne zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Takoj po diplomi je našla zaposlitev v Arhivu Republike Slovenije. Za mentorja ji je bil dodeljen Ivan Nemanič, začetnik sistematičnega dela s filmsko kulturno dediščino, veliko se je ukvarjala tudi s starejšim arhivskim gradivom. Po treh letih jo je življenjska pot vodila v Novo mesto, kjer sta z možem, umetnostnim zgodovinarjem Jožefom, dobila zaposlitev v Dolenjskem muzeju. V muzeju je takoj prevzela kustodiat za kulturno zgodovino in svoje delo usmerila zlasti v vzpostavljanje in urejanje strokovne dokumentacije ter restavriranje ogroženih muzealij. Zelo se je angažirala pri pripravi razstave o železarni na Dvoru, ki jo je leta 1980 pripravila skupaj z Matijo Žargijem iz Narodnega muzeja Slovenije. Po osmih letih muzejskega dela se je vrnila k arhivistiki, ki ji je bila na neki način usojena in verjetno tudi bolj pisana na kožo kot muzealstvo. Leta 1986 je namreč izkoristila priložnost in se pridružila tričlanskemu kolektivu Enote za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto Zgodovinskega arhiva Ljubljana, ki je tedaj delovala v tesnih prostorih pritličja prvotne gimnazijske stavbe v središču Novega mesta. Ekipo so takrat sestavljali vodja enote Zorka Skrabl, arhivist Marko Polenšek in arhivski tehnik Marjan Penca.

Kmalu po prihodu v arhiv je opravila strokovni izpit iz arhivske dejavnosti. Na delovnem mestu arhivistke se je Meta Matijević najbolj posvetila starejšim arhivskim fondom, ki jih je pogosto našla celo v rinfuznem stanju. Delo z arhivskim gradivom je bilo nasploh njena največja strast. Neutrudno je iskala najboljše možne rešitve pri odločanju o načinu ureditve fondov, zlasti glede vprašanja prvotne ureditve. Pri številnih fondih je morala v skladu z načelom provenience najprej dodeliti napačno razvrščeno gradivo k ustreznim fondom. Od vsega začetka je zagovarjala ravensko popisovanje z logično vsebinsko strukturo. Popisi njenih fondov so natančni, vsebinsko bogati, zanesljivi in predvsem pregledni, česar si želi sleherni uporabnik arhivskega gradiva. Pri tem je treba omeniti, da se je nemščine, ki se je v šoli ni učila, in ravno tako pisane gotice priučila kar sama med neštetimi urami brskanja po dokumentih. Veliko truda je vložila v ureditev in popis fonda Mestna občina Novo mesto, ki obsega gradivo mesta od leta 1621 naprej, torej v te »ostanke mestnega arhiva, brez reda nagomiljene«, kakor je po ogledu podstrešja novomeškega rotovža še pred drugo svetovno vojno zapisal zgodovinar Janko Jarc. Ker se je dolgoletni malomarni hrambi kasneje pridružilo še nestrokovno razvrščanje tega gradiva med številne fonde, zlasti v času, ko je bilo to gradivo v muzeju, je morala najprej vse razsejano gradivo zbrati pod

eno streho. V povezavi s tem fondom je večkrat opozorila na veliko strokovno napako ob ustanavljanju novomeške enote arhiva leta 1973, ko so najstarejše arhivalije, zlasti novomeške mestne listine, ostale v Dolenjskem muzeju. Poleg omenjenega popisa je treba izpostaviti še nekaj njenih izvrstnih pripomočkov za uporabo, ki jih imajo danes na voljo uporabniki gradiva fondov Okrožni urad Novo mesto, Gimnazija Novo mesto, Davčna uprava Novo mesto, Narodna čitalnica Novo mesto in Gregorič Jože. Pred upokojitvijo se je zelo zavzeto ukvarjala z gradivom stare zemljiške knjige znotraj fonda Okrajno sodišče Novo mesto, ki je po njeni zaslugi sedaj izvrstno popisano.

Meta Matijević je bila dejavna tudi v Arhivskem društvu Slovenije, ki mu je predsedovala med leti 1992 in 1994. V tem času se je angažirala zlasti pri organizaciji XV. zborovanja arhivskih delavcev Slovenije v Novi Gorici (1993) ter strokovnih ekskurzij na Dunaj (1992) in Nizozemsko (1993). Med urejanjem arhivskega gradiva je pogosto naletela na zanimiv problem, ki je ni pustil pri miru, dokler ga ni podrobneje raziskala. Tako so nastajali številni članki s področja lokalne zgodovine in arhivistike, ki jih je najraje objavljala v Rasti, Kroniki in Arhivih. Ko je med urejanjem fonda Mestna občina Novo mesto naletela na bogato gradivo o prebivalcih mesta in njihovih hišah, je v njej začela zoreti ideja o znanstveni obdelavi te tematike. Leta 2007 je naposled izšla monografija, ki nedvomno sodi v sam vrh zgodovinarstva, ki je doslej preučevalo Novo mesto. V knjigi *Novomeške hiše in ljudje* je raziskala zgodovino novomeških hiš in njihovih lastnikov s poudarkom na obdobju od sredine 18. do sredine 19. stoletja, pri čemer je katalog hiš postavila v širši upravni, urbanistični, gospodarski in demografski kontekst dolenjske prestolnice. Ob tem je ovrgla ali postavila pod vprašaj mnoge trhle, a trdovratne trditve in interpretacije o novomeški zgodovini. Meta Matijević se je na ta način podpisala pod *chef-d'oeuvre*, h kateremu se bodo vračale še generacije prihodnjih raziskovalcev zgodovine Novega mesta. Veliko vrednost tega dela je navsezadnje prepoznala tudi stroka, saj je leta 2008 zanj prejela Aškerčevo priznanje.

Le dobri dve leti pred upokojitvijo pa so Meta Matijević našli povsem novi izzivi. Leta 2008 je prevzela vodenje novomeške enote in s tem tudi skrb za varno hrambo gradiva. Slabe prostorske razmere v enoti so jo zelo bolele, zlasti zaradi dolgoletnih praznih obljub in fig v žepih odločevalcev. Nepozabna je bila njena izvedba arhivskega koledarčka za leto 2009, ki je z neprikrito ironijo in pravo dozo humorja prika-

zoval klavno stanje arhivskih prostorov na grmskem gradu. Slabi pogoji za delo in hrambo gradiva so novomeško enoto sicer spremljali že od vsega začetka, in ko se je arhiv iz treh neprimernih dislociranih skladišč leta 1995 začel seliti v grad Grm, je vse kazalo, da so končno prišli boljši časi. Ko je bil leta 2009 na arhivskem gradivu v grajskih depojih odkrit velik izbruh plesni, je bilo treba gradivo čim prej preseliti v ustrežnejše prostore. Vsi zaposleni v enoti so se pod njenim vodstvom v naslednjem letu povsem usmerili v reševanje te problematike, da bi lahko v novo najeti depo preselili vse ogroženo gradivo. Meta Matijević je skrbno vodila reševalno akcijo, ki so jo spremljale obsežne menjave okužene tehnične opreme, sprotno urejanje gradiva in izdelovanje zasilnih seznamov pri nepopisanem gradivu. Pri tem nam je bila kot edina gospa v družbi mlajših moških kolegov pri prenašanju škatel, čiščenju ter drugih umazanih in fizično napornih delih vedno za vzor.

Ob selitvi je prevzela še eno, nič manj zahtevno nalogo. Ker so se v samo dveh letih upokojili vsi trije arhivisti iz enote, je morala kot zadnja iz stare garde prevzeti vlogo mentorice mlajšim arhivistom in zagotoviti kontinuiteto strokovnega dela v enoti. Vendar njena *treditio lampadis* ni bila zgolj suhoparno prenašanje znanja, temveč bolj prikaz pozitivnega odnosa do gradiva in do arhivskega poslanstva nasploh. Za pripravnika, ki se v svetu arhivov na začetku praviloma počuti nekoliko izgubljen, so bili dragoceni zlasti številni pogovori, za katere si je vedno rada vzela čas. Debate o arhivistiki, zgodovinopisju in še marsičem je vedno začinil njen kritični pogled na stvari, ki bi se večini utegnile zdeti neproblematične. Ti neformalni sestanki, ki jih je sama kot strastna kadilka in ljubiteljica kave oboževala, so imeli vedno neki smisel. Na njih smo reševali vse akutne težave in prihajali do najboljših idej za prihodnje delo.

Za konec naj Meti skupaj s svojimi sodelavci zaželim še veliko ustvarjalnosti, zadovoljstva in zdravja v prihajajočih letih z iskrenim upanjem, da ostanemo še naprej v stikih. *Ad multos annos, cara septuagenaria!*

BIBLIOGRAFIJA (izbor):

Novomeške hiše in ljudje: s poudarkom na obdobju od srede 18. do srede 19. stoletja. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2007.

Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. V: *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226.

Ocena stanja materialnega varovanja v arhivskih depojih Zgodovinskega arhiva Ljubljana – Enota za Dolenjsko in Belo krajino na gradu Grm v Novem mestu. V: *Arhivski depoji v Sloveniji* (ur. Jedert Vodopivec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2009.

Dokumenti iz zgodovine novomeške gimnazije 1746–1946: razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto. Novo mesto: Gimnazija Novo mesto, 1996.

Novomeška trgovina in trgovci: razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto; avtorici teksta, izbor dokumentov Meta Matijević, Zorka Skrabl. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2005.

Napad kmetov na francoske vojake v Novem mestu leta 1809. V: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 46 (1998), št. 3, str. 42–46.

Železarna na Dvoru pri Žužemberku: zgodovina, tehnologija, izdelki. Avtorji besedil: Jože Šorn, Meta Matijević, Matija Žargi. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1980.

»Naznanim jest potpisani mestni stražnik«: slovenska poročila mestnih stražnikov konec 19. stoletja. V: *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 17 (2006), št. 5, str. 427–446.

Pisma misijonarja Otona Skole. V: *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 17 (2006), št. 1, str. 42–51.

Cesarjev rojstni dan: cesarjev rojstni dan leta 1820, Jožef Ressel, abbé Martin Kuralt in novomeški tiskar Tandler. V: *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 12 (2001), št. 6, str. 560–565.

Junaštvo, ki ga ni bilo: ponaredek o novomeški zgodovini leta 1809. V: *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 11 (2000), št. 2, str. 149–155.

Stiški Gradec ali Bajnofški turn? O nastanku Novega mesta. V: *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 10 (1999), št. 3–4, str. 281–284.

Meščanska garda v Novem mestu. V: *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 9 (1998), št. 3, str. 252–264.

Godba meščanske garde v Novem mestu. V: *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 9 (1998), št. 5, str. 471–478.

Železarna kneza Auersperga na Dvoru sredi 19. stoletja. V: *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 2 (1991), št. 4, str. 409–416.

mag. Mitja Sadek

Sedemdesetletnica dr. Slavice Tovšak

Ta zapis je nastal, da se ne pozabi na življenjsko delo izjemnega prispevka k razvoju slovenske arhivistike, varovanju in ohranjanju arhivske dediščine, predstavljanju le-te javnosti, strokovnega izobraževanja in za dolgoletno zaslužno delo v Arhivskem društvu Slovenije. Dopolnjen je še z drobci zelo dejavnega življenja po upokojitvi.

Dr. Slavica Tovšak je osebnost, ki je s svojim delom pustila globok pečat v delovanju Pokrajinskega arhiva Maribor in slovenski arhivistiki. Rojena je bila leta 1950 v Rogaševcih, osnovno šolo je obiskovala na Ravnah na Koroškem, v Rogaševcih in Mariboru. Leta 1969 je maturirala na II. gimnaziji v Mariboru. Po končani gimnaziji se je vpisala na Pedagoško akademijo Maribor in jo končala leta 1972. V letih od 1985 do 1988 je študirala na smeri zgodovina-geografija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in si pridobila naziv profesorice zgodovine in geografije. Podiplomski študij je opravila na Pedagoški fakulteti v Mariboru – program zgodovina in si pridobila znanstveni naziv magistra znanosti. Leta 2005 je postala doktorica znanosti.

Dr. Slavica Tovšak se je v Pokrajinskem arhivu Maribor zaposlila leta 1979 kot arhivska sodelavka za gradivo družbenopolitičnih organizacij. Leta 1996 si je pridobila naziv višja arhivistka in leta 1998 arhivska svetovalka. V arhivu je vrsto let poleg arhivskega strokovnega dela opravljala še dolžnosti predsednice strokovnega kolegija in namestnice direktorja. Od leta 2000 do upokojitve leta 2011 je bila direktorica Pokrajinskega arhiva Maribor.

Od svoje zaposlitve dalje je opravljala strokovno delo (zbiranje, urejanje in popisovanje arhivskega gradiva, izdelava pripomočkov za uporabo gradiva, sodelovanje pri pripravi arhivskih razstav in pri objavi dokumentov). Ob stoletnici Planinske zveze Slovenije leta 1998 je pripravila zelo odmevno razstavo Slovenija alpska dežela, ki je gostovala v Avstriji, Švici, Italiji, na Hrvaškem v Šibeniku, Dubrovniku, Karlovcu in Zagrebu. Ob zaključku popisovanja arhivskega gradiva Okrajnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Murska Sobota je pripravila obširen inventar.

V obdobju, ko je bila direktorica arhiva, je vodila zahteven projekt priprave Vodnika po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor, ki obsega 1.272 strani in je izšel leta 2009. Ob tem je uspešno nadzorovala izvedbo podrobne inventure arhivskih fondov in zbirk, ki jih je bilo v tem času skoraj 2.000. Zelo se je zavzemala za založniško dejavnost. Arhiv je v času njenega vodstva letno izdal tudi pet in več publikacij v serijah Katalogi, Viri, Inventarji in druge monografije.

Posebno pozornost je posvečala ustvarjalcem zasebnega arhivskega gradiva. Navezovala je stike s številnimi ustvarjalci, ki so pogosto obiskovali arhiv zaradi dogovarjanja o varovanju gradiva in prevzemu. Številne je tudi sama obiskala ob različnih priložnostih tudi v prostem času. Tako je dr. Slavica Tovšak sodelovala pri številnih prevzemih arhivskega gradiva, tudi arhivskega gradiva

nekoč uspešnega mariborskega gospodarstva. Zaslužna je za prevzem gradiva o življenju in delu dr. Vaneka Šiftarja (1919–1999), pravnika, kulturnega in političnega delavca. Fond Šiftar Vanek obsega kar 219 arhivskih škatel. Zaradi svoje delovne zavzetosti, strokovne odličnosti in družbene angažiranosti je leta 2011 postala predsednica programskega sveta Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije, ki ima sedež v Petanjcih. Veliko angažiranost je namenila tudi pridobivanju osebnega fonda mag. Branka Rajštra, ki ga je po njegovi smrti predala soproga Štefka Rajšter.

Ob strokovnem delu, ki ga je opravljala v arhivu in bila predsednica strokovnega kolegija ter namestnica direktorja, je opravila magistrski študij in ga zaključila z magistrskim delom o zadrugah v mariborskem okrožju 1945–1946. V času, ko je bila direktorica, je nadaljevala doktorski študij in ga zaključila z zagovorom disertacije leta 2005. Za študij je v popoldanskih urah ostajala v arhivu in pregledovala arhivsko gradivo. S svojim raziskovalnim delom je močno pripomogla k popularizaciji institucije in arhivskega gradiva povojnega obdobja.

V času njenega vodenja je arhiv začel dejavno reševati prostorsko problematiko. Leta 2001 je bilo arhivsko gradivo iz številnih, povsem neprimernih lokacij, preseljeno na eno, takrat najprimernejšo, začasno lokacijo. Projekt je bil logistično zelo zahteven, saj je bilo treba preseliti 7.000 tekočih metrov arhivskega gradiva in vzporedno tudi toliko arhivskih polic. Ob preselitvi je bila predvidena tudi nadgradnja s podesti. Ta se je izvajala sproti, skladno z višino pridobljenih sredstev od financerja in predvsem s pridobljenimi lastnimi sredstvi. Za izvedbo selitve gradiva je ob svoji angažiranosti motivirala za nesebično delo tudi sodelavce. Na njeno povabilo sorodnim institucijam in objavo v medijih so dnevno sodelovali tudi prostovoljci iz Mariborske knjižnice, pedagoške in pravne fakultete ter drugi.

Njena vztrajnost je omogočila tudi ureditev prostorov za obe enoti arhiva na Ravnah na Koroškem in v Dolini pri Lendavi. Na sedežu arhiva na Glavnem trgu se je zavzela za sanacijo stavbe in uspelo ji je pridobiti sredstva za izvedbo številnih nujno potrebnih sanacijskih del. Sočasno je dejavno sodelovala v postopku denacionalizacije, ki je bil sprožen za stavbeni kompleks, v katerem je sedež arhiva, in uspešno zagovarjala stališče, da vsa investicijska vlaganja presegajo okvirje za vračanja stavbe v naravi. Ministrstvo za kulturo je tako pridobilo stavbo v last, Pokrajinski arhiv Maribor pa v upravljanje. Uspešno delo in vodenje Pokrajinskega arhiva Maribor sta prispevali k temu, da sta bila opravljena obsežna

nujna sanacijska ukrepa (prenova strehe, fasade in oken, sanacija skladiščnih prostorov, obnova čitalnice, pisarne za stranke in knjigoveške delavnice).

Na strokovnem področju se je zavzemala za učinkovito delo arhivistov tako v arhivu kakor tudi na terenu. Podpirala je razvoj, uvajanje in delo z ustrezno programsko opremo za popisovanje arhivskega gradiva, kar se je pokazalo na količini ustrezno strokovno obdelanega arhivskega gradiva, ki je kot tako na razpolago uporabnikom tako v arhivu kot prek spleta. Na tem področju je tudi zahtevala in v določenem delu dosegla poenotenje arhivskega strokovnega dela, kar predstavlja pomemben temelj nadaljnjemu razvoju stroke.

Nadaljevala je izvedbo zastavljenih mednarodnih projektov: Mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora in mednarodnega arhivskega posvetovanja v Radencih. Od leta 2002 je bil z njenim prizadevanjem Pokrajinski arhiv Maribor ponovno samostojen organizator posvetovanj, zbornik pa je začel izhajati z novim imenom Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Do leta 2011 je uspešno vodila organizacijski odbor posvetovanja in uredniški odbor zbornika, ki je pod njenim vodstvom pridobival kakovost, na posvetovanje pa ji je uspelo privabiti izkušene tuje strokovnjake in predstavnike mednarodnih arhivskih organizacij.

Prizadevala si je za prepoznavnost arhiva tudi v tujini in za produktivno mednarodno sodelovanje ter izmenjavo strokovnih izkušenj. Med drugim je podpisala dogovor o mednarodnem sodelovanju z Arhivom Republike Srpske. Za prepoznavnost in sodelovanje s strokovnjaki iz tujine si je prizadevala tudi na vsakoletni mednarodni arhivski konferenci Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja v Radencih. Povzetke posvetovanj so tako objavljale strokovne revije tudi v tujini (Arhivski vjesnik, Arhivska praksa).

V svojem 11-letnem vodenju Pokrajinskega arhiva Maribor je uresničila večino ciljev, ki si jih je zastavila, pa vendar ji je eden izmed večjih ostal neuresničen. Zavzemala se je namreč za končno rešitev in najustreznejšo prostorsko rešitev. To bi bila novogradnja, ki jo arhiv nujno potrebuje. Vendar se je postopek ob vsaki menjavi oblasti na lokalni in državni ravni vedno bolj ali manj začel znova. To prizadevanje nadaljuje še sedaj s svojim delovanjem v organu zavoda – svetu zavoda, katerega predsednica je tudi trenutno.

Ves čas svoje strokovnega in vodstvenega dela v arhivu je bila dejavna članica Arhivskega društva Slovenije, kar je bilo še posebej vidno v uspešnem sodelovanju z društvom pri organizaciji društvenih posvetovanj in članstvu v uredniškem odboru društvenega glasila Arhivi.

Po upokojitvi se je povsem predala številnim dejavnostim, ki se jim ni mogla posvetiti v polnosti zaradi službenih obveznosti. Velika planinka, ustanoviteljica Planinskega društva Jakoba Aljaža organizira številne pohode, ki jih predhodno sama prehodi. Udeleženci njenih tur se ponovno in ponovno udeležujejo pohodov. Sama se je priključila odpravam v visokogorja tudi na drugih celinah, na primer v Ande. Prav tako je organizatorica tradicionalnih planinskih pohodov po otokih Jadranskega morja. Seveda je zraven tudi pri kolesarjenju. Potovanj po nizozemskih čudovitih kolesarskih poteh in bivanja na spremljajoči ladjici prav tako ne manjka. In še bi lahko naštevali. Kot izšolana pedagoška delavka je iskana predavateljica na Univerzi za tretje življenjsko obdobje. Še več, voditi mora tudi več skupin, ker so njena srečanja pravi magnet za udeležence. Želimo si, da bi natančneje in s številnimi pomembnimi podrobnostmi svoje življenje predstavila v avtobiografiji ali spominih.

Želimo ji še nadaljnje sodelovanje z arhivom in uspeh pri vseh dejavnostih, ki jih vodi ali je vanje vključena. Na mnoga zdrava leta!

Ivan Fras

1.02 Pregledni znanstveni članek

SODSTVO, ZAKONODAJA, PRAVOSODJE
JUDICIARY, LEGISLATION, JUDICATURE

UDK 34:355.21(436)"1740/1790"

Prejeto: 30. 4. 2021

Pregled zakonodaje glede služenja vojske za časa Marije Terezije in Jožefa II.

GORAZD STARIHA

dr. zgodovinskih znanosti, arhivski svetnik

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

e-pošta: gorazd.stariha@guest.arnes.si

Izvleček

V članku je prikazana zakonodaja glede služenja vojske za časa Marije Terezije in Jožefa II. Iz vsebine številnih patentov je razbrati, kaj vse se je dogajalo, kaj je bilo treba urejati, kaj so ljudje počeli, da bi se izognili vojski, kakšne in katere so bile številne izjeme služenja, kako je potekalo naborništvo, kakšne so bile fizične in starostne norme za vojaka, nadalje da so se vojaki lahko poročali, bili na koncu invalidi, da je bila korist tudi od prodaje starih vojaških »cap«, ...

Tudi iz te »vojaške« zakonodaje je razvidna absolutistična težnja po urejanju sistema, da se za vsakogar ve, kje mu je mesto in kako se mora ravnati, »da bo prav«. Z doslednim citiranjem vseh predpisov je možen (hitrejši) vpogled v zakonodajne akte kot vire vedenja o pogosto navajanih zadevah. Precej je tudi manj znanih »novosti«.

Abstract

MILITARY SERVICE LEGISLATION IN THE TIME OF MARIA THERESA
AND JOSEPH II

The article presents military service legislation in force in the time of Maria Theresa and Joseph II. Contents of numerous patents bear witness to events happening at the time, show various manners of avoiding military service, present which were exceptions to military service, how enlistment was carried out and which were physical and age norms for a soldier. We can find evidence of the fact that soldiers could get married, were disabled after the war and that there was some advantage in selling old military »rags«...

This »military« legislation also shows the absolutist aspiration to control the system, to have all persons in their allocated places and prescribe the right manner of their behaviour. Consistent citation of all regulations provides for a (faster) view into legislative acts as sources for often cited matters. There are also many less known "novelties".

Ključne besede:

18. stoletje,
služenje vojske,
naborniki,
dezerterji,
kazensko pravo,
vojaški invalidi,
vojaška
zakonodaja,
poroke vojakov

Key-words:

18th century,
military service,
recruits,
deserters, penal
code, disabled
soldiers, military
legislation,
soldier marriages

Popisovanje nabornikov

Najemniške vojske, ki so se uveljavile ob prehodu iz 13. v 14. stoletje,¹ so sčasoma, v 16. stoletju, postale prava stalna najemniška armada.² Vzdrževanje najemniških enot je delalo velike preglavice. Najemniki, landsknehti, so na primer pogosto sredi vojne odpovedali službo cesarju Maksimilijanu I. (v vojnah z Benečani in Francozi). Seveda zaradi neplačevanja oziroma kakšnih drugih pogojev.

V času tridesetletne vojne (1618–1648) je vojska potrebovala veliko »delovne sile«. Pri novačenju je največ zalegel denar, s prigovarjanjem in pijačo. Če to ni zaleglo, so uporabili tudi silo. V kasnejšem obdobju te vojne naj bi se kandidati prijavljali že kar sami, ker se delo ni izplačalo – »nihče ni vedel, kdo bo žel tam, kjer je bil sejat.«

Po končani tridesetletni vojni je šest polkov (regimentov) ostalo v stalni službi in to je začetek prve stalne vojske v Avstriji.³ V 17. stoletju je prevladovalo še najemništvo, vendar so že poznali stalne regimente. Ti so se stalno selili, povzročali zlasti v večjih mestih nenehne skrbi glede nastanitve ter pogosta trenja med vojaki in civilnim prebivalstvom.⁴ V tem času je cesar Leopold I. ustanovil 17. pešpolk (12. 2. 1674), ki je leta 1817 prišel na Kranjsko in bil nato znan kot kranjski »domovinski« regiment, ker so v njem večinoma služili domači fantje.⁵

Konec 17. stoletja so začeli uvajati prisilno novačenje za regimente, od začetka 18. stoletja so kontingente za novačenje začeli porazdeljevati na dežele s tem, da so izbirali med denarnim plačilom in naborom določenega števila rekrutov (že za špansko nasledstveno vojno, 1701–1714, so morale dežele oziroma gosposke priskrbeti določeno število vojakov).⁶

Nekako od leta 1748 so tak način najemanja enot potrjevali stanovi, nato je prehajal v navado in od leta 1753 imamo opravka s t. i. stalnim dopolnitvenim moštvo, ki ga je moralo določeno ozemlje po potrebi dovajati v vojsko. Da bi dobili potrebno statistično podlago za porazdelitev kontingenta, je bil v letih 1753–1754 opravljen prvi popis prebivalstva, najprej po farah in nato po gospostvih.⁷

Nabor je potekal pred nabornimi komisijami in da te niso bile imune na razne koruptivne poskuse, nam pove uredba iz leta 1758, ki je prepovedovala, da bi naborni komisarji, častniki, zdravniki ali kdor koli drug pri naboru jemal ali zahteval kakršna koli darila od nabornikov.⁸

Velika sprememba je nastopila leta 1770, ko je bila po pruskem zgledu uvedena konskripcija, popis vojaških obveznikov.⁹ Patent z dne 10. 3. 1770 je v preambuli ugotavljal:

»Zadnje vojne so pokazale, kako so mnogi tlačani zaradi vpoklica v vojaški stan odtegnjeni od svojih obrti, zemlje, žena in otrok, pa tudi zaradi nasilne rekrutacije zatirani in razžaljeni. Da se temu odpomore in da bosta imela meščan in tovarnar mir pri svojem delu in obrti, kmet pa na svoji zemlji; da bodo edini sinovi, tudi možje edinih hčera, trgovski mojstri, pomočniki in vajenci, nadalje kdorkoli

¹ Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 210.

² Capuder: *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*, str. 7.

³ Capuder: *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*, str. 8.

⁴ Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 367–368.

⁵ Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 367–368; Capuder: *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*, str. 17, 24.

⁶ Capuder: *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*, str. 20, 22.

⁷ Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 367–368.

⁸ Uredba z dne 15. 2. 1758 (Nro. 488). Uredbe in drugi zakonodajni akti so citirani s spletne strani Avstrijske narodne knjižnice, ALEX: <https://alex.onb.ac.at>.

⁹ Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 368.

že je potreben polju, obrti, tovarni, manufakturi, trgovini – da bodo vsi ti lahko nemoteni pri svojem delovanju, se bo izvedel splošen popis duš, s katerim se bo doseglo sredstvo, kako namesto dosedanjega nabornega sistema, ki je breme za podložnike in v katerem ni nihče gotov svojega položaja, preiti na nov sistem splošne obrambe, ki bo za vse neškodljiv, še celo koristen in nabornikom dobrodošel, ker bodo z uvedenim dopustništvom večino leta lahko doma pri svojih in se v rojstnem kraju ukvarjali z zaslužkom.

*V ta namen bo popis poverjen komisarjem vojaških uradov in vojaškim častnikom. Obenem se bo popisala tudi vlečna živina in oštevilčile se bodo hiše. Podložniki pred tem popisom ne smejo bežati, prav tako ne skrivati vlečne živine, sicer bodo kaznovani.*¹⁰

Za izvedbo popisa in namen uvedbe splošne vojaške obveznosti so bile leta 1770 izdane še dodatne odredbe. Septembrska dvorna odločba je določala, da so morali biti popisani vsi podložniki, tudi tisti, ki so bili v službi na poslaništvih in državnem dvornem svetu (tudi tisti, ki so stanovali izven poslopij poslaništev in državnega dvornega sveta). Prav tako so morale biti popisane in oštevilčene vse hiše, tudi cesarski dvor ter dvorni dvorci za oddih, državna pisarna in nunciatura.¹¹

Prva decembrska dvorna odločba je glede popisa duš in hiš ukazovala, da so morali hišni lastniki pod grožnjo s kaznijo 9 gld hišno številko vidno in prepoznavno obesiti, uradniki pa to številka vpisati v urbarne in davčne knjige. Tiste, ki bi hišne številke namenoma izbrisali, uničili oziroma naredili nespoznavne, je bilo treba ustrezno denarno kaznovati, če niso imeli premoženja, pa telesno kaznovati; od pobrane kazni je tretjina pripadala morebitnemu denunciantu. Prav tako podložniki niso smeli več spreminjati priimka zaradi posesti, ampak so morali obdržati tistega, ki so ga dobili ob rojstvu.¹² Zadnje določilo se verjetno nanaša na prakso, če se je nekdo priženil (ali kako drugače pridobil posest), je prevzel hišni priimek.

Drugi decembrski »dvorni dodatek« je določal, da je bilo treba podložnike, ki so bivali v prostorih nekega ministrstva, popisati pri okrožnih uradih (v okviru ministrstva), tiste, ki so stanovali izven prijavljenih hiš ministrstva, ki so torej vsak dan prihajali služiti od zunaj, pa tam, kjer so bivali.¹³

V patentu o popisnem in nabornem sistemu je cesar Jožef II. ukazal, da od leta 1781 dalje letno vzdržujejo naborni popis po nabornih okrajih, in sicer tako, da naj bi šli vojaški častniki skozi vsa naselja, od hiše do hiše, razen v glavnih mestih, kjer so morali za točnost evidenc jamčiti oziroma javljati spremembe hišni lastniki. Te popisne obhode naj bi začeli vsako leto konec februarja in naj bi trajali najdlje do konca maja. Za uspešnost tega osveževanja nabornih evidenc so zapovedali tudi vestno vzdrževanje civilnih matičnih evidenc med letom (okrajni komisariati in gosposka uradništva, ki jim morajo biti v pomoč župani). Za tistega, ki ne bi sproti, v štirih dneh, prijavil številčnih sprememb v svoji družini, moškega ali ženskega spola, je bila za plemstvo, duhovstvo, uradništvo, honoracijarje in meščane predvidena kazen 30 kr, za družinske poglavarje kmečkega stanu je bil namesto tega predviden 24-urni zapor.

Nadalje so v patentu določene podrobnosti postopka in v okviru tega, da bodo konec februarja začeli naborni častniki usklajevati svoje evidence s civilnimi »knjigami«, v katerih naj bi bile zavedene spremembe, ki so nastale čez leto (vojaški pojezd od hiše do hiše je bil predviden bolj za preverjanje oziroma za najbolj oddaljene posamezne hiše in zaselke – op. pis.).

¹⁰ Patent z dne 10. 3. 1770 (Nro. 1178).

¹¹ Dvorna odločba z dne 28. 9. 1770 (Nro. 1236).

¹² Dvorna odločba z dne 15. 12. 1770 (Nro. 1259).

¹³ Dvorna odločba z dne 22. 12. 1770 (Nro. 1263).

Ob teh letnih revizijah so morali vojaški častniki prešteti tudi vojaške dopustnike in ugotoviti, ali kdo ne manjka ali je (postal) neuporaben za vojaško službo, da ga nadomestijo z drugim.¹⁴

Za vzdrževanje popisa so bile zelo pomembne evidence, kar sta dodatno določali dvorna odločba in uredba iz leta 1784, da bodo v prihodnje krstne, poročne in mrliške vpisnike vodili tudi kaplani v vojski in pošiljali letna sumarna poročila civilnim oblastem. Krajevni župniki naj bi krščene, poročene in umrle vojaške osebe sicer vpisovali v svoje vpisnike, a bi jih v letnih poročilih okrožnim uradom izpustili, da se ne bi podatki o vojaških osebah podvajali in delali zmedo v statistikah prebivalstva.¹⁵

Da bi cesarju lahko vedno predstavili točne podatke o stanju prebivalstva, je bilo treba predpisane obrazce o prebivalstvu točno in redno letno izpolnjevati, dopolnjevati in pošiljati.¹⁶

Odlok iz leta 1778 je določal, da se stroški nabora krijejo iz davčne blagajne (torej ne bremenijo vojske neposredno).¹⁷

Potovanja in menjava bivališč »popisnih obveznikov«, nabornikov

Absolutistična oblast že tako ni imela rada preveč mobilnega prebivalstva, saj je to oteževalo vsakršen nadzor. Potovanja in seljenja mladih fantov, nabornih kandidatov ali že nabornikov so bila sploh nezaželena.

Dvorna odločba iz leta 1752 je zapovedovala, da brez cesarsko-kraljevega in deželnoknežjega dovoljenja ne sme nihče potovati na tuje oziroma tja pošiljati otrok, niti se ne smejo plemenite ali druge premožne ženske poročati s tujci. Iz tega najvišjega ukaza so bili izvzeti trgovci in obrtniki in tisti višjega stanu, ki so imeli na tujem posesti in so morali določen čas biti tudi tam.¹⁸

Leta 1771 so ukazali, da se v prihodnje nobenemu za orožje sposobnemu in v vojaško knjigo zapisanemu obrtnemu pomočniku ali dninarju ne sme dati dopust za na tuje, tudi za najkrajši čas ne. Dočim so za orožje nesposobni lahko dobili dovoljenje za potovanje na tuje, a za krajši čas, omejen na četrť ali pol leta.¹⁹

Popisni in naborni sistem Jožefa II., ki je začel veljati leta 1781, je v § 4 določal previdnostne ukrepe glede potovanja in preseljevanja podložnikov, za katere so bile odgovorne njihove gosposke.²⁰

Če je bila dvorna odločba iz leta 1752 še splošnejša, so v letu 1789 v želji, da bi preprečili nezakonito odhajanje popisanih fantov iz njihovih nabornih okrajev, ukazali, da vsakega fanta, ki se je sicer ukvarjal z obrtjo, a se ni mogel izkazati z dovoljenjem svojega zemljiškega gospostva, da ima dovoljen (name-ravan) odhod iz dežele, primejo in za orožje sposobne takoj pošljejo v vojsko, za orožje nesposobne pa kaznujejo po obstoječih predpisih zaradi prepovedanega odhoda (v drugo deželo, iz nabornega kraja, iz domače vasi). Tiste, ki bi takim fantom brez potnega dovoljenja njihovega okraja nudili nastanitev, naj kaznujejo, če so kmečkega stanu z osemdnevnim zaporom z dvema postoma ob kruhu in vodi, če sodijo med honoracijorje,²¹ pa s plačilom denarne kazni 50 gld.²²

¹⁴ Patent z dne 6. 9. 1781 (str. 46–114, 5. Abt. 3. Band).

¹⁵ Dvorna odločba z dne 1. 6. 1784 (str. 14–15, 5. Abt. 7. Band).

¹⁶ Uredba z dne 21. 6. 1784 (str. 15, 5. Abt. 7. Band).

¹⁷ Odlok z dne 7. 5. 1778 (Nro. 1981).

¹⁸ Dvorna odločba z dne 26. 8. 1752 (Nro. 212).

¹⁹ Uredba z dne 7. 9. 1771 (Nro. 1334).

²⁰ Patent z dne 6. 9. 1781 (str. 46–114, 5. Abt. 3. Band).

²¹ Vplivni premožneži.

²² Dvorna odločba z dne 28. 2. 1789 (str. 30–31, 5. Abt. 18. Band); Dvorna odločba z dne 16. 4. 1789 (str. 31–32, 5. Abt. 18. Band).

Ta ukrep so čez nekaj mesecev omilili z ukazom, da gospostva prav tako brez utemeljenih vzrokov ne smejo oteževati izdaje potnih listov ali dovoljenj ali jih celo zavračati za posameznike, ki so bili zaradi svoje dejavnosti »nepogrešljivi« kje drugje. Prav tako so bili že od leta 1782 pripravljene spregledati emigracijo mladeničem, ki so iz čiste nevednosti emigrirali pred 20. letom starosti in se vrnili prostovoljno.²³

Oprostitev nabora

Da je lahko zaledje, ki je vojsko živelo, nemoteno delovalo (vsaj v miru), je bila določena delovna sila od začetka oproščena služenja vojske. To so urejali številni patenti, ki so sproti določali, kdo je oproščen vojske, a se je čez leta pokazalo, da gre za dokaj ista delovna področja.

Zlasti v obdobju Marije Terezije in Jožefa II. so patenti naštevati vrsto posameznih izjem, nekaj je bilo tudi splošnejših, ki so zajemali več obrti ali celih področij.

Jedrnato je izražala politiko nabora uredba iz leta 1757, da ker je treba storiti vse za nemoteno delovanje tovarn, je treba zaposlene v tovarnah, kolikor se le da, oprostiti nabora.²⁴

Delavci, ki so v tovarnah opravljali samostojno delo in tisti, ki so za priučitev na njihovih delovnih mestih potrebovali dalj časa, so bili oproščeni nabora. Navadne pomožne delavce in dninarje so morali ob vsakokratni zahtevi gospodske odpustiti iz tovarne (za naborne kandidate), pri čemer je bila gosposka dolžna na zahtevo tovarne priskrbeti druge primerne delavce.²⁵

Tudi zaposleni v poklicih, ki so se ukvarjali z delom za vojsko, so bili oproščeni vpoklica.²⁶

V § 6 patenta Jožefa II. o popisnem in nabornem sistemu, ki je določal, kdo je bil primeren za nabor in kdo ga je bil oproščen, so pri oproščenih zapisali, da so bili poleg Judov, za katere nikdar ni bilo vprašanje, da se jih ne jemlje v vojsko in se jih popisuje ter evidentira zgolj v civilne namene,²⁷ vojske oproščeni moški kristjani iz vrst duhovščine, plemstva, uradništva, vplivnih veljakov (honoracijerjev) in sinovi teh zadnjih treh zvrsti. Poleg teh še (navadni) ljudje, ki so bili nujno potrebni v kmetijstvu, obrti, rudarstvu, solinarstvu, smodništvu, solitrstvu, železarstvu, pomorstvu, tovarništvu in drugi, ki so bili nujno potrebni za to, da so dežele lahko delovale (nekaj izjem je bilo še dodatno določenih za Gmunden in Galicijo).²⁸

Leta 1784 so »ponovno ponovili«, da so po § 11 popisnega sistema vojakov oproščeni tisti, ki so nujno potrebni pri poljedelstvu, obrti, tovarnah, rudnikih, ladjeplovstvu ali pri kakršnih koli nujnih opravilih za potrebe dežele.²⁹

Dvorna odločba iz leta 1789 je v bistvu spet ponavljala gornje, da so v skladu s popisnim in nabornim sistemom gosposke in magistrati zavezani, da skrbijo, da k vojakom postavijo samo tiste, brez katerih lahko gladko tečejo katera koli nujno potrebna deželna opravila (v poljedelstvu, plovbi, obratovanju rudnikov ...). V nasprotnem bi lahko povzročali slabo voljo pri domačih in tujih tovarnarjih. Z izrednimi rekrutacijami bi lahko odvrčali k priseljevanju v deže-

²³ Dvorna odločba z dne 29. 8. 1789 (str. 33–34, 5. Abt. 18. Band); Patent z dne 2. 8. 1782 (str. 278, 2. Abt. 1. Band).

²⁴ Uredba z dne 12. 2. 1757 (Nro. 469).

²⁵ Uredba z dne 18. 12. 1764 (Nro. 771).

²⁶ Uredba z dne 28. 3. 1778 (Nro. 1965).

²⁷ Že leta 1788 si je Jožef II. premislil.

²⁸ Patent z dne 6. 9. 1781 (str. 46–114, 5. Abt. 3. Band).

²⁹ Vladna odločba z dne 28. 1. 1784 (str. 20–21, 5. Abt. 7. Band).

lo tuje in spodbujali k izseljevanju domače podjetnike.³⁰ Ta odločba je bila namenjena podjetnikom, druga z istega dne je opozarjala, da so nabora oproščeni tudi tisti, ki so kakor koli nujno potrebni za delovanje dežel (opravila dežel).³¹

Rudarji, delavci v fužinah, livarnah, tovarniški delavci.

Po panogah so bili v zaledju nepogrešljivi **rudarji** in »pridelovalci« solitra in smodnika. V letu 1757 so naročali, da je pri naboru treba paziti, da ne zajamejo nikogar, ki bi delal v rudniku ali fužini, kar bi se lahko pripetilo, ker je bilo v rudarskih mestih poleg teh tudi precej drugih za vojsko sposobnih iz drugih cehov in obrti, iz katerih je bilo dovoljeno popolniti naborne kvote (in bi lahko pomotoma zajeli tudi kakšnega rudarja ali **fužinarskega delavca**).³² Tudi rudnikom solitra in tovarnam smodnika (lastnikom le-teh) naj bi dajali spregled in solitrnih rudarjev, smodniških delavcev in vajencev ne bi jemali za nabornike.³³ Od leta 1760 je bilo smodniške pomočnike, solitrne hlapce (rudarje) in vajence, ki so bili že nekaj časa v uku, najstrože prepovedano jemati za nabornike. Če bi kakšno gospostvo ali mesto takšnega dostavilo za nabornika, ni bilo dovolj, da bi namesto njega postavili drugega za službo sposobnega, temveč je bila predvidena še kazen.³⁴

Seveda rudarji iz splošnega popisa duš niso bili izvzeti.³⁵

V letu 1771 je sledila ponovna uredba, da so solitrni hlapci in hlapci pri pridobivanju železove rude (pranju) v času opravljanja te službe ravno tako prosti nabora kot rudarji.³⁶ V letu 1778 je sledila uredba, ki je povzemala, da se rudarjev ne jemlje več k nabornikom.³⁷

Zelo pomembni so bili tudi »izdelovalci rezil« – **kovači in kosarji**. Odločba iz leta 1785 je nalagala, da so kosarski hlapci in pomočniki oproščeni vojaščine, a če služijo vojsko, jih je v primeru potrebe treba odpustiti.³⁸

Pri nabiranju nabornikov naj bi pustili pri miru **delavce v tovarnah platna in tkalske pomočnike**.³⁹ V času Marije Terezije so patenti določali (1759–1771), da delavcev (tekstilnih) tovarn v Schwachaterju in Lichtenwertherju niso novačili; prav tako ne barvarskih, sviloprejskih, suknarskih in trakarskih pomočnikov.⁴⁰ Izdelovalci finih stvari iz sukna, pliša in volne so bili povsem oproščeni nabora.⁴¹ Pletilci volnenih nogavic, tkalci platna in sukna, krznarji, pozamenterji, belilci, njihovi sinovi, pomočniki in vajenci ter trgovci s temi stvarmi so bili oproščeni vojske in izvzeti iz nabora. Vendar so v tem patentu naštetih primeri, v katerih to ne velja, gre predvsem za tiste, ki so to imeli kot kmečko dodatno dejavnost.⁴²

Pri splošnem popisu duš so bili vsi uslužbenci in delavci trgovstva (**trgovskega stanu**) oproščeni nabora. Tudi sinovi, katerih očetje so bili pri popisu oproščeni nabornega prispevka v okviru stanov, niso bili obvezniki tako dolgo, dokler so bili pod jurisdikcijo svojih očetov. Če so nastopili poklic ali stan, ki tega ni bil oproščen, so jih zapisali k tistim, od katerih »se jemlje stanovski prispevek nabornikov«.⁴³

³⁰ Dvorna odločba z dne 29. 7. 1789 (str. 32–33, 5. Abt. 18. Band).

³¹ Dvorna odločba z dne 29. 7. 1789 (str. 58, 5. Abt. 18. Band).

³² Dvorni predpis z dne 1. 2. 1757 (Nro. 468).

³³ Uredba z dne 12. 8. 1757 (Nro. 480).

³⁴ Dvorni predpis z dne 23. 2. 1760 (Nro. 536).

³⁵ Dvorna odločba z dne 27. 10. 1770 (Nro. 1250).

³⁶ Uredba z dne 20. 7. 1771 (Nro. 1321).

³⁷ Uredba z dne 15. 4. 1778 (Nro. 1976).

³⁸ Odločba dvorne pisarne z dne 1. 6. 1785 (str. 743–744, 5. Abt. 8. Band).

³⁹ Dvorni predpis z dne 12. 3. 1760 (Nro. 537).

⁴⁰ Uredba z dne 3. 5. 1759 (Nro. 524).

⁴¹ Uredba z dne 14. 5. 1763 (Nro. 691).

⁴² Dvorna odločba z dne 12. 1. 1771 (Nro. 1272).

⁴³ Dvorna odločba z dne 27. 10. 1770 (Nro. 1249).

Ladijskega osebja in ladijskih hlapcev (**pomorščakov in mornarjev**), ki so bili že tri leta v taki službi, niso novačili.⁴⁴

Iz vojaškega popisa so bili izvzeti, oproščeni nabora izprašani **lekarnarji, kirurzi in padarji**, četudi so bili podložnega stanu, zaradi njihove nujne potrebnosti. Prav tako so bili oproščeni tudi njihovi pomočniki in vajenci, a ne tudi otroci.⁴⁵

Sinovi in služabniki trgovcev s steklom in izdelovalcev **stekla** (tovarnarjev) ter nadalje umetniki gospostva Neuschloss (Gradec) so bili oproščeni vojaškega nabora.⁴⁶

Uradnike loterije je bilo prepovedano rekrutirati.⁴⁷

Da vajenci pri c.-kr. lovcih niso bili izvzeti iz nabornega popisa, je bilo zapisano v posebni uredbi.⁴⁸ Torej so (c.-kr.) **lovci** bili oproščeni.

Svobodnjaki zgolj zaradi svojega stanu niso bili oproščeni vojaščine. Lahko so bili izvzeti zaradi kakšnih poklicnih kvalifikacij (izjem, ki so jih določali patenti), sicer so bili del nabornega sistema (obvezni služiti vojsko).⁴⁹

Posestniki kmetij, njihovi edini sinovi, možje hčera naslednic kmetij ali drugače dokazljivo nepogrešljivi ljudje (**kmetje**) so bili oproščeni vojaške službe.⁵⁰

Šolstvo je bilo visoko na prednostni lestvici Marije Terezije in patent iz leta 1777 je odredil, da so tam, kjer so se normalne šole šele vzpostavljale, šolske moči (**učitelji**) oproščene vojaščine vsaj dve leti, potem se je pričakovalo, da se bo že vzpostavilo toliko šolskega osebja, da oprostitev ne bo več potrebna.⁵¹

Tisti študentje, ki so lahko z dovoljenjem deželnih oblasti nadaljevali šolanje prek prvih štirih šol in so se kasneje izkazali z dobrim spričevalom, so bili nabora oproščeni in so bili v popisnih listih zavedeni pod »deželi potrebni«. ⁵² To odločbo iz leta 1778 so nekoliko dopolnili čez štiri leta za tiste študente, ki se niso mogli izkazati s predpisanim, da jih je treba zapisati v naborne pole.⁵³

Tudi dejansko zaposleni pomočniki šolskih učiteljev so bili oproščeni nabora.⁵⁴

Uredba iz leta 1778 je določala, da so bili **postiljni** prosti naborništva.⁵⁵ Za poštno hlapce je patent iz naslednjega leta določal, da če so bili naborno popisani podložniki, nikakor niso bili prosti rekrutacije. Vendar naborne oblasti poštnega mojstra niso smele presenetiti, ampak so ga morale prej obvestiti, katerega hlapca nameravajo vpoklicati. Če je ta pobegnil ali je že bil ubežnik, je bil poštni mojster dolžan priskrbeti drugega, za vojaško službo sposobnega moža.⁵⁶

Samopoškodovanje v izogib vojaški službi

Samopoškodovanje v izogib vojaški službi je bilo prisotno že od nekdaj. Nekateri so se poškodovali med vojno, drugi preventivno že pred naborom. Za slednje je uredba iz leta 1753 določala: »Tiste, ki se sramotno in strahopetno želijo odtegniti vojaški službi tako, da se poškodujejo na telesu in udih in se tako drznejo storiti se neuporabne za obrambo domovine, je treba najprej javno razsta-

⁴⁴ Uredba z dne 30. 4. 1759 (Nro. 523).

⁴⁵ Dvorna odločba z dne 16. 11. 1770 (Nro. 1253).

⁴⁶ Dvorna odločba z dne 31. 3. 1775 (Nro. 1676).

⁴⁷ Dvorna odločba z dne 5. 12. 1778 (Nro. 2038).

⁴⁸ Uredba z dne 12. 1. 1771 (Nro. 1275).

⁴⁹ Uredba z dne 19. 6. 1772 (Nro. 1404).

⁵⁰ Dvorni predpis z dne 19. 4. 1771 (Nro. 1295).

⁵¹ Uredba z dne 5. 11. 1777 (Nro. 1917).

⁵² Dvorna odločba z dne 27. 6. 1778 (Nro. 1997).

⁵³ Uredba z dne 28. 3. 1782 (str. 143, 5. Abt. 3. Band).

⁵⁴ Dvorna odločba z dne 27. 8. 1787 (str. 498, 3. Abt. 13. Band).

⁵⁵ Uredba z dne 12. 4. 1778 (Nro. 1974).

⁵⁶ Uredba z dne 10. 4. 1779 (Nro. 2063).

viti na sramotnem odru v njihovem domačem kraju, potem pa takoj, brez izjeme, poslata za deset let v ogrsko obmejno trdnjavo Petrovaradin na delo na okopih. Vendar pa je treba vsak tak posamezen primer samopoškodovanja prijaviti visokemu, tudi najvišjemu mestu, in o stvari izdati sodbo.

Da pa se ne bi kdo skliceval na nevednost glede zapovedi tega patenta, se z vso resnostjo zapoveduje, da se ga razglasi javno in razločno ne samo po mestih in trgih po magistratih, nadalje na vseh deželskih sodiščih, dalje po deželi po gospodskih uradnikih in vaških županih, temveč se ga nabije tudi na mestna vrata, vrata magistratov in županstev oziroma na take kraje in konce, kjer se vsakemu kar najprimerneje lahko da na znanje. Nič manj ni oskrbeti vsakega vaškega župana, šankarja ali gostilničarja z izvodi patenta, da ga pritrldijo na svoje hiše. Okrožne, deželskosodne in gosposke oblasti, in vsi drugi uradniki, pa morajo neprestano trdno skrbeti za pokoravanje patentu.»⁵⁷

V časih, ko so morali vojaki za polnitev puške imeti zdrave prednje zobe, da so lahko z njimi odtrgali vrh patrone s smodnikom, so si naborniki zato, da jih ne bi potrdili k vojakom, pulili zobe, kar je bilo kaznivo.⁵⁸ Da bi se temu izognili, je patent zapovedoval, da je treba take za strah drugim kar najostreje kaznovati. Zato je morala gosposka te nemarneže takoj zapreti, jih zaslišati, prijeti tudi tiste, ki so jim pulili zobe, in jih brez vsakih izgovorov, da so jih boleli zobje ali podobno, vklenjene poslata na Dunaj, zapisnike z njimi pa dostaviti v zakonsko kaznovanje deželni oblastem.⁵⁹

Tik, preden so januarja 1784 preklicali kazen iz patenta z dne 15. 7. 1753, ki je za tistega zločinca, ki se je sam pohabil, predvidevala najprej sramotni oder in nato deset let na gradnji utrdb, so ga oktobra 1783 še obnovili. Od januarja dalje so torej takšne, ki so se sami pohabili in niso bili več sposobni za službo s strelnim orožjem, pošiljali za hlapce k vozarjem ali h kanonirjem. Čez dva meseca so ta patent dopolnili, da tisti samopoškodovanci, ki so jih določili za kanonirske hlapce, v mirnem času prestajajo dolgoletno kazen, če v tem času izbruhne vojna, gredo služiti kot kanonirski hlapci. Tudi po prestani kazni so bili za primer vojne zapisani kot kanonirski hlapci. Na ta določila so ponovno opozorili v patentu iz decembra 1794.⁶⁰

Ob priliki, ko si je (avstrijski) podložnik, da mu ne bi bilo treba v vojsko Republike Poljske, odrezal prst, se je postavilo vprašanje, ali naj to obravnavajo upravopolitične ali kazenskosodne oblasti in kako to kaznovati. Kot vodilo je patent z dne 30. 11. 1789 določil, da se glede samopoškodovanja uporabljata §§ 121 in 122 zakona o zločinih in kaznih⁶¹ (določala sta, da je to kaznivo dejanje in se kaznuje s težko ječo in javnim delom). Poleg tega naj se poleg kazenskih upoštevajo še upravne uredbe glede deželnokežje vojaške službe. Samo po sebi naj bi bilo razumljivo, da se te uredbe niso uporabljale proti podložnikom, ki so se pohabili, da bi se izognili služenju vojske v tuji državi.⁶²

Nabiranje in lovljenje nabornikov

Gospostva in gosposke so morali priskrbeti določeno število nabornikov, kako so to počela, nam razodeva tudi zakonodaja.

⁵⁷ Uredba z dne 18. 7. 1753 (Nro. 279).

⁵⁸ Dvorni predpis z dne 21. 2. 1756 (Nro. 438).

⁵⁹ Dvorni predpis z dne 28. 9. 1759 (Nro. 530).

⁶⁰ Dvorna odločba z dne 14. 10. 1783 (str. 56, 5. Abt. 7. Band); Dvorna odločba z dne 22. 1. 1784 (str. 7, 5. Abt. 7. Band); Dvorna odločba z dne 23. 3. 1784 (str. 57, 5. Abt. 7. Band); Patent z dne 13. 12. 1794 (str. 150–159).

⁶¹ Zakonik o zločinstvih in njihovem kaznovanju z dne 13. 1. 1787 (Justizgesetzsammlung, str. 7–60).

⁶² Dvorna odločba z dne 30. 11. 1789 (str. 82–83, 5. Abt. 18. Band).

»In ker se je nadalje izvedelo, da se veliko ljudi na deželi iz sramotnega strahu pred naborom skriva sem ter tja, da iščejo zatočišče pri drugih gosposkah v deželi, ali celo v drugih deželah, ter da se to celo trpi z vednostjo drugih,« je uredba iz leta 1753 (vnovič) zapovedovala, da so morale gosposke tuje ubežne podložnike izročati njihovim gosposkam nazaj, jih niso smele prikrivati ali si jih celo prisvajati kot lastne nabornike, za svojo naborno kvoto, morale so jih vsaj naznaniti (če ne že prijeti in vrniti, kamor so spadali). Kazen za neizročanje ali kakršno koli prikrivanje je znašala 150 gld, če prestopnik ali skrivač ni bil podložnik, in 50 gld, če je bil podložnik.⁶³

Mesta so tudi morala oddajati določeno število nabornikov in uredba iz leta 1761 je ugotavljala, da se dogaja, da so kraljeva mesta skoraj vse zahtevane nabornike nabirala iz občinskih vasi, kar je podložnike po vaseh zelo težko prizadelo. Pri tem so se mesta izgovarjala, da ne vedo, koliko nabornikov naj bi prispevala mesta sama in koliko podložniki (z dežele). Uredba je določala, da bo po novem treba določiti, koliko podložnikov mora dati mesto in koliko vasi.⁶⁴

Gosposke so lahko kot svoje naborne podložnike oddale tudi tiste prebivalce, ki ji sicer niso pripadali, a so že deset let živeli na njenem ozemlju in so imeli tam tudi potrjen domicil in so jih šteli med domače podložnike, tudi kot naborne kandidate.⁶⁵

Za stimulacijo so leta 1758 vajencem vseh profesij, ki so vstopili v vojaško službo, zaključili učno dobo in jim podelili učna pisma, razen tistim, ki bi v učni dobi storili kaznivo dejanje.⁶⁶

Gospostvom in drugim, ki so morali dostavljati nabornike, se je včasih ponudila priložnost, da so prišli do nabornikov tudi izven časa, določenega za popolnjevanje enot. Dvorni predpis iz leta 1761 jih je spodbujal, naj jemljejo rekrute, kadar jih le lahko in to se jim bo štelo v dobropis pri prihodnjih rekrutacijah.⁶⁷

Če je prišlo pri naboru do ovir in niso dostavili katerega nabornika, je morala za to vojska ali uradništvo – kdor koli je bil kriv za to – plačati 200 gld kazni, kot štirikratni znesek za odkup od vojaščine. Prav tako so leta 1761 zapovedali, da v prihodnje dežela ni smela terjati teh nabornih penalov od podložnikov ali uradnikov, ampak so morala to gospostva plačati iz lastnega žepa.⁶⁸

Poleg »pravih« zapriseženih vojakov je regiment lahko izmed popisanih iz svojega nabornega okraja za dodatno plačilo neobvezno novačil sanitejce, vozarje, kovače, sedlarje, jermenarje in krojače, seveda z dovoljenjem zemljiške gosposke. Za pratež so lahko najemali tudi več vojakov, kot jim je letno pripadalo »pravih« nabornikov.⁶⁹

Podložnike, zaposlene pri topništvu in poljskih pekarnah, so priznali gospostvom kot prave nabornike, za kvoto, ki so jih bila dolžna dostavljati. Podložnike, ki so bili zaposleni v zasebnih službah pri častnikih, so morala gospostva poklicati nazaj in jih postaviti za »prave« nabornike (če so seveda hotela, da se štejejo v dolžnostno kvoto).⁷⁰

Podložnikov nemških in ogrskih dednih dežel niso mogli najemati na osnovi pogodb, ampak so jih lahko jemali v stalno vojaško službo (z njimi niso mogli podpisovati začasnih pogodb, ampak je zanje veljala trajna vojaška obveznost).⁷¹

⁶³ Uredba z dne 18. 7. 1753 (Nro. 279).

⁶⁴ Uredba z dne 1. 10. 1761 (Nro. 602).

⁶⁵ Dvorni predpis z dne 8. 10. 1755 (Nro. 412).

⁶⁶ Uredba z dne 9. 4. 1758 (Nro. 493).

⁶⁷ Dvorni predpis z dne 21. 3. 1761 (Nro. 572).

⁶⁸ Dvorni predpis z dne 11. 7. 1761 (Nro. 588).

⁶⁹ Dvorna odločba z dne 23. 8. 1771 (Nro. 1327).

⁷⁰ Uredba z dne 16. 1. 1779 (Nro. 2043).

⁷¹ Uredba z dne 28. 5. 1763 (Nro. 694).

Po popisnem in nabornem sistemu Jožefa II., ki je začel veljati leta 1781, je bilo v popisnih čeških in avstrijskih deželah 37 nemških pehotnih regimentov, poleg nemške konjenice in drugih vojaških korpusov. Vsem tem so bili določeni naborni okraj, iz katerih so popolnjevali svoja moštva.

§ 6 je določal, kdo je bil primeren za nabor in kdo ga je bil oproščen. Izbira ljudi, ki so bili pogrešljivi doma in torej primerni za vojsko, je bila prepuščena odločitvi in oceni civilnih oblasti, vojska je morala samo paziti, da uradniki ne bi ravnali samovoljno in pristransko, ter je morala take primere javljati na vrhovno poveljstvo.

Gospostva so lahko v svoj naborni kontingent štela samo svoje lastne podložnike, in ne (tudi) tujcev in drugih domačinov, med katere so spadali otroci vojakov, komedijanti in tisti, ki niso bili dolžni dajatev dotičnemu gospodstvu.

Po § 7 naj v mirnem času ne bi k vojakom klicali poročenih. Vendar je bilo odvisno od civilnih oblasti, kateri moške so bili nepogrešljivi v poljedelstvu, obrti in pri drugih v deželi potrebnih opravilih. Vsekakor so najprej vpoklicali pogrešljive samske fante, v mirnem ali vojnem času, nato še (pogrešljive) poročene. Pri tem je morala vojska paziti, da ne bi uradniki iz pristranskih namenov novačili poročenih namesto samskih.⁷²

V mirnem času so umrle vojake, invalide in dezertarje nadomestili z dopustniki za nedoločen čas (§ 9). Vsak tako »aktivirani« nabornik, ne glede na vojaški rod, je dobil iz vojaške blagajne 3 gld denarja na roke (*Handgeld*), s katerim si je lahko kupil prve potrebne malenkosti, kot so bili trak za povijanje lasnih kit,⁷³ glavnik, nož in sablja, krtača za čevlje, robec.

Ko so torej v mirnem času regimenti popolnili svoje vrste iz vrst dopustnikov za nedoločen čas, so morale vojaške in civilne oblasti v medsebojnem sodelovanju popolniti tudi vrste dopustnikov, torej nabrati »frišne« nabornike iz nabornih okrajev (§ 10). To so morali početi obzirno, mirno in tiho, pri tem niso smeli povzročati najmanjše pozornosti ob mejah. Ta nabor naj bi bil čim pravičnejše porazdeljen, ne po številu hiš, kot se je včasih dogajalo v deželah in je bilo v nasprotju z načeli nabornega sistema, in tudi ne po nekem splošnem odstotku na prebivalstvo, temveč glede na dejansko razmerje za orožje sposobnih mož do potreb regimentov (glede na to naj bi torej konkretne naborne kvote določali na osnovi popisa sposobnih za vojsko – op. pis.), nadalje glede na popisne knjige krajev po okrožjih in okrajih, pri čemer je bilo treba upoštevati odsotne (§ 6).

V nadaljevanju so gospodstva in gosposke seznanili poveljnike čet s poi-menskimi seznanji, v katerih naseljih in hišah (hišnih številkah!) so posamezni naborniki. Ti poveljniki so nato poslali zaupne in primerne podčastnike in prostake, da so pobrali nabornike brez z gledovanja in hrupa iz hiš. Takoj, ko so bili ti ocenjeni, izmerjeni in kirurško pregledani, so jih poslali iz regimentov domov na dopust za nedoločen čas. Ker naborniki niso dobili za ta nabor povrnjenih nobenih stroškov, so morali biti, če le možno, izmerjeni in pregledani v rodnem oziroma v kraju stalnega bivališča. Če to ni bilo možno in so morali na pregled v tretji kraj, naj bi bila njihova pot čim krajša in naj bi čim manj časa čakali na pregled(u).

S takim načinom popolnjevanja regimentov iz dopustnikov za nedoločen čas in nato dopustnikov iz nabornih okrajev naj bi se začelo prvič v času tabornih in vojaških vaj v letu 1781 in naj bi tako potekalo vsako leto ob istem času v vseh deželah in vrhovna poveljstva naj bi o izvršenem takoj izčrpno poročala dvornemu vojnemu svetu.

Letni manjko se je zaradi dezertacij, bolezni, smrti in drugih primerov

⁷² Patent z dne 6. 9. 1781 (str. 46–114, 5 Abt. 3. Band).

⁷³ »Veliko so dali vojaku opraviti lasje – od 1730 do 1806 je tudi pri naših vojakih splošno zavlada-la kita, odpravil jo je nadvojvoda Karel.« V: Capuder: *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*, str. 24.

razlikoval od regimenta do regimenta, prav tako se je neenakomerno spreminjalo tudi stanje prebivalstva. Zato je bilo treba gledati na to, da ni bil glede na druge en naborni okraj (ali eno gospostvo) preveč obremenjen (§ 11). Če je imel nek naborni okraj višek nabornikov in drugi primanjkljaj, je imela pri tem višku prvega okraja prednost konjenica. Pri tem je bilo treba paziti, da neki naborni okraj ni dajal samo kirasirjev, drugi samo dragoncev ali lahke konjenice, temveč da je vsak naborni okraj dajal vse tri vrste konjenice. Sicer naj bi v konjenico jemali ljudi dobrega obnašanja, ki so znali ravnati s konji. Še posebej za lahko konjenico naj bi izbirali premožne, kolikor toliko večje branja in pisanja (§ 9).

12. člen nabornega sistema je ukazoval, da letni nabor poteka v vseh okrožjih oziroma distriktih dežele na enkrat. Tako je bila možna tudi enakomernejša porazdelitev, obremenitev za posamezne naborne okraje oziroma za gosposke in podložnike. Pri naboru je bilo treba še posebej paziti, da so z naborniki že pri pobiranju, zbiranju in transportu lepo delali, da jih niso zlorabljali in kar najskrbneje pazili, da se mladim fantom ni dajalo povoda za beg, ali se jim vbijal gnus in odpor do vojaščine.

Popolnjevanje vozaških hlapcev (vojaških vozarjev) je potekalo kot pri popolnjevanju regimentov in drugih enot, vendar so jih popolnjevali sproti, takoj, ko je bil kakšen manjko, in ne le enkrat letno. Nadomeščali so jih iz dopustnikov za nedoločen čas, število letnih so obnavljali na letnih naborih. Nadomeščanje je potekalo v okviru dežele (§ 13).

Drugi del Jožefovega nabornega sistema je urejal naborne zadeve v vojnem času.

Civilne oblasti so morale tudi v vojnem času kar najnatančneje skrbeti za evidence popisa prebivalstva in vnašati od časa do časa spremembe pri vsaki družini. Tako so imele ob letnem nabornem pregledu vso evidenco urejeno kot v mirnem času.

Ob letnem nabornem pregledu, pri katerem so popisali na novo tudi živino, so morali, tako kot v mirnem času, s pristojnimi vojaškimi častniki uskladiti vojaške in civilne popisne knjige (§ 14).

Tisti častniki, ki jim je bilo v času vojne dovoljeno imeti vojaške služabnike, so si lahko za te izbrali izmed vseh pod orožjem polinvalide in nakazne ljudi. Za orožje sposobne in kot vozaške sluge popisane podložnike so lahko dobili častniki za vojaške sluge samo z vedenjem krajevne gosposke in proti izdanemu reverzu dotičnega častnika, da bodo takšnega za vojsko sposobnega vrnili krajevni gosposki, če ga bo hotela dati (nazaj) pod orožje (kadar bi ji zmanjkalo nabornikov za redne čete).

Če so iz nabornega okraja dostavljali ljudi za štabno pehoto in dragonske regimente (za štabe), so lahko samo take (enako kot za vozaške hlapce in težake), ki so merili en, največ dva palca preko petih čevljev in niso bili sposobni za strelno orožje. Priporočljivo je bilo, da so predvideni za štabne dragonce znali ravnati s konji (tako kot vozaški hlapci in težaki⁷⁴).

Da bi mladeniče, ki še niso bili dovolj odraščeni in stari za vojsko, zaščitili pred nevarnostjo, da bi ob kakšnem sovražnikovem vpadu padli njemu v roke, naj bi jih okrožni, magistratni in gosposki uradniki »z živim predočenjem grozot sovražnega ujetništva« prepričali, da bi se iz takih (ogroženih) območij umaknili v varnejše zaledje, kjer bi si lahko našli priložnost za delo, s katerim bi se preživljali. Takšno delo naj jim ne bi bilo težko priskrbeti, saj naj bi vojne razmere za to nudile vsakršna sredstva in načine.

⁷⁴ Od leta 1840 vojakov pri vozarstvu tudi civilne oblasti niso smele več imenovati vozaški hlapci, ampak le vozaški prostaki. Vojska sicer že dolgo ni več uporabljala neprimerne izraza »hlapec« za vojaka, a se je to dogajalo v uradnem dopisovanju civilnih oblasti, na kar so opozarjali v odredbi iz leta 1840, češ da je to neprimerno in da naj tega ne počno več. Gl. Odločba dvorne pisarne z dne 20. 3. 1840 (str. 183–184).

Glede reševanja popisnih knjig in drugih zraven spadajočih spisov in stvari, v primeru sovražnikovega vpada, so imeli deželni, okrožni in gosposki uradi navodila in je bilo torej potrebno le, da so jih v nujnem primeru tudi izvajali (§ 15).

V ta namen je moralo vsako gospostvo in vsaka gosposka ves čas imeti pri roki izvleček iz krajevnih popisnih knjig o vseh za vojsko sposobnih, z njihovimi kvalifikacijami vred. Prav tako so morali biti stalno obveščeni o kraju bivanja teh podložnikov, da bi jih lahko ob izbruhu vojne takoj vpoklicali.

Nabor je moral tudi v vojnem času potekati obzirno, brez hrupa in zgledivanja in nikakor ne ponoči, ker je takšen način zbujal zelo upirajoča čustva, povzročal velik preplah in bil glavni vzrok, da so mladi fantje zbežali.

Naborna mesta so morala biti že vnaprej izbrana, da so omogočala udobno in prostorno namestitev nabornikov, brez posledic za njihovo zdravje. Teh mest je moralo biti toliko, kolikor jih je bilo glede na velikost dežel in lego okrožij potrebno, da so lahko v mirnem in vojnem času gospostva tja dostavljala nabornike sama in pri tem zaprosila vojsko za pomoč le, če bi se jim zdelo nujno potrebno.

Za pregled rekrutov so lahko v primeru pomanjkanja vojaških padarjev najeli tudi civilne, za dva goldinarja na dan. Še posebej je bilo treba paziti, da ne bi padarji (kirurgi) proti plačilu (podkupnini) gospostev in gosposk za službo nesposobnih razglašali za sposobne. Tako je bilo kirurgom tudi prepovedano pod kakršnimi koli pretvezami prejemati kakršno koli napitnino glede pregleda nabornikov.

Kadar so gospostva in gosposke med vojno dostavila podložnika iz katerega koli razloga izven nabornega časa (na primer zato, ker so ga sumili, da bi sicer ušel), so ga morali pristojni regimenti prevzeti in taki primeri so se pisali gospostvu v dobro pri naslednjem naboru.

Če za spremstvo nabornih transportov ni bilo dovolj vojaških ljudi, so lahko najeli tudi podeželane, pod nadzorom upokojenih častnikov in s pomočjo posameznih poveljnikov. Prav tako so lahko kmete uporabili za stražo ob prenočitvi nabornih transportov. Za to so prejeli plačilo iz vojaške blagajne, za spremstvo in pot domov; in sicer za čas transporta 3 kr po milji na glavo in za čas prenočevanja 9 kr na noč po glavi (§ 16).⁷⁵

Zaradi potrebe po popolnitvi regimentov so leta 1788 izdali ukaz, da bodo pri naslednjih naborih jemali v vojsko tudi tiste, ki bodo imeli takšno venerično bolezen, da jih ne bo ovirala pri služenju vojske in tiste, ki bi trpeli za kakšno telesno okvaro prehodnega značaja (da bi se lahko kmalu pozdravila). Če jih še ne bodo mogli dovolj nabrati, bodo posegli tudi po poročenih brez posestva, iz vrst kajzarjev oziroma stanu kmetov in rokodelcev, tudi dedičev obrti in prvih dedičev meščanov in kmetov, vendar vedno le po tistih, ki jih je moč pogrešiti.⁷⁶

Pomanjkanje nabornikov je očitno povzročilo, da se je cesar odločil, da bo Jude, enako kot druge podložnike, vpoklical v vojaško službo, sicer ne za strelno orožje, ampak za vozarske hlapce.⁷⁷

Gubernijska odločba za Notranjo Avstrijo iz avgusta 1789 pri novačenju (lovljenju) nabornikov iz drugih nabornih okrajev ne govori o nabornikih gospostev ali gosposk, ampak o nabornikih nabornih okrajev: naborni okraj, ki zaloti obveznika brez potnega lista ali dovoljenja, da je odšel iz svojega nabornega okraja, lahko le-tega vtakne v vojsko za svoj »naborni račun«, a mora o tem obvestiti domači, pristojni naborni okraj, da ga le-ta lahko izbriše iz svoje popisne tabele (in nadomesti manjko).⁷⁸

⁷⁵ Patent z dne 6. 9. 1781 (str. 46–114, 5. Abt. 3. Band).

⁷⁶ Dvorna odločba z dne 8. 7. 1788 (str. 990–991, 5. Abt. 15. Band).

⁷⁷ Patent z dne 7. 7. 1788 (str. 991, 5. Abt. 15. Band).

⁷⁸ Gubernijska uredba z dne 21. 8. 1789 (str. 34–35, 5. Abt. 18. Band).

Leta 1800 je cesar Franc I. obnovil ukaz z dne 10. 12. 1779 glede »lažnih nabiralcev in zapeljevalcev vojakov«. Pri tem nabiranju in zapeljevanju je šlo za snubljenje in zapeljevanje v tujo vojsko in dezertacijo. Takšnega zapeljevalca, še zlasti naj bi bili nanje pozorni ob mejah, so morali po postopku pred naglim sodiščem predati najbližjemu regimentu, ki naj bi ga na kakšni glavni cesti ob meji obesil vsem za zgled in strah. Tistega, ki bi takšnega zapeljevalca odkril in prijel, naj bi nagradili s 100 dukati.⁷⁹

Lovljenje nabornikov pred cerkvami, rekrutiranje tujcev, marginalcev

Lovljenje nabornikov je bilo na slabem glasju, a oblast jih je zahtevala in uradništvo jih je moralo dostavljati. Oblast je želela ostati čim bolj čista pri tem nesposobnem opravilu in uredba iz leta 1758 je razglasila, da je nesposobnost uradnikov, da so ob nedeljah in praznikih med službo božjo pred cerkvami lovili fante za nabornike, končana in prepovedana, kršitelje te prepovedi pa bo treba prijavljati deželni oblastem v kaznovanje.⁸⁰ A je bilo očitno preveč lahko loviti nabornike na posvečenih krajih, da bi se gosposke temu povsem odrekale. Leta 1818 so ponovno opozarjali, da je zaradi nespametnih ravnanj pri nekaterih naborih, ko so z vojaki ob nedeljskih mašah zasedli cerkvena vrata, da bi pobrali nabornike, prišlo do hudega odpora in najtežjih izgredov. Zato so po cesarskem ukazu, da bi preprečili podobna dejanja, deželni oblastem naročili, da kresije opozorijo na že dolgo obstoječo prepoved spreminjanja cerkev v naborna mesta.⁸¹

Uredba iz leta 1754 je ugotavljala, da je bilo kaznovanje divjih lovcev sicer urejeno z uredbo Nro. 326,⁸² ker so se ti ljudje po prestani kazni po navadi vrnili k svojemu škodljivemu opravilu in ker so bili večinoma sposobni za vojaško službo, je lahko gosposka podložnega krivolovca namesto kaznovanja oddala kot nabornika.⁸³ Zakaj ne bi dobrih in iznajdljivih strelcev uporabili za vojake, namesto da gnijejo v okovju?!

Prav tako so lahko predali vojski kot nabornika vsakega že kaznovanega in odgnanega tujega rokodelskega pomočnika, ki bi ga ponovno prijeli pri beračanju, če je bil sposoben za vojaško službo.⁸⁴

Gospodstva so si lahko naborno kvoto izboljšala tudi s tihotapci tobaka, soli in mitninskimi tihotapci,⁸⁵ tudi s tujimi potepuhi, ki so bili sposobni za vojaško službo.⁸⁶ Ta uredba iz junija 1766, ki je rekrutacijo tujih potepuhov dovoljevala gosposkam in občinam, je bila novembra istega leta spremenjena, da so se tuji potepuhi pisali v dobro le nabornim zahtevam za mesta.⁸⁷

Leta 1770 so zagotavljali, da v prihodnje v javnih patentih s predajo v vojsko ne bodo več grozili. A ker bo do takih predaj (nasilnih vtikanj v vojsko) vseeno prihajalo, naj v takih primerih gosposka vojaškega komisarja obvesti v kratkem povzetku, zakaj so moža vtaknili v vojake in o njegovih podatkih (ime, priimek, vera, poklic, položaj in rojstni kraj).⁸⁸

⁷⁹ Odločba dvorne pisarne z dne 18. 9. (na Kranjskem 1. 10.) 1800 (str. 140–141).

⁸⁰ Uredba z dne 29. 4. 1758 (Nro. 495).

⁸¹ Odločba dvorne pisarne z dne 10. 3. 1818 (str. 15).

⁸² Kazni, zlasti za streljanje visoke divjadi, so bile hude – večletno delo v okovju na ogrskih utrdbah. Gl. Uredba z dne 13. 2. 1754 (Nro. 326).

⁸³ Uredba z dne 12. 8. 1754 (Nro. 358).

⁸⁴ Uredba z dne 30. 8. 1755 (Nro. 407).

⁸⁵ Uredba z dne 2. 1. 1765 (Nro. 775).

⁸⁶ Uredba z dne 14. 6. 1766 (Nro. 850).

⁸⁷ Uredba z dne 1. 11. 1766 (Nro. 890).

⁸⁸ Dvorna odločba z dne 3. 8. 1770 (Nro. 1222).

Leta 1782 so ukazali, da se nabiranje rekrutov ne sme dogajati ponoči ali nasilno, ampak morajo ljudi pobrati zaupni (domači) podčastniki skrivoma ali jih morajo nabornim regimentom dostaviti gospostva.⁸⁹

Marija Terezija je v svojem kazenskem zakoniku (1768) izrazila misel, da je za vojsko sposobnim možem in mladeničem, ki so zakrivali manjše zločine, vsekakor treba nuditi možnost, da se spravijo na pravo pot in se poboljšajo v vojski. To je pomenilo, da so mlajše, fizično primerne in ne še povsem zakrnele kriminalce namesto v zapor poslali v vojsko.

Tako so na primer zapisali, da se tujih brivskih pomočnikov in (ostalih) tujcev, če niso potepuhi ali obtoženi zločina, ne sme rekrutirati.⁹⁰ Tu so bili mišljeni »lažji« zločinci, saj zločincev, ki so bili obdolženi težkih in sramotnih zločinov, niso jemali v vojsko.⁹¹

Gospostva, mesta ali gosposke, ki bi dostavili nabornika z zločinom in bi to zamolčali, so morali regimentu nadomestiti denar, ki ga je nabornik prejel na roke ob vstopu v vojsko, stroške uniformiranja, kruha, prenočnine in plače. Tista gospostva, ki bi zavedno hotela dostaviti podložnika, ki ni bil njihov, za svoj naborni kontingent, so morala kot kazen za svoj protizakoniti namen regimentu povrniti vojakovo »aro« in stroške uniformiranja. Tisti domači podložniki, ki bi se prijavili v vojsko brez potnih listov in drugih izkazov in bi jih sprejeli v dobri veri (*bona fide*), so se pisali v dobro gosposki, ki so ji pripadali po njihovi izjavi.⁹²

Potujoči po deželi so bili stalno v nevarnosti, da jih bo kakšna gosposčina prijela kot potepuhe ali tujce in jih vtaknila v vojsko za svojo naborno kvoto. V takšni nevarnosti so bili tudi ribniški suhorobarji, ki so potovali po deželah. Tem je bila namenjena posebna uredba iz leta 1779: »*Ne samo podložnikov gospostva Kočevje, ampak nasploh vseh c.-kr. podložnikov se ne sme, če jih na njihovih opravkih ali potovanjih ustavijo, in so opremljeni s potnimi listi njihovih gosposk, prijeti kot potepuhov ali tujcev, še manj pa jih pobrati kot nabornike za svoj račun (prispevno kvoto). Poleg tega je treba poskrbeti, da se tako nepravilno rekrutirani podložniki pripišejo v dobro njihovih pravih gosposk, namesto njih pa morajo tisti, ki so narobe novačili priskrbeti druge, za vojsko sposobne.*«⁹³

Popisni in naborni sistem Jožefa II., ki je začel veljati leta 1781, je nadaljeval prejšnjo politiko in je v 6. členu določal, da če so koga iz ene od »popisnih« dežel (kjer so izvajali popise prebivalstva) dobili v drugi deželi ali okrožju brez potnega lista ali obrtnega spričevala in so ga po obstoječih predpisih vtaknili v vojsko, se je štel v kontingent njegove pristojne gosposke in so ga morali tudi dati v pristojni regiment (ni se mogel šteti k vojakom gosposke, ki ga je prijela). Prav tako je to veljalo za domače vagabunde in ljudi, ki so se brezdelno vlačili po deželah, kajti ne glede na njihovo neurejeno življenje so bili še vedno podložni svojim gospostvom in komisarski uradniki so bili tudi pri takih najstrože odgovorni, da so jih pravilno novačili – pod pristojno gosposko. To je bilo še posebej poudarjeno, ker so verjetno navadne potepuhe radi pripisali kar gosposki, ki jih je prijela, si jih prisvojila za svoje nabornike.

Če so dobili tujca brez potnega lista ali so ga pobrali kot potepuha, so ga dali v regiment okraja, kjer so ga prijeli, a ga niso smeli šteti v dobro nobenega gospostva ali gosposčine. Če so dobili domačega potepuha, ki ni spadal pod nobeno gosposko, ga tudi niso šteli v dobro posamezne gosposke, ampak v dobro celega nabornega okraja (torej so morali za potepuha vedeti vsaj to, v kateri naborni okraj je spadal).

⁸⁹ Dvorna odločba z dne 13. 3. 1782 (str. 144, 5. Abt. 3. Band).

⁹⁰ Uredba z dne 20. 2. 1779 (Nro. 2051).

⁹¹ Uredba z dne 11. 6. 1779 (Nro. 2079).

⁹² Uredba z dne 14. 8. 1780 (Nro. 2186).

⁹³ Uredba z dne 17. 2. 1779 (Nro. 2048).

Gospostvom in gosposkam v vojnem času, tako kot v mirnem, ni bilo dovoljeno dostavljati v vojsko tujcev, katerih novačenje je bilo pridržano izključno vojski, niti drugih, razen lastnih podložnikov. Tako so tujce, ki so jih dobili brez potnih listov ali prijeli kot potepuhe, vtaknili v vojsko, tako kot v mirnem času, kot nabornike *ex officio* v regimente, kamor so sodili naborni okraji, kjer so jih prijeli; in se niso šteli v dobro nobenemu gospostvu in nobeni gosposki.

Ljudi, ki so zagrešili težke zločine, ni bilo dovoljeno dajati v vojsko in to je ostalo še vnaprej prepovedano. Glede podložnikov, ki so zagrešili manjše zločine, brez (hujših) posledic, so se gospostva (*Dominien*) in gosposke (*Obrigkeiten*) lahko svobodno odločali, ali jih bodo vzeli za rekrute ali ne. Vendar je bilo treba v takih primerih za vsakega ob predaji v vojsko pisno navesti njegove zločine. Prav tako je bilo določeno, »da takega človeka po izreku kazni ne gre kaznovati, ampak se je temu kaznovanju odreči, ker bo tak človek z vstopom v vojaški stan postal koristen član države in mu kot takemu veliko bolj pristoji milost, kot pa kaznovanje«.

Patent je tudi napotoval, da kjer je bilo treba iz previdnostnih razogov takšne manjše zločince, na primer tihotapce tobaka, divje lovce in podobne, odstraniti iz (ožje) domovine, naj jih ne bi dodelili njihovim nabornim regimentom, ampak sporazumno z vrhovnim poveljstvom v pehotne regimente v oddaljenih deželah, ki ne ležijo blizu meje (nevarnost, da bi pobegnili iz države).

V času miru so umrle vojake, invalide in dezertarje nadomeščali od primera do primera, sicer pa na enkrat v času letnih vojaških vaj, iz vrst dopustnikov za nedoločen čas. Deveti člen Jožefovega nabornega sistema je ponavljal, da je deželam dovoljeno, da vtaknejo v vojsko tudi tihotapce tobaka, divje lovce in druge manjše prestopnike, ki niso zagrešili težjih zločinov; nadalje tiste brez potnih listov in potepuhe – s tem, da so jih seveda pripisali v dobro njihovim pravih gosposkam (ne da so si jih »kradli« med seboj). Seveda so može iz teh zvrsti nabornikov lahko samo neposredno rekrutirali v vojsko, takih niso mogli dati med dopustnike za nedoločen čas.⁹⁴

Proti koncu vladavine je Jožef II. obnovil zapovedi glede klateških brezdelnežev, ki da so samo v breme državi in s svojim nemoralnim zgledom v škodo ljudstvu, zato naj se sposobne za služenje vzame v vojsko in se jih tam s strogim nadzorom, redom in disciplino poskuša prevzgojiti. To bo dobro za njih, po drugi strani bo s takšnim popolnjevanjem vojaške moči to prihranjeno marsikateremu marljivemu poljedelcu, obrtniku in drugim, človeški družbi koristnim ljudem.

Če delavci, obrtni pomočniki, služinčad ne ubogajo mojstra, delodajalca, tako da pozno ostajajo zunaj, se pretepaajo ali počno kakršne koli druge nemo-ralne izgrede, jih tudi lahko vtaknejo v vojsko, če so sposobni.

Vendar je pri pošiljanju vagabundov in klatežev v vojsko treba postopati z vso previdnostjo, da bi se izognili vtisu, da se ljudi pošilja v vojsko za kazen.⁹⁵

Fizične in starostne norme za primernost nabornika; zdravniški pregled nabornikov

Konstitucijo, mere in starost nabornikov je določal § 7 Jožefovega nabornega sistema iz leta 1781.

Vsak, ki je bil postavljen pod strelno orožje, četudi le kot dopustnik za nedoločen čas, je moral biti poleg zahtevane velikosti tudi zdravega in močnega telesa, sposoben prenašati vojaške napore. Predpisana velikost za pehoto, topništvo, lahko konjenico in minerje je bila 5 čevljev 3 palce (165,7 cm), za dragonce

⁹⁴ Patent z dne 6. 9. 1781 (str. 46–114, 5. Abt. 3. Band).

⁹⁵ Dvorna odločba z dne 4. 2. 1789 (str. 35–38, 5. Abt. 18. Band).

5 čevljev 4 palce (168,32 cm⁹⁶), za kirasirje, pontonirje in pionirje 5 čevljev 5 palcev (170,95 cm) ter za karabinjerje in saperje 5 čevljev 6 palcev (173,58 cm).

Seveda so bili vsi lahko večji, a nihče manjši – razen lahkih konjenikov, kamor, kakor pri huzarjih, so lahko prišli tudi 5 čevljev in 2 palca visoki (163 cm), če so imeli sicer za lahke konjenike predpisane lastnosti. Tudi pri drugih kategorijah se pri mladeničih, ki so bili močnih udov in so še rasli ter obetali v kratkem doseči predpisano velikost, niso slepo držali gornjega predpisa. Za vozarske hlapce so po predpisu jemali samo tiste, ki so merili palec, največ dva, prek petih čevljev (160,4–163 cm).⁹⁷

Starost nabornika za vozarskega hlapca je bila od 17 do 50 let (1781), za nabornika pehote, topništva, konjenice in drugih vojaških enot od 17 do 40 let. Predpis si je glede velikosti in starosti nabornikov pridržal pravico do sprememb v vojnem času.

Vozarski hlapec je lahko imel hibe, zaradi katerih drugače ne bi bil sposoben za vojaško službo, edino pomembno je bilo, da je bil sposoben za svojo službo; vsekakor (pri takih izjemah) niso smeli biti izbrani drugi kot tisti, ki so zrasli s konji in so znali z njimi ravnati.

Če je bil vozarski hlapec dobro raščen in sposoben za pehoto ali konjenico, se je gospostvo lahko samo odločilo, ali ga bo premestilo tja in za vozarstvo določilo drugega podložnika. Vsekakor vozarski hlapec, ki je že dve leti služil v vozarskih četah, ni smel biti premeščen k strelnemu orožju brez vedenja vozaškega poveljstva.

Če bi gospostvo, mesto ali gosposka dali v vojsko ljudi s hibami, ki se jih pri naboru in zdravniškem (kirurškem) pregledu ni dalo videti, na primer božjast ali kakšna druga notranja bolezen, za katero so gosposka ali njeni uradniki vedeli, a so jo namerno zamolčali, je morala dotična gosposka ob odpustu takega nesposobnega povrniti vse stroške, ki jih je imela vojska z njim (denar, ki ga je prejel vojak ob vstopu vojsko, preden je začel prejemati plačo, stroške uniformiranja, plačo, stroške za kruh in spanje), in priskrbeti novega, sposobnega nabornika.

V mirnem času so umrle vojake, invalide in dezertirje nadomeščali z dopustniki za nedoločen čas (§ 9). Te fante je moral zdravniško (kirurško) pregledati in potrditi komisariat. Kirurg, ki je opravljal pregled nabornikov, je bil odgovoren za njihovo sposobnost. Če je kirurg namenoma zamolčal pomanjkljivost nabornika in se je v vojski za rekruta takoj ugotovilo, da je bil nezmožen, je moral tak kirurg kriti stroške za tri povsem sposobne tujce (brez določenega roka služenja), če tega (denarno) ni bil sposoben, so ga kaznovali s primerno telesno kaznijo.

Če so bili glede sposobnosti nabornika v dvomih, je sledila superarbitraž, ki jo je opravilo, vrhovno poveljstvo, pri zunanjih nabornih mestih so za to poskrbeli takrat tam nastanjeni vrhovni in štabni častniki. Da ne bi dajali deželam povoda za pritožbe, je moral biti vedno prisoten tudi nekdo z okrožnega urada.⁹⁸

⁹⁶ Vilfan: Prispevki k zgodovini mer, str. 59, 79.

⁹⁷ Za te Jožefove mere nabornikov so nato leta 1807 zapisali, da je Njegovo veličanstvo (Franc I.) spoznalo, da je do tedaj določena najmanjša višina za vojaka 5 čevljev 3 palce (165,7 cm), povezana z več slabostmi, ker se tako marsikateri, sicer sposoben za vojaške napore, zaradi nekoliko manjše rasti izogne orožju in je s tem tudi otežena dobava nabornikov v daljših vojnah. Zato so določili nove mere: za pešce, lovce, lahke konjenike in minerje v splošnem 5 čevljev 2 palca (163 cm), tudi 5 čevljev 1 palec (160,4 cm) je bilo še v redu, če so bile siceršnje telesne zmogljivosti ustrezne, vendar to zadnje ne bi smelo postati pravilo in se ne bi smelo zlorabljati. Gl. Odločba dvorne pisarne z dne 6. 6. 1807 (str. 159).

⁹⁸ Patent z dne 6. 9. 1781 (str. 46–114, 5 Abt. 3. Band).

Dopustniki

Nabornik, ki so ga potrdili za sposobnega, se je vrnil v domači kraj, kjer je bil na razpolago za številčno popolnjevanje regimentov. Bil je na dopustu za nedoločen čas. Dopustniki so bili tudi vojaki, ki so že služili, poslani na dopust (za določen ali nedoločen čas). Po ukazu iz leta 1775 je moral vsak dopustnik takoj po prihodu iz vojske v rodni kraj odpustni (dopustni) list nesti na gosposko, da ga je vpisala, po preteku dopusta ga je poslala nazaj k njegovemu regimentu oziroma javila stanje (bolezen, smrt, pobeg, dedovanje ...) kresiji.⁹⁹

Krajevni predstojniki ali župani so morali dopustnikom v njihove dopustniške liste zapisati, kam so bili namenjeni zaradi služb (kam so šli služiti za preživetje oziroma, kje so nameravali iskati službo).¹⁰⁰

Kadar je gospostvo ali magistrat hotel za kakega posameznika podaljšati dopustniško dobo ali ga premestiti s časovno določenega dopusta v nedoločeno dobo, se je moral obrniti na okrožni urad, da sta skupaj ugotovila (določila) osnovo za podaljšanje in poslala poročilo in mnenje na okrajno glavarstvo.¹⁰¹

Oblast je leta 1783 spodbujala meščane in kmete, naj ne pomišljajo sprejeti v službo vojakov dopustnikov, ker da je v času miru komaj pričakovati, da bi dobili poziv za popolnitev regimenta. To se tudi ne bi zgodilo tako nenadoma in nepredvidoma, da si meščani in kmetje ne bi mogli pravočasno pridobiti zamenjave.¹⁰²

Tudi vojaki dopustniki so se lahko ukvarjali s krošnjarstvom, če so le pridobili dovoljenje regimentnih poveljstev.¹⁰³

Dopustnik za nedoločen čas je lahko prebival le v domačem kraju, za prebivanje v nekem drugem kraju je moral imeti pisno dovoljenje svojega gospostva.¹⁰⁴ To je bilo povezano z vodenjem evidenc dopustnikov in splošnim nadzorom, ki je prepovedovalo, da bi kdo dal prenočišče tujcu, ki se ni mogel izkazati s potnim listom, dopustniškim listom ali obrtnim spričevalom. Ljudi brez dokumentov so morali (gostilničarji) naznaniti pod grožnjo s kaznovanjem.¹⁰⁵

Za vojaško popisane podložnike so že leta 1771 predpisali, da v primeru bolezni ali drugih nesrečnih dogodkov lahko v pomanjkanju druge pomoči dobijo potrebna sredstva tudi od vojske:

1. Lahko dobijo zdravila od regimenta (za strelno orožje sposobni), s tem da se dotični izkaže z imenom in priimkom, naseljem in hišno številko in se mu izda račun.

2. Če takšnega fanta, brez sredstev in pomoči, sicer za orožje sposobnega, sprejmejo v vojaško bolnico, lahko stroške krije bolnica iz svoje blagajne, če je nima, lahko zanj izkaže stroške za izredni vojaški fond (5 kr za plačilo, 2 kr za kruh).

3. Če ima potrebni pomoči kaj premoženja, mora poravnati dolg zdravljenja sam. A je treba pri tem paziti, da se s stroški na noben način ne obremenjuje staršev ali sorodnikov ali da bi s tem bremenili gosposko, ki je dolžna poskrbeti za poravnavo dolga, če je to dotični podložnik tega sposoben (poskrbeti za izterjavo).¹⁰⁶

Patent o popisnem in nabornem sistemu Jožefa II. je glede zdravljenja do-

⁹⁹ Uredba z dne 3. 3. 1775 (Nro. 1666).

¹⁰⁰ Uredba z dne 24. 11. 1780 (Nro. 2193).

¹⁰¹ Uredba z dne 18. 1. 1781 (str. 147, 5. Abt. 3. Band).

¹⁰² Uredba z dne 1. 2. 1783 (str. 104–105, 1. Abt. 1. Band).

¹⁰³ Dvorna odločba z dne 11. 6. 1787 (str. 243, 2. Abt. 13. Band).

¹⁰⁴ Uredba z dne 24. 6. 1784 (str. 15–16, 5. Abt. 7. Band).

¹⁰⁵ Dvorna odločba z dne 9. 2. 1784 (str. 26–27, 5. Abt. 7. Band) in Dvorna odločba z dne 28. 10. 1784 (str. 27–28, 5. Abt. 7. Band). Ista dvorna odločba je objavljena tudi z datumom 28. 10. 1785.

¹⁰⁶ Dvorna odločba z dne 20. 9. 1771 (Nro. 1340).

pustnikov v vojaških bolnicah, če ni bilo druge rešitve in je bilo upanje, da možak postane znova uporaben za vojsko, določal kot že prejšnja dvorna odločba.¹⁰⁷

Leta 1787 so ugotavljali, da so številni oboleli dopustniki v bolezni ostali zanemarjeni. Zato so vsem gosposkam in podložnikom ponovno izrecno naročali, naj obolelemu dopustniku nudijo vso pomoč, ki mu jo lahko in ga takoj, ko bi zbolel, odpeljejo v vojaško bolnico, kjer to ni mogoče, naj zanj poskrbi najbližji krajevni kirurg.¹⁰⁸

Dezerterji

Prijavljanje dezerterjev in kazni za dajanje potuhe

Kakršno koli sodelovanje pri dezertaciji – predvsem prikrivanje dezerterjev, pomoč, odkup njihovega orožja – je patent delil v dva razreda. V prvega so spadali kmetje, meščani in uradniki – te so po povrnitvi škode erarju, če so imeli sredstva, obsodili na deset let javnega dela na eni od postojank na ogrski meji, udeležene ženske so v takih primerih poslali za deset let v Temišvar.

V drugi razred je sodila duhovna in posvetna gosposka. Ti so morali najprej povrniti škodo, nato še plačati kazen 1.000 gld. Prve so tudi zaprli, dokler niso plačali kazni, nepremožni so morali organizirati nabirko. Župnike, kaplane ali druge posvetne duhovnike (nižjo duhovščino), ki so sodelovali pri tem zločinu, so poleg povračila škode kaznovali še s 150 gld.¹⁰⁹

Prijetega zaradi prikrivanja ali pomoči dezerterju so najprej zaslišali na okrožnem uradu (kresiji), v prisotnosti častnika najbližjega regimenta in ga nato, ali oprostili ali predali krvnemu sodišču v nadaljnjo preiskavo.¹¹⁰

Leta 1750 je Marija Terezija ugotavljala, da dotedanje odredbe proti prikrivačem dezerterjev niso dosegle želenega cilja, da je treba v prihodnosti nastopiti z večjo ostrostjo in prestopnike v železju in okovju poslati na javna dela na utrdbe na ogrski meji, a še prej jim obesiti okoli vratu tablo, na kateri bo z velikimi črkami jasno napisan njihov zločin in jih javno razkazovati na sramotilnem odru.¹¹¹

V letu 1754 so zapisali, da se je izvedelo, da se podložnikom, ki v skladu z zakoni privedejo (ali naznanijo) pred oblast dezerterje, ne nudi pri tem ustrezna pomoč, tako da se tisti, ki pridržijo dezerterja, spopadajo z največjimi težavami, so izpostavljeni tudi smrtni nevarnosti in niso vedno v stanju že prijetega dezerterja izročiti na ustrezno mesto. Poleg tega jih predstavniki oblasti pri tem še celo skušajo zavesti, da tudi njim (predstavnikom oblasti) pripada del nagrade.

Zato so ukazovali, da krajevna gosposka, magistrati, uradniki, župani, vojaki in najemniki tistim, ki primejo dezerterja, nudijo vso pomoč pri tem, da ga dostavijo na ustrezno mesto, ne da bi zahtevali za pomoč del nagrade. V nasprotnem primeru bodo odgovarjali za vso škodo, ki jo utegne imeti tisti, ki je prijel dezerterja, prav tako bodo morali kriti škodo, ki jo bo imel erar, če bo prijeli dezerter zaradi nenudenja pomoči ponovno ušel, poleg tega jih bo doletela še ustrezna kazen.¹¹²

Vsakega vojaškega zločinca (vojaka zločinca), tudi po civilnem sodišču prijetega prestopnika, je bilo treba upoštevajoč sodne predpise in v izogib stroškom takoj dostaviti najbližjemu vojaškemu poveljstvu.¹¹³

¹⁰⁷ Patent z dne 6. 9. 1781 (str. 46–114, 5 Abt. 3. Band).

¹⁰⁸ Gubernijska uredba z dne 7. 3. 1787 (str. 704–705, 5. Abt. 13. Band).

¹⁰⁹ Patent z dne 26. 5. 1749 (Nro. 71).

¹¹⁰ Dvorni predpis z dne 11. 1. 1750 (Nro. 89).

¹¹¹ Dvorni predpis z dne 18. 7. 1750 (Nro. 100).

¹¹² Dvorni predpis z dne 20. 7. 1754 (Nro. 352).

¹¹³ Dvorni predpis z dne 16. 8. 1755 (Nro. 403).

Leta 1756 so škofje dobili navodilo, naj nižji duhovščini zakone glede prikrivanja in prijave dezertterjev razlagajo tako, da se ne bodo (več) bali, da s prijavo dezertterjev ravnajo nepravilno (verjetno glede na spovedno molčečnost). V mislih naj imajo, da s prijavo dezertterja rešijo smrtne nevarnosti oziroma smrtno kazni, tako bo dezertter dobil samo časovno (zaporno, delovno) kazen.¹¹⁴

Eden pogosto ponavljanih patentov je zapovedoval, da je treba dezertterje prijeti in izročiti vojski, sicer sledi kazen.¹¹⁵

Iz § 7 patenta o dezertterskih zadevah, ki je izšel 22. 2. 1751, v katerem so podložnikom pod zagroženo kaznijo nalagali, da morajo dezertterja, za katerega izvejo, prijeti oziroma ga prijaviti sodišču, so bili izvzeti krvni sorodniki do tretjega kolena in svaštva do drugega kolena. Te so v takšnih sorodstvenih dezertterskih primerih kaznovali le za nudenje pomoči po vsebini § 9 omenjenega patenta.

V patentih o dezertterstvu ni bilo izrecnih določil, če je žena prikrivala moža, ki je dezertiral, ali mu je pomagala pri dezertaciji, zato je prihajalo do zmot in oblast je ugotavljala, da se utegnejo dogajati tudi v prihodnje. Ženo, ki je možu z nasvetom in dejanjem pomagala k dezertaciji, naj obravnavajo enako kot otroke in starše, ki so pomagali eden drugemu, in kaznujejo po § 9. Torej žene zaradi tega, če ne zadrži (prime, ujame) ali naznani moža, ne gre ne zaslišati (kazensko) ne kaznovati, in je torej v tem primeru enaka otrokom in staršem.¹¹⁶

Vojake, ki so jih dobili izven utrd, krajev, kjer so bili nastanjeni ali izven enot, brez spremstva nadrejenih častnikov in niso imeli potnih ali odpustnih listov, so obravnavali kot dezertterje in predali najbližjemu vojaškemu poveljstvu. Častniki, ki so vojake pošiljali na dopust ali poveljstvo brez potnih dovoljenj, odpustnic, so bili kaznovani s tem, da so plačali (povrnili) nagrado za prijetega dezertterja.¹¹⁷

Vrhovna poveljstva so morala vsakih deset dni popisati pobegle vojake po obrazcih, ki jih je nato dvorni vojni svet poslal deželnim oblastem v objavo in razglasitev predpisanih kazni.¹¹⁸

Leta 1770 so ugotavljali, da vojaki dobijo priložnost, da dezertirajo, če jim gosposke, župani in občine ali njihovi uradniki izstavijo listine in potrdila. Da bi se to početje v škodo vojske prenehalo, so ukazali, da je izstavljanje listin in potrdil (vojakom) v prihodnje prepovedano. Kdor bo to zapoved kršil, ga bo glede na okoliščine doletela kazen po patentih glede dezertterjev.¹¹⁹

Patente glede dezertterstva naj bi prebirali podložnikom na večah vaških skupnosti.¹²⁰

Ker škodljivo zlo dezertacije ni prizadevalo samo cesarske blagajne, ampak tudi deželo in podložnike, ki so jih morali novačiti zaradi dezertterjev, da so popolnili moštva, in tudi zaradi drugih stvari, ki jih je zadevala dezertacija, je patent iz leta 1778 ukazoval (v bistvu povzel že do tedaj izdane ukaze):

1. Za pobijanje dezertacije pri vojski se resno ukazuje, da morajo vsi vojaki, ki potujejo po deželi s takimi ali drugačnimi ukazi in nalogami, vedno imeti pri sebi natisnjene avtentične potne liste. Kadar torej gredo kakšni vojaki od narednika navzdol, brez častnikov, skozi mesto, trg, vas ali kraj ali tudi mimo v bližini le-teh, morajo gosposka, uradniki, tako v mestih kot na deželi, celo vsak civil in deželan, takega vojaka primerno povprašati po potnem listu in če ga nima, ga prijeti. Če to ni v njihovi moči, ga prijaviti najbližji gosposki, ki mora storiti vse, kar le more, da takega vojaka prime in ga izroči najbližjemu vojaškemu povelju-

¹¹⁴ Dvorni predpis z dne 20. 5. 1756 (Nro. 448).

¹¹⁵ Dvorni predpis z dne 16. 4. 1759 (Nro. 521).

¹¹⁶ Dvorna odločba z dne 27. 6. 1762 (Nro. 643).

¹¹⁷ Uredba z dne 12. 4. 1762 (Nro. 634); Uredba z dne 30. 5. 1763 (Nro. 695).

¹¹⁸ Uredba z dne 14. 3. 1766 (Nro. 833).

¹¹⁹ Uredba z dne 20. 2. 1770 (Nro. 1170).

¹²⁰ Uredba z dne 30. 1. 1776 (Nro. 1757).

stvu. Vsakdo, ki ne bo ravnal tako, bo kršil deželnoknežji ukaz in naj bo, kdor koli že hoče, ga bo prijela vojska in bo kaznovan kot prikrivalec dezertarjev. Pri pregledu teh potnih listov naj nikogar ne zmede, da so nekateri natisnjeni z rdečimi in drugi s črnimi črkami, ampak naj bo vsak pozoren na formular in kratko vsebino (pri vsej splošni pismenosti, ki je vladala! – op. pis.).

2. Če pride do prijave dezertarja ob meji, je treba takoj organizirati pogon, in če uide čez mejo (ali je že iz prijave razvidno, da je ušel čez mejo), je treba takoj obvestiti sosednji distrikt, da ga lahko aretirajo tam (gre za meje znotraj cesarstva).

3. Da se deželanom, še posebej duhovščini, ki imajo pomisleke glede prijetja in izročitve dezertarjev, ti pomisleki odženejo, se jim da vedeti, da je vsem oblastem ukazano, da če ujamejo dezertarja, ga ne kaznujejo s smrtjo, ampak le telesno. Če se tak ubežnik tako daleč spozabi, da se brani z orožjem ali da celo ubije kakega podložnika pri tem, proti takemu ni upravičen samo silobran, ampak ga je treba jemati kot morilca in kaznovati po veljavnih zakonih. Še več («še več» je glede na naslednje mišljeno kot spodbuda onim, ki imajo pomisleke! – op. pis.)

4. Tisti ali tista (!), ki prime dezertarja in ga dostavi najbližjemu vojaškemu poveljstvu, je upravičen do nagrade, in sicer za dezertarja pehote ali konjenice brez konja 24 gld; za konjenika s konjem pa 40 gld. Na prvi primerni vojaški postojanki (kamor je dezertarja dostaviti) bo tak dezertar sumarno zaslišan v prisotnosti častnika ali podčastnika in vojaka, dostavljavcu bo častnik na roko izplačal nagrado proti potrdilu. Deželanu (kmetu, tlačanu) pripada nagrada tudi, če odkrije zatočišče dezertarja in s prijavo omogoči njegovo prijetje. Deželan dobi nagrado tudi, če vojski pomaga pri prijemu dezertarja (torej samo pomaga, ne pa da ga tudi izda, pripelje do njega), in sicer tako, da dobi 16 gld (dve tretjini) in vojska 8 gld (tretjino); tako tudi v primerih, da je prijetih več dezertarjev. Tudi v primerih, da so nekoga prijeli (pomagali prijeti) zaradi drugega zločina, a se je kasneje izkazalo, da je tudi dezertar in so ga izročili vojski v nadaljnjo obravnavo, se prijaviteljem izplača nagrada. Kdor naznani prikrivalca dezertarja in se temu to dokaže ali prizna sam, dobi za nagrado 12 gld.

5. Ob velikodušnosti nagrajevanja, tega, v dobro dežele ukazanega zakona, po drugi strani tisti, ki ga prestopajo, zaslužijo toliko strožje kazni brez spregleda:

a) tiste, ki vojaka, ki sicer ni nameraval pobegniti, nagovorijo k dezertaciji in mu pri tem stojijo ob strani z nasveti in dejanji; ali tistega, ki se je že odločil za dezertacijo, podžigajo k temu, da sprejme tujo vojaško službo in mu dajo priložnost in pomoč; ali se nasilno upirajo vojaškemu poveljstvu (pri zasledovanju dezertarjev); ali ki zganjajo hrup, da se začne ljudstvo (grozeče) zgrinjati, ali da celo koga od poveljstva (vojaškega) pri tem poškodujejo – vse te je treba v teh primerih *aut confessi, aut convicti* obsoditi na smrt. Moške z obešanjem, ženske z mečem pokončati;

b) meščane, uradnike gospostev, kmete ali kogar koli drugega, ki dezertarjem zavestno pomaga z nasveti in dejanji pobegniti s prvega kraja dezertacije, to je iz vojašnice, kraja nastanitve, s pohoda, ali ki pri tej prvi zapustitvi vojske dezertarja skrivajo, lažejo vojski in pomagajo dezertarju naprej – take je treba kot dezerterske pomočnike, ne glede na spol, kaznovati z desetimi leti dela na šancah ali drugega javnega dela v železju in okovih, poleg povrnitve škode in denarne nagrade 24 ali 40 gld (glede na § 4). Poprej jih je treba še za tri dni razstaviti na sramotnem odru in jim okoli vratu obesiti napis z njihovim zločinom in kaznijo, napisan z velikimi in dobro berljivimi črkami, vsakomur v svarilo;

c) če se tak zločin zgodi izven prvega mesta dezertacije, se kazen zmanjša na pet let dela na šancah, vse drugo ostane enako;

d) duhovščina, višji stan in plemenite osebe morajo povrniti škodo, plačati 100 gld kazni in nato je posvetne poslati v nadaljnje kaznovanje, tudi v ječo, vsekakor v strožje kaznovanje. Duhovnikom, če ne plačajo denarne kazni in

gre za samostanske ali preskrbljene s posestmi, se zapre (zapleni) temporalije (dohodke), za beraške menihe se priredi nabirka, župnike, kaplane ali siceršnje posvetne duhovnike se po povrnitvi škode kaznuje s 150 gld. In da se bo duhovščina temu zakonu toliko bolj uklanjala, velja kot (do)sedaj, da bodo ujete (neprijavljene) dezarterje še naprej kaznovali s smrtjo;

e) kdor dezarterju sicer ne daje zatočišča in ga skriva, vendar ga ne pomaga prijeti, čeprav bi to lahko storil, ali ga ne prijavi gosposki in krajevnemu predstojniku, se po povrnitvi škode in poprejšnji razstavi na odru, kot zgoraj, kaznuje s tremi leti dela na šancah;

f) tistim, ki so drugič obdolženi tega zločina, se denarna kazen in delo na šancah ali drugo javno delo podvoji;

g) nagovarjanje ali pomaganje pri dezertaciji nabornikom, ki še niso bili vpoklicani, se glede na različnost okoliščin kaznuje samovoljno, in sicer z javnim delom. Duhovno in posvetno gosposko ter tudi višji stan in plemenite osebe s polovično zgoraj predvideno kaznijo;

h) iz posebne milosti se dovoli, da če gre pri zločinih, navedenih pod b), za dezarterjeve krvne sorodnike do tretjega kolena in svaštva do drugega, se starše in otroke kaznuje na dve leti, ostalo sorodstvo na pet let dela v železju in okovju na šancah ali javnih delih. Če ne gre za pomoč pri pobegu s prvega dezertacijskega kraja, na eno oziroma dve leti. Moža in ženo¹²¹ se kaznuje enako kot starše in otroke, s tem, da se jih v primeru, ko zgolj ne primejo, zadržijo dezarterja (ne da bi mu dali potuho, ga skrivali), ne zaslišuje niti ne kaznuje. Nadalje se razglašča, da se tiste dezarterje, ki jih izročijo ali prijavijo njihovi sorodniki, kaznuje samo z regimentno kaznijo, v upanju, da jih bodo lažje prijavili in jim tako prihranili sicer zasluženo kazen s smrtjo ali težko telesno kaznijo, sebi pa kazen za prikrivanje;

i) preiskava in zaslišanje tistih, ki dezarterje izročijo, in tudi tistih, ki jih prikrivajo, je v pristojnosti sodnih oblasti posameznega kraja; z izdano sodbo ali kaznijo morajo seznaniti vojaške oblasti.

6. Dezarterjem se zapleni vse premoženje, izgubijo državljske pravice in pravico dedovanja. Konfiskacija zadeva samo dezarterja, ne sme prizadeti nič krivo ženo, otroke, sorodnike; žena in otroci ne smejo v postopku konfiskacije ostati brez potrebne preživnine. Od zaplenjenega premoženja je treba vsake pol leta pošiljati denar naborni blagajni, glede dediščin je treba vsako leto poslati seznam. Za to morajo skrbeti gosposka in predstojniki z jamstvom iz lastnega premoženja. Zaplemba velja za vse dezarterje, tudi za tiste, ki se sami prostovoljno vrnejo v vojsko; tudi v primeru pomilostitve, ta ne zadeva zaplembe.

7. Da se bo ta ukaz primerno razglasil, da bo zanj vedel vsak prebivalec, da se nihče ne bo mogel izgovarjati na nevednost, se ukazuje, da se razglasi ne le na običajen način in nabije na običajna mesta, ampak mora vsak krajevni predstojnik, samostan in župnija dobiti izvod zakona ter vsak duhovni in posvetni predstojnik ga mora razglasiti svojim podanikom in podložnikom. Vsakdo mora podpisati prejem patenta in poslati, kdaj ga je razglasil. Nazadnje ga je treba vsaj enkrat mesečno ponovno razglašati in ljudstvu ter podložnikom razumljivo razlagati. Če bi se podložniki ali kdo drug dokazano lahko izgovarjal na nevednost, je vsa in največja odgovornost (krivda) na strani oblasti in predstojnikov.¹²²

Če se poštnemu mojstru dokaže, da je kak poštni hlapec, določen za nabor, pobegnil po mojstrovi krivdi ali zanikrnosti, mora mojster v vojaško blagajno namesto moža plačati 50 gld.¹²³

Jožef II. je na začetku samostojne vladavine ponovil dvorni predpis z dne 17. 1. 1750, da mora sumarno zaslišanje prikrivalcev dezarterjev na okrožnih

¹²¹ »Ehemann und Weib werden wie Aeltern und Kinder gestraft, ...«

¹²² Patent z dne 5. 2. 1778 (Nro. 1940).

¹²³ Dvorna odločba z dne 9. 6. 1779 (Nro. 2077).

uradih vedno potekati v prisotnosti vojaškega častnika, potem so šele lahko predani deželnim sodiščem v posebno preiskavo.¹²⁴

Da bi vojaki imeli čim manj informacij in čim manj spodbude za dezertacijo, je bilo v njihovi prisotnosti, še posebno v gostilnah in točilnicah, prepovedano vsakršno govorjenje o skrivnih poteh, ki so vodile preko državnih meja.¹²⁵

Sledila so navodila za preprečevanje dezertacije, v smislu, da so morali dopustniki imeti potne liste, če so šli kam iz domačega kraja in da so morali prijaviti izgubljene potne liste. Tudi vojake je bilo seveda treba opremiti s potnimi listi in jih vprašati po le-teh.¹²⁶ V zvezi s tem je bil tudi ukaz, ki je prepovedoval, da bi kdo dal prenočišče tujcu, ki se ni mogel izkazati s potnim listom, dopustniškim listom ali obrtnim spričevalom. Takšne ljudi je bilo treba naznaniti pod grožnjo kazni.¹²⁷

Junija 1787 so objavili, da bosta patent z dne 22. 2. 1751, glede kaznovanja dezertarjev in njihovih prikrivačev, zamenjala §§ 86 in 87 novega kazenskega zakonika:

§ 86 – Kdor vojaka, ki je zaprisegel, zastavi, ali hlapca, ki služi v vojski, nagovori k pobegu iz službe, ali mu gre pri tem na roko z nasvetom in dejanjem; ali kdor od ubeglega vojaka kupi uniformo ali orožje, kdor mu pokaže pot, mu preskrbi obleko, zatočišče ali mu da zatočišče, ali mu pomaga kako drugače, s čimer ubežniku olajša pobeg ali otežuje njegovo prijetje, je kriv zločina pomoči dezertarju.

§ 87 – Če je krivi tega zločina sposoben za vojaško službo, se ga brez izjeme namesto pobeglega vtakne v vojsko. Če zaradi spola ali kakšne druge okoliščine ni sposoben za vojsko, se ga poleg tega, da v vojaško blagajno plača dvojni »naborni denar«, v prvi stopnji kaznuje z milejšo zaporno kaznijo. Ta kazen se v drugi (strožji) stopnji spremeni v časovni zapor in javna dela tudi v primeru, da zločinec ni sposoben plačati kazni v vojaško blagajno.¹²⁸

Leta 1788 je Jožef II. obnovil vedno aktualne grožnje za pomoč oziroma zavajanje v dezertacijo – kdor na nedovoljen način sposobnega fanta odtegne vojski ali mu pomaga pobegniti, se ga brez nadaljnjega vzame namesto pobeglega v vojsko, če za to ni sposoben, se ga javno telesno kaznuje.¹²⁹

Poenotenje kazni za prikrivanje dezertarjev po deželah (v skladu s § 87, 50 gld za pešca, 100 gld za konjenika) je izšlo že po Jožefovi smrti.¹³⁰

Nagrade za prijete dezertarje

Leta 1749 je nagrada za prijete dezertarja znašala 24 gld – za infanterista ali konjenika, če ni imel več konja; za konjenika s konjem vred pa 40 gld.¹³¹ Kot smo videli, je bilo enako tudi še za Jožefa II.

Nagrado 24 gld za dezertarja je zaslužil tudi tisti, ki je prijel dezertarja, ki je pobegnil s kazenskega dela na utrdbi.¹³²

Gospodski se očitno ni nič mudilo po denar za nagrade za ujete dezertarje (za podložnike, ki so dezertarje ujeli). Ponj so prihajali tudi šele čez več mesecev in so z zakasnelim obračunom oteževali pravilno delovanje, izplačilo. Leta

¹²⁴ Uredba z dne 28. 12. 1780 (str. 241–242, 2. Abt., 1. Band).

¹²⁵ Uredba z dne 30. 6. 1781 (str. 203).

¹²⁶ Uredba z dne 22. 11. 1783 (str. 204–209).

¹²⁷ Patent z dne 28. 10. 1785 (str. 340, 2. Abt., 8. Band; isto besedilo, isti patent je objavljen tudi z datumom 28. 10. 1784).

¹²⁸ Dvorna odločba z dne 8. 6. 1787 (str. 713–715, 5. Abt. 13. Band).

¹²⁹ Dvorna odločba z dne 1. 9. 1788 (str. 992, 5. Abt. 15. Band).

¹³⁰ Dvorna odločba z dne 5. 3. 1790 (str. 556, 9 Abt., 18. Band).

¹³¹ Patent z dne 26. 5. 1749 (Nro. 71).

¹³² Patent z dne 15. 5. 1751 (Nro. 135).

1769 je bil potreben ukaz, naj v prihodnje pridejo po denar za prijete dezertarje v istem mesecu ali najkasneje v naslednjem, drugače bo lahko izplačilo tega denarja zapadlo.¹³³ Naslednje leto je izšel še en ukaz, ki je določal dvomesečni rok za dvig nagrade za vojaškim oblastem predanega dezertarja, v nasprotnem primeru bi nagrada zapadla.¹³⁴

Prijavam za izročitev nagrade za prijete dezertarje je moralo biti priloženo vojaško potrdilo o dostavi dezertarja vojski (1771).¹³⁵ Nagrada za privedenega dezertarja se je po izdanem vojaškem potrdilu izplačala iz okrožne blagajne in se zaračunala vojaški blagajni.¹³⁶

Tudi mejne stražnike so nagradili s 24 gld, če so prijeli dezertarja in ga predali vojski.¹³⁷

Leta 1779 so nagrado za ubežne vozatajske hlapce znižali na 6 gld.¹³⁸

Dopustnika za nedoločen čas, ki se je oddaljil iz kraja bivanja brez dovoljenja, so jemali kot dezertarja in so zanj iz blagajne izplačali nagrado 6 gld.¹³⁹

Zanimiva je tudi spodbuda Jožefa II., da bi podložniki bolj goreče preganjali in lovili dezertarje. Razglasil je namreč, da bo vdova vsakega moža, ki bo ustreljen pri zasledovanju dveh dezertarjev, dobivala iz praškega katedralnega izplačilnega urada letno miloščino 50 gld, dokler bo vdova oziroma do sprejema v kakšno oskrbno ustanovo.¹⁴⁰

Kaznovanje dezertarjev

Marija Terezija je leta 1749 izdala ukaz, da dezertarjev ne smejo več kaznovati s smrtjo, temveč jih morajo obsoditi na časovne kazni z javnim delom na graditvi trdnjav.¹⁴¹

Dopustnika za nedoločen čas, ki se je oddaljil brez dovoljenja, so jemali kot dezertarja in ga kaznovali (za neprijavljeno odsotnost), če je bil premožen, z 18 gld kazni v vojaški fond, za tiste brez premoženja je poskrbelo gospodarstvo s štirinajstdnevnim zaporom.¹⁴²

Civilna sodišča niso imela pristojnosti nad dezertarji, ki so koga ubili, ampak so jih morali izročiti regimentu v izredni sodni postopek v treh dneh.¹⁴³

Poleg dezertarjev so tudi tuje »lovce vojaških novincov« (Werber), posrednike in sodelavce pri tem zaslišali in obsodili na vojaškem sodišču.¹⁴⁴

Maja 1788 je cesar zaradi vojne z »otomansko porto« (Osmanskim cesarstvom) objavil splošno pomilostitev za vse dezertarje, ki jih ni bremenil še kak drug težak zločin, razen dezertarstva. Veljala je za tiste, ki bi se javili v dvanajstih mesecih od 1. 5. 1788 dalje, tudi za tiste, ki niso bili več sposobni za vojaško službo, a ne za tiste, ki bi dezertirali po 1. 5. 1788.¹⁴⁵

¹³³ Uredba z dne 21. 8. 1769 (Nro. 1130).

¹³⁴ Dvorna odločba z dne 5. 5. 1770 (Nro. 1200).

¹³⁵ Uredba z dne 21. 11. 1771 (Nro. 1361).

¹³⁶ Uredba z dne 7. 5. 1778 (Nro. 1982).

¹³⁷ Uredba z dne 9. 12. 1780 (str. 202).

¹³⁸ Dvorna odločba z dne 27. 1. 1779 (Nro. 2045).

¹³⁹ Uredba z dne 30. 3. 1780 (Nro. 2155).

¹⁴⁰ Uredba z dne 26. 7. 1784 (str. 55, 5. Abt., 7. Band).

¹⁴¹ Patent z dne 26. 5. 1749 (Nro. 71).

¹⁴² Uredba z dne 30. 3. 1780 (Nro. 2155).

¹⁴³ Patent z dne 12. 12. 1780 (str. 3, 5. Abt. 3. Band).

¹⁴⁴ Dvorna odločba z dne 3. 2. 1785 (str. 261–262, 2. Abt. 8. Band).

¹⁴⁵ Patent z dne 1. 5. 1788 (str. 1008–1010, 5. Abt. 15. Band).

Odkup uniform, opreme

Ukaz iz leta 1745 je kramarjem prepovedoval odkup uniform od dezertarjev, v nasprotnem jim je grozila ostra kazen. Če so jim dezertarji in osebe, ki so bile videti nevarno, ponujali v odkup uniforme, so jih morali prijaviti gospodski.¹⁴⁶

Ker se je s (starimi) uniformami, ki so bile prepuščene v civilno rabo, prekupčevalo in je prihajalo do nepravilnosti in zlorab, so najostreje prepovedali vsakršno nadaljnjo prodajo starih ali novih uniform, tako regimentov kot vojakov. Prav tako je bilo tudi strogo prepovedano kupiti star ali nov kos uniforme od vojske ali ga pridobiti na kakršen koli način.¹⁴⁷ Ukaze o odkupu in preprodaji vojaške obleke so ves čas ponavljali.¹⁴⁸

Kljub vsem zakonom in prepovedim so se kosi uniforme še naprej prodajali in kupovali, na škodo erarja. Dovoljeno je bilo prodajati samo komisijsko izločene stare uniforme, ki niso bile več predpisane.

Prepovedan je bil tudi odkup vojaške opreme od pruskih, saških, pfalških in bavarskih dezertarjev – tako konjenikov kot pešcev. Tako blago se je kršiteljem zaplenilo brez povrnitve denarja, ki so ga dali za odkup.¹⁴⁹

Po drugi strani je Jožef II. kramarjem najstrože prepovedal prodajo civilnih oblačil navadnim vojakom, da jim ne bi s tem olajšali dezertacije.¹⁵⁰

Premoženjske pravice dezertarjev

Marija Terezija in Jožef II. sta določala, da se je premoženje dezertarjev zaplenilo in namenilo naborni blagajni. Prav tako so izgubili pravico dedovanja.¹⁵¹ Dezertarjem zaplenjeno premoženje je ostalo zaplenjeno, četudi so se prostovoljno vrnili.¹⁵²

Premoženje tistih dezertarjev, ki so že formalno zaprisegli in prevzeli dolžnost, se je zaplenilo v korist vojaškega premoženja in odvedlo v vojaško blagajno. Nasprotno so dopustniki za nedoločen čas še vedno sodili pod civilno jurisdikcijo in so jih obravnavali kot druge emigrante (civilne ubežnike). Torej je njihovo premoženje zasegel fiskus oziroma kameralna blagajna in prijava o tem je šla vedno z okrožnega urada na deželno glavarstvo.¹⁵³

Dezertar, ki se je sam vrnil, je bil sicer prost vsake telesne kazni, lahko je pridobil nazaj tudi državljanske in pravice dedovanja, vendar je premoženje, ki mu je bilo zaplenjeno takoj po dezertaciji, ostalo fiskalno.¹⁵⁴

Kam sodi zaplenjeno premoženje »različnih vrst« dezertarjev (že zapriseženih vojakov, nabornikov, poslanih na dopust za nedoločen čas, popisnih obveznikov), ali neposredno v vojaško blagajno, v naborno blagajno, ali ostane v »državnem proračunu«, očitno ni bilo povsem jasno tudi oblastem. Uredba iz

¹⁴⁶ Uredba z dne 20. 9. 1745 (Nro. 28).

¹⁴⁷ Patent z dne 26. 11. 1779 (Nro. 2120).

¹⁴⁸ Uredba z dne 15. 2. 1781 (str. 136, 2. Abt. 1. Band); Dvorna odločba z dne 31. 3. 1784 (str. 78, 2. Abt. 6. Band); Dvorna odločba z dne 31. 3. 1785 (str. 177, 2. Abt. 8. Band); Dvorna odločba z dne 16. 9. 1797 (str. 114–116, Gesetze 2. Teil). Leta 1816 so objavili, da bodo obnovili in republicirali patente z dne 31. 3. 1785, 23. 11. 1786, 16. 9. 1797, 15. 12. 1808 glede prepovedi kupovanja, prodajanja ali zamenjave kosov vojaške uniforme (vojaške opreme). Gl. Odločba dvorne pisarne z dne 24. 10. 1816 (str. 367).

¹⁴⁹ Patent z dne 4. 10. 1782 (str. 136–137, 2. Abt. 1. Band).

¹⁵⁰ Uredba z dne 5. 1. 1782 (str. 137, 2. Abt. 1. Band).

¹⁵¹ Patent z dne 6. 6. 1761 (Nro. 587).

¹⁵² Dvorna odločba z dne 27. 3. 1762 (Nro. 632).

¹⁵³ Uredba z dne 1. 10. 1783 (str. 213–214, 5. Abt. 3. Band).

¹⁵⁴ Dvorna odločba z dne 6. 8. 1778 (Nro. 2012).

leta 1780 je namreč ukazala, da je treba denar, ki ga je zasegla država (fiskus, davkarji) dezertarjem, brez vseh mahinacij izročiti vojaškim blagajnam.¹⁵⁵

Leta 1780 so določili, da patent iz leta 1761, glede zaplembe premoženja dezertarja, ne velja v primeru dedovanja dezertarja. To je pomenilo, da dediščina dezertarja ni šla v naborni fond, se ni zaplenila, in sicer zato, ker je dezertar z dnem dezertacije izgubil pravico dedovanja in sploh ni prišel v poštev za dedovanje, tako, kot da sploh ni (več) obstajal, ampak se je dediščina razdelila med druge dedne upravičence.¹⁵⁶

Tudi naborni ubežniki, ne samo pobegli iz vojske, so izgubili pravice do posedovanja hiše ali posestva (kmetije).¹⁵⁷

Od zaseženega premoženja dezertarja ni pripadala gospostvu nobena odhodnina (za zapustitev posestva), ker je oziroma bi morala biti skrb gospostva, ki je dostavljalo nabornike, da izbira zanesljive in zveste može in ne vagabundov (ki dezertirajo).¹⁵⁸

S cesarskim odlokom z dne 24. 4. 1788, na osnovi katerega je 10. 5. 1788 izšla odločba notranjeavstrijskega gubernija, so naborni ubežniki izgubili pravico do posestva hiše ali posestva (gospodarstva, kmetije). To je bila pravzaprav obnova patenta iz leta 1782.

Odpust iz vojske

Kot smo videli pri oprostivah nabora, so ga bili oproščeni (poleg stanoških privilegirancev) posestniki, obrtniki, tovarniški delavci in drugi »v deželi potrebni ljudje«. Enako je veljalo za vojake, s tem, da se je njihov položaj, ko so enkrat že bili vojaki, težko spremenil drugače kot z dedovanjem, darilom, poroko. Največkrat je šlo za dedovanje kmetije, glede na patente, ki so bili potrebni, je bilo precej tudi drugih primerov.

Uredba iz leta 1758 je zapovedovala, da je v prihodnje treba fantom (vojakom), ki so za vstop v vojsko podpisali pogodbo (prostovoljci), omogočiti prevzem dediščine ali druge imovine. Še manj je bilo dovoljeno starše in zaupnike doma prizadevati s kaznimi ali drugačnimi nizkotnimi postopki¹⁵⁹ (ovirati prevzem). Tiste, ki bi ravnali proti temu, naj bi poklicali na odgovornost in kaznovali.¹⁶⁰

Vojakom ali (predvsem) dopustnikom, ki so imeli premoženje v kapitalu ali zemljiški posesti, njihovega kapitala, niti denarja iz dediščine, niso smeli izročati brez soglasja vojaških oblasti (verjetno v primerih dedovanja, sicer bi bili že prej oproščeni vojske).¹⁶¹ V navezavi s tem določilom je bilo posesti vojakov dopustnikov prepovedano prodati.¹⁶²

Pri odpustu iz vojske vojakov, ki so bili nujno potrebni za domače kmetijstvo, je bilo v potrdilu treba navesti tudi hišno številko dotičnega vojaka.¹⁶³

Pri izdaji potrdil za odpust iz vojske za dejanske posestnike obdavčenega posestva, edine dediče in može hčera (naslednic) so bili okrožni glavarji osebno odgovorni, da je bil tak mož doma nujno potreben.¹⁶⁴

¹⁵⁵ Uredba z dne 10. 2. 1780 (Nro. 2143).

¹⁵⁶ Dvorna odločba z dne 23. 12. 1780 (str. 209, 5. Abt. 3. Band).

¹⁵⁷ Dvorna odločba z dne 24. 8. 1782 (str. 103, 2. Abt. 1. Band).

¹⁵⁸ Dvorna odločba z dne 30. 1. 1783 (str. 213, 5. Abt. 3. Band).

¹⁵⁹ »...noch weniger aber ihre zurückgelassene Aeltern und Befreundte mit Strafen, oder anderem übeln Verfahren bekränket werden, ...«

¹⁶⁰ Uredba z dne 8. 3. 1758 (Nro. 491).

¹⁶¹ Dvorna odločba z dne 18. 7. 1766 (Nro. 863).

¹⁶² Dvorna odločba z dne 12. 9. 1766 (Nro. 876).

¹⁶³ Uredba z dne 23. 7. 1771 (Nro. 1323).

¹⁶⁴ Uredba z dne 29. 7. 1771 (Nro. 1324).

Vojakom pripadajoča gospodarska poslopja ali dele zemljišč je bilo prepovedano odtujiti brez prejšnjega vedenja regimentnega poveljnika. Tega niso smeli početi ne gosposki uradniki ne sorodniki ali kdor koli. Prav tako niso smeli zapravljati v varstvo jim postavljenega denarja.¹⁶⁵

Noben regiment ni smel samovoljno oprostiti vojakov službe, četudi je dobil potrebno potrdilo okrožnega urada, ampak je bilo treba prošnjo za odpust predložiti vojaški komisiji, ki je odločala o tem. Ta komisija je prav tako odločala v primerih dvoma, ali je prosilec izpolnjeval pogoje za odpust in v primerih, ko si o tem nista bili enotni vojaška in civilna oblast. Bistvo te dvorne odločbe je bilo, da je o odpustih iz vojske odločala vojaška komisija in ne poveljstva regimentov.¹⁶⁶ Težave glede postopka so se znale začeti že prej. Dogajalo se je, kot je ugotavljala dvorna odločba (1775), da so vojaku, kandidatu za brezplačni odpust iz vojske, izdano potrdilo dostavili neposredno deželni oblastem, s čimer je prišlo do nepotrebnih zapletov in nepotrebne pisarije. Zato so gosposkam, magistratom in občinam zapovedali, da takšno potrdilo pošljejo pristojnemu okrožnemu glavarstvu (začnejo postopek na kresiji).¹⁶⁷

Po najvišjem ukazu iz leta 1774 so avstrijske vojake, ki so s poroko, darilom ali odstopom pridobili obdavčljive hiše, brez omejitev odpustili iz vojske. Pri tem je moralo biti izpolnjenih naslednjih šest pogojev:

1. Ni dovolj, da gosposka zagotavlja, da je ta vojak pridobil obdavčljivo hišo, ampak mora to s preiskavo ugotoviti tudi okrajna naborna komisija.

2. Preiskava mora pokazati, ali gre res za obdavčljivo hišo, to je za kmečko posest (gospodarstvo), pri čemer ni pomembno, ali je majhno ali veliko.

3. Za odpust predvidnega moža ni pomembna starost, ampak mora gosposka sama povedati, ali se ji zdi primeren za upravljanje gospodarstva (za kmetovanje).

4. Če torej hoče gosposka imeti vojaka na kmetiji, je treba doreči, ali ga gre odpustiti praznih rok, ali da vojska še pred njegovim odpustom poskrbi za podporo od gosposke, ali vse to prepustiti zemljiški gosposki (*Grundobrigkeit*). To je treba v vsakem primeru posebej doreči že v predhodni preiskavi (naborna komisija in zemljiška gosposka), pred odpustom vojaka.

5. Neodplačen odpust iz vojske za posestnika obdavčljive hiše pride v poštev za vse vojaško popisane in tudi nepopisane podložnike, ki spadajo v c.-kr. dedne dežele. Pri tem se je treba ravnati po navedenih predpisih, navodilih.

6. Če se po odpustu podložnik ne namerava vrniti pod isto gosposko (*Obrigkeit*), pod katero je spadal pred nastopom vojaškega stanu, je pri takšni odpustitvi potrebno soglasje (njegove nekdanje) gosposke.¹⁶⁸

Podložnik, ki je izstopil iz vojske, se je moral vrniti v svoj prejšnji podložni stan (k svojemu prejšnjemu gospodu). Če si je izbral drugo gospostvo (*Herrschaft*) za pristojno, je njegovo prejšnje lahko terjalo odškodnino za odpust s svojega posestva od njegovega novega gospostva.¹⁶⁹

Če je torej podložnik z dedovanjem, nakupom, poroko, podaritvijo ipd. dobil v posest majhno hiško, brez kmečega gospodarstva ali zemljišč, vendar obremenjeno z rednimi davki, je bil vojaščine oproščen, ravno tako kot prevzemniki kmetij. Za vsak slučaj so še z enim ukazom opozorili na zapovedane preiskave za ugotovitev dejanskega stanja, da ne bi prišlo do goljufij (prikrivaštva, skrivaštva, dajanja potuhe).¹⁷⁰

Na vprašanje, ali lahko regiment vojaku prepereči (preprečuje) nakup obdavčljive hiše, s katero bi prišel do pogoja za brezplačen odpust iz vojske, so

¹⁶⁵ Uredba z dne 4. 3. 1773 (Nro. 1464).

¹⁶⁶ Dvorna odločba z dne 15. 5. 1773 (Nro. 1483).

¹⁶⁷ Patent z dne 9. 9. 1775 (Nro. 1714).

¹⁶⁸ Dvorna odločba z dne 8. 2. 1774 (Nro. 1567).

¹⁶⁹ Dvorna odločba z dne 8. 1. 1774 (Nro. 1556).

¹⁷⁰ Dvorna odločba z dne 21. 5. 1774 (Nro. 1589).

odgovarjali, da se v primeru nakupa in tudi vseh drugih primerih, ko gre za prevzem obdavčljive hiše in izstop iz vojske, prošnja za izstop vložijo pri regimentu, v nadaljevanju je to stvar preiskave političnih in vojaških oblasti, da ugotovijo dejansko stanje. Regiment je bil v nakupnih primerih obvezan le, da je odpustil vojaka, če je bilo iz preiskave razvidno, da je bil vojak najmanj polovico kupnine sposoben plačati iz lastnega premoženja.¹⁷¹

Samo tisti vojaki so bili upravičeni do brezplačnega odpusta vojaške obveznosti, ki so bili resnični posestniki obdavčljivih hiš in kmetij. Za to, da so bili vojaki resnični lastniki in posestniki teh nepremičnin, so bila potrebna nedvoumna zagotovila gosposke, ki je s temi potrdila dostikrat zavlačevala ali se jih celo branila izdati; a brez takega potrdila vojak ni mogel biti odpuščen. Zato so nalagali gosposkam, naj izdajo natančna potrdila brez zavlačevanja. Če vse potrebno ni bilo razvidno iz prvega potrdila, so bili dolžni izdati še drugega, dodatnega – glede izdaje teh dodatnih, drugih potrdil so bile očitno težave – gosposke naj bi se jih branile izdajati, češ da so jih enkrat že izdale.¹⁷²

Če mož, ki je bil odpuščen iz vojske, ker je s poroko, nakupom ali dedovanjem pridobil obdavčljivo posest, uživanje le-te, iz katerega koli razloga ni nastopil, je bilo to treba takoj prijaviti kresiji.¹⁷³

Če je gospostvo zahtevalo odpust podložnika zaradi njegove funkcije preživjalca (družine), se je to lahko zgodilo le, če je gospostvo priskrbelo drugega, za vojsko sposobnega moža.¹⁷⁴ Zato gospostvu tudi ni nič dišal odpust vojakov na tak način, ker so imeli s tem samo delo.

Odločitev o tem, ali nekega vojaka odpustiti, ker je nujno potreben doma (»zaradi deželnih potreb«), je bila prepuščena civilnim oblastem. Gospostva so morala vsako tako prošnjo za odpust z obrazložitvijo vložiti na okrožnem uradu (kresiji) in po njem na deželne oblasti.¹⁷⁵

Poseben predpis je določal, da so morala gospostva in mesta (naselja) v podeljenih potrdilih o odpustu vojaka imenovati (potrdila so se morala nanašati na določeno ime).¹⁷⁶ To se nam danes zdi samo po sebi umevno, takrat očitno (še) ni bilo. Prav tako je bilo treba poimensko navesti moža, ki bo vojaka zamenjal.¹⁷⁷

Vsakega odpoklicanega vojaka je bilo treba nadomestiti. Če neko gospostvo za odpoklicanega vojaka ni uspelo takoj dobiti nadomestnega, so ga poiskali v celem nabornem okraju. Gospostvo je moralo poskrbeti za nadomestnega moža tudi, če ni zahtevalo odpusta vojaka, če je le-tega odpoklicala politična oblast, mu dovolila, da prevzame (in obdeluje) posest, ali zaradi drugih »deželnih potreb«. Nadomestnika so torej lahko iskali v celem nabornem okraju, vendar so pri nadaljnjem rekrutiranju morali to upoštevati, da se je stanje izenačilo.¹⁷⁸

Podložniki, ki so jih zahtevali nazaj v civilni stan, so imeli v času, da je gospostvo priskrbelo nadomestnega moža, status dopustnika, takoj ko je bila zamenjava opravljena, so postali dokončno oproščeni vojaške obveznosti.¹⁷⁹

Poleg domačih, avstrijskih podložnikov, so bili v vojski tudi pogodbeni tuji vojaki in Marijo Terezijo je skrbelo, da ne bi po njihovem odpustu (poteku pogodbe) z brezdelnim pohajanjem padli v breme deželi in iz pomanjkanja v samopašnost. Regimenti so morali take naznaniti najbližjemu okrožnemu ura-

¹⁷¹ Dvorna odločba z dne 21. 5. 1774 (Nro. 1593).

¹⁷² Uredba z dne 5. 8. 1774 (Nro. 1617).

¹⁷³ Uredba z dne 18. 2. 1775 (Nro. 1661).

¹⁷⁴ Uredba z dne 1. 5. 1777 (Nro. 1878).

¹⁷⁵ Dvorna odločba z dne 17. 12. 1777 (Nro. 1923).

¹⁷⁶ Uredba z dne 27. 2. 1778 (Nro. 1949).

¹⁷⁷ Uredba z dne 19. 6. 1778 (Nro. 1993).

¹⁷⁸ Dvorna odločba z dne 3. 4. 1778 (Nro. 1969).

¹⁷⁹ Uredba z dne 10. 12. 1779 (Nro. 2126).

du (kresiji). V naznanilnici so morali biti zapisani ime in priimek odpuščenega, rojstni kraj, starost, morebitni poklic, je bil samski ali poročen in če je bil, ali je imel otroke, tako da so (naj bi) okrožni uradi za vsakega od njih lahko dobro poskrbeli.¹⁸⁰

V popisnem in nabornem sistemu Jožefa II., ki je začel veljati leta 1781, je o odpustu vojakov iz gospodarskih in drugih civilnih razlogov govoril § 8:

Kadar vojak z dedovanjem, nakupom ali poroko pridobi gospodarstvo (kmetijo) ali meščansko obrt, ali iz kakršnih koli drugih vzrokov postane nepogrešljiv za dom, in civilna oblast to potrdi, se ga po že vpeljanem načinu odpusti iz vojske. Tisto gospostvo oziroma mesto, kamor bo spadal (lahko je bil že prej tam podložnik, lahko tudi ne), iz zaloge dopustnikov za nedoločen čas preskrbi novega sposobnega nabornika.

Ob letnih revizijah nabornih okrajev morajo okrožni uradi skrbno ugotovljati, ali tisti, ki so bili odpuščeni iz vojske zaradi odhoda v »pridobitni stan« ali iz drugih civilnih potreb, res opravljajo delo, zaradi katerega so bili odpuščeni. Če temu ni tako, jih morajo brez nadaljnega poslati nazaj v vojsko.

Tudi če dopustnik za nedoločen čas postane nenadomestljiv doma, ga mora na enak način nadomestiti drug podložnik iz nabornega okraja na njegovem mestu dopustnika za nedoločen čas.

Če se nekdo odloči zamenjati vojaški stan za duhovnega, mora tisti red ali škofija, kamor želi vojak prestopiti, zanj plačati v naborno blagajno 200 gld.

Razen v navedenih primerih vojak iz popisnih dežel ne more dobiti odpusta, dokler je za službo sposoben.

Ker se dogaja, da se vojaki zaradi starosti ali pridobljenih poškodb približajo invalidnosti in so napol invalidi, a njihovi regimenti glede njihovega odpusta in vzdrževanja v civilnem stanju nič ne ukrenejo, mora vrhovno poveljstvo v primeru takega zvestega in zaslužnega (»dolgosluzbečega«) vojaka prijaviti dvornemu vojnemu svetu, da se poskrbi za njegovo nadaljnje življenjsko vzdrževanje, da je zastoj deležen vseh vojaških olajšav.¹⁸¹

V zvezi z odpustom vojakov, ki so, največkrat zaradi dedovanja kmetij, postali posestniki, nasledniki obrti ali kakor koli postali »kategorija za odpust«, je leta 1783 izšel varčevalni ukaz, da je treba državni blagajni prizanesti z nepotrebnimi stroški s tem, da gospostva pazijo in dostavijo nabornike, za katere je že vnaprej gotovo, da jih brez posebnih dogodkov ne bo treba ponovno odpustiti iz vojske (in nadomestiti).¹⁸²

Ker se je izkazalo, da se kmetom v vojaški službi zgolj zato, da bi se jih obdržalo v vojski, hoče odvzeti (prodati) njihove posesti – sistem je imel za namen ravno nasprotno, namreč da kmetje oskrbujejo svoja posestva in obenem nadaljujejo z vojaško obveznostjo, je leta 1784 izšel še en patent, ki je obnovil patente iz šestdesetih let, ki so prepovedali takšno ravnanje.

Vojska je leta 1766 (še pred splošno vojaško obveznostjo) očitno uvedla neko splošno »dopustovanje« poslala veliko vojakov na dopust (jih začasno odpustila), in da bi tem dopustnikom v kar največji meri preprečila dezertiranje, je s patentom z dne 18. 7. 1766 prepovedala, da bi dopustnikom izročali njihovo premoženje, če so ga imeli v kapitalu ali zemljiški posesti, razen seveda s soglasjem vojaških oblasti. Za izvedbo tega ukaza je 12. 9. 1766 izšel še en patent, ki je ukazal, da se vojakom-kmetom, ki so vsako leto za oskrbo svojih posesti dobili dopust, le-teh kmetij nikakor ne odtuji, ampak jih morajo obdelovati in od tega živeti. Patent s 5. 12. 1767 je oba prejšnja obnovil in zapovedal strogo izvrševanje.

¹⁸⁰ Dvorna odločba z dne 16. 8. 1771 (Nro. 1325).

¹⁸¹ Patent z dne 6. 9. 1781 (str. 46–114, 5. Abt. 3. Band); Uredba z dne 25. 6. 1781 (str. 149–150, 5. Abt. 3. Band).

¹⁸² Uredba z dne 28. 6. 1783 (str. 144, 5. Abt. 3. Band).

S tem najnovejšim patentom iz leta 1784 so obnovili zgornje patente (kot so to počeli že z okrožnicami z 1. 8., 6. 10. in 14. 12. 1767) in naročali kresijam, gosposkam, magistratom, zemljiškim knjigam in sodiščem, da se jih kar najbolj natančno držijo.¹⁸³

Postavljalo se je tudi vprašanje jurisdikcije glede premožnih pripadnikov vojske. V kazenskih zadevah so vsi sodili pod vojaško jurisdikcijo, ne glede na premoženje, v civilnih tisti brez premoženja pod vojaško, tisti s pravim, stano-vskim posestvom ali fidejkomisom (pomeni, da so imeli svoje premoženje, ne podložniško posest) pod deželno pravdo.¹⁸⁴

Leta 1788 so ugotavljali, da je bilo zahtev za odpustitev vojakov, ki so posedovali obdavčljivo gospodarstvo, veliko. Po popisnem in nabornem sistemu so jih morali v mirnem času odpustiti in nadomestiti z novaki. V vojnem času se je to izkazalo za zelo škodljivo, saj so regimenti s tem izgubili izurjene vojake in namesto teh dobili nabornike, ki so bili za takojšnje vojaške pohode neuporabni in so jih morali puščati pri rezervnih divizijah in eskadronih, medtem ko so bile čete na bojiščih vedno šibkejše. Z odpusti takšnih mož pri konjenici so poleg tega ostajali prosti službeni konji. Zato se je cesar odločil ukazati, da se takšnih mož v četah, ki so taborile na bojišču v mesecih, ko so potekale vojaške operacije, ne odpusti, temveč šele takrat, ko so se čete umaknile v zimske kvartirje.¹⁸⁵

Odpuščali niso samo vojakov, ki so bili bolj potrebni za druga (civilna) opravila, ampak tudi take, »ki še za v vojsko niso bili«. Jožef II. je leta 1783 ukazal, da je treba vojaško osebo, obdolženo nekega ne samo vojaškega zločina, kjer je strašnost dejanja zahtevala težko kazen, in glede na okoliščine ni bilo pričakovati poboljšanja storilca, najprej sumarno zaslišati v vojski, jo z interlokutorno (vmesno) sodbo izključiti iz vojaškega stanu in razglasiti za nesposobno služnja, nato jo v obravnavo in obsodbo izročiti najbližjemu civilnemu kazenskemu sodišču.

Prav tako je bilo treba nepopoljšljive vojake, kriminalce, namesto dotedanjega odpusta z *laufpassom*,¹⁸⁶ izročiti: tujce najprej deželni vladi, da jim odmeri strogi zapor in jih nato s šubom¹⁸⁷ požene preko meje; »deželne otroke« nagnati k njihovim gospodstvom, da so jih uporabili za potrebna dela.¹⁸⁸

Ta patent iz leta 1783 je bil preklican leta 1784. Po novem ukazu so regimenti, ki so imeli pravico meča (*ius gladii*, izvrševanje smrtne kazni), dobili pooblastilo sojenja tudi v »splošnih« zločinih (in ne le vojaških, kot do tedaj), tudi pri izrekanju kazni javnega dela. Vsekakor so takšnega zločinca, ki ga je obsodilo vojaško sodišče, obenem prepoznali za nevrednega vojaške službe in ga poslali najbližjemu civilnemu kazenskemu sodišču v izvrševanje v vojaški sodbi določene mu časovne kazni.¹⁸⁹

V povezavi s tem je bila tudi dvorna odločba, ki je določala, da če je bil vojaški zločinec (zločinec vojak) obsojen na javno delo, je moral biti razglašen za nesposobnega za vojaško službo in predan najbližjemu kazenskemu sodišču v izvrševanje kazni.¹⁹⁰

S tem v zvezi je bila tudi vladna uredba z dne 10. 2. 1784, ki je odredila, da so preskrbne in druge stroške s takšnim vojaškim delinkventom krila deželna (kazenska) sodišča in ne vojaška, ker vojska ni mogla oskrbovati nikogar, ki ni

¹⁸³ Dvorna odločba z dne 15. 3. 1784 (str. 7–9, 5 Abt. 7. Band).

¹⁸⁴ Dvorna odločba z dne 19. 5. 1785 (str. 724–725, 5 Abt. 8. Band).

¹⁸⁵ Dvorna odločba z dne 13. 6. 1788 (str. 997–998, 5. Abt. 15. Band).

¹⁸⁶ *Laufpass* – sramoten izgon iz vojske zaradi kazenskih dejanj ali nepopoljšljivosti glede disciplinskih prekrškov (največkrat kombinacija obojega).

¹⁸⁷ Z odgonom.

¹⁸⁸ Dvorna odločba z dne 1. 9. 1783 (str. 32–33 in 148–149, 5. Abt. 3. Band).

¹⁸⁹ Dvorna odločba z dne 9. 1. 1784 (str. 4–5, 5. Abt., 7. Band).

¹⁹⁰ Dvorna odločba z dne 12. 1. 1784 (str. 5, 5. Abt., 7. Band).

bil v vojaški službi ali je bil za takšno povsem nesposoben.¹⁹¹

Tudi za dopustnike, obremenjene z najtežjimi zločini, je veljalo enako, da so jih odpustili iz vojske in za njihovo prihodnje preživljanje (po prestani kazni) je moralo poskrbeti njihovo gospostvo.¹⁹²

Invalidi

V letu 1750 je Marija Terezija s patentom poskrbela za vojaške invalide:

Da bi za vojake, ki so za rešitev domovine žrtvovali ude in moči, poskrbeli v vsakem primeru in na primeren način za njihovo preživljanje, se bo ustanova, s katero se skrbi za ogrske in druge tuje invalide v ogrskem kraljestvu, razširila tudi na vojake, rojene v nemških dednih deželah in bo tako ustanovljen splošen (generalni) invalidni sistem, ki bo:

1. skrbel za nastanitev 2.000 mož na Češkem, 1.000 na Moravskem in 1.000 v Avstriji. Sistem bo skrbel za

2. vse, ki služijo ali so najeti v c.-kr. vojski in so zaradi starosti, ranjenosti ali drugih telesnih pomanjkljivosti postali invalidni v vojaški službi, ki nima jo sredstev in zanje ni poskrbljeno. In sicer ne glede na čin in narodnost. A v ustanovo ne sodijo tisti, ki so prostovoljno zapustili vojsko ali bili odpuščeni iz drugih razlogov, kot je nesposobnost, ali imajo lastna sredstva za preživljanje.

Za pripadnike ogrske narodnosti in tujce bo pristojna invalidnica (*»opešnica«*) v Pešti, za rojene na Češkem češka, za moravske in tostran šlezijske moravska in za tiste iz spodnje-, zgornje-, notranje- in prednjeavstrijskih dežel dunajska oziroma štajerska invalidnica.¹⁹³ Če bo seveda ena invalidnica zasedena in bo v drugi še prostor, se lahko popolni tudi z drugimi narodnostmi.

3. Na seznam se vzamejo tudi že dosedanji invalidi, ki so v skrbi dežel, vendar je treba pri tem

4. razlikovati med povsem oslabelimi, ki se mukoma preživljajo, med tistimi, ki še lahko opravljajo kakšno vojaško službo v garnizonih, lahko še sestavljajo formalne čete in bataljone, in med tistimi, ki sicer niso več sposobni za vojaško službo, a še imajo željo opravljati kakšna druga v vojski potrebna dela. In ker

5. nočejo vsi invalidi živeti v invalidnicah, ampak bi raje živeli drugje, je treba takšne pritegniti v utrdbe in jih glede na njihove moči porabiti za vojaška dela, ki so jih vajeni. Tudi ni braniti tistim, ki bi se po odpustu raje vrnili v domovino (ali drug kraj stalnega prebivanja), kot se namestili v invalidnico, in bi se hoteli izučiti kakega poklica ali so še sposobni služiti kruh z ročnim delom, ali ki imajo glede na svoje želje kakšen drug veljaven vzrok, a v skladu s § 10 tega patenta in previdnostjo.

6. Glede na oskrbo je za vsakega posameznika, glede na čin in deželo, ali je samo oskrbovanec ali je še sposoben za kakšno službo, določen denarni znesek po shemi.

7. Če kakšna ustanova predpiše (in omogoča) višji znesek, pri tem ostane.

8. Poleg tega denarnega zneska vsak invalid dobi oskrbo še v naturalijah – kruh, postrežbo, nastanitev, po pravilniku iz leta 1749 tudi uniformo, orožje in zdravila.

¹⁹¹ Vladna uredba z dne 10. 2. 1784. Leopold II. je ta patent (in iz njega izvirajoče) preklical – vojaški zločinci (obvezniki), ki jih je obsodilo vojaško sodišče, niso bili več razglašeni kot nesposobni za vojaško službo, niti niso več civilnih oblasti obremenjevali z vojaškimi obsojenci, torej – obsojeni pred vojaškim sodiščem niso bili več nesposobni za vojsko in jih niso poslali civilni oblasti na izvrševanje obsodbe. Gl. Dvorna odločba z dne 26. 7. 1790 (Nro. 184, str. 398, Gesetze 1. Band).

¹⁹² Uredba z dne 13. 6. 1780 (Nro. 2178).

¹⁹³ »Štajerska invalidnica« je bila do leta 1860 na Ptujju. Več v: Šamperl Purg: Invalidski dom in invalidska uprava Ptuj v letih 1750 do 1860.

9. Tisti vojaki invalidi, ki imajo v dednih deželah kak kos posesti za obdelovanje, lahko kot enkratno odpravnino iz invalidske blagajne vzamejo znesek 36 gld, s tem jim seveda ugasne pravica do namestitve v invalidnici. Taka vrsta odpusta se vedno ureja sporazumno s krajevno gosposko (tudi kdaj in kako jim izplačati denar), kamor mislijo invalidi oditi (se nastaniti), ker bo ta krajevna gosposka morala skrbeti zanje, ko ne bodo več sposobni za delo, tako kot za vse druge podložnike. Ta vrsta odprave se lahko uporabi tudi za podčastnike in vojake, ki prihajajo izven dednih dežel in se hočejo vrniti domov, ali si priskrbeti kruha drugje, in se s tem odrečejo nadaljnji oskrbi.¹⁹⁴

10. Tisti, ki niso odpravljeni na gornji način, so v določenem kraju v dednih deželah izven invalidnic. S predhodnim soglasjem in dovoljenjem tudi v tem kraju (stalnega) bivanja dobivajo dnevne zneske denarja iz invalidske blagajne in niso nikomur dolžni (za to) služiti. A morajo pri tem sami z delom zaslužiti za kruh in obleko (invalidnina je bila minimalna), ker od dežele in kraja nastanitve ne morejo zahtevati drugega, kot le streho nad glavo, običajni ogenj in luč. Da bi taki prejeli denar in ustrezno živeli, jim morajo invalidske komisije invalidnic razdeliti (dati) značke (ploščice), ki povedo, kaj so, da jih nosijo na prsih in enkrat na mesec jih četrt, okrožje ali komitat, kjer so, skliče na določeno mesto, da jih uradniki vidijo in jim izplačajo denar na roko. Obenem tudi poizvejo o njihovem dejanju in nehanju, kar je potrebno, izboljšajo, krajevno gosposko z dobrim namenom opomnijo, da izostajanje invalidov z doma prek noči lahko vodi v izgubo oskrbnine in da naznanijo vsakega, ki se vlačí okrog ali slabo obnaša, da ga pošljejo v najbližjo invalidnico, in tudi (da jih opomnijo), da so v času bivanja v kraju pod jurisdikcijo krajevne gospode.

11. Invalidni častniki, če niso potrebni za službo v invalidnicah, so ravno tako lahko svobodno nastanjeni. Če so v invalidnicah, dobijo predpisano oskrbo v naturi in denarju, če so »na svojem«, samo v denarju. Če se invalidni častniki odselijo na tuje, jim ne pripada nobena oskrbnina več, ampak zgolj to kot drugim, ki se odločijo za enkratno odpravnino. Prav tako ugasnejo pravice iz tega fonda prostakom, ki samovoljno pobegnejo iz invalidnic, ostanejo brez sredstev za življenje in jih zalotijo pri beračenju ali drugih izgredih – takšne gre nato obravnavati kot navadne berače.

12. Ženske, ki jih invalidi poročijo po njihovem odpustu iz regimenta brez dovoljenja, se v invalidnice ne sprejmejo. Poročene z dovoljenjem so lahko z otroki vred, če nimajo drugega prenočišča, z možmi in očeti v invalidnici brez posebnih dohodkov, in sicer tako dolgo, dokler možje (očetje) živijo. Po smrti jih je odpraviti iz invalidnice, tiste, ki so kaj prinesle s sabo z vsem, kar imajo terjati od invalidnice, druge z miloščino 20 gld za eno vdovo oziroma 30 gld za vdovo z otroki. Če umreta oče in mati nedoletnih otrok v invalidnici, oskrbo za njih prevzame le-ta in jim brez razlike dnevno pripadajo 3 kr po glavi, polovična porcija kruha in potrebna obleka, dokler se jih ne odda v sirotišnico ali kam drugam, oziroma, dokler si niso sami sposobni služiti kruha.

13. Za dušebrižništvo, službo božjo, krščanski nauk in uk mladine je treba nastaviti v invalidnici duhovnika, šolnika, za potrebe bolnih apoteko, zdravnika in kirurga z nekaj pomočniki.

Poveljstvo in jurisdikcija nad ljudmi pripadata vojski, jurisdikcija nad nepremičninami, skupaj z gospodarstvom in preskrbo naturalij pa političnim oblastem. Nadzor nad blagajno in pravilno uporabo denarja, oskrba in nastanitev invalidov iz regimentov v pripadajoče kraje (invalidnice) pripadajo vojaškemu komisariatu.

14. Ustanove (fondi, namenjeni invalidom, zapuščinski in drugi), ki pripadajo invalidom, ostanejo v Pešti na Ogrskem ali v nemških dednih deželah

¹⁹⁴ Pri izplačilu te odpravnine so se očitno pojavile ovire, saj je leta 1766 izšel ukaz, da se odpravijo vse ovire za izplačilo invalidne odpravnine. Gl. Uredba z dne 6. 12. 1766 (Nro. 895).

ali pri vojski, torej tam, za kamor so bili namenjeni (vendar v okviru te državne ustanove za invalide).

15. Za izvajanje tega patenta bo ustanovljena posebna invalidska komisija.

16. Invalidni institut naj začne delovati 1. 5. 1750.¹⁹⁵

Kot vojaške osebe so se šteli le tisti, ki so bili dejansko nastanjeni v vojski ali tisti, ki so uživali pokojnino (invalidnino), ker so služili v vojski. Na osnovi tega je določal patent z dne 6. 9. 1785, da tisti, ki je izstopil iz vojske, niti ni užival vojaške pokojnine (invalidnine), naj je bil domačin ali ne, ni sodil več pod vojaško jurisdikcijo.¹⁹⁶

Delo invalidov

Vojaške invalide, čeprav so bili poročeni, je bilo treba v rokodelskih in obrtnih delavnicah prednostno vzeti v službo za pomočnike ali hlapce (prednost pred vsemi drugimi).¹⁹⁷ V času, ko je bila vojaščina še dosmrtna, so bili nazadnje iztrošeni vojaki pravzaprav enaki invalidom – niso bili več sposobni za vojaško službo. Leta 1785 je Jožef II. določil, da so v prihodnje vsa prosta mesta sodnih slug rezervirana (najprej) za najsposobnejše odslužene podčastnike.¹⁹⁸

Poročanje invalidov

Omenjeno poročanje invalidov ni bilo dovoljeno brez vedenja dvorne invalidske komisije že od leta 1751.¹⁹⁹ Oblast je seveda vedno skrbelo, da se ji s porokami revežev le-ti ne bi preveč namnožili, ker je to pomenilo stroške vzdrževanja. Stroški družin vojaških invalidov so zadevali tudi vojaško blagajno, zato je o porokah vojaških invalidov hotela odločati tudi vojska. Dvorna odločba iz leta 1771 je ugotavljala, da so bili invalidi na deželi, ki so prejeli skromno invalidnino, in se poročali, po navadi brez premoženja in možnosti zaslužka, tako da so bili otroci iz takih zakonov za državo prej breme kot dobrodošli. Zato so zapovedali, da so morali, če so se hoteli poročiti, vojaški invalidi predložiti invalidskim komisijam ali deželnim vojaškim poveljstvom potrdila gosposk, da te niso imele zadržkov do porok, prav tako je moralo biti zagotovljeno, da se bo položaj moža s poroko izboljšal (in ne poslabšal).²⁰⁰

Beračenje invalidov

Invalidi, civilni in vojaški, so vedno beračili. Vsaj za vojaške je Marija Terezija to hotela odpraviti. V ta namen so morali okrožni uradi narediti popis invalidov po deželi, jih nadzirati in opozarjati pred beračenjem, če to ne bi zaleglo, jih »odlifrati« (*einzuliefern*) v invalidnice.²⁰¹

Ukaz iz leta 1754 je bil nadgrajen leta 1757, ob spoznanju, da vojaški invalidi kljub podpori in zakonom odkrito beračijo po deželi. Deželskim sodiščem in gosposkam so zato naročali, da morajo skrbeti, da se »njihovi« invalidi ne bodo vlačili po deželi in beračili. Takšne je treba brez nadaljnega predati v zaslužno

¹⁹⁵ Patent z dne 28. 3. 1750 (Nro. 96, str. 153–161).

¹⁹⁶ Vladna uredba z dne 19. 3. 1785 in Dvorna odločba z dne 6. 9. 1785 (str. 723–724, 5. Abt. 8. Band).

¹⁹⁷ Patent z dne 5. 8. 1750 (Nro. 108).

¹⁹⁸ Dvorna odločba z dne 19. 5. 1785 (str. 732, 5. Abt. 8. Band).

¹⁹⁹ Odločba z dne 10. 4. 1751 (Nro. 131).

²⁰⁰ Dvorna odločba z dne 29. 6. 1771 (Nro. 1318).

²⁰¹ Odločba z dne 4. 4. 1754 (Nro. 335).

kaznovanje v »hiše za vojaške invalide«. Uradnike in biriče je treba izrecno poudčiti, da morajo glede tega pri lastni odgovornosti postopati kar najstrože.²⁰²

Aktualna so bila tudi ponarejena potrdila glede invalidnine (invalidske oskrbe) in leta 1773 so ukazali, da gre uradnike, ki izdajajo lažna potrdila, kaznovati s plačilom treh državnih tolarjev, na Češkem z 10 gld.²⁰³

Poroke vojakov

Za častnike je leta 1756 veljalo, da brez predhodnega vedenja in dovoljenja imetnika regimenta ali njegovega poveljnika niso smeli skleniti poročne pogodbe ali skleniti poročnega dogovora. Takšne poročne pogodbe so bile nične in na sodiščih neveljavne. Obenem je bilo vojaškim kaplanom prepovedano, da bi v takih primerih poročali brez pisnega dovoljenja imetnika ali poveljnika regimenta.²⁰⁴ Sicer porok med tlačankami in vojaki niso smeli oteževati, ampak nasprotno, na vse načine olajšati.²⁰⁵

Še leta 1771 so zapisali, da se vojaški hlapci, ki so jih poslali na dopust, lahko poročajo z »navadnim« dovoljenjem zemljiške gosposke.²⁰⁶ Že leta 1777 se hlapcem vojaškega vozarstva in vojakom dopustnikom ni bilo več dovoljeno poročiti brez privolitve njihovega regimenta.²⁰⁷ Leta 1784 so obnovili zahtevo, da župniki niso smeli poročati vojakov dopustnikov brez predhodnega pisnega dovoljenja regimenta.²⁰⁸

Sicer poročanja vojakov niso zatirali, prej nasprotno je dvorna odločba ukazovala (1775), da je treba vsakemu vojaku, domačemu ali tujemu, dovoliti poroko po predhodni najavi in pod pogojem, da je lahko nekdo drug njegovi ženi v mestu, vasi ali bližini kraja, kjer je bil vojak nastanjen, zagotovil zaslužek ali premoženje 5 kr na dan. Takšno potrdilo je izdala gosposka podložnice, ki se je hotela poročiti z vojakom in s tem potrdilom je gosposka zaprosila za poročno dovoljenje pri regimentu ženina.

Za nastanitev, bivališče in špitalsko oskrbo žene in otrok niso izstavili računov vojski, ampak so morali za to poskrbeti zakonci sami. Ženske so morale ostati v kraju, kjer so imele svoj zaslužek (če so ga imele). Te ženske in otroci so spadali pod jurisdikcijo civilnih gosposk in magistratov, kjer so bili, tako kot vsi drugi kmečki in mestni podložniki. Med te ženske niso šteli tistih, ki so jih regimenti izbrali določeno število na kompanijo, da so lahko regimentom sledile v vseh prilikah, ker so te bile pod vojaško jurisdikcijo (torej tiste, ki so lahko bile že sicer pri regimentu in naj bi imele kaj premoženja ali so služile znotraj regimenta) in jih je skupaj z otroki preživljala vojska.²⁰⁹

Dopolnilo gornjega patenta je še bolj natančno razlagalo pogoje, pod katerimi so bile možne vojaške poroke. Zemljiška gosposka ženske, ki je hotela poročiti vojaka, je morala potrditi, da bo žena imela 5 kr dnevnega zaslužka, ali od svojega ročnega dela, ali od drugih ljudi, ali od lastnih sredstev. Skratka, da bo s tem lahko primerno vzdrževala hišo in otroke, spočete v zakonu in nikakor ne bodo v breme državi.

To so razglašali kot novo možnost vojaške poroke, torej je bila prej znana in možna samo druga možnost, ki jo omenja zgornji patent (razliko je videti v tem, da ni bil potreben neki tretji porok za zagotavljanje petih 5 kr, ampak da

²⁰² Uredba z dne 26. 8. 1757 (Nro. 481).

²⁰³ Dvorna odločba z dne 11. 9. in Uredba za Češko z dne 30. 9. 1773 (Nro. 1521).

²⁰⁴ Uredba z dne 8. 5. 1756 (Nro. 445).

²⁰⁵ Dvorna odločba z dne 27. 12. 1766 (Nro. 903).

²⁰⁶ Dvorna odločba z dne 9. 11. 1771 (Nro. 1357).

²⁰⁷ Dvorna odločba z dne 28. 2. 1777 (Nro. 1864).

²⁰⁸ Patent z dne 14. 2. 1784 (str. 547, 4. Abt. 6. Band).

²⁰⁹ Dvorna odločba z dne 14. 10. 1775 (Nro. 1722).

jih je ženska lahko priskrbela sama, gospostvo pa je to potrjevalo; sicer je med ukazoma samo mesec dni razlike).

Odločba je nadaljevala, da so morale take ženske skrbeti zase in za otroke tudi v primerih, da so ovdovele, zbolele ali z nesrečo zapadle v revščino. Ker so imeli te vojaške ženske in otroci enake pravice kot drugi podložniki (so bili enaki meščanom in kmetom), so morali za ženske v primeru starosti ali oslabeledosti, ko niso mogle več služiti, poskrbeti njihovi rojstni kraji, kot za (druge) reveže.

Sicer so bile te vojaške ženske z otroki podrejene civilni jurisdikciji in v pravice zemljiškega gospoda se mož take ženske, kot vojak na dopustu, ni smel niti najmanj vmešavati, tudi če jo je moral gospod zaradi kakšnega prekrška kaznovati (ali otroke). Če bi se ob takih priložnostih taki vojaki na dopustu neprimerno obnašali (upirali izvrševanju gospodove volje), jih je morala civilna oblast aretirati in predati regimentu, če je bil ta predaleč od bivališča žene, pa najbližje nastanjeni vojski.

Če je umrl vojak s premoženjem, ki je spočel otroke, ki niso sodili pod pristojnost vojaškega sodstva, se je to premoženje predalo civilnim oblastem, da bi te kar najbolje upravljale z njim v dobro otrok, ki so bili pod civilno jurisdikcijo.

Če je šel vojak (mož) z vojsko na pohod, je ženska z otroki ostala v kraju prebivališča in morala imeti zagotovljenih dnevni 5 kr. Če se je regiment začasno ali za stalno preselil, se je lahko preselila tudi taka ženska z otroki pod pogojem, da je dobila zahtevano potrdilo od nove zemljiške gosposke.²¹⁰

Čez en mesec so v smislu gornjih dveh patentov dodali še, da če ženske, poročene z vojaki, zaradi starosti, onemoglosti ali česar koli drugega niso mogle več zaslužiti, jih je bilo treba obravnavati (oskrbovati) kot druge reveže rojstnega kraja in če so iskale živeža (preživetja) drugod, a ga niso dobile, jih je bilo treba (ravno tako kot druge) vrniti (odgnati) nazaj v rojstni (pristojni) kraj.²¹¹

Omenili smo že, da je določeno število žena lahko prebivalo v kasarni, pri možeh vojakih, da so te spadale pod vojaško jurisdikcijo in uživale tudi druge ugodnosti. V vseh drugih primerih, ko je žena ostala »v civilu«, je bilo dovolj, da sta občina in zemljiška gosposka zagotovili (ker se nista mogli obvezati za stalno oskrbo žena in otrok), da je imela žena lastno premoženje (ali se ji je obetal), da je bila večča nekega ročnega dela, ali da je znala kako drugače poskrbeti za preživetje in da ni bila oseba na slabem glasu. Prav tako sta se vojak in njegova za poroko izbrana žena pri kompaniji (četi) zavezala, da ne bosta zahtevala, da pride h kompaniji prej, preden ne bo padlo število žena pri četi pod petnajst dovoljenih na kompanijo.²¹²

Vojaški otroci

V primerih, ko je žena vojaka bivala pri njem v regimentu, so se tam rojevali tudi njuni otroci (»*Soldatenkinder*«). Vojaški otroci, ki so bili rojeni »na prostem« ali na pohodu izven naselij, za sprejetje v uk rokodelstva in drugih poklicev niso potrebovali (posebnega) »rojstnega spregleda«²¹³ (s kakršnim so sicer opremljali nezakonske otroke).

Vojaški otroci so morali obiskovati šolo, kjer so bili nastanjeni. Poučevali so jih v branju, pisanju, računanju in krščanskem nauku. Kot druge revne otroke so jih morali preskrbeti s potrebnimi knjigami za šole (iz zaloge normalke). Katekizem za normalke so jim razlagali vojaški patri.²¹⁴

²¹⁰ Uredba z dne 16. 11. 1775 (Nro. 1732).

²¹¹ Dvorna odločba z dne 9. 12. 1775 (Nro. 1738).

²¹² Dvorna odločba z dne 15. 5. 1785 (str. 732, 5. Abt. 8. Band).

²¹³ Uredba z dne 14. 6. 1760 (Nro. 545).

²¹⁴ Dvorna odločba z dne 13. 12. 1780 (str. 228, 5. Abt. 3. Band).

Jožef II. se je odločil ustanoviti posebne vzgojne domove za vojaške otroke (v ta namen naj bi se del denarja, ki so ga civilni skrbstveni zavodi dobivali za vojaške otroke, preusmeril na te nove regimentne vzgojne domove). V skladu s tem naj bi bili vsi vojaški fantje iz raznih oskrbnih ustanov, kjer so bili do tedaj, premeščeni v te nove regimentne domove. Seveda naj bi to veljalo samo za fante, ki bi bili sposobni za vojaško službo, nesposobni (za katere bi se že vnaprej vedelo) in vojaške deklice bi še naprej ostali v dotedanjih ustanovah (denar zanje bi prišel iz vojaške blagajne, ker naj bi dotedanje denarne vire za vojaške otroke preusmerili v regimentne domove).²¹⁵

V takšnih regimentnih domovih naj bi bilo po 48 dečkov in kjer bi bilo to možno, naj bi hodili v deželne normalke, kjer bi za pouk potrebne knjige prejeli zastonj.²¹⁶

Vojaške vdove

Jurisdikcija glede vseh vojaških vdov, tako za časa življenja kot po smrti, je bila odvisna od »karakterja« (službe) njihovih mož, ne glede na to, ali so uživali pokojnino ali ne, in je bila v presoji vojaških oblasti.²¹⁷

Glede vdov in sirot po umrlih vojnih ujetnikih je v prejšnjih letih veljalo, kot so zapisali leta 1814, da so vdovo in sirote po vojnih ujetnikih (v primerih, ko so ti imeli družino pri sebi), takoj po smrti ujetnika poslali čez mejo (v pristojno državo), še preden je lahko vdova navezala kakšne sumljive (nove) stike. Uredba je ugotavljala, da ta ureditev za »sedanje« čase ni bila več primerna, ampak da morajo vojaške oblasti takoj po smrti vojnega ujetnika obvestiti civilne oblasti in se s posvetom odločiti, ali se družini umrlega omogoči »udomačitev«, ali se z njimi ravna po predpisih o tujcih.²¹⁸

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Capuder, Karol: *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1915.

Šamperl Purg, Kristina: Invalidski dom in invalidska uprava Ptuj v letih 1750 do 1860. V: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 33 (1985), št. 2-3, str. 175–177.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero. V: *Zgodovinski časopis* 8 (1954), št. 1, str. 27–86.

INTERNETNI VIRI

Justizgesetzsammlung 1780–1848: https://alex.onb.ac.at/tab_jgs.htm (dostop 13. 4. 2021).

Kropatschek, Joseph: *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Sistemati-*

²¹⁵ Dvorna odločba z dne 9. 5. 1782 (str. 229–231, 5. Abt. 3. Band).

²¹⁶ Dvorna odločba z dne 25. 6. 1782 (str. 231, 5. Abt. 3. Band).

²¹⁷ Dvorna odločba z dne 9. 5. 1785 (str. 724, 5. Abt. 8. Band).

²¹⁸ Odločba dvorne pisarne z dne 1. 3. 1814 (str. 40).

schen Verbindung, 18 Bde. Dunaj, 1785–1790. [2. Auflage für die Bände 1–11]: https://alex.onb.ac.at/tab_hvb.htm (dostop 13. 4. 2021).

Kropatschek, Joseph: Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 (»Theresianisches Gesetzbuch«): https://alex.onb.ac.at/tab_tgb.htm (dostop 13. 4. 2021).

Politische Gesetze und Verordnungen 1792–1848: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=pgs> (dostop 13. 4. 2021).

SUMMARY

MILITARY SERVICE LEGISLATION IN THE TIME OF MARIA THERESA AND JOSEPH II

After the Thirty Years' War, the beginnings of a permanent army in Austria, with permanent regiments, started to replace the mercenary army. At the end of the 17th century, soldiers for these regiments were forcefully recruited and for this purpose the state needed adequate lists of "candidates", which led to the execution of a census in the years 1753 and 1754.

The next big step in the enlistment process happened in 1770, when conscription (a list of military servicemen) was put in force. This meant that boys became "enlisted servicemen" and were called to enlistment. Those, who performed well and were proclaimed as able to serve, could go home for an "unlimited time leave". Year after year they waited to hear if they will be called to serve.

However, besides women, clergy, nobility and civil servants, all those who actually "had something to do" were exempt from military service – farmers, craftsmen, factory workers... The military was well aware of the fact that it could not survive without them. The military thus enlisted the "surplus" of the male population, who could not provide for themselves. Enlistment quotas were fulfilled with poachers, smugglers, minor criminals, vagabonds, beggars and some workers, craft assistants and servants who could not be disciplined.

Those who were not exempt from military service tried to avoid enlistment by joining bandits (who were also joined by deserters and those who finished their active service).

Actively serving soldiers could also leave the service if they inherited, bought, married into or received a farm, land, a craft or became house holders and thus met conditions for exemption.

Active soldiers could get married and some also lived in the barracks with their families. In 1785, for example, 15 wives (families) were allowed per troop.

If a soldier could not perform his duties due to any kind of disability, his future was at least partly taken care for with a system for the disabled.

"Military" patents also show the absolutistic concern to have every aspect under control and to have people fulfil their roles in their allocated class. Joseph II's aspiration to standardise details can especially be seen. However, in the future his and his mother's patents were used and renewed many times (Franz I) and therefore, they were not written in vain.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4):323.15(497.4=112.2)"1945"

UDK 94(497.4):344.3"1945"

Prejeto: 2. 5. 2021

»Kulturbundovci« na zatožni klopi: ozadje sodnih procesov poleti 1945

MATEJA ČOH KLADNIK

dr. zgodovinskih znanosti, znanstvena sodelavka

Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: mateja.coh.kladnik@scnr.si

Izvleček

Poleti 1945 so pred vojaškimi sodišči in Sodiščem slovenske narodne časti potekali številni politični sodni procesi proti »narodnim sovražnikom« in »domačim izdajalcem«. Na teh procesih je bilo največ ljudi obsojenih zaradi medvojnega političnega sodelovanja z okupatorji. Najštevilčnejši so bili procesi zaradi članstva v Kulturbundu. Večinoma so potekali pred sodišči v Mariboru in Celju. Postopki so bili hitri in kratki. Sodišča so izrekala visoke kazni, največkrat tudi zaplembo premoženja, ki so imele dolgoročne posledice. Sodna praksa po letu 1991 kaže, da je Vrhovno sodišče Republike Slovenije ugodilo zahtevam za varstvo zakonitosti, ki so izpodbijale sodbe zaradi članstva v Kulturbundu. Odločilo je, da zgolj članstvo v Kulturbundu ne bi smelo biti kaznivo, saj takšna obtožba pomeni inkriminacijo statusa ter ne konkretno in določno opredeljenega kaznivega dejanja, ki naj bi ga obtoženi storil. Natančno število obsojenih zaradi članstva v Kulturbundu še ni znano.

Abstract

MEMBERS OF THE KULTURBUND ON TRIAL: BACKGROUND OF THE 1945 SUMMER TRIALS

In the summer of 1945 military courts and the Court of Slovenian National Honour held numerous political trials against "national enemies" and "domestic traitors". Most people at these trials were convicted due to their political collaboration with the occupier during the war. The highest number of trials referred to the Kulturbund membership and were mostly held in Maribor and Celje. Hearings were usually short and fast. Sentences were high and usually included the confiscation of property with long-term consequences. Legal practice after 1991 shows that the Supreme Court of the Republic of Slovenia consented to protection of legality claims which challenged verdicts referring to Kulturbund membership. The court decided that the mere membership in the Kulturbund should not be punishable by law. Such allegations point to the incrimination of status and not to the actual and defined criminal offence, which the accused were supposed to do. An exact number of people, convicted because of Kulturbund membership is still not known.

Ključne besede:

Kulturbund, vojaška sodišča, Sodišče slovenske narodne časti, kazensko sodstvo, politični sodni procesi, 1945

Key-words:

Kulturbund, military courts, Court of Slovenian National Honour, penal law, political trials, 1945

Uvod

Komunistična partija (KPS) je med drugo svetovno vojno izvedla revolucijo in po njenem koncu prevzela oblast.¹ Temu je sledilo obdobje represije, ko je partija z različnimi ukrepi v »procesu čiščenja« utrjevala oblast in svoj monopolni položaj. V tem procesu je bila posebej pomembna vloga kazenskega sodstva,² ki se je zgledovalo po sovjetskem kazenskem sodstvu. Izkazovalo je vse značilnosti revolucionarnega sodstva in je postalo orodje KPS za obračun z dejanskimi ali zgolj domnevnimi nasprotniki. Od konca vojne so potekali številni sodni procesi, ki so imeli politično ozadje in na katerih so bili ljudje obsojeni iz političnih razlogov.³ Vrh so dosegli poleti 1945, ko so kazensko sodstvo izvajala vojaška sodišča⁴ in Sodišče slovenske narodne časti.⁵

Vojaška sodišča, ki so bila na podlagi posebne uredbe ministrstva za pravosodje iz maja 1945⁶ pristojna za reševanje kazenskih zadev in so sodila tudi civilistom, so delovala na podlagi *Uredbe o vojaških sodiščih* (UVS).⁷ Izdal jo je Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije; 24. maja 1944 jo je podpisal vrhovni komandant jugoslovanske vojske Josip Broz Tito. Sodišče slovenske narodne časti je bilo ustanovljeno z *Zakonom o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast* (ZSNČ)⁸ na začetku junija 1945. Glavna naloga teh sodišč od konca vojne do konca avgusta 1945 je bila, da sodijo »narodnim sovražnikom« in »domačim izdajalcem«. Na teh procesih je bilo največ ljudi obsojenih zaradi medvojnega političnega sodelovanja z okupatorji. Najštevilčnejši so bili procesi zaradi članstva v Švabsko-nemški kulturni zvezi (*Schwäbisch-Deutscher Kulturbund*) oziroma Kulturbundu.⁹

¹ Več o tem npr.: Vodušek Starič: *Prevzem oblasti*; Vodušek Starič: *Vzpostavitev komunističnega režima v Sloveniji in Jugoslaviji*, str. 16–34; Dornik Šubelj: *Ozna in prevzem oblasti*; Prunk: *Idejni in praktični vzori slovenske komunistične revolucije*, str. 237–244; *O vzponu komunizma na Slovenskem*; Deželak Barič: *Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti*, str. 374–396; Deželak Barič: *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje*; Griesser Pečar: *Razdvojeni narod*; Blumenwitz: *Okupacija in revolucija v Sloveniji*.

² Več o tem npr.: Melik, Jeraj: *Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945*, str. 449–464; Melik, Jeraj: *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu*; Koncilija: *Politično sodstvo*, str. 159–193; Koncilija: *Prispevek k zgodovini političnih sodnih procesov*, str. 213–247; Šturm: *Pravo in nepravo po letu 1941*, str. 100–114; Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 233–247; Griesser Pečar: *Cerkev na zatožni klopi*; Ferjančič, Šturm: *Brezpravje*, str. 12–43; Mikola: *Sodni procesi na Celjskem*; Vodušek Starič: *Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu*, str. 139–154.

³ Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 235–236; Vodušek Starič: *Prevzem oblasti po vojni in vloga Ozne*, str. 93.

⁴ Več o vojaškem sodstvu npr.: Čoh Kladnik: *Kazensko sodstvo poleti 1945*, str. 75–81; Podberšič: *Partizansko sodstvo na Primorskem*, str. 9–28; Škoro Babič: *Partizanska redna vojaška sodišča avgusta in septembra 1943*, str. 347–357; Mikola: *Rdeče nasilje* str. 251–296; Melik, Škoro Babič: *Postavitev stalnih partizanskih vojaških sodišč na Slovenskem*, str. 353–364; Tominšek Čehulič: *Vloga varnostno-obveščevalnih organov partizanskega gibanja v partizanskem sodstvu*, str. 207–220; Tominšek Čehulič: *Partizansko sodstvo v Sloveniji med drugo svetovno vojno*, str. 83–94; Guštin: *Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja*, str. 49–62; Mikola: *Sodni procesi na Celjskem*, str. 46–89; Vodušek Starič: *Prevzem oblasti*, str. 266–273.

⁵ O delovanju sodišča glejte: Čoh Kladnik: *»Narod sodi«: Sodišče slovenske narodne časti*.

⁶ Uredba o začasni delni ustavitvi poslovanja sodišč v Sloveniji, glejte: *Uradni list SNOS in NVS*, št. 35/1945.

⁷ Broz: *Zbrana dela*, str. 125–134.

⁸ *Uradni list SNOS in NVS*, št. 7/1945.

⁹ O Kulturbundu pred in med drugo svetovno vojno glejte npr.: Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*; T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 103–107; *»Nemci« na Slovenskem 1941–1955*; Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 38–44, 57–60; Gelt: *Vpliv Kulturbunda na nemška društva v Mariboru (1930–1939)*; Pukl: *Društva in organizacije mariborskih Nemcev med 1918 in 1941*.

Kulturbund

Kulturbund je bil osrednja organizacija nemške narodne manjšine v Krajevini Srbov, Hrvatov in Slovencev/Jugoslaviji. Ustanovljen je bil junija 1920 v Novem Sadu kot nepolitična organizacija, ki je svoje delovanje naslonila na močan nemški finančni, industrijski in trgovski kapital. Delovanje Kulturbunda je potekalo v smeri prizadevanj za ohranitev nacionalne identitete in pripravo šolskega programa, ki bi ustrezal nemški manjšini. Dejaven je bil predvsem na kulturnem področju, prizadeval si je za ustanavljanje in razvijanje vzgojno-izobraževalnih ustanov, skrb je namenjal tudi socialnim in gospodarskim ustanovam.¹⁰

V Sloveniji se je njegovo delovanje razmahnilo po letu 1931. Kot prvi sta bili ustanovljeni krajevni skupini Kulturbunda v Mariboru in Celju (27. julija 1931), nato na Ptuj, v Kočevju in Ljubljani. Do njihove ustanovitve so Nemci v Sloveniji delovali v nemških pevskih, športnih in gasilskih društvih ter v čitalnicah in čitalniških krožkih.¹¹ Število krajevnih skupin je postopoma naraščalo in po vzponu nacionalsocializma v Evropi, predvsem po Hitlerjevem prevzemu oblasti leta 1933, se je v njih močno razširila nacionalsocialistična propaganda.¹² Oblast je zaradi izrazitega delovanja v nacističnem duhu in notranjih trenj v Kulturbundu do leta 1939 razpustila skoraj vse krajevne skupine v Sloveniji.¹³ Mariborska, ki je bila ena izmed najpomembnejših in v nacističnem duhu zelo dejavna organizacija Nemcev v Sloveniji, je bila razpuščena sredi oktobra 1935. Glavni razlog je bil, »da je organizacija prekoračila s pravili določen delokrog, prešla na politično področje in da so njene nemške tečaje obiskovali tudi otroci slovenskih staršev, ki so v ta namen dobivali posebno podporo«. ¹⁴ Člani Kulturbunda so od takrat delovali predvsem v uradno dovoljenih pevskih društvih in športnih organizacijah, v nemških evangeličanskih cerkvenih občinah in v več ilegalnih nacističnih organizacijah.¹⁵

Kulturbund je obnovil delovanje oktobra 1939, in sicer z dovoljenjem jugoslovanskih oblasti ter tudi pod vplivom mednarodnih razmer (anšlus, sudska kriza, razbitje Češkoslovaške). Ustanovljeno je bilo pokrajinsko vodstvo Kulturbunda za Dravsko banovino s sedežem v Mariboru, ki ga je vodil senior protestantske cerkve v Sloveniji Johann Baron. Organiziranih je bilo pet okrožnih vodstev Kulturbunda (v Mariboru, Celju, na Ptuj, v Kočevju, Ljubljani) in do začetka leta 1941 ustanovljenih več kot petdeset krajevnih skupin.¹⁶

Vodstvo Kulturbunda si je prizadevalo vzgajati svoje člane v nacističnem duhu in organizirati čim več nemške mladine. Po zgledu jurišnih oddelkov (SA) je ustanovilo tudi uniformirane polvojaške oddelke *Volksdeutsche Mannschaft* ali t. i. nemško moštvo. Jedro teh oddelkov so na slovenskem Štajerskem sestavljali moški člani nemških telovadnih in športnih društev (npr. *Rapid* v Mariboru).¹⁷ Člani Kulturbunda so pred vojno začeli delovati tudi na obveščevalnem področju; del nacistično usmerjenih pripadnikov nemške manjšine v Sloveniji se je dejavno vključil v obveščevalno delo za nemško obveščevalno službo in vojaško

¹⁰ Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 32–33; M. Ferenc, Repe: *Nemška manjšina v Sloveniji*, str. 157.

¹¹ Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 33–35.

¹² Nečak: »Nemci« v Sloveniji 1938–1948, str. 350; Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 39–40.

¹³ Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 53–56, 59; M. Ferenc, Repe: *Nemška manjšina v Sloveniji*, str. 158.

¹⁴ Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 56–57.

¹⁵ M. Ferenc, Repe: *Nemška manjšina v Sloveniji*, str. 158; T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 92–96.

¹⁶ Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 58; T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 102; Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 38–42.

¹⁷ T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 104–106.

obveščevalno službo.¹⁸ Člani Kulturbunda v Mariboru so npr. sestavili seznam »Nemcem sovražnih Mariborčanov«, na katerem je bilo 130 Slovencev, največ Maistrovih borcev in članov Sokola ter tudi komunistov.¹⁹

Po podatkih statističnega urada Kulturbunda iz januarja 1941 je bilo v Sloveniji 28.075 Nemcev (folksdojčerjev), od teh jih je bilo 11.577 včlanjenih v Kulturbund.²⁰ Nemci na Slovenskem so okupacijo Slovenije leta 1941 dočakali strnjeno organizirani v Kulturbundu, polvojaško izurjeni v nemškem moštvu in večinoma prežeti z nacistično ideologijo.²¹

Ob začetku vojne so člani Kulturbunda v več mestih prevzeli oblast pred prihodom nemške vojske. Mariborski Nemci so začeli razoroževati jugoslovanske vojake, zavzeli so magistrat in izobesili nemško zastavo. Podobno je bilo na Ptujju in v Ljutomeru, kjer so predstavniki Kulturbunda začeli nastavljanje nove župane in uvajati prve ponemčevalne ukrepe.²² Za ponemčenje slovenske Štajerske in Koroške je nemški okupator kmalu po začetku vojne ustanovil dve organizaciji, Koroško ljudsko zvezo (*Kärntner Volksbund*) in Štajersko domovinsko zvezo (*Steirischer Heimatbund*). Člani Kulturbunda so bili takoj vključeni vanju kot stalni člani, brez predhodnega rasnega in političnega pregleda ter ocenjevanja.²³ Ob ustanovitvi Štajerske domovinske zveze je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfried Uiberreither napovedal, da bodo v njej prevzeli vodilne položaje člani Kulturbunda. To se je tudi zgodilo; štiri od sedmih okrožnih vodstev so vodili nekdanji funkcionarji Kulturbunda.²⁴ Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo je po koncu vojne ugotovila, da so imeli glavno vlogo pri ponemčenju Slovencev skoraj vsi nekdanji vodilni funkcionarji Kulturbunda (vendar ne tudi Baron).²⁵

Koroška ljudska zveza je bila na začetku leta 1942 vključena v nacistično stranko, ki na Štajerskem ni bila nikoli ustanovljena. Tam so bile ustanovljene krajevne skupine Štajerske domovinske zveze, ki so se delile v celice in te v bloke; vodili so jih vodje krajevnih skupin, vodje celic in vodje blokov. Maja 1941 so zbirali prijave za vstop v organizacijo, prijaviteli so se lahko Spodnještajerci, starejši od 18 let. Posebna komisija je opravila rasni in politični pregled ter člane razdelila na dokončne in začasne. Dokončni člani Štajerske domovinske zveze so postali tudi dotedanji člani Kulturbunda. S članstvom v Štajerski domovinski zvezi je bilo povezano nemško državljanstvo; tega so dobili njeni člani, ki so imeli 14. aprila 1941 stalno bivališče na Spodnjem Štajerskem. Začasni člani so dobili nemško državljanstvo na preklic, tisti, ki niso dobili nemškega državljanstva, so postali »zaščitenci nemškega rajha«. Dokončni člani so prejeli rdeče izkaznice Štajerske domovinske zveze in začasni člani zelene.²⁶

¹⁸ Nečak: »Nemci« v Sloveniji 1938–1948, str. 355; Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 231, 247–250.

¹⁹ Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 43.

²⁰ Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 17, 219; Nečak: »Nemci« v Sloveniji 1938–1948, str. 354.

²¹ M. Ferenc, Repe: *Nemška manjšina v Sloveniji*, str. 159.

²² Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 57; T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 136–137; T. Ferenc, Godeša: *Slovinci pod nacističnim gospodstvom*, str. 187.

²³ T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 174–376, 744–761; T. Ferenc, Godeša: *Slovinci pod nacističnim gospodstvom*, str. 200. Glejte tudi: Mavrič Žižek: *Ptujsko okrožje 1941–1945*; Horvat: *Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) v ptujskem okrožju*, str. 214–218; Zorko: *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze*.

²⁴ T. Ferenc: *Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno*, str. 148–149; T. Ferenc, Godeša: *Slovinci pod nacističnim gospodstvom*, str. 200; Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 79–80.

²⁵ Nečak: »Nemci« v Sloveniji 1938–1948, str. 352–353.

²⁶ T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 210–218, 749–754; Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 80–87; T. Ferenc: *Politične in državljanske kategorije prebivalstva*, str. 69–124.

Organizacija sodišč in kazensko sodstvo poleti 1945

Junija 1945 je bila izvedena reorganizacija mreže vojaških sodišč na območju Komande vojne oblasti 4. armade, kamor je v vojaško-upravnem pogledu sodila Slovenija. Ustanovljena so bila t. i. področna vojaška sodišča,²⁷ ki so poleti 1945 sodila na prvi stopnji. Slovenija je bila razdeljena na tri vojaška sodna območja, tj. ljubljansko, mariborsko in tržaško (s sedežem v Vipavi). Posebna sodišča so bila ustanovljena tudi v večjih mestih, in sicer v Ljubljani, Mariboru, Trstu in Gorici. Konec junija 1945 je bilo kot drugostopenjsko sodišče ustanovljeno Vojaško sodišče 4. vojne oblasti, od julija 1945 pa je bilo vojaško sodstvo v Sloveniji podrejeno Vojaškemu sodišču 4. armade, ki je imelo sedež v Ljubljani.²⁸ Vojaška sodišča so sodila v tričlanskih senatih. Poleg predsednika, ki je moral biti pravnik z oficirskim činom, so imeli senati še dva člana, eden je moral biti oficir, drugi podoficir ali vojak.²⁹ Takšna je bila organizacija vojaških sodišč do konca avgusta 1945, ko je začel veljati *Zakon o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski vojski*.³⁰

Kratko direktivo o ustanovitvi Sodišča slovenske narodne časti je sprejela KPS 7. marca 1945. Politične priprave za ustanovitev sodišča je vodil politbiro centralnega komiteja KPS. Njegov član in predsednik slovenske vlade Boris Kidrič je na seji 2. junija poudaril: »*Polit. priprava v zvezi s sodiščem nar. časti. Propaganda vnaprej, zahtevati ostre kazni. Pokazati, kaj mase pretrpele – konkretno vzbuditi bes.*«³¹ Za Slovenijo je bilo ustanovljeno eno sodišče narodne časti s sedežem v Ljubljani, medtem ko so posamezni petčlanski senati sodili v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Celju, Mariboru, na Ptuju in v Murski Soboti. Člani sodišča, ki jih je s posebnimi odloki imenovalo predsedstvo SNOS-a, so bili: predsednik (sodnik Alojzij Žigon) in tajnik sodišča ter člani (sodniki) in tajniki posameznih senatov. Analiza uradno objavljenih odlokov kaže,³² da so bili predsedniki senatov pravniki, medtem ko so bili tajniki večinoma pripravniki pravniških poklicev. Drugi člani senatov so bili večinoma kmetje, delavci, obrtniki, uradniki, torej osebe brez pravne izobrazbe in znanja.

Od ustanovitve sodišča je na podlagi prej omenjenega Kidričevega navodila potekala intenzivna propagandna akcija, v kateri so časniki objavili številne prispevke o narodni časti, narodnem izdajstvu in o tem, kakšno kazen si zaslužijo tisti, ki so (naj bi) sodelovali z okupatorji. Avtorji prispevkov, med njimi predsednik vlade Kidrič, predsednik SNOS-a Josip Vidmar in javni tožilec Slovenije major Jernej Stante, so pozivali Slovence, naj pomagajo pri kaznovanju zločincev in naj pošljejo prijave o ravnanjih proti slovenski narodni časti pristojnim javnim tožilcem.³³

²⁷ To so bila: Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja, senat v Novem mestu, Vojaško sodišče mesta Ljubljana, Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja, senat v Mariboru, Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja, senat v Celju, Vojaško sodišče mesta Maribor, Vojaško sodišče mesta Celje, Vojaško sodišče tržaškega vojnega področja s sedežem v Vipavi ter s senati pri komandah mest Postojna, Ajdovščina in Tolmin, Vojaško sodišče mesta Trst, Vojaško sodišče istrskega vojnega področja s sedežem v Pazinu.

²⁸ Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 251–252; Vodušek Starič: *Prevzem oblasti*, str. 261–262.

²⁹ Broz: *Zbrana dela*, str. 126–127.

³⁰ *Uradni list DFJ*, št. 65/1945.

³¹ SI AS 1589/III, š. k. 1, a. e. 9, zapisnik seje 2. 6. 1945; Drnovšek: *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS*, str. 27.

³² *Uradni list SNOS in NVS*, št. 9/1945, 13/1945, 17/1945, 19/1945.

³³ Prim.: Josip Vidmar: O narodni časti. V: *Ljudska pravica*, 8. 6. 1945, št. 38, str. 1; Odgovornost. V: *Ljudska pravica*, 12. 6. 1945, št. 42, str. 2; Krvniki slovenskega naroda pred sodiščem. V: *Ljudska pravica*, 14. 6. 1945, št. 44, str. 2; Sodišče narodne časti bo v bližnjih dneh pričelo z delom. V: *Ljudska pravica*, 21. 6. 1945, št. 50, str. 3; J. P.: Sodišče slovenske narodne časti. V: *Vestnik mariborskega okrožja*, 21. 6. 1945, št. 13, str. 5; Kazen. V: *Ljudska pravica*, 23. 6. 1945, št. 52, str. 1. Več o tem: Čoh Kladnič: Sodišče slovenske narodne časti: propaganda.

Takšna organizacija sodišč poleti 1945 je bila vzpostavljena z namenom, čim prej zaključiti »proces čiščenja«. Ali kot je zapisalo javno tožilstvo 4. armade v poročilu 26. julija: nova organizacija vojaških sodišč, ki naj bi delovala do vzpostavitve rednih civilnih sodišč, je bila vzpostavljena z namenom, čim prej končati »masovno sojenje vojnih zločincev in narodnih sovražnikov«. To je bilo navodilo »vrhovnega političnega vodstva«,³⁴ kar pomeni, da so vojaška sodišča sledila politični direktivi.

Podobno lahko ugotovimo glede Sodišča slovenske narodne časti. Žigon je 28. junija poslal predsednikom senatov prva navodila o organizaciji in načinu dela sodišča. Posebej je poudaril, da so procesi pomembni in občutljivi ter da morajo biti postopki pred sodiščem izpeljani čim hitreje: »Delo, katero imamo opraviti, naj ima značaj udarnega dela. Završeno mora biti v najkrajšem času. /.../ Stvar sama je take narave, da mora biti čimprej spravljena z dnevnega reda, ker silijo v to druge nič manj važne naloge kot npr. ureditev rednih sodišč.« Zato je pozval predsednike senatov, naj razpisujejo čim več razprav dnevno in naj bodo te kratke. Morebitne ovire, ki bi nastale pri delu, npr. zbiranje dokazov, »naj se opravijo v lastni inicijativnosti«.³⁵

Prvi večji javni proces pred vojaškim sodiščem je potekal 28. maja 1945, ko so pred Vojaškim sodiščem Ljubljanskega vojnega območja obsodili Edvarda Pozniča na smrt zaradi sodelovanja z gestapom. Naslednji dan je višje vojaško sodišče sodbo potrdilo in kazen je bila izvršena.³⁶ Množično so procesi pred vojaškimi sodišči potekali julija in avgusta, ko so sodila »vojnim zločincem« in »narodnim sovražnikom« na podlagi 13. in 14. člena UVS. Izrekala so naslednje kazni in zaščitne ukrepe: strogi ukor, premoženjsko kazen (denarna ali v naravi), izgon iz prebivališča, odvzem čina oziroma naziva, odstranitev s položaja, prisilno delo od enega meseca do dveh let, težko prisilno delo od enega meseca do dveh let ali tudi več ter smrtno kazen. Izrekala so lahko tudi kazen izgube vojaških in državljanskih časti ter zaplembo premoženja.³⁷

Na procesih pred vojaškimi sodišči so bili poleti 1945 obsojeni večinoma civilisti, ki so bili obtoženi, da so med vojno sodelovali z okupatorji, ker naj bi podpirali delovanje »bele« in »plave garde« ter Slovenskega domobranstva in delovali proti partizanskemu gibanju.³⁸ Zvrstili so se številni procesi proti nemškimi in slovenskim podjetnikom ter proti lastnikom denarnih zavodov. Največ procesov proti nemškimi podjetnikom je bilo pred vojaškimi sodišči Mariborskega vojnega področja,³⁹ medtem ko so procesi proti slovenskim podjetnikom in lastnikom denarnih zavodov potekali pred Vojaškim sodiščem Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani.⁴⁰ Obsojeni so bili predvsem zaradi gospodarskega

³⁴ SI AS 353, šk. 8, poročilo javnega tožilstva IV. armije, 26. 7. 1945.

³⁵ SI PAM/0721, t. e. 18, a. e. 1, navodilo predsednikom senatov, 28. 6. 1945.

³⁶ Vodušek Starič: *Prevzem oblasti*, str. 266–267.

³⁷ Broz: *Zbrana dela*, str. 128–129.

³⁸ Prim.: SI ZAL LJU/0522, t. e. 8, 9 in 10, kazenski spisi; SI ZAL JES/0089, t. e. 1, kazenski spisi; SI ZAL KRA/0256, t. e. 1 in 2, kazenski spisi.

³⁹ Npr. procesi proti: lastnikom tovarne svile Thoma & Co; lastniku gradbenega podjetja inž. Ubaldu Nassimbeniju; lastnikoma opekarne v Košakah; lastniku in družabnikom tekstilne tovarne Hutter; članom nadzornega sveta in uslužbencem Tovarne dušika Ruše; lastnikom in poslovodjem Opekarne »Steinklauber« na Pragerskem; lastnikom tovarne bakrenih in medeninastih izdelkov »Zugmayer & Gruber« iz Slovenske Bistrice; predstavnikom tovarne Westen v Celju in Tovarne kemičnih izdelkov v Hrastniku; predstavnikom Bombažne predilnice in tkalnice iz Tržiča. Glejte: SI PAM/0720, t. e. 3, Sod 796/45, Sod 871/45, Sod 923/45; t. e. 4, Sod 987/45, Sod 930/45; t. e. 6, Sod 767/45, Sod 989/45; SI ZAL LJU/0522, t. e. 5, Sod 1484/45; SI ZAL KRA/0256, t. e. 2, II Sod 1474/45.

⁴⁰ Npr. procesi proti: lastniku kranjske tovarne pletenin Petru Hribarju; lastniku kranjske tovarne lanenega olja in firneža Jakobu Hrovatu; lastniku podjetja EKA inž. Vladimirju Staretu; lastniku in poslovodji gradbenega podjetja Vinku Battelinu; družabniku podjetja za gradnjo železnic in cest inž. Adolfu Dukiću; lastniku Tovarne za papir in lepenko Francu Bonaču; predstavnikom Ljubljanske kreditne banke; predstavnikom Vzajemne posojilnice. Glejte: SI ZAL

in političnega sodelovanja z okupatorji ter zaradi članstva v Kulturbundu in v nacistični stranki. Značilno za te procese je bilo, da so vojaška sodišča obsojenim brez izjeme izrekla tudi zaplembo premoženja v korist države.⁴¹

Vojaška sodišča so obsodila malo vojaških oseb. V teh primerih je šlo za procese proti mladoletnim pripadnikom Slovenskega domobranstva,⁴² ki so potekali julija 1945 v taboriščih Šentvid,⁴³ kjer jim je sodilo Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja, in Teharje,⁴⁴ kjer jim je sodil celjski senat Vojaškega sodišča Mariborskega vojnega področja.

Prvi procesi pred Sodiščem slovenske narodne časti so se začeli 4. julija in se zaključili 24. avgusta 1945, ko je bilo sodišče ukinjeno.⁴⁵ Sodišče je sodilo tistim, ki so (naj bi) med vojno na kakršen koli način, npr. politično, propagandno, kulturno, umetniško, gospodarsko, pravno ali upravno, sodelovali z okupatorji in »domačimi izdajalci«. Izrekalo je naslednje kazni: izgubo narodne časti za določen čas ali trajno, lahko ali težko prisilno delo za največ deset let in popolno ali delno zaplembo premoženja v korist države.⁴⁶

Kazen izgube narodne časti je moralo sodišče izreči vsem obsojenim in je pomenila, da so bili izključeni iz javnega udejstvovanja, izgubo pravice do javnih služb in poklicev ter vseh državljanskih in političnih pravic. Na podlagi navodila predsedstva sodišča z dne 19. julija so morali senati o izrečeni kazni izgube narodne časti obvezno obvestiti krajevni oziroma mestni narodnoosvobodilni odbor, kjer je imel obsojeni stalno bivališče in zaposlitev. To je bilo pomembno zaradi pravilnega vodenja volilnih imenikov.⁴⁷ Odlok predsedstva SNOS-a o spremembah in dopolnitvah odloka o razpisu volitev v narodnoosvobodilne in krajevne ljudske odbore ter okrajne skupščine narodnoosvobodilnih odborov z dne 30. junija je namreč določal, da volilne pravice nimajo »narodni izdajalci, to so aktivni belogardisti, plavogardisti, domobranci, kulturbundovci, gestapovci in tisti, ki so se pregrešili zoper slovensko narodno čast.«⁴⁸

Pred Sodiščem slovenske narodne časti je potekalo nekaj večjih in odmevnejših procesov;⁴⁹ senati so na teh procesih izrekli zelo visoke kazni, v glavnem tudi zaplembo premoženja. Večinoma so se pred sodiščem zvrstili procesi proti posameznikom. Največ je bilo procesov zaradi političnega sodelovanja z okupatorji, med njimi so prevladovali tisti zaradi članstva v Kulturbundu. Senati so sodili osebam, ki jih je obtožnica bremenila, da so bile člani vaških straž ter so sodelovale s pripadniki »bele garde« in Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini.⁵⁰ Teh procesov ni bilo veliko, saj so v glavnem tekli pred vojaškimi sodišči Ljubljanskega vojnega področja. Enako velja za procese zaradi gospodarskega sodelovanja z okupatorji.

LJU/0522, t. e. 2, Sod 230/45; t. e. 13, Sod 1475/45; t. e. 14, Sod 1478/45, Sod 1479/45, Sod 1493/45; t. e. 15, Sod 1507/45.

⁴¹ Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 256–276.

⁴² Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 278–281.

⁴³ SI ZAL LJU/0522, t. e. 1.

⁴⁴ SI ZAC/0726, t. e. 2, Sod 687/45, Sod 859/45, Sod 864/45.

⁴⁵ *Uradni list SNOS in NVS*, št. 29/1945.

⁴⁶ *Uradni list SNOS in NVS*, št. 7/1945.

⁴⁷ SI PAM/0721, t. e. 18, a. e. 1, navodilo predsednikom senatov, 19. 7. 1945.

⁴⁸ *Uradni list SNOS in NVS*, št. 15/1945.

⁴⁹ Npr. procesi proti: članom sosveta Ljubljanske pokrajine; članom Narodnega gledališča; predvojnemu poslancu in zdravniku Francu Klaru; zdravniku Francu Brezniku; odvetniku Adolfo Salbergerju in soobtoženim; Frideriku Flecku in soobtoženim, med katerimi je bilo več posestnikov, obrtnikov, odvetnikov in zdravnikov. Glejte: SI ZAL LJU/0712, t. e. 2, Snč 5/45; t. e. 8, Snč 158/45; SI PAM 0719, t. e. 2, Snč 16/45; t. e. 5, Snč 65/45; t. e. 8, Snč 363/45; SI ZAP/0606, t. e. 1, Snč 5/45; t. e. 4, Snč 17/45.

⁵⁰ Prim.: SI ZAL LJU/0712, t. e. 4, Snč 7/45, Snč 10/45; t. e. 7, Snč 136/45, Snč 137/45, Snč 139/45, Snč 140/45, Snč 141/45, Snč 142/45, Snč 143/45.

Procesi zaradi članstva v Kulturbundu

Tako vojaška sodišča kot Sodišče slovenske narodne časti so članstvo v Kulturbundu obravnavala kot zločin. Prva na podlagi 13. in 14. člena UVS, Sodišče slovenske narodne časti pa na podlagi točke a) 2. člena ZSNČ: »Članstvo v Kulturbundu, torej nacistični protislovenski petokolonaški organizaciji, je vsekar kvalificirati kot zločin. Osumljenci so po večini zagrizeni nemčurji in navdušeni hitlerjanci.«⁵¹ Večina procesov zaradi članstva v Kulturbundu je potekala pred vojaškimi sodišči v Mariboru in Celju, ki so večinoma sodila pomembnejšim članom organizacije, npr. lastnikom podjetij in industrijskih družb. Poleg mariborskih in celjskih senatov Sodišča slovenske narodne časti so obtoženim zaradi članstva v Kulturbundu sodili tudi ptujski in murskosoboški senati.

Postopki pred vojaškimi sodišči in Sodiščem slovenske narodne časti so bili hitri in kratki. Največ prijav zaradi članstva v Kulturbundu je javnim tožilstvom poslal Oddelek za zaščito naroda (Ozna). Preiskovalni postopek, tj. zaslišanje osumljenih in prič, je bil v teh primerih namreč v izključni pristojnosti Ozne, ki je preiskovala politična kazniva dejanja. Članstvo v Kulturbundu je pomenilo politično sodelovanje z okupatorji. Poleg Ozne so v preiskovalnem postopku pred vojaškimi sodišči sodelovali še vojaški preiskovalci. Ozna je običajno prijavila večje skupine osumljenih, ki so bili na begu ali priprti v taboriščih in zaporih.⁵²

Tudi zaslišanja so bila hitra in kratka. Po UVS bi morali preiskovalci zbrati tako obremenilno kot razbremenilno dokazno gradivo.⁵³ Kazenski spisi kažejo, da večinoma ni bilo tako, saj so tako vojaški preiskovalci kot Ozna zbirali le obremenilno gradivo, ki so ga s prijavo posredovali javnemu tožilcu. Glavni dokazi so bili običajno le zapisniki zaslišanj osumljenih in prič, v primeru procesov proti podjetnikom in industrialcem tudi dokumenti o delovanju podjetij. Na podlagi tako zbranega obremenilnega gradiva so javni tožilci sestavili obtožnice in jih predložili sodnim senatom. V njih so Kulturbund označevali kot »*tipično petokolonaško politično nacistično organizacijo, ki je pripravljala okupacijo Slovenije, zbirala in sestavljala seznam zavednih ljudi za izgon v taborišče. V to organizacijo so bili sprejeti le zanesljivi in zaupanja vredni ljudje, prežeti nacističnega duha. KB (Kulturbund, op. a.) je deloval do okupacije Jugoslavije in sprejeti so bili v to organizacijo le prostovoljci.*«⁵⁴

Običajno članstvo v Kulturbundu ni bila edina obtožba; najpogosteje so tožilci obtoženim očitali še članstvo in delovanje v Štajerski domovinski zvezi ali Koroški ljudski zvezi, kjer naj bi opravljali različne funkcije (vodje celic, blokov) in imeli rdečo ali zeleno člansko izkaznico. Obtožnice so jih bremenile članstva v nacistični stranki, vermanšaftu in folksšturmu, ter gospodarskega sodelovanja z okupatorji.⁵⁵

Javno tožilstvo mariborskega okrožja je obtožnice zaradi članstva v Kulturbundu in Štajerski domovinski zvezi pogosto utemeljevalo tako: »*KB je deloval v stari Jugoslaviji in še nekaj časa ob okupaciji, približno do konca maja 1941, ko je pričel delovati Heimatbund (Steirischer Heimatbund, Štajerska domovinska zveza, op. a.), pri katerem pa članstvo že ni bilo več prostovoljnega značaja. Vsi bivši člani KB so takoj dobili od okupatorja rdeče legitimacije, kar je bilo tudi*

⁵¹ SI PAM/0721, t. e. 7, Snč 80/45.

⁵² SI PAM/0721, t. e. 8, Snč 86/45; t. e. 7, Snč 82/45.

⁵³ Broz: *Zbrana dela*, str. 130.

⁵⁴ Prim.: SI PAM/0721, t. e. 2, Snč 30–35/45.

⁵⁵ SI PAM/0719, kazenski spisi; SI PAM/0720, kazenski spisi; SI PAM/0721, kazenski spisi; SI ZAP/0606, kazenski spisi; SI ZAC/0727, kazenski spisi; SI ZAL LJU/0522, kazenski spisi; SI ZAL LJU/0712, kazenski spisi; SI ZAL KRA/0255, kazenski spisi; SI ZAL JES/0089, kazenski spisi.

*nekako priznanje za njihovo vdano in verno službovanje okupatorju.*⁵⁶ Javno tožilstvo je namreč sprejelo kot nedvomno ugotovljeno dejstvo, da so s prihodom Nemcev »dobili rdečo legitimacijo edino le oni, ki so bili člani KB.«⁵⁷ Podobno je v eni od sodb zapisalo tudi Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja: »Sodno znano je, da so rdečo legitimacijo /.../ takoj ob začetku okupacije dobivali izključno le člani KB. Da je bil obsojenec član KB dokazuje tudi dejstvo, da je vpisan v seznam zaupnih mož za Sp. Štajersko. V tem seznamu so vpisani le oni najzanesljivejši Nemci-KB-ovci, ki so imeli na Sp. Štajerskem pred okupacijo važne gospodarske, kulturne in obveščevalne naloge.«⁵⁸

Obravnave so bile javne in ustne. V Ljubljani so večinoma potekale v sodni palači in v Mariboru v Kazinski dvorani Slovenskega narodnega gledališča. Na Ptujju sta senata sodišča narodne časti sodila v dvorani Titovega doma, ki je bila pred letom 1941 prizorišče zborovanj Kulturbunda.⁵⁹ Tako vojaška sodišča kot sodišče narodne časti so sodila tudi v koncentracijskih taboriščih, npr. v Strnišču pri Ptujju, na Teharjah in v Šentvidu.⁶⁰ V teh primerih o javnosti razprav ne moremo govoriti.

Razprave so velikokrat potekale isti dan, kot je bila vložena obtožnica. To se je običajno dogajalo, kadar so sodišča sodila obtoženim v odsotnosti. Razprave so bile v teh primerih kratke, sodba je bila lahko izrečena v nekaj minutah.⁶¹ Potem, ko je tožilec predstavil obtožnico, so bili obtoženi zaslišani ali zgolj prebrane njihove izjave iz preiskovalnega postopka. Če jih je obtoženi (ali priča) na razpravi preklical ali spremenil, sodišča tega večinoma niso upoštevala in so sprejela dokaze (zapisnike zaslišanj) iz preiskovalnega postopka.⁶²

Tako UVS kot ZSNČ sta določala, da so lahko imeli obtoženi zagovornike. To so lahko bile tudi osebe brez pravne izobrazbe in znanja. Tisti, ki jim je sodilo sodišče narodne časti, zagovornikov večinoma niso imeli.⁶³ Nekoliko drugače je bilo pred vojaškimi sodišči, kjer so predvsem procesi proti podjetnikom največkrat potekali v odsotnosti obtoženih. V teh primerih so morala sodišča dodeliti zagovornike obtoženim po uradni dolžnosti; pred vojaškima sodiščema v Mariboru je bil to največkrat odvetnik dr. Jože Novak.⁶⁴ O pripravi zagovora oziroma obrambe obtoženih v teh primerih ne moremo govoriti; s tem je bila kršena osnovna pravica obdolženca v kazenskem postopku, tj. pravica do obrambe.

Po izvedenem dokaznem postopku se je senat umaknil in po tajnem posvetovanju razglasil sodbo. Če je vojaško sodišče izreklo smrtno kazen, jo je moral pred izvršitvijo potrditi višje vojaško sodišče. UVS je določala, da se smrtna kazen izvrši z ustrelitvijo in v posebej težkih primerih z obešenjem, in sicer takoj, ko je sodišče, ki je izreklo sodbo, dobilo potrditev višjega sodišča.⁶⁵

Sodišča so morala izrečene sodbe utemeljiti. Utemeljitve sodb so bile običajno kratke in splošne. Sodni senati so pri tem večinoma sledili utemeljitvam

⁵⁶ SI PAM/0721, t. e. 6, Snč 72/45 in Snč 74/45.

⁵⁷ SI PAM/0721, t. e. 7, Snč 85/45.

⁵⁸ SI PAM/0720, t. e. 3, Sod 790/45.

⁵⁹ Zupanič idr.: *Kino je vedno dobra ideja*, str. 11.

⁶⁰ SI PAM/0721, t. e. 14, Snč 134/45, Snč 136/45, Snč 144/45; t. e. 15, Snč 161/45, Snč 162/45, Snč 163/45; SI ZAC/0726, t. e. 2, Sod 687/45; SI ZAL LJU/0522, t. e. 1, a. e. 19–27.

⁶¹ Prim.: SI PAM/0720, t. e. 2, Sod 331/45; t. e. 3, Sod 789/45, Sod 790/45, Sod 796/45; SI ZAP/0606, t. e. 1, Snč 2/45; t. e. 2, Snč 6/45; t. e. 4, Snč 17/45; SI ZAC/0727 Celje, t. e. 2, Snč 200/45, Snč 202/45, Snč 204/45, Snč 206/45; t. e. 5, Snč 445/45; SI PAM/0719, t. e. 2, Snč 11/45, Snč 12/45, Snč 13/45; t. e. 7, Snč 71/45; t. e. 9, Snč 387/45, Snč 415/45; SI ZAL LJU/0522, t. e. 2, a. e. 45–48.

⁶² Prim.: SI ZAL KRA/0256, t. e. 2, II Sod 1239/45.

⁶³ Čoh Kladnik: »Narod sodi«: *Sodišče slovenske narodne časti*, str. 87–89.

⁶⁴ Prim.: SI PAM/0720, t. e. 2, Sod 331/45; t. e. 3, Sod 509/45, Sod 871/45, Sod 789/45, Sod 790/45, Sod 796/45; t. e. 4, Sod 930/45, Sod 932/45, Sod 986/45, Sod 987/45, Sod 988/45; t. e. 6, Sod 990/45; SI ZAP/0606, t. e. 5, a. e. 3; SI PAM/0721, t. e. 18, a. e. 1.

⁶⁵ Broz: *Zbrana dela*, str. 129.

iz obtožnic; zato so obtožnice in sodbe praviloma utemeljene enako ali zelo podobno. Sodišča so v obrazložitvah sodb zaradi članstva v Kulturbundu ravnanje obsojenih postavljala tudi v širši družbeno-politični okvir. To pomeni, da niso navajala samo kaznivih dejanj ter olajševalnih in oteževalnih okoliščin, ki so vplivale na vrsto in višino izrečenih kazni, ampak v teh sodbah beremo o trpljenju slovenskega naroda med vojno, o obsojenih, ki so se »vdinjali« okupatorjem, in o temeljih nove oblasti. Ugotovimo lahko, da je bilo članstvo v Kulturbundu pred začetkom vojne ena izmed najpogostejših oteževalnih okoliščin, zaradi katere so sodišča izrekala visoke kazni. Če so sodišča ugotovila, da obtoženi v organizaciji niso dejavno delovali ali da so pomagali narodnoosvobodilnemu gibanju, sta bili to lahko olajševalni okoliščini.⁶⁶

Najostrejšo kaznovalno politiko v procesih zaradi članstva v Kulturbundu so izvajali mariborski in celjski senati Sodišča slovenske narodne časti. Njihove obrazložitve sodb so v teh primerih zelo podobne: »Glede organizacije Kulturbunda je to sodišče že v dosedanjih sodbah zavzelo načelno stališče, da je KB petokolonaška organizacija, katera je pripravila Hitlerjevemu nacizmu pot za okupacijo naših krajev, ter da je pristop Slovencev k tej organizaciji narodno izdajstvo. Vsi današnji obtoženci priznavajo /.../ da so bili člani KB, odnosno priznavajo vsaj to, da so podpisali pristopno izjavo za KB. Že to dejstvo samo po sebi je pa dovoljna osnova za krivdorek, ker so že s samim tem dejanjem obtoženci izvršili narodno izdajstvo.«⁶⁷

Podobno so sodbe zaradi članstva v Kulturbundu utemeljevala vojaška sodišča: »Vsi obsojenci so bili že začasa Jugoslavije aktivni člani Kulturbunda, zagrizeni nemčurji in hitlerjanci, širili so hitlerjansko propagando, delovali na pomenčenju našega naroda in pripravljali pot fašistični okupaciji; soodgovorni so za vse gorje, katerega je slovenski narod tekom fašistične okupacije preстал.«⁶⁸ Tudi vojaška sodišča so se pogosto sklicevala na podobne, že zaključene procese, v katerih da je bilo »ugotovljeno, da sta bili društvi Rapid v Mariboru in KB izraziti veleizdajniški organizaciji, ki sta pripravljali okupatorju pot in delovali za tem, da se Spodnja Štajerska le treba tudi z vojaško okupacijo spoji z nemškim rajhom. Veleizdajniški smotri teh društev so bili splošno znani.«⁶⁹

Kot smo omenili, so pred vojno člani Kulturbunda pripravljali sezname zavednih Slovencev, ki niso bili naklonjeni nemštvu. Tako tožilstva kot sodišča so se v obtožnicah in sodbah pogosto sklicevala na te sezname. Ugotovimo lahko, da je zgolj dejstvo, da so bili obtoženi na seznamih članov Kulturbunda, dejansko pomenilo njihovo obsodbo, čeprav je veliko obtoženih znikalo, da bi bili člani Kulturbunda ali da bi podpisali pristopno izjavo.⁷⁰ Pogosto so tudi zatrjevali, da »niso vedeli za cilje Kulturbunda«. Sodišča so takšne zagovore brez izjeme zavračala, saj bi obtoženi po njihovem mnenju morali vedeti, »da je glavni namen Kulturbunda da vzgoji peto kolono, ki naj pripravi ugodna tla za uničenje Jugoslavije.«⁷¹ Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja je v utemeljitve sodb večkrat zapisalo, da je »na Štajerskem vsakdo vedel, kakšne cilje zastopa okupator in je zato smatralo, da so vsi obtoženci izvršili svoja protinarodna zločinstva zavestno, ter so zato zanje polno odgovorni.«⁷² Sodišča tudi niso spreje-

⁶⁶ SI PAM/0719, kazenski spisi; SI PAM/0720, kazenski spisi; SI PAM/0721, kazenski spisi; SI ZAP/0606, kazenski spisi; SI ZAC/0727, kazenski spisi; SI ZAL LJU/0522, kazenski spisi; SI ZAL LJU/0712, kazenski spisi; SI ZAL KRA/0255, kazenski spisi; SI ZAL JES/0089, kazenski spisi.

⁶⁷ SI PAM/0721, t. e. 3, Snč 40/45.

⁶⁸ Prim.: SI ZAL LJU/0522, t. e. 2, I Sod 263/45; t. e. 5, I Sod 536/45; t. e. 10, II Sod 688/45. Podobno tudi: SI PAM/0720, t. e. 3, Sod 484/45, Sod 923/45.

⁶⁹ SI PAM/0720, t. e. 2, Sod 374/45. Enako tudi npr. t. e. 5, Sod 148/45, Sod 215/45.

⁷⁰ Prim.: SI ZAL LJU/0522, t. e. 2, I Sod 263/45; t. e. 4, I Sod 496/45, I Sod 499/45; t. e. 5, I Sod 536/45; SI PAM/0720, t. e. 3, Sod 790/45; t. e. 4, Sod 987/45, Sod 954/45; SI PAM/0721, t. e. 18, a. e. 1.

⁷¹ Prim.: SI ZAL JES/0089, t. e. 1, II Sod 853/45, II Sod 856/45.

⁷² SI PAM/0720, t. e. 2, Sod 333/45.

la zagovorov obtoženih, da niso imeli namena škoditi slovenskemu narodu in narodnoosvobodilnemu gibanju: »Vsi obtoženci v glavnem priznavajo kazniva dejanja in krivdo zanje, se pa zagovarjajo z boleznijo, nevednostjo in zlasti, da niso imeli pri izvrševanju svojih funkcij slabih namenov, niti namen preganjati zavedne Slovence.«⁷³ Prav tako niso bili sprejemljivi zagovori obtoženih, da so bili v članstvo v Kulturbundu »prisiljeni iz materialnih razlogov«, da niso opravljali nobenih funkcij ali da so organizacijo vstopili iz nevednosti in pod pritiskom.⁷⁴

Sodba Sodišča slovenske narodne časti je postala takoj pravnomočna, pritožbe ZSNČ ni predvideval, vendar je ni izrecno prepovedoval ali izključeval. Sodišče bi moralo namreč v postopkih uporabljati *Zakonik o kazenskem postopku Kraljevine Jugoslavije* iz leta 1929,⁷⁵ kar se ni dogajalo. Tudi UVS pritožb na izrečeno sodbo ni izrecno določala.⁷⁶

Obsojeni na kazen prisilnega dela so kazen prestajali v kazenskih taboriščih. Njihovo ustanavljanje se je začelo kmalu po koncu vojne in je bilo neposredno povezano z delovanjem vojaških sodišč in Sodišča slovenske narodne časti. Prvo tako taborišče je ustanovilo Vojaško sodišče 4. vojne oblasti pri Komandi mesta Kočevje. Kmalu zatem sta bili ustanovljeni kazenski taborišči v Bresternici pri Mariboru in na Studencih v Mariboru. Obsojeni so kazen prisilnega dela prestajali tudi v taborišču na Teharjah.⁷⁷ Opravljali so različna dela, npr. sodelovali pri obnovi porušenih objektov, gradnji prometne infrastrukture ali opravljali »domača hišna dela v zaporu«.⁷⁸ O razmerah v teh taboriščih je danes na voljo več zapisov.⁷⁹

Predsedstvo Avnoja je 3. avgusta 1945 sprejelo *Ukaz o splošni amnestiji in pomilostitvi*.⁸⁰ Določal je, kateri obsojenci so upravičeni do amnestije in pomilostitve in kateri ne, ter postopek podeljevanja amnestije in pomilostitve. 3. točka 2. člena ukaza je med drugim določala, da amnestije ne morejo biti deležni obsojeni zaradi članstva v Kulturbundu. Ker je bilo veliko nejasnosti glede postopkov, je javni tožilec za mariborsko okrožje Jože Pavličič 4. avgusta izdal posebno navodilo, ki je veljalo za obsojene pred Sodiščem slovenske narodne časti. Čeprav je zapisal, da so med predlaganimi za amnestijo lahko tudi obsojeni zaradi članstva v Kulturbundu, »pa je zanje notorično, da so bili zapeljani ali prisiljeni vsled socialne stiske«,⁸¹ kazenski spisi sodišča narodne časti kažejo, da obsojeni zaradi članstva v Kulturbundu amnestije na podlagi ukaza Avnoja dejansko niso bili deležni.⁸²

Procesi zaradi članstva v Kulturbundu proti osebam nemške (in drugih) narodnosti so potekali pred vojaškimi sodišči.⁸³ Kazenski spisi kažejo, da so bili zaradi članstva v Kulturbundu obsojeni tudi številni Slovenci, in sicer na pro-

⁷³ Prim.: SI PAM/0720, t. e. 6, Sod 141/45. Podobno tudi: SI ZAL JES/0089, t. e. 1, Sod 853/45; SI PAM/0720, t. e. 2, Sod 333/45, Sod 358/45.

⁷⁴ Prim.: SI PAM/0720, t. e. 1, Sod 89/45; t. e. 3, Sod 484/45; t. e. 5, Sod 144/45, Sod 215/45, Sod 537/45; SI ZAP/0606, t. e. 1, Snč 1/45, Snč 2/45; SI PAM/0721, t. e. 1, Snč 1-10/45; SI ZAL LJU/0712, t. e. 2, Snč 1/45.

⁷⁵ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-248/96, <http://www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-962.pdf> (dostop: 22. 4. 2021).

⁷⁶ Broz: *Zbrana dela*, str. 125–134.

⁷⁷ Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 126–129.

⁷⁸ Prim.: SI ZAP/0606, t. e. 2, Snč 10/45; t. e. 4, Snč 22/45.

⁷⁹ Mikola: *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji – II. del*; Mikola: *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*; Mikola: *Dokumenti in pričevanja o povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji*; Stanič: *V objemu osvoboditeljev*; Mikola: *Delo kot kazen*.

⁸⁰ *Uradni list DFJ*, št. 56/1945; SI PAM/0721, t. e. 18, a. e. 1.

⁸¹ SI PAM/0721, t. e. 18, a. e. 1.

⁸² Prim.: SI ZAC/0727, t. e. 2, Snč 117/45; SI PAM/0721, t. e. 6, Snč 70/45.

⁸³ Prim.: SI ZAL JES/0089, t. e. 1, II Sod 853/45, II Sod 856/45, II Sod 954/45; SI ZAL KRA/0256, t. e. 2, II Sod 1474/45; SI PAM/0720, t. e. 3, Sod 790/45, Sod 796/45; SI ZAL LJU/0522, t. e. 2, I Sod 263/45.

cesih pred sodiščem narodne časti. Kadar je sodišče narodne časti posamezne obtožene »spoznalo za Nemce«, se je moralo izreči za nepristojno in obtožene predati vojaškemu sodišču.⁸⁴ Mariborski senat je glede tega v eni od sodb zapisal: »Slovenci po krvi so tedaj pristopili prostovoljno k nemški organizaciji, se torej deklarirali za Nemce. To dejstvo samo ni bilo že kaznivo. Ne glede na to in pred vsem pa je upoštevati, da je bil Kulturbund tipična petokolonaška organizacija, ki je pripravljala in v nemali meri tudi pripravila kapitulacijo Jugoslavije.« Zato je sodišče pristop Slovencev k tej organizaciji dojemalo kot »narodno izdajstvo«, ki naj bi ga obtoženi zagrešili s tem, ko so (naj bi) podpisali pristopno izjavo.⁸⁵ Mariborsko vojaško sodišče je dejstvo, da so bili zaradi članstva v Kulturbundu obsojeni tudi Slovenci, v eni od sodb utemeljilo takole: »V skladu z lažno propagando, da so Slovenci na Spodnjem Štajerskem v resnici le slovensko govoreči Nemci, so voditelji KB sprejemali za člane tudi Slovence in se pri tem posluževali gospodarskega pritiska, propagande in tudi groženj.«⁸⁶

Sodna praksa in ustavna presoja po letu 1991

Sodna praksa v Republiki Sloveniji kaže, da je vrhovno sodišče kmalu po osamosvojitvi države prejelo prve zahteve za varstvo zakonitosti v primerih sodb zaradi članstva v Kulturbundu, ki so jih izrekla sodišča poleti 1945. Večinoma so jih vlagali svojci obsojenih ter v njih uveljavljali kršitve postopka in kršitve kazenskega zakona. Med procesnimi kršitvami so vlagatelji poudarjali, da sodniki, ki so sodili na procesih, niso bili usposobljeni za sojenje v tako težkih zadevah in da obramba obtoženih ni ustrezala evropskim standardom, saj je en zagovornik zagovarjal več obtoženih na istem procesu. Vlagatelji so tudi navajali, da takratni kazenski predpisi niso zadostili minimalnim pravnim standardom glede spoštovanja temeljnih človekovih pravic in procese označili »za tipično obračunavanje s tako imenovanim 'razrednim sovražnikom'«, saj so bili izpeljani zelo hitro. Kot procesne pomanjkljivosti so poudarjali še, da je preiskavo, ki je bila hitra in podprta s propagando, vodila Ozna, ki je zasliševala osumljene in priče namesto sodnikov, da obsojeni niso bili vabljeni na glavne obravnave, ki so bile večkrat opravljene isti dan, kot so bile vložene obtožnice.⁸⁷ Vlagatelji so kot temeljno kršitev kazenskega zakona navajali, da je bila v kazenskem postopku storilec očitana »le« inkriminacija statusa in ne določno opredeljeno (kaznivo) ravnanje, ki naj bi ga zagrešili. Poudarjali so tudi, da je bilo v teh postopkih kršeno eno izmed temeljnih načel kazenskih zakonikov, načelo *nullum crimen sine lege praevia*.⁸⁸

Vrhovno sodišče je presodilo, da zgolj članstvo v Kulturbundu ne bi smelo biti kaznivo, saj takšna obtožba pomeni inkriminacijo statusa, ne pa konkretno in določno opredeljenega kaznivega dejanja, ki naj bi ga obtoženi storil: »Pritrditi je treba stališču zahteve za varstvo zakonitosti, da le članstvo v Kulturbundu ni pomenilo zločina. V kazenskem pravu se namreč ne ocenjuje inkriminacije

⁸⁴ Prim.: SI PAM/0721, t. e. 5, Snč 64/45, Snč 66/45; t. e. 8, Snč 86/45; t. e. 12, Snč 122/45, Snč 123/45; t. e. 13, Snč 127/45; t. e. 14, Snč 130/45; t. e. 15, Snč 161/45, Snč 162/45, Snč 163/45; SI PAM/0719, t. e. 1, Snč 6/45; t. e. 3, Snč 29/45; SI ZAP/0606, t. e. 3, Snč 15/45.

⁸⁵ SI PAM/0721, t. e. 3, Snč 40/45; t. e. 4, Snč 52/45.

⁸⁶ SI PAM/0720, t. e. 5, Sod 381/45.

⁸⁷ Prim.: Sodba I Ips 13660/2012-36, Sodba I Ips 153/2012, Sodba I Ips 49562/2010-7 (dostop: 16. 4. 2021).

⁸⁸ Pomeni, da ni zločina ali kazni brez zakona: če neko dejanje v kazenskih predpisih (zakonih) ni določeno kot kaznivo ob njegovi izvršitvi, tako dejanje ne obstaja kot kaznivo dejanje in zanj ne more biti izrečena kazen. Načelo je eno izmed temeljnih pravnih načel mednarodnega kazenskega prava.

Glejte npr.: Sodba I Ips 13660/2012-36, Sodba I Ips 153/2012, Sodba I Ips 129/2013-13, Sodba I Ips 118/95, Sodba I Ips 49562/2010-7, Sodba I Ips 297/2002 (dostop: 16. 4. 2021).

osebnosti, temveč inkriminacija dejanj, s katerimi osebnost pušča dokazljivo konkretno sled v zaznavnem svetu.«⁸⁹ Vrhovno sodišče je večkrat tudi povedalo, da »zakonska opredelitev zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast po 2. čl. zakona ni obsegala le golega članstva v KB brez kakršnegakoli konkretne ravnanja, sodelovanja z okupatorjem in posledic takšnega ravnanja.«⁹⁰ Zgolj članstvo v Kulturbundu torej »ni pomenilo zločina ali prestopka po Zakonu o zločinih in prestopkih zoper slovensko narodno čast in tudi ne katerega koli drugega kaznivega dejanja.«⁹¹ Sodišče narodne časti v obrazložitvah sodb ni konkretno navajalo ravnanj, ki bi bila kazniva po ZSNČ.

Enako je odločilo vrhovno sodišče v več primerih sodb vojaških sodišč, torej da zgolj članstvo v Kulturbundu ni kaznivo dejanje: »Pripadnost določeni skupnosti ne predstavlja kaznivega dejanja.«⁹² Vse, kar predstavlja status posameznika (član Kulturbunda), samo po sebi »ne more biti kaznivo oziroma ne more predstavljati izvršitve kaznivega dejanja.«⁹³ Ali, kot je odločilo v konkretnem primeru sodbe vojaškega sodišča: »Sam vstop v veleizdajniško organizacijo (Kulturbund) brez kakršnekoli druge aktivnosti ni kaznivo dejanje po 13. členu uredbe o vojaških sodiščih.«⁹⁴ Prav tako članstvo v Kulturbundu ni bilo kaznivo dejanje po 14. členu UVS.⁹⁵

Vrhovno sodišče je zato ugodilo zahtevam za varstvo zakonitosti, ki so izpodbijale sodbe zaradi članstva v Kulturbundu, in obsojene oprostilo obtožb. Odločitve je utemeljilo z argumentoma, da tovrstne obtožbe pomenijo inkriminacijo statusa in da kazniva dejanja, za katera so bili posamezniki obsojeni, niso bila konkretizirana.

Tako o UVS kot o ZSNČ je odločalo Ustavno sodišče Republike Slovenije.⁹⁶ V izreku odločbe o UVS je zapisalo, da se v Republiki Sloveniji ne smejo uporabljati tiste določbe uredbe, ki so bile v času nastanka in njihove uporabe »v nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli in so tudi v nasprotju z ustavo Republike Slovenije«. Zato je prepovedalo uporabo tistih elementov določb uredbe, ki so bili v kazenskih postopkih uporabljeni za inkriminacijo statusa posameznikov, vendar se niso nanašala na konkretno navedena kazniva dejanja obtoženih. To je posebej pomembno za procese zaradi članstva v Kulturbundu ter procese proti mladoletnim pripadnikom Slovenskega domobranstva. Ustavno sodišče je še povedalo, da so bila nekatera kazniva dejanja premalo določno opredeljena. S tega vidika sta najbolj problematična 13. in 14. člen uredbe, na podlagi katerih je bilo poleti 1945 obsojenih veliko oseb tudi zaradi članstva v Kulturbundu.⁹⁷

Ustavno sodišče je leta 1998 odločalo tudi o ZSNČ in v odločbi zapisalo, da so bile določbe zakona v obdobju njegovega nastanka in uporabe v neskladju s splošnimi pravnimi načeli, ki so jih priznavali civilizirani narodi, če so bile zaradi svoje nedoločnosti podlaga za arbitrarno uporabo zakona. Sodišče slovenske narodne časti bi moralo pri svojem delu uporabljati splošne kaznen-

⁸⁹ SI ZAC/0727, t. e. 2, Snč 117/45; Sodba I Ips 129/2013-13 (dostop: 16. 4. 2021).

⁹⁰ Prim.: SI ZAL LJU/0712, t. e. 6, Snč 86/45; Sodba I Ips 118/95 in Sodba I Ips 49562/2010-7 (dostop: 16. 4. 2021).

⁹¹ Sodba I Ips 297/2002 (dostop: 16. 4. 2021).

⁹² Prim.: Sodba I Ips 153/2012 (dostop: 16. 4. 2021); SI PAM/0720, t. e. 3, Sod 871/45; t. e. 5, Sod 824/45; t. e. 6, Sod 141/45, Sod 955/45, Sod 1088/45.

⁹³ Sodba I Ips 13660/2012-36 (dostop: 16. 4. 2021); SI ZAL LJU/0522, t. e. 10, II Sod 696/45.

⁹⁴ Sodba I Ips 242/92 (dostop: 16. 4. 2021). Enako Sodba I Ips 185/96 (dostop: 16. 4. 2021).

⁹⁵ Sodba I Ips 70/93 (dostop: 16. 4. 2021).

⁹⁶ Več o ustavni presoji povojnih kazenskih predpisov npr.: Odločbe in sklepi Ustavnega sodišča Republike Slovenije, <https://www.us-rs.si/odlocitve/> (dostop: 18. 5. 2021); Šturm: Slovenia. Law and Non-Law after 1941, str. 277–296; Dovžan, Tekavec: *Temne strani slovenske pravne preteklosti*; Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 248–250.

⁹⁷ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-6/93, <http://www.us-rs.si/documents/d3/30/u-i-6-932.pdf> (dostop: 22. 4. 2021).

ske predpise, predvsem določila *Zakonika o sodnem kazenskem postopanju za Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev* iz februarja 1929, če ti niso nasprotovali določbam zakona. Podobno kot za UVS je Ustavno sodišče Republike Slovenije tudi za ZSNČ povedalo, da nekatere opredelitve kaznivih dejanj v zakonu niso izpolnjevale kriterija določnosti, torej, da so bila posamezna dejanja določena premalo konkretno. S tem se je močno razširil nabor možnih kaznivih dejanj. Ustavna presoja ZSNČ je pomembna tudi zato, ker je dovoljevala obnovo pravnomočno zaključenih postopkov na podlagi odločbe same.⁹⁸

Presoja Ustavnega sodišča Republike Slovenije o skladnosti UVS in ZSNČ (in tudi drugih povojnih kazenskih predpisov) z Ustavo Republike Slovenije je zelo pomembna zaradi ugotovitve, da so ti predpisi tedanji komunistični oblasti omogočali zlorabo kazenske represije v politične namene.⁹⁹ Zato je Ustavno sodišče Republike Slovenije delno ali v celoti prepovedalo uporabo nekaterih povojnih kazenskih predpisov. Tudi na ta način je bila po dolgih letih brezpravja omogočena rehabilitacija obsojenih na političnih sodnih procesih poleti 1945. To potrjuje tudi sodna praksa, predvsem sodbe vrhovnega sodišča v primerih zahtev za varstvo zakonitosti glede sodb zaradi članstva v Kulturbundu. Vrhovno sodišče je kršitve v kazenskih postopkih in kršitve kazenskega zakona, ki so jih v zahtevah za varstvo zakonitosti navajali vlagatelji, sprejelo kot utemeljene in obsojene oprostilo obtožbe, da so bili člani Kulturbunda.

Epilog

Natančno število obsojenih zaradi članstva v Kulturbundu poleti 1945 še ni znano. Javni tožilec Slovenije Jernej Stante je oktobra 1945 ocenil, da so vojaška sodišča v Sloveniji takrat obravnavala 7.000 primerov.¹⁰⁰ Sodišče slovenske narodne časti je obravnavalo 3.852 oseb in jih 3.025 obsodilo.¹⁰¹ Proces rehabilitacije obsojenih na procesih poleti 1945 se je začel po letu 1991. Sodna praksa in ustavna presoja UVS in ZSNČ kažeta, da niti javna tožilstva niti sodišča v obtožnicah in sodbah zaradi članstva v Kulturbundu niso navajala konkretnih kaznivih dejanj, ampak je šlo zgolj za inkriminacijo statusa obtoženih. Zato zgolj članstvo v Kulturbundu ne more biti zločin, kot so ga obravnavala sodišča poleti 1945.

Organizacija in delovanje vojaških sodišč in sodišča narodne časti, priprave in potek množičnih postopkov, ki so bili hitri, ter izrečene kazni kažejo, da so bili kazenski procesi proti (domnevnim) sodelavcem okupatorjev poleti 1945 politični. Procesni zaradi članstva v Kulturbundu so bili tako del obsežnega »procesa čiščenja«, katerega cilj je bil utrditi oblast in monopolni položaj partije. Tudi s pomočjo sodišč, ki so z obsodbami »domačih izdajalcev« in »narodnih sovražnikov« iz javnega življenja in udejstvovanja odstranila (domnevne) nasprotnike. Kazni, ki so jih izrekla sodišča poleti 1945, so imele namreč dolgoročne posledice. Obsojeni na izgubo narodne časti in državljanskih pravic so bili črtani iz volilnih imenikov ter niso mogli sodelovati niti na volitvah v narodno-osvobodilne odbore in ustavodajno skupščino. Z izrekanjem kazni zaplembe premoženja, ki je bil trajen ukrep, so sodišča sodelovala v procesu spreminjanja družbenoekonomske strukture države in poddržavljanja zasebne lastnine po koncu vojne.

⁹⁸ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-248/96, <http://www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-962.pdf> (dostop: 22. 4. 2021).

⁹⁹ Prim.: Šturm: Pravo in nepravo po letu 1941, str. 108.

¹⁰⁰ Mikola: *Rdeče nasilje*, str. 281.

¹⁰¹ Čoh Kladnik: »Narod sodi«: *Sodišče slovenske narodne časti*, str. 95–97.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije:

- ◉ SI AS 353, Javno tožilstvo Republike Slovenije, 1944–1999.
- ◉ SI AS 1589/III, Spisi Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, 1945–1979.

Pokrajinski arhiv Maribor:

- ◉ SI PAM/0721, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Mariboru.
- ◉ SI PAM/0719, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Murski Soboti.
- ◉ SI PAM/0720, Vojaško sodišče Maribor.

Zgodovinski arhiv Celje:

- ◉ SI ZAC/0726, Vojaško sodišče mesta Celje in Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja, senat v Celju.
- ◉ SI ZAC/0727, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Celju.

Zgodovinski arhiv Ljubljana:

- ◉ SI ZAL JES/0089, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, Jesenice.
- ◉ SI ZAL KRA/0255, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Kranju.
- ◉ SI ZAL KRA/0256, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, Kranj.
- ◉ SI ZAL LJU/0712, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Ljubljani.

Zgodovinski arhiv na Ptuju:

- ◉ SI ZAP/0606, Sodišče slovenske narodne časti, senat na Ptuju.

LITERATURA

Biber, Dušan: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.

Blumenwitz, Dieter: *Okupacija in revolucija v Sloveniji, 1941–1946*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 2005.

Broz, Josip – Tito: *Zbrana dela, knj. 20*. Ljubljana: Komunist, Borec, 1986.

Čoh Kladnik, Mateja: *»Narod sodi«: Sodišče slovenske narodne časti*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020.

Čoh Kladnik, Mateja: *Kazensko sodstvo poleti 1945. V: Brezpravje »v imenu ljudstva«* (ur. Mateja Čoh Kladnik). Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016, str. 73–92.

Čoh Kladnik, Mateja: *Sodišče slovenske narodne časti: propaganda. V: Dileme: razprave o vprašanih sodobne slovenske zgodovine 1* (2017), št. 1-2, str. 139–158.

Deželak Barič, Vida: *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.

Deželak Barič, Vida: *Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945. V: Studia Historica Slovenica 16* (2016), št. 2, str. 374–396.

Dornik Šubelj, Ljuba: *Ozna in prevzem oblasti 1944–46*. Ljubljana: Modrijan, Arhiv Republike Slovenije, 2013.

Dovžan, Gašper, Tekavec, Urška: *Temne strani slovenske pravne preteklosti v luči slovenske ustave*. Ljubljana: Nova revija, 2001.

Ferenc, Mitja, Repe, Božo: *Nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama. V: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju (Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert)* (ur. Dušan Nečak idr.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004, str. 147–160.

Ferenc, Tone, Godeša, Bojan: Slovenci pod nacističnim gospostvom 1941–1945. V: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju (Slovenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert)* (ur. Dušan Nečak idr.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004, str. 177–218.

Ferenc, Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968.

Ferenc, Tone: Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno. V: *»Nemci« na Slovenskem 1941–1955* (ur. Dušan Nečak). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002, str. 145–191.

Ferenc, Tone: Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1 (1960), št. 2, str. 69–124.

Ferjančič, Roman, Šturm, Lovro: *Brezpravje, slovensko pravosodje po letu 1945*. Ljubljana: Nova revija, 1998.

Gelt, Metka: *Vpliv Kulturbunda na nemška društva v Mariboru (1930–1939)*. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, 2011.

Griesser Pečar, Tamara: *Cerkev na zatožni klopi, Sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina, 2005.

Griesser Pečar, Tamara: *Razdvojeni narod, Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.

Guštin, Damijan: Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941–1945. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 44 (2004), št. 1, str. 49–62.

Horvat, Vlado: Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) v ptujskem okrožju. V: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 40 (1992), št. 3, str. 214–218.

Koncilija, Žiga: *Politično sodstvo: sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.

Koncilija, Žiga: Prispevek k zgodovini političnih sodnih procesov: sojenje skupinoma okrog Pavla Tepine (1935) in Mirka Bitenca (1947). V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 53 (2013), št. 1, str. 213–247.

Mavrič Žižek, Irena: *Ptujsko okrožje 1941–1945*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2007.

Melik, Jelka, Jeraj, Mateja: *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2015.

Melik, Jelka, Jeraj, Mateja: Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945. V: *Studia Historica Slovenica* 16 (2016), št. 2, str. 449–464.

Melik, Jelka, Škoro Babić, Aida: Postavitev stalnih partizanskih vojaških sodišč na Slovenskem. V: *Arhivi* 35 (2012), št. 2, str. 353–364.

Mikola, Milko: *Delo kot kazen: izrekanje in izvrševanje kazni prisilnega, poboljševalnega in družbeno koristnega dela v Sloveniji v obdobju 1945–1951*, Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2002.

Mikola, Milko: *Dokumenti in pričevanja o poveljnih delovnih taboriščih v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije, 2006.

Mikola, Milko: *Dokumenti in pričevanja o poveljnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji - II. del*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2008.

Mikola, Milko: *Dokumenti in pričevanja o poveljnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje, 2007.

Mikola, Milko: *Rdeče nasilje, Represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2012.

Mikola, Milko: *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 1995.

Nečak, Dušan: »Nemci« v Sloveniji 1938–1948. V: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju (Slovenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert)* (ur. Dušan Nečak idr.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004, str. 349–372.

O vzponu komunizma na Slovenskem (ur. Lovro Šturm). Ljubljana: Inštitut Nove revije, 2015.

Podbersič, Renato: Partizansko sodstvo na Primorskem. V: *Brezpravje »v imenu ljudstva«* (ur. Mateja Čoh Kladnik). Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016, str. 9–28.

Prunk, Janko: Idejni in praktični vzori slovenske komunistične revolucije 1941–1945. V: *Studia Historica Slovenica* 17 (2017), št. 1, str. 237–244.

Pukl, Daniel: *Društva in organizacije mariborskih Nemcev med 1918 in 1941*. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, 2005.

Stanič, Ive A.: *V objemu osvoboditeljev, Kazensko taborišča Kočevje*. Kočevje: samozaložba, 2005.

Škoro Babič, Aida: Partizanska redna vojaška sodišča avgusta in septembra 1943. V: *Arhivi* 36 (2013), št. 2, str. 347–357.

Šturm, Lovro: Pravo in nepravo po letu 1941. V: *Žrtve vojne in revolucije* (ur. Janvit Golob idr.). Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, 2005, str. 100–114.

Šturm, Lovro: Slovenia. Law and Non-Law after 1941. V: *Slovenia in 20th century, The legacy of totalitarian regimes* (ur. Mateja Čoh Kladnik). Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016, str. 277–296.

Tominšek Čehulič, Tadeja: Partizansko sodstvo v Sloveniji med drugo svetovno vojno: kaznovalna politika in vprašanje smrtnih kazni. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 49 (2009), št. 2, str. 83–94.

Tominšek Čehulič, Tadeja: Vloga varnostno-obveščevalnih organov partizanskega gibanja v partizanskem sodstvu: smrt ali usmrtitev. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 51 (2011), št. 1, str. 207–220.

Vodušek Starič, Jera: Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 32 (1992), št. 1-2, str. 139–154.

Vodušek Starič, Jera: *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

Vodušek Starič, Jera: Prevzem oblasti po vojni in vloga Ozne – obračun. V: *Slovenija v letu 1945* (ur. Aleš Gabrič). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 93–110.

Vodušek Starič, Jera: Vzpostavitev komunističnega režima v Sloveniji in Jugoslaviji. V: *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Damjan Hančič). Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2010, str. 16–34.

Zorko, Andrej: *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941–1945*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2011.

Zupanič, Katja, Žun, Klemen, Lapuh, Mateja, Zadavec, Dejan: *Kino je vedno dobra ideja: 120 let od prve kinopredstave na Ptujju*. Ptuj: Center interesnih dejavnosti, Zgodovinski arhiv, 2017.

Žnidarič, Marjan: *Do pekla in nazaj, Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 1997.

TISKANI VIRI

Drnovšek, Darinka: *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000.

Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije, 1945.

Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, 1945.

ČASNIKI

Ljudska pravica, 1945.

Vestnik mariborskega okrožja, 1945.

INTERNETNI VIRI

Sodna praksa, Vrhovno sodišče Republike Slovenije:

- ◉ Sodba I Ips 129/2013-13: http://www.sodnapraksa.si/?q=uredba%20o%20voja%C5%A1kih%20sodi%C5%A1%C4%8Dih&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&rowsPerPage=50&page=0&id=2012032113058182 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 153/2012: http://www.sodnapraksa.si/?q=uredba%20o%20voja%C5%A1kih%20sodi%C5%A1%C4%8Dih&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&rowsPerPage=50&page=0&id=2012032113042027 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 13660/2012-36: http://www.sodnapraksa.si/?q=uredba%20o%20voja%C5%A1kih%20sodi%C5%A1%C4%8Dih&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&rowsPerPage=50&page=0&id=2015081111386830 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 49562/2010-7: http://www.sodnapraksa.si/?q=sodi%C5%A1%C4%8De%20narodne%20%C4%8Dasti&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&showType=table&rowsPerPage=50&page=0&id=2010040815252928 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 297/2002: http://www.sodnapraksa.si/?q=sodi%C5%A1%C4%8De%20narodne%20%C4%8Dasti&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&showType=table&rowsPerPage=50&page=0&id=24493 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 185/96: http://www.sodnapraksa.si/?q=uredba%20o%20voja%C5%A1kih%20sodi%C5%A1%C4%8Dih&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&rowsPerPage=50&page=0&id=23541 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 118/95: http://www.sodnapraksa.si/?q=sodi%C5%A1%C4%8De%20narodne%20%C4%8Dasti&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&showType=table&rowsPerPage=50&page=0&id=23522 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 70/93: http://www.sodnapraksa.si/?q=uredba%20o%20voja%C5%A1kih%20sodi%C5%A1%C4%8Dih&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&rowsPerPage=50&page=0&id=22970 (dostop: 16. 4. 2021).
- ◉ Sodba I Ips 242/92: http://www.sodnapraksa.si/?q=uredba%20o%20voja%C5%A1kih%20sodi%C5%A1%C4%8Dih&database%5bSOVS%5d=SOVS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&rowsPerPage=50&page=0&id=22225 (dostop: 16. 4. 2021).

Ustavno sodišče Republike Slovenije:

- ◉ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-6/93: <http://www.us-rs.si/documents/d3/30/u-i-6-932.pdf> (dostop: 22. 4. 2021).
- ◉ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-248/96: <http://www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-962.pdf> (dostop: 22. 4. 2021).

SUMMARY

MEMBERS OF THE KULTURBUND ON TRIAL: BACKGROUND OF THE 1945 SUMMER TRIALS

In the summer of 1945 military courts and the Court of Slovenian National Honour held numerous political trials against “national enemies” and

“domestic traitors”. Most people at these trials were convicted due to their political collaboration with the occupier during the war. The highest number of trials referred to the membership in the Kulturbund, the central organization of the German minority in the pre-war Yugoslavia. After the beginning of the war, almost all of the Kulturbund former leaders took a great part in enforcing Germanization measures.

Military courts judged soldiers and civilians on the basis of the Military Courts Act from May 1944. The Court of Slovenian National Honour was established and judged according to the Law on Punishment of Crimes and Offences against the Slovenian National Honour from the beginning of June 1945. Most trials were held in Maribor and Celje. Hearings were usually short and fast. Military investigators and the Department for the Protection of the Nation collected incriminating information and public persecutors put forward bills of indictment. The accused rarely had a defender; if they were tried in absence, the court provided an official defender. After the confirmatory procedure and secret consultation, the senate announced the verdicts; those were high and with long-term consequences.

In the beginning of August, the Avnoj presidency issued the order of grace and pardon, which did not apply to the convicted on the basis of Kulturbund membership. Shortly after attaining independence, the Supreme Court of the Republic of Slovenia received the first legality claims referring to 1945 trials. The court decided that mere membership in the Kulturbund should not be punishable by law. Such allegations point to the incrimination of status and not to the actual and defined criminal offence, which the accused were supposed to do.

The organization and functioning of courts in the summer of 1945, preparations, the course of mass trials and sentences show, that penal processes against (alleged) collaborators, also trials because of Kulturbund membership, were political. They were a part of the massive “cleaning process”, with a goal to fortify the power of the communist party using also courts which eliminated numerous “domestic traitors” and “national enemies” from the public life. Those who thus lost national honour and citizen rights, were erased from electoral registers and could not participate at the 1945 elections. With sentences which included the confiscation of property, courts helped the process of changing the social-economic structure of the state and with the nationalization of private property.

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 94(497.4)"1945":344.3
930.253:343.151(497.4)"1945"
Prejeto: 1. 5. 2021

Sodbe Vojaškega sodišča ljubljanskega vojnega področja poleti 1945

LUKA CERAR

mag. zgodovine, arhivist

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj
e-pošta: luka.cerar@guest.arnes.si

Izvleček

Članek analizira delovanje Vojaškega sodišča ljubljanskega vojnega področja poleti leta 1945. V članku so predstavljene sodbe ljudem, ki so prihajali s področja Gorenjske. Vojaška sodišča so začela delovati že po uredbi iz maja leta 1944, medtem ko je po koncu druge svetovne vojne delovanje vojaških sodišč doseglo največji razmah. Istočasno so sicer sodila tudi Sodišča slovenske narodne časti. V analiziranih sodbah ni nobenega primera, ko bi bil nekdo obsojen na smrt. Velika večina ljudi je bila obsojena na izgubo svobode s prisilnim delom ter izgubo političnih in državljanskih pravic. Pomemben mejnik v delovanju vojaških sodišč je predstavljal Ukaz o splošni amnestiji 3. avgusta 1945, po katerem je bila večini obsojenih kazni prisilnega dela oproščena.

Abstract

LJUBLJANA WAR TERRITORY MILITARY COURT JUDGEMENTS IN THE
SUMMER OF 1945

The article analyses the functioning of the Ljubljana War Territory Military Court in the summer of 1945. It presents judgements delivered to people from the Gorenjska region. Military courts began their operation following the decree from May 1944, however, their work was in full swing after the end of the Second World War. At the same time judgements were passed also by the Court of Slovenian National Honour. There are no death sentences among the analysed judgements. Most people were sentenced to the loss of freedom with forced labour and loss of political and citizen rights. On August 3, 1945, the Order on general amnesty, excused all convicts from forced labour.

Ključne besede:

2. svetovna vojna,
Vojaško sodišče,
Sodišče slovenske
narodne časti

Key-words:

Second World
War, Military
court, Court of
Slovenian
National Honour

UVOD

Redna sodišča v prvih mesecih po koncu druge svetovne vojne še niso delovala. Poleti 1945 so sodbe izrekala bodisi sodišča slovenske narodne časti bodisi vojaška sodišča. Ta so bila ustanovljena z uredbo maja 1944. Uredba je sodiščem jasno navajala, na temelju česa naj izrekajo sodbe. »*Postopek vojaških sodišč mora biti hiter in brez nepotrebnih obširnosti, toda popoln (sic)...Pri ugotavljanju resnice o dejanju in krivdi obtoženca sodišče ni formalno vezano na nobeno dokazno sredstvo, temveč izreka svojo odločbo po svobodni oceni.*«¹

Prvostopenjska vojaška sodišča so poleti 1945 delovala na ravni divizij, vojaških področij, flote in mesta Beograd, drugostopenjska sodišča pa na ravni armad, mornarice in KNOJ (Korpus narodne obrambe Jugoslavije). Na območju današnje Slovenije so delovala sodišča vojaških področij v Ljubljani in Mariboru, poleg tega še višje vojaško sodišče 4. armade Jugoslovanske armade v Ljubljani. Na slednjem so denimo po vojni sodili Friedrichu Rainerju, Lovru Hacinu in Leonu Rupniku.² Vojna oblast 4. armade je bila sicer razdeljena na tri vojaška področja – ljubljansko, mariborsko in tržaško. Na ljubljanskem vojnem področju sta delovali dve sodišči – Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja in Vojaško sodišče mesta Ljubljana, na mariborskem vojnem področju tri sodišča – Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja Maribor, Vojaško sodišče mesta Maribor in Vojaško sodišče mesta Celje. Na tržaškem vojnem področju so sodila Vojaško sodišče tržaškega vojnega področja, Vojaško sodišče mesta Trst in Vojaško sodišče mesta Gorica.³ Članek, ki je pred vami, ni posvečen najodmevnejšim procesom, ampak številnim sojenjem osebam, ki v javnosti sicer niso bile najbolj poznane. Med analiziranimi sodbami ni nobenega primera, ko bi bil nekdo obsojen na smrt. Večji del fonda Vojaškega sodišča ljubljanskega vojnega področja (v nadaljevanju VSLVP) hrani Enota Zgodovinskega arhiva Ljubljana v prestolnici, manjši del hrani tudi Enota za Gorenjsko Kranj po načelu krajevne pristojnosti. Na temelju gradiva, shranjenega v Kranju, je tudi napisan ta članek.

Fond Vojaškega sodišča ljubljanskega vojnega področja, ki je shranjen v Enoti za Gorenjsko Kranj Zgodovinskega arhiva Ljubljana, nam ponuja zanimiv vpogled v sodbe sodišča v prvih mesecih po končani vojni. Najpogostejši očitek obtožencem je bilo sodelovanje z okupatorjem. Videli bomo, da je bilo to definirano na različne načine. V sodnih spisih lahko zasledimo zgodbe ljudi, ki so dejansko verjeli v nacizem in zaradi tega sodelovali z Nemci, po drugi strani je veliko primerov, ko so ljudje z okupatorsko vojsko sodelovali iz drugih razlogov, predvsem iz strahu pred povračilnimi ukrepi, če tega ne bi storili. Številni so se za sodelovanje z okupatorsko vojsko odločili tudi iz oportunitizma. V nekaterih spisih lahko naletimo tudi na ženske, ki so imele razmerje z nemškimi vojaki, kar je pri povojnih oblasteh naletelo na neodobravanje.

Prijavo VSLVP je v večini primerov podal Oddelek za zaščito naroda (v nadaljevanju OZNA), v nekaterih primerih so se morali osumljeni pred vojaškim sodiščem zagovarjati na temelju ovadbe krajevnih poveljstev narodne milice. Poleg vojaških sodišč so poleti 1945 sodila tudi sodišča slovenske narodne časti (v nadaljevanju SNČ). Velja na kratko omeniti, kakšne so bile razlike v pristojnosti sodišč. SNČ je sodilo posameznikom, ki so med vojno s svojimi dejanji prizadeli slovensko narodno čast, toda ti posamezniki se niso dojemali kot vojaške osebe. Na vojaških sodiščih so sodili vojakom, poleg njih tudi civilistom, ki so bili v kakršnem koli odnosu z vojsko oziroma so zagrešili kaznivo dejanje proti pri-

¹ SI_ZAL_LJU/0522, t. e. 1, a. e. 1.

² Enciklopedija Slovenije: *Vojaško sodstvo*, str. 313.

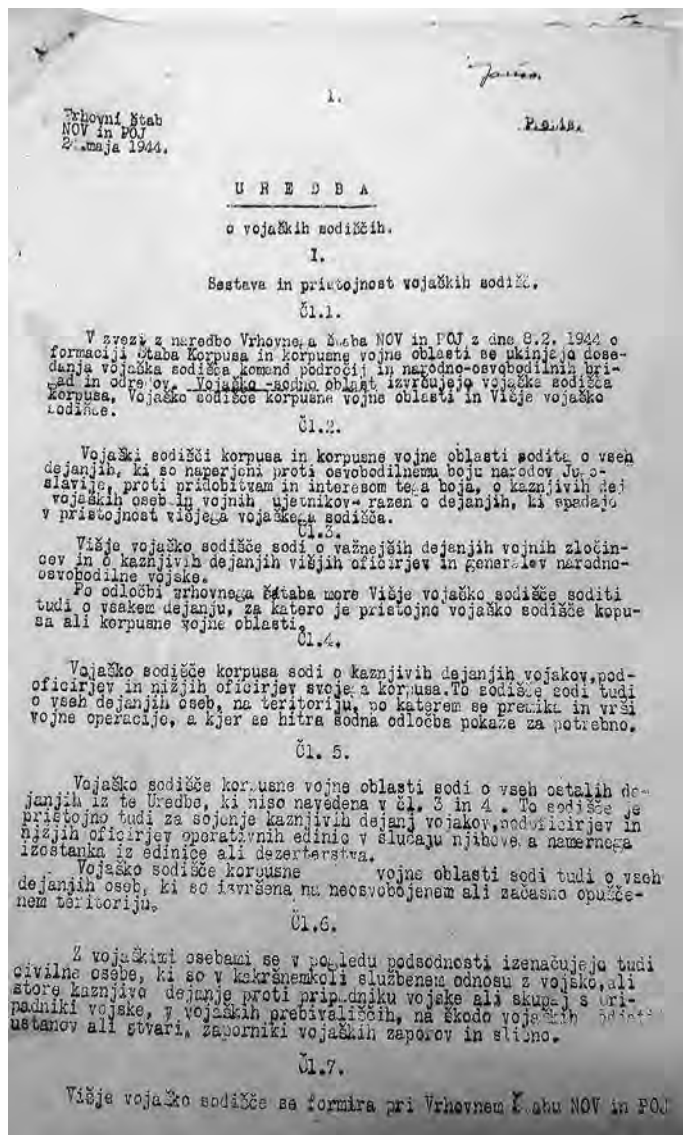
³ Mikola: *Partizanska vojaška sodišča*, str. 12–13.

padniku vojske ali proti vojaškemu premoženju. Senat vojaškega sodišča je bil sestavljen iz predsednika, člana častnika in člana vojaka. Poleg tega so bili na razpravi poleg obtoženca navzoči še sekretar, zapisnikar in tožilec. V primeru, da se obtoženec ni bil zmožen braniti sam, je imel pravico, da si izbere branilca, lahko pa mu ga je sodišče določilo samo. Branilec ni smel biti civilist, prav tako je moral biti moralno »neoporečen«.⁴

Eden izmed najpomembnejših slovenskih komunistov Edvard Kardelj je dal že septembra 1944 jasno vedeti, kakšna usoda čaka tiste, ki so sodelovali z okupatorjem. Tiste, ki tudi po izteku roka za amnestijo (15. septembra 1944) niso zapustili kolaborantskih oboroženih formacij, je čakala kazen: »Sedaj so torej stvari do kraja jasne: vsi, ki na Slovenskem sodelujejo v belogardistično-mihailovičevskih tolpah s polno zavestjo sodelujejo v izdaji svojega lastnega naroda in bo svoboden slovenski narod tudi postopal z njimi kot z izdajalci.« V nadaljevanju je Kardelj še dodal, da bodo tisti, ki bodo dokazali, da res niso mogli preiti v NOV, lahko oproščeni. Vse druge sta čakala najmanj kazen izgube državljanskih pravic in prisilno delo.⁵

Predsedstvo AVNOJ⁶ je 21. novembra 1944 objavilo odlok o splošni amnestiji, ki se je nanašala na osebe, ki so služile v enotah Draže Mihailovića, v enotah hrvaških domobranov ali slovenskih domobrancev. Amnestija je bila razglašena tudi za osebe, ki so zgoraj navedenim enotam pomagale oziroma z njimi sodelovale. Tisti, ki so v času izdaje odloka še sodelovali v kolaborantskih enotah, so bili vključeni v amnestijo pod pogojem, da do 15. januarja 1945 iz kolaborantskih enot izstopijo in se javijo vojaškim ali civilnim oblastem narodnoosvobodilnega gibanja.⁷

V članku želim prikazati raznolikost usod ljudi, ki so se po drugi svetovni vojni znašli v vrstici nasilja nove oblasti. Medtem ko so številni postali žrtve povojnih pobojev, lahko v sodnih spisih najdemo zgodbe ljudi, ki so prav tako delovali v domobranskih vrstah, vendar so jo na koncu odnesli z dokaj milimi kaznimi (v primerjavi s povojnimi poboji).

Uredba o vojaških sodiščih
(SI ZAL LJU/0522, t. e. 1)

⁴ SI_ZAL_LJU/0522, t. e. 1, a. e. 1.

⁵ SI_ZAL_LJU/0522, t. e. 1, a. e. 10, Kardelj: *Zaprta vrata*.

⁶ Antifašistično vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije oziroma Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije – zakonodajno telo NOV.

⁷ Griesser-Pečar: *Razdvojeni narod*, str. 434.

KONEC VOJNE – V VRTINCU EVFORIJE IN MAŠČEVANJA

Konec vojne maja 1945 je na eni strani prinesel veliko navdušenje nad dokončnim porazom okupatorja, ki je želel uničiti slovenski narod. Po drugi strani je nastopil čas za maščevanje. V vsesplošni evforiji novih oblastnikov seveda niso bili kaznovani samo tisti, ki so si s svojim delovanjem med vojno to zaslužili, ampak tudi številni, ki so se pred sodišči znašli samo po sklepu nesrečnih okoliščin. To je bilo obdobje evforije, v katerem je nova oblast želela utrditi svojo vlogo in se znebiti številnih notranjih sovražnikov. Vsesplošno navdušenje in propaganda sta vplivala tudi na številne civiliste, ki so ovajali druge ljudi. Nova oblast je prek javnih občil spodbujala denunciacije in državljane želela prepričati, da tako pomagajo graditi novo, boljšo Jugoslavijo. Tako so lahko državljani v *Ljudski pravici* 8. junija 1945 prebrali poziv enega izmed vodilnih funkcionarjev OF Josipa Vidmarja, ki je državljane spodbujal, naj ovajajo ljudi, ki si zaslužijo kaznen na Sodišču slovenske narodne časti. Vidmarjeve besede se sicer ne dotikajo neposredno vojaških sodišč, ki so delovala poleti 1945, vendar nam razodevajo takratno miselnost in splošno prepričanje, da je treba tiste, ki so sodelovali z okupatorjem, kaznovati. »Pri izsledovanju ne vrednih izražajo nekateri svoje pomisleke, češ, ovajanje je nečasten posel. Ta ničevi pomislek izrekajo celo, ko gre za očitne narodne izdajalce. Toda ali se ljudje te miselnosti zavedajo, da gre pri tem za usodo naroda, za njegovo nemoteno delo, za njegov notranji mir in naše moralno zdravje? Gre za samopouk naroda, za njegove najbolj prvobitne varnostne ukrepe in pri teh je vsak posameznik globoko zavezan sodelovati, prav tako kakor naša skupna oblast. Proč tedaj s krivimi in ničevimi pomisleki! Gre za našo narodno čast in zdravje. Nobenega omahovanja, nobene nezdrave popustljivosti. Tvor mora biti zrezan!«⁸ Oblast je torej v svojih glasilih zaigrala na čustva ljudi, ki so imeli za seboj štiri leta trpljenja pod okupacijo. Komunistična partija, ki je nedvomno imela veliko zaslugo v boju proti okupatorju in je pri tem tudi utrpela velike žrtve, je želela izkoristiti trenutek in se znebiti pravih ter tudi zgolj navideznih sovražnikov. 23. junija 1945 so lahko bralci *Slovenskega poročevalca* brali o koncu poti: »Narodni izdajalci, narodni odpadniki in okupatorjevi hlapci, ki te dni stopajo pred vojaška sodišča in pred sodišča narodne časti, niso v slovenski zgodovini nekaj novega.« Avtor članka se je nato navezal na štiriletno dobo okupacije in kasneje dodal: »Zato moramo naše hlapčevstvo iztrebiti, ker vemo do kod in kam nas je pripeljalo, moramo ga iztrebiti, ker je dozorelo v najbolj ostuden zločin narodnega odpadništva in narodnega izdajstva. Bil je boj med okupatorjem in vsemi njegovimi hlapci na eni in med slovenskim ljudstvom na drugi strani. Zmagala je druga stran. Vemo kaj delajo naši narodni odpadniki v svojem slepem hrepenenju še kar naprej. Gre za popolnoma preprosto stvar: Ne smemo dopustiti, da bi čez nekaj let spet padali najboljši slovenski ljudje. In to bi se zagotovo zgodilo, če bi pozabili na vse, kar je bilo, če bi pustili, da bi korenine zla in tolikih nesreč živele še naprej.«⁹ Ob propagandi v tisku, ki je vseskozi opozarjala na vojne zločine, se je torej začela kampanja za zbiranje podatkov o zločinih okupatorja in kolaborantov. Izšla je celo posebna brošura *Navodila za prijave zločinov*.¹⁰

Vojaška sodišča so pospešeno začela delovati junija. Prvi večji javni proces je pred vojaškim sodiščem ljubljanskega vojnega področja potekal konec maja 1945, ko je bil zaradi sodelovanja z Gestapom¹¹ na smrt obsojen Edvard Poznič. Predvsem pri prvih procesih je vse potekalo zelo hitro, saj so sodišča preiskavo končala le nekaj dni po prejetju obremenilnega gradiva.¹²

⁸ O narodni časti. V: *Ljudska pravica*, 8. 6. 1945, št. 38, str. 1.

⁹ Na koncu poti. V: *Slovenski poročevalec*, 23. 6. 1945, št. 55, str. 1.

¹⁰ Vodušek Starič: *Prevzem oblasti*, str. 268.

¹¹ Geheime Staatspolizei: tajna državna policija.

¹² Vodušek Starič: *Prevzem oblasti*, str. 266–267.

Preden se posvetimo posameznim sodbam, še nekaj o vrstah kazni. Velika večina obsojencev je bila poslana na prisilno delo. Številni so sodelovali pri gradnji velikih infrastrukturnih projektov, nekateri so bili poslani tudi na delo v druge republike nekdanje skupne države. Nekateri obsojenci so bili obsojeni na prisilno delo z odvzemom svobode, drugi so lahko na prisilno delo hodili od doma.¹³ Večina obsojencev je kazen preživljala v kazenskih taboriščih oziroma zavodih za prisilno delo, kjer razmere za delo in življenje niso bile dobre. Komisija, ki je leta 1945 obiskala zavod za prisilno delo v Kočevju, je tako zapisala, da je bila na območju zavoda higiena na zelo nizki ravni in je tako obstajala nevarnost epidemij. Ena od največjih težav je bila, da so v taborišču skupaj bivali tako obsojeni vojaki kot obsojeni civili. Na ta način naj bi bila uspešna prevzgoja nemogoča.¹⁴ Večina obsojenih je bila obsojena tudi na izgubo političnih in posameznih državljanskih pravic. To je pomenilo, da obsojeni ni imel aktivne in pasivne volilne pravice, da ni imel pravice zavzeti vodilne funkcije v društvenih organizacijah, da ni imel pravice do državne ali katere koli javne službe. Poleg tega je obsojeni v nekaterih primerih ostal tudi brez pravice do pokojnine oziroma socialne pomoči in brez pravice do častnih naslovov. Izguba pravice se je lahko izrekla za vse navedene primere ali zgolj za nekatere.¹⁵ V sodnih spisih, ki so analizirani v nadaljevanju članka, so obsojeni v glavnem izgubili pasivno in aktivno volilno pravico, pravico do zavzemanja vodilne funkcije v društvenih organizacijah in pravico do javne službe.

Dr. Božo Repe je zapisal, da je povojni obračun potekal na treh osnovah: 1. kot obračun s kolaboranti oziroma narodnimi izdajalci, 2. kot obračun na razredni ravni in 3. kot obračun na nacionalni osnovi (sploh obračun z nemško manjšino).¹⁶ Vse to lahko vidimo tudi v pričujočem članku.

SODBA VINCENCIJU KOKALJU

Sodišče je 7. julija 1945 obravnavalo primer 32-letnega Vincencija Kokalja, ki je bil osumljen, da se je umaknil pred partizansko mobilizacijo, poleg tega naj bi med vojno izdal kmeta Franca Ovsenka, ki je bil aretiran, a nato kmalu izpuščen. Prijavo VSLVP je podala ljubljanska OZNA, ki je med drugim zapisala, da je bil Kokalj pod zaščito domobrancev ter da je bil znan kot velik skopuh in sovražnik delavskega razreda. Vlogo predsednika na razpravi je imel poročnik Stanko Kovač. V spisih, ki sem jih pregledal, je bil sicer največkrat v vlogi predsednika kapetan Lado Švigelj. Kokalj je na razpravi na sodišču priznal, da je pobegnil pred mobilizacijo in se zatekel na Koroško. Zanimal je, da je izdal Ovsenka, temveč je dejal, da je komandantu domobrancev zgolj dejal, da ga Ovsenek sovraži. Sodišče je po petnajstih minutah razpravo zaključilo s sodbo, po kateri je bil Kokalj obsojen na leto dni prisilnega dela brez omejitve svobode, poleg tega je moral še plačati kazen 10 tisoč dinarjev. Toda vojaški tožilec za ljubljansko vojno področje je imel pravico, da se pritoži zoper sodbo VSLVP. Kaj takega se ni zgodilo velikokrat, a v tem primeru se je. »*Obsojeni Kokalj Vincenc ni v času odločilne borbe slovenskega naroda našel svojega mesta v partizanih, pač pa se jim je izmikal in iskal zatočišča pri okupatorju na Koroškem in po vrnitvi v zloglasnibega postojanki v Kovorju. Z izdajstvom kmeta Ovsenek Franca je še bolj potrdil pripadnost domobranskemu pokretu.*« Zadevo je nato prevzelo Vojaško sodišče IV. armade, senat za Slovenijo, ki je predstavljalo drugostopenjsko sodišče. Pritožbi vojaškega sodišča ni bilo ugodeno in sodba je ostala ista kot na prvo-

¹³ Mikola: *Delo kot kazen*, str. 8.

¹⁴ Prav tam, str. 23–25.

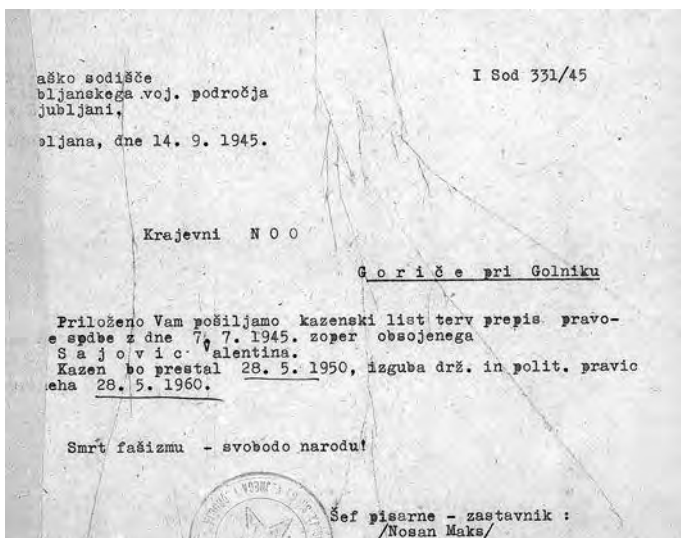
¹⁵ Zakon o vrstah kazni. V: *Ljudska pravica*, 8. 7. 1945, št. 65, str. 1.

¹⁶ Repe: *Represija v socialistični Sloveniji (Jugoslaviji)*, str. 84–85.

stopenjskem sodišču. Kdaj je Kokalj odslužil kazen prisilnega dela, iz dokumentov v sodnem spisu izrecno ni razvidno. Vendar lahko ugotovimo, da je leta 1946 odplačal kazen 10 tisoč dinarjev.¹⁷

SODBA VALENTINU SAJEVICU

Istega dne kot Kokalj je pred sodnika stopil tudi 34-letni Valentin Sajevec, ki mu je OZNA očitala, da je bil kriv za številne aretacije, poleg tega naj bi v bolnišnici na Golniku vohunil za uslužbenci in jih teroriziral. V kazenski prijavi je OZNA zapisala še, da je bil Sajevec odgovoren, da so številne ženske zaprli v Begunje, poleg tega naj bi med vojno izdal sovaščana, ki je zbiral zdravila za partizane. Sovlaščan Janez Zaplotnik je bil poslan v internacijo v Nemčijo, od koder se do začetka julija 1945 še ni vrnil. »Vsi uslužbenci bolnice na Golniku in vsi prebivalci Golnika, ki so stalno zahtevali, da se ga aretira, ker je storil že toliko gorja našim ljudem.« Sajevec se je na sodišču branil, da očitanih mu dejanj ni izvršil. Priznal je, da je bil v slabih odnosih z zaposlenimi na Golniku, ker so ga sumili, da je izdal Janeza Zaplotnika. Poleg tega je Sajevec tudi priznal, da je bil zaupnik gestapovca dr. Samonigga, s katerim je sodeloval samo službeno in ne politično. Sodišče ga je obsodilo na pet let težkega prisilnega dela in na izgubo državljanskih časti za deset let. Sodišče je svojo odločitev obrazložilo: »Že radi samega dejstva, da je bil obdolženi prijatelj s šefom zdravnikom in da je vedel, da je bil ta aktivni gestapovec in iz dejstva, da se ga je ostalo osebe balo, sklepa sodišče, da je moral imeti politične veze z Gestapom ter da se ga je osebe balo zaradi ovajanja.« Kje je obtoženi služil svojo kazen, ni najbolj jasno, saj je v nekaterih dokumentih omenjena Ljubljana, v nekaterih Kazensko-poboljševalni zavod v Novem mestu. 9. maja 1947, ob drugi obletnici konca druge svetovne vojne, je izšel Ukaz o amnestiji vojaških oseb. Na temelju tega je Sajevec zaprosil za izpustitev, toda Divizijsko vojno sodišče v Ljubljani je prošnjo zavrnilo z utemeljitvijo: »Na vaše zaprosilo od 3.6.1947 št. 909/1 v zadevi pomilostitve Sajevec Valentina Vam sporočamo, da imenovani ne spada pod Ukaz o amnestiji vojaških oseb od 9. maja 1947, ker smo ugotovili, da je Sajevec Valentin bil junija 1944 le aretiran s strani partizanov, da bi ga postavili radi špijonaže in izdajanja partizanov in aktivistov OF na Gorenjskem pred Vojaško sodišče,

Dopis Krajevnemu NOO glede izrečene kazni za Valentina Sajeveca (SI ZAL_KRA/0256, t. e. 1, a. e. 8)

¹⁷ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 1, a. e. 9, I Sod 330/45.

pa se mu je posrečilo pobegniti (*pobegnil naj bi, ko so njegovi stražarji zaspali, op. avt.*). Torej ni služil naše vojske, ampak je bil le njen izdajalec in vohun in je bil kot tak aretiran.« Tri leta kasneje je Sajevec prestal kazen prisilnega dela, medtem ko je Okrajno sodišče v Kranju 27. novembra 1950 njegovo kazen izgube poedinih državljanskih pravic znižalo na pet let, saj po členu 41/2 kazenskega zakonika kazen izgube državljanskih pravic ni smela biti daljša od petih let.¹⁸ Zakon o vrstah kazni, ki so jih izrekala sodišča poleti 1945, je bil sicer izdan 5. julija 1945. Pomembno je vedeti, kako se je računala kazen izgube posameznih državljanskih pravic. Če je bil npr. nekdo obsojen na dve leti prisilnega dela z omejitvijo svobode in mu je obenem bila izrečena tudi kazen izgube posameznih državljanskih pravic za dve leti, je to pomenilo, da je bil brez teh pravic dve leti, ki jih je preživel v zaporu/zavodu za prisilno delo, nato še dve leti po tistem, ko je prišel na prostost.¹⁹

SODBA RUDOLFU TIČARJU

V sodnih spisih VSLVP se nam razodeva mikrokozmos tedanje slovenske družbe. Najdemo lahko spise o ljudeh, ki so med vojno zagrešili dejanja, ki so tudi z današnjega vidika vredna obsojanja. Po drugi strani najdemo številne primere, ko so bili ljudje v sodelovanje z okupatorjem prisiljeni. To je bil denimo primer 32-letnega Rudolfa Tičarja iz Preddvora, ki mu je VSLVP očitalo, da je med vojno v okolici Preddvora Nemcem in domobrancem služil kot vodič na pohodih proti partizanom. Tičar je to priznal, vendar je pojasnil, da so ga nemški vojaki v to prisilili, saj so menili, da potrebujejo za vodstvo nekoga, ki dobro pozna gozdove v okolici Preddvora. Tičar je gozdove nedvomno poznal, saj je bil lovski čuvaj. V zagovoru pred sodiščem je dejal, da nemški vojaki med patrolami tako ali tako niso nikoli odkrili partizanskih taborov. Sodišče je pokazalo razumevanje do njegovih dejanj in 7. julija 1945 izdalo sodbo, s katero je bil Tičar oproščen obtožb. »Sodišče temu zagovoru verjame, ker ni verjetno, da bi partizanski odredi v okolici Preddvora obtoženčevo delovanje mirno gledali in obtoženca še dalje pustili kot čuvaja v gozdovih v okolici Preddvora. Če bi bilo kaj izdajalskega na obtoženčevemu delovanju bi gotovo takoj po prvem pohodu orožnikov in obtoženca istega kot izdajalca odstranili. Nasproti temu pa je obtoženec živel prosto in se kretal po gozdovih vse do osvoboditve, kar kaže na resničnost njegovega zagovora, da je deloval v sporazumu in dogovoru s partizani.«²⁰

SODBA ROZALIJI HOJKAR

9. julija 1945 je pred sodišče stopila 23-letna Rozalija Hojkar. Ta je bila najprej zaslišana na Mestnem poveljstvu narodne malice v Kranju, kjer so ji očitali, da je izrabljala prekoračeno potno dovolilnico in da je ukradla kolo. Zapisnik zaslišanja nam nudi zanimive podrobnosti. Mlada Hojkarjeva je priznala zlorabo potne dovolilnice, prav tako je priznala, da je želela ukrasti kolo. Iz Kranja bi morala iti peš v Škofjo Loko. V Kranju se je domislila, da bi s kolesom šlo hitreje, zato je želela odpeljati dobro ohranjeno kolo, toda pri dejanju so jo zalotili. Hojkarjeva je tudi to dejanje priznala. Na zaslišanju pred VSLVP je opisala svoje medvojno delovanje. Služila je pri številnih družinah, maja 1944 je bila celo en mesec v zaporu, ker so jo sumili, da ima zveze s partizani. V zadnjih dneh druge svetovne vojne naj bi ji domobranci pri umiku na Koroško tudi

¹⁸ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 1, a. e. 8, I Sod 331/45.

¹⁹ Zakon o vrstah kazni. V: *Ljudska pravica*, 8. 7. 1945, št. 65, str. 1.

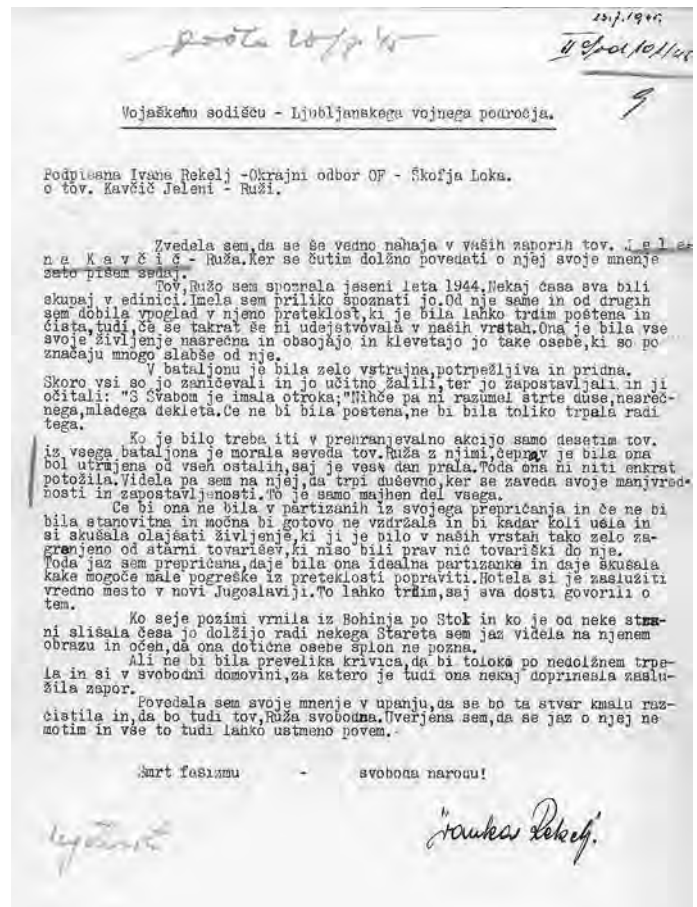
²⁰ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 1, a. e. 7, I Sod 348/45.

na zaslišanja prič, ki so lahko osvetlila medvojno delovanje Jelene Kavčič. Še pred tem je sodišču pisala njena mati Antonija Kavčič, ki je sodišče zaprosila, naj še enkrat dodobra preišče vse okoliščine. Obenem je dodala še, da je prepričana o nedolžnosti svoje hčere, ki da je po nedolžnem zaprta. Poleg tega je dodala, da bi lahko prišlo pri ovadbi do maščevanja zaradi neuslišane ljubezni. »Ako je ovadena od tov. Ferdota, Vam izjavljam tudi to, da je to samo podlo sovraštvo radi odklonjene ljubezni in iz nikakih drugih interesov.« Sodišče je kasneje zaslišalo tudi Avgusta Čufarja Ferda, ki je dejal, da je bil s Kavčičevo oziroma Ružo, kakršno je bilo njeno partizansko ime, v intimnem razmerju, nato se je ona spustila v razmerje z drugim partizanom. To so potrdili tudi nekateri drugi zaslišanci in s tem vrgli slabo luč na osumljeno. Toda v sodnem spisu najdemo tudi številne dopise, ki so šli Ruži v korist. Tako je Ivana Rakelj iz Okrajnega odbora OF zapisala, da je bila Ruža v partizanih potrpežljiva in marljiva, kljub temu da so ji številni očitali, da je imela otroka z nemškim policistom. Kavčičevi v korist je šlo tudi pismo Mestnega odbora OF v Beljaku, kjer je med vojno kratek čas živela. Sekretar tamkajšnjega odbora je zapisal, da je bila Ruža zelo zavedna Slovenka, da je sodelovala na političnih sestankih in da se odboru v Beljaku zdi nemogoče, da bi storila to, kar ji očitajo.²³

Sodišče si je torej lahko ustvarilo celovito sliko o Kavčičevi in to je tudi privedlo do tega, da je bil postopek zoper njo 27. septembra 1945 ustavljen. Sodišče je svoj zapis zaključilo z besedami, da je iz dopisov, ki so jih dobili, razvidno, da je bila Kavčičeva tako dobra ilegalka kakor tudi zavedna in vztrajna partizanka.²⁴ Primer Jelene Kavčič-Ruže nam kaže, da je VSLVP v določenih primerih delovalo bolj sočutno in razumneje kot v drugih. Glede na to, kako hitro so tekli postopki pred vojaškim sodiščem poleti 1945, bi se lahko za Kavčičevo končalo veliko slabše.

SODBA LUDVIKU GORJANCU

Dva dni kasneje je sodišče pod vodstvom predsednika Jožeta Pungerčiča vodilo razpravo proti Ludviku Gorjancu, ki je bil osumljen skrivanja vojaškega materiala. Postopek proti njemu je sprožilo krajevno poveljstvo narodne milice Stražišče, ki mu je očitalo, da je v svojem bunkerju skrival hrano in vojaške obleke, čeprav

Dopis Ivane Rakelj o medvojnem delovanju Jelene Kavčič (SI ZAL KRA/0256, t. e. 1, a. e. 17)

²³ Prav tam.

²⁴ Prav tam.

je oblast po vojni delila letake, v katerih je ljudi pozvala, naj vojaške stvari vrnejo. Poveljstvo narodne milice je v zaključku zapisnika dodalo, da človek, kot je Gorjanc, če ga sploh lahko tako imenujejo, zasluži najstrožjo kazen. »Je navaden zakrknjenec, ki noče ali ne mara razumeti naše-ga reda in se kot tak tudi v bodoče ne misli pokoravati našim odredbam. Po njegovih izjavah je nezanesljiv, ker mu je glava več vredna kot svoboda.« Na zaslišanju pred preiskovalnim sodnikom je Gorjanc orisal svoje medvojno življenje, med drugim je omenil, da v partizane ni šel, ker so štirje njegovi bratranci padli pod okupatorjem in ga je bilo strah. Vendar je priznal, da je doma skrival 10 vojaških oblek in dva radioaparata, tik pred koncem vojne je od domobrancev kupil še tri bale modrega blaga. Dodal je še, da ga delavci, ki so živeli blizu njegovega posestva v Kranju, niso marali, saj je bil z njimi v sporu – na njegovo njivo so namreč hodile kokoši delavcev in mu uničevale pridelek. V obtožnici je sodišče zapisalo, da je Gorjanc zagrešil kaznivo dejanje skrivanja in protipravnega prilaščanja vojaškega blaga. Potem, ko mu je bila na sojenje prebrana obtožnica, je očitana mu dejanja priznal in prosil za milo kazen. Sodišče ga je obsodilo na kazen prisilnega dela z omejitvijo svobode za eno leto, na zaplembo imovine v znesku 15.000 dinarjev in na izgubo državlanske časti za dve leti. Med drugim je bila kazen utemeljena z naslednjimi besedami: »Vsak človek mora vedeti, da je vojaške predmete zabranjeno kupovati, ker so kot vojaški plen last države. Kupil jih je za smešno ceno, torej je bil njegov namen jasen, protipravno okoristiti se v trenutku, ko je ena armada razpadla in ko je bilo jasno, da vsak posameznik te armade proda odn. zamenja vsak predmet, da si podaljša svobodo za nekaj ur.« Sodišče je dodalo še: »Iz izpovedb obtoženca, kakor iz poročila NM Stražišče izhaja, da spada obtoženec v ono skupino črnoborzijancev in špekulantov, ki hočejo z žulji delovnega ljudstva zaslužiti brezskrbno življenje in so največji škodljivci našega ljudstva.«²⁵

Avgusta 1945 je bil 32-letni Gorjanc izpuščen na prostost, toda kazen izgube državlanske časti je ostala, prav tako kazen v znesku 15.000 dinarjev. Leta 1947 je Okrajno sodišče v Kranju v dopisu Vojaškemu sodišču Jugoslovanske armade zapisalo, da se zaplemba Gorjančeve imovine v znesku 15.000 dinarjev ni izvršila, ker pri omenjenem niso našli nobene imovine. Leto kasneje se je Gorjanc s pismom obrnil na predsedstvo Ljudske skupščine Federativne ljudske republike

Dopis Ludvika Gorjanca Vojaškemu sodišču v Ljubljani (SI ZAL KRA/0256, t. e. 1, a. e. 15)

²⁵ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 1, a. e. 15, II Sod 147/45.

Jugoslavije in prosil, naj ga oprostijo plačila, saj da nima dovolj premoženja. Na žalost v sodnem spisu 147/45 ne najdemo podatka, kako se je zgodba končala.²⁶

SODBI JANEZU MIKIČU IN JOŽEFU KAVARJU

Prisvajanja tujih stvari je bil obtožen tudi Janez Mikič iz Trziča, ki je pred VSLVP stopil 9. julija 1945. Okrajno načelstvo narodne milice v Trziču je Mikiča zaslišalo junija 1945 in mu očitalo, da si je prisvojil stvari, ki jih je med umikom pustil okupator. Teh stvari kasneje ni prijavil oblastem, kljub temu da so bili po mestu razobešeni letaki, ki so pozivali, naj se najdene stvari predajo vojaškim in civilnim oblastem. Narodna milica v Trziču je pri Mikiču med drugim našla dve moški kolesi, dva radio aparata, tri pisalne računske stroje in eno motorno kolo brez pnevmatik. Zasliševalcu VSLVP Vladimirju Dolencu je Mikič na zaslišanju konec junija priznal, da so doma res skrivali stvari, toda domov naj bi jih prinesli otroci. 13. maja je odšel v Vetrinj na Koroško, kamor ga je njegov delodajalec poslal po ukradene konje. Po pričevanju Mikiča so ga na Koroškem domobranci hudo pretepli in je komaj prišel nazaj domov, kjer je nato naslednje tedne preležal v postelji. Ko je Mikič 9. julija nastopil na razpravi pred sodiščem, je kazniva dejanja obžaloval in prosil za milo kazen. Sodišče ga je obsodilo na dve leti izgube svobode s prisilnim delom in na izgubo državljanskih časti za dobo dveh let. Med drugim je bilo v sodbi zapisano: »Sodišče pa smatra, da je odgovoren za inkriminirana kazniva dejanja svojih otrok, dasi si je moral biti v svesti, da so ti predmeti pridobljeni s kaznivim dejanjem.« Mikič je bil po avgustovski amnestiji oproščen prisilnega dela.²⁷ Zadnji dve zgodbi nam lepo kažeta, kakšna zmešnjava je vladala na slovenskem ozemlju v zadnjih dneh druge svetovne vojne. Nemci in domobranci so bežali na Koroško ter ob tem poskušali prodati svoje vojaške stvari in v večini primerov na ta način priti do hrane. Nekateri civilisti so poskušali izkoristiti priložnost in se na ta način okoristiti z vojaškim materialom, kar je nova oblast dojemala za kaznivo dejanje.

S tujimi stvarmi se je okoristil tudi Jožef Kavar iz Trziča. Okrajno načelstvo narodne milice Trzič ga je obtožilo, da je neki Trzičanki ukradel obleke in posteljnino, ki jih je nato v naslednjih dneh v Škofji Loki zamenjal za živež. Okrajno načelstvo je ob koncu dopisa zapisalo: »Imenovani je bil tudi lanskega leta v partizanih, vendar je baje pobegnil nazaj na dom, je tudi naklonjen bol bil belim.« Konec junija 1945 je na VSLVP potekalo prvo zaslihanje osumljenega. Ta je orisal svojo pot med vojno. Neke noči v letu 1944 naj bi okoli deset partizanov prišlo v Trzič ter Kavarja in še 42 delavcev tržiške predilnice mobiliziralo. Kavar je bil dodeljen Gradnikovi brigadi, iz katere naj bi bil zaradi slabega zdravja odpuščen. Dejanje kraje je priznal, prav tako je priznal, da se je med vojno želel s prevaro polastiti tuje obleke. Svoje dejanje je zagovarjal s tem, da so doma živeli v revščini in da je želel ukradeno zamenjati za hrano za svojo ženo in dva otroka. Sodišče ga je obsodilo na dve leti prisilnega dela brez omejitve svobode, poleg tega na kar deset let izgube državljanskih časti. Z avgustovsko amnestijo se mu je kazen znižala na eno leto prisilnega dela, ki ga je opravljal v Kočevju. Septembra 1945 je Kavarjeva žena Marija poslala prošnjo VSLVP, v kateri je prosila, naj njenega moža izpustijo, saj je sama v hudi stiski. Ker je delala v predilnici, je morala doma puščati samega otroka, prav tako bi potrebovala pomoč pri domačih opravilih. Morda je prošnja matere samohranilke pomagala, da je sodišče oktobra 1945 najprej poslalo dopis upravi kazenskega taborišča v Kočevju, naj Kavarja spusti domov. Isti dan je sodišče dopis poslalo tudi Krajevnemu narodnoosvobodilnemu odboru in mu sporočilo, da se kazen prisilnega dela za Ka-

²⁶ Prav tam.

²⁷ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 1, a. e. 14, II Sod 159/45.

varja izteče julija 1946, kazen izgube državljske časti pa julija 1956. Sodeč po tem lahko sklepamo, da je obsojeni preostanek kazni prisilnega dela odslužil v bližini doma.²⁸

SODBA HINKU KRESOVIČU

V do sedaj analiziranih sodnih spisih lahko vidimo, kako so bili številni obsojenci pred VSLVP po avgustovski amnestiji leta 1945 izpuščeni na prostost. Ker niso imeli nekaterih državljskih pravic, so sicer še vseeno spadali med drugorazredne državljane, toda če ne drugega, jim vsaj ni bilo treba opravljati prisilnega dela v kazenskih zavodih. Za marsikoga se je torej obdobje odvzema svobode končalo z avgustovsko amnestijo. To bi lahko rekli tudi za Hinka Kresoviča, ki je moral štiri leta po amnestiji znova v zapor, saj so tako odločile višje sodne instance.

Kresovič je bil hrvaški državljan in je bil ob koncu druge svetovne vojne star 22 let. OZNA ga je obtožila, da se je javil za tolmača pri Gestapu, poleg tega naj bi dvakrat tedensko nadzoroval področje Loma²⁹ in iskal sledi za partizani. Poleg tega mu je OZNA očitala tudi služenje v nemški vojski. Na razpravi, ki je 16. julija 1945 potekala na VSLVP, je Kresovič podal svoj zagovor. Povedal je, da so ga Nemci zaprli, ko je na Koroškem podaril cigarete vojnim ujetnikom. Nato je šel za tolmača v Gestapo, poleg tega je v Lomu vohunil za partizani. Povedal je, da jih je velikokrat videl, toda nikoli ni nikogar izdal. Kasneje je šel Kresovič v nemško vojsko, iz katere je dezertiral, zaradi česar so ga v Königsbergu (tedaj del Nemčije, danes Kaliningrad v Rusiji) obsodili na smrt. Iz razpravnega zapisnika ne izvemo, kako se je rešil pred smrtno kaznijo. VSLVP ga je spoznalo za krivega sodelovanja z okupatorjem in ga obsodilo na pet let odvzema svobode s prisilnim delom in pet let izgube posameznih državljskih pravic. Kresoviča so poslali v kazensko taborišče v Kočevje, od koder so ga na temelju Ukaza o občji amnestiji in pomilostitvi avgusta 1945 izpustili. Toda zgodbe še zdaleč ni bilo konec. V obsežnem sodnem spisu lahko najdemo zaslišanje Kresoviča, ki je potekalo 8. junija 1948 v Centralnih zaporih UDV (Uprave državne varnosti, naslednici Oddelka za zaščito naroda) v Ljubljani. Pet dni prej je bil Kresovič aretiran. V zapisniku zaslišanja se nam izriše Kresovičeva medvojna zgodba. V Celovcu je leta 1942 angleškimi in ruskimi vojnimi ujetnikom podaril cigarete, zaradi česar ga je železniška policija aretirala in ga odpeljala v zapore celovškega Gestapa, kjer so Kresoviča zasliševali tri mesece. Julija 1942 je bil obsojen na leto in pol zapora, toda že avgusta 1942 je pobegnil in prišel v Tržič, kjer so ga nemški policisti spet aretirali. Na ponovnem sojenju je dobil še dodatnih šest mesecev zapora. Kmalu je h Kresoviču v zapor prišel gestapovec s priimkom Grau in ga nagovarjal, naj gre za tolmača, kar je Kresovič zavrnil zaradi slabega znanja nemščine. Toda na koncu se je vendarle odločil, da sprejme delo tolmača, saj mu je Grau dejal, da obstaja nevarnost, da ga bodo sicer odpeljali v Begunje in določili za talca. Kratek čas je Kresovič opravljal prevode na zaslišanjih, poleg tega je hodil na pohode s t. i. raztrganci (ljudje, ki so se izdajali za partizane, čeprav to niso bili). Raztrganci, sodeč po Kresovičevem pričanju, niso imeli večjega uspeha, saj jim ljudje niso verjeli, da so pravi partizani.³⁰

Vojni tožilec jugoslovanske vojske je na sodbo, s katero je bil Kresovič leta 1945 amnestiran, podal zahtevo za varstvo zakonitosti. Vrhovno vojno sodišče v Beogradu je 9. marca 1945 odločilo, da se sodba VSLVP z dne 5. avgusta 1945 razveljavi, saj je bil Kresovič pripadnik Gestapa in bi moral biti na ta način izvzet

²⁸ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 1, a. e. 12, II Sod 156/45.

²⁹ Verjetno mišljen Lom pod Storžičem.

³⁰ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 1, a. e. 40, II Sod 425/45.

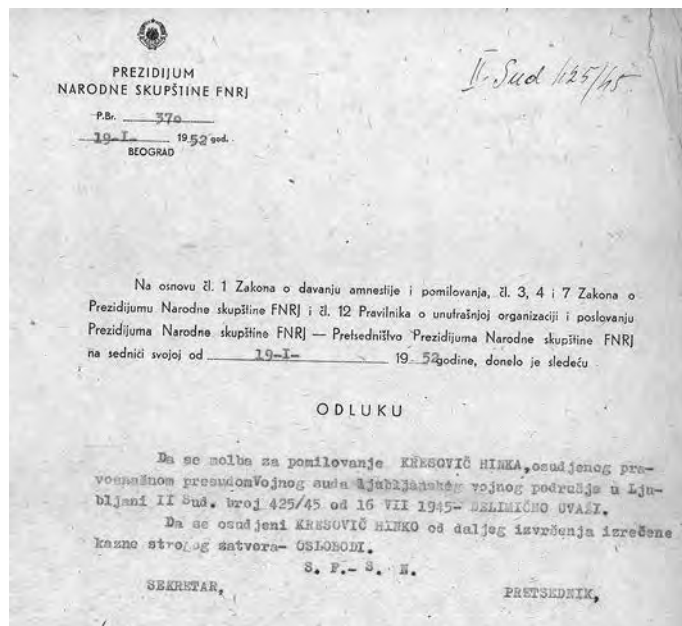
iz amnestije. 28. maja 1949 je bil Kresovič pripeljan v Kazensko poboljševalni zavod v Ljubljani, kjer bi moral odslužiti še preostanek kazni. V obdobje kazni se je že štel čas, ko je bil na služenju kazni leta 1945, in čas od 3. junija 1948, ko je bil aretiran. Oktobra 1949 je Kresovičeva mama Marija pisala vojaškemu sodišču v Ljubljani, da bi skupaj s sinovimi pravnimi zastopniki rada dobila vpogled v sodni spis. Zgodba se je razpletla šele leta 1952. Zadnji dokument, ki ga najdemo v sodnem spisu, je dokument, ki ga je izdalo predsedstvo prezidija Narodne skupščine Federativne ljudske republike Jugoslavije. V dokumentu je zapisano, da se prošnji za pomilostitev Hinka Kresoviča ugotovi in da naj obsojenca nemudoma izpustijo na prostost.³¹

SODBA KARLU BIŠOFU

16. julija 1945, torej na isti dan kot Kresovič, se je pred VSLVP zagovarjal tudi Karl Bišof. Njegov spis obsega zgolj nekaj listov, vendar je toliko bolj zanimiv, ker je eden izmed redkih v fondu Vojaškega sodišča ljubljanskega vojnega področja v Enoti za Gorenjsko Kranj Zgodovinskega arhiva Ljubljana, v katerem zasledimo, da so nekoga izgnali iz države. Bišof, ki je bil sicer rojen v Gradcu, je nemški državljan postal leta 1942, med vojno je bil varnostni stražar v tovarni Semperit v Kranju. Poleg tega je bil tudi član Koroške ljudske zveze (Kärntner Volksbund),³² medtem ko je jeseni 1944 postal član Volkssturma.³³ Na razpravi je Bišof očitana dejanja priznal in prosil za milo kazen. Sodišče je v sodbi zapisalo, da je bil obtoženi zagrizen nemčur, da je ves čas okupacije sodeloval z okupatorjem in bil dejaven pripadnik oborožene formacije v sovražni-kovi službi. Bišofa je VSLVP obsodilo na dve leti prisilnega dela z odvzemom svobode, na zaplenbo celotne imovine in na izgon iz države.³⁴

SODBA ANGELI PRENNER

Sodelovanja v nacističnih organizacijah je bila osumljena tudi 39-letna Angela Prenner, ki jo je OZNA 7. julija 1945 prijavila VSLVP. OZNA ji

Odločba o pomilostitvi Hinka Kresoviča
(SI ZAL KRA/0256, t. e. 1, a. e. 40)

³¹ Prav tam.

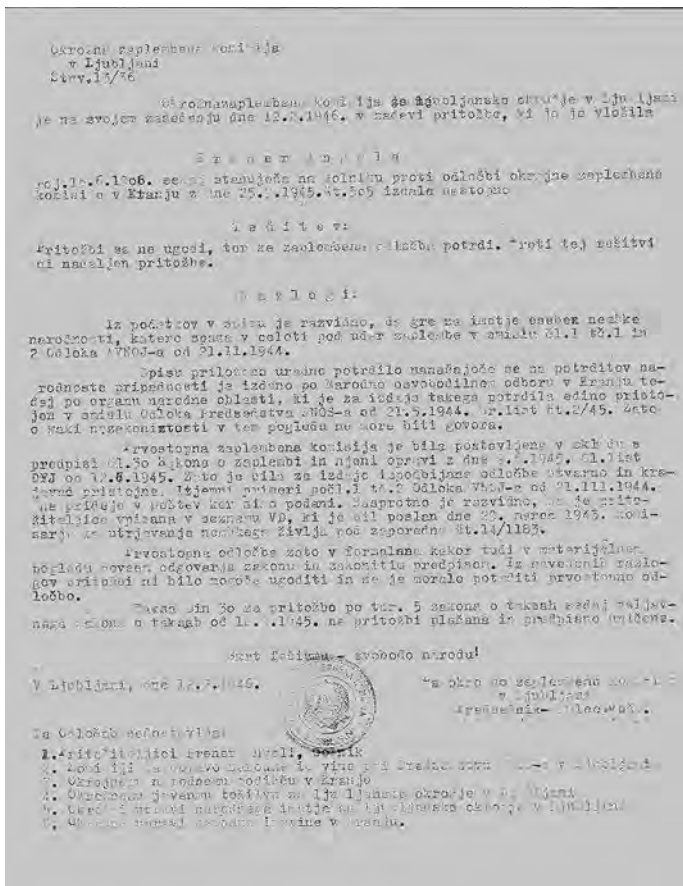
³² Koroška ljudska zveza je bila organizacija, ki je na zasedenih območjih Gorenjske in slovenske Koroške skrbela za pospeševanje raznarodovanja Slovencev.

³³ Nemška državna milica v zadnjih mesecih druge svetovne vojne.

³⁴ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 1, a. e. 41, II Sod 430/45.

je očitala, da je bila že v stari Jugoslaviji članica Kulturbunda,³⁵ da si je med vojno prisvojila imovino izseljencev, da je izdajala Slovence okupatorju in da je delala propagando za nemški novi red. Prennerjeva je obtožbe sicer zanikala, toda proti njej je govorilo pričanje obveščevalca z Golnika Petra Likarja. Poleg tega so številni prebivalci Golnika podali izjave proti Prennerjevi in zahtevali njeno aretacijo. OZNA je v prijavi zapisala še naslednje: »Njen mož je že od 43. leta pri SS policiji. Kot žena občinskega komisarja je zahtevala od ljudi, da so jo pozdravljali s »Heil Hitler« in se je zelo navduševala za nemški red. Ženam je govorila, naj bo vsaka ponosna, če ima moža v nemški vojski. 14 dni pred kapitulacijo Nemčije je s svojo hčerko s kolesom prevažala polne kovčke/najbrž stvari izseljencev/ v smeri proti Kranju. Doma ima že vse pripravljeno in je že hotela oditi na svoj dom v Krško. Iz zapora v Tržiču je hotela že dvakrat uiti in je stražarju obljubila, da mu da vse kar ima, če jo izpusti. Izgovarja se, da je že od leta 1943 nemška državljanka in da ne spada med nas. Pravi, da je bilo vse kar sta z možem izvrševala le na ukaz nemške oblasti.«³⁶

Prennerjeva je 27. julija 1945 na razpravi na sodišču zanikala, da je bila članica Kulturbunda. Priznala je, da je bil njen mož pri SS-policiji, vendar se z njim ni razumela. Prav tako je zanikala, da bi si prilastila imovino izseljencev. Verjetno najzanimivejši je njen odgovor na očitke, da je ljudem naročala, naj jo pozdravljajo s »Heil Hitler«. Dejala je, da ji je dr. Samonigg z Golnika dejal, naj drugim pove, kako jo morajo pozdravljati. Sicer je na koncu zagovora dodala, da je bila zgolj vrtnarica, ki ni imela nobene besede. Sodišča s svojim zagovorom ni prepričala. Sicer je bila oproščena suma, da je bila članica Kulturbunda, toda kljub temu jo je sodišče spoznalo za krivo prilaščanja tuje imovine, izdajanja Slovencev Gestapu in tega, da je vršila propagando za Hitlerjev novi red. Prennerjeva je bila obsojena na izgubo državljanstva, na odvzem svobode za dobo enega leta in zaplembo celotne imovine. »Ravno radi delovanja takih ljudi, kot je obtoženka, ki se je stavila okupatorju popolnoma na razpolago in tožila zavedne Slovence, je moralo naše ljudstvo največ pretrpeti.«³⁷ Kako in če je sploh bila izvršena kazen izгона iz države, v sodnem spisu ne izvemo. Vendar lahko v fondu Okrajnega ljudskega odbora (OLO) Kranj najdemo odgovor na pritožbo, ki

Dopis Okrožne zaplembene komisije v Ljubljani (SI ZAL KRA/0012, t. e. 59, a. e. 879)

³⁵ Kulturna organizacija nemške manjšine, ustanovljena v Kraljevini SHS.

³⁶ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 1, a. e. 48, II Sod 754/45.

³⁷ Prav tam.

jo je Prennerjeva nasloвила na Okrožno zaplemšno komisijo v Ljubljani. Skeniran posnetek odgovora je na sliki na prejšnji strani. Prennerjevi s pritožbo ni uspelo, Okrajno sodišče v Kranju je namreč 2. januarja izdalo uraden dopis, kjer je zapisano, da je bila Prennerjevi zaplenjena imovina v vrednosti 4.500 dinarjev. Imovina se je prenesla v last države in bila predana Upravi narodne imovine pri OLO Kranj.³⁸

SODBA MILANU HLEBČARJU

Istega dne kot Prennerjevo je sodišče obravnavalo tudi primer 22-letnega Milana Hlebčarja. Njegov primer nam kaže tragiko medvojnega dogajanja na Slovenskem, ko je bil marsikateri mladenič prisiljen služiti v nemški vojski, po koncu vojne pa se je zaradi tega znašel v primežu novih oblasti. OZNA je v kazenski prijavi 8. julija 1945 zapisala, da je Hlebčar služil v nemški vojski od oktobra 1943 do kapitulacije Nemčije. Služil je v Bregenzu, Salzburgu, Lienzu in na Dunaju. Tik pred koncem vojne je bil poslan na fronto, kjer je služil v 22. Panzerregimentu, od koder je tik pred kapitulacijo Nemčije pobegnil. OZNA je Hlebčarju očitala, da ni ravnal kot častni pripadnik slovenskega naroda, ker ni dezertiral iz nemške vojske. Hlebčar je v obravnavi pred VSLVP dejal, da je bil prisilno mobiliziran in da je večino vojne preživel v raznih delavnicah in aprila 1945 bil za kazen poslan na fronto. Dejal je, da ga je bilo strah, da bodo njegovo družino preselili, če bo odšel v partizane. Sodišče je v obsodbi zapisalo, da ga strah pred usodo domačih ne more oprostiti krivde. *»Bil je z Gorenjskega in je poznal metode okupatorja in njegov postopek s slovenskim narodom, a kljub temu se je odzval mobilizaciji, namesto, da bi šel v NOV.«* Sodišče je Hlebčarja obsodilo na pet let odvzema svobode s prisilnim delom, poleg tega je za isto obdobje izgubil politične in posamezne državljske pravice. Z avgustovsko amnestijo je bila Hlebčarju kazen prisilnega dela črtana, vendar je ostala kazen izgube političnih in posameznih državljskih pravic.³⁹

Zgornji primer nam vzbuja vprašanje, v kakšni meri je bil obsojenec kriv in ali je njegovo dejanje sporno. Hlebčar ni bil obsojen vojnih zločinov in je bil zgolj navaden vojak kot še številni drugi Slovenci, ki so jih med vojno mobilizirali v okupatorjevo vojsko. Lahko bi pobegnil v partizane, ampak je dejal, da ga je bilo strah, kaj bi se v tem primeru zgodilo z njegovimi domačimi. Njegovo razmišljanje lahko z varne časovne razdalje razumemo. Človek je navezan na svojo družino in čuti empatijo do nje. Na ta način lahko tudi mi občutimo empatijo do številnih mobilizirancev, ki so služili v nemški vojski, saj so se bali posledic v primeru, da bi dezertirali. Tisti, ki so to dejansko storili, si zaslužijo priznanje za pogum, kar ne pomeni, da moramo tiste, ki niso prebegnili k partizanom in so ostali v služenju v nemški vojski, označevati za strahopetce in za nečastne pripadnike slovenskega naroda.

A poleti 1945 je bilo ozračje v družbi drugačno, prežeto z duhom zmagooslavja in maščevanja ob končani vojni. Nova oblast je s propagando v javnih občilih še posebej spominjala prebivalstvo, da so med njimi ljudje, ki si zaslužijo kazen za svoje medvojno delovanje. Prav tako so bili časopisi poleti 1945 polni osmrtnic med vojno padlih partizanov. Njihovi sorodniki so se tako želeli po vojni pokloniti spominu nanje, poleg tega so osmrtnice vseskozi tudi opominjale ljudi na to, kako krvava je bila vojna in kakšen davek je moral v njej plačati slovenski narod.

Novi oblastniki niso zapravili priložnosti, da bi ljudstvo opomnili, da je treba izdajalce kaznovati. Julija 1945 je v Tivoliju potekal 1. kongres Osvobo-

³⁸ SI_ZAL_KRA/0012, t. e. 59, a. e 879.

³⁹ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 1, a. e. 49, II Sod 755/45.

dilne fronte Slovenije. V enem izmed najobširnejših govorov se je predsednik takratne slovenske vlade Boris Kidrič dotaknil tudi nasprotnikov OF. Dejal je, da Osvobodilna fronta ni nečistih rok, nečistih rok so samo izdajalci. »*O odkritih narodnih izdajalcih se več govoriti ne izplača, danes so lahko samo predmet naših vojaških sodišč in sodišč za narodno čast.*«⁴⁰

SODBE PAVLU POLJANCU, FRANCU GROSU IN IVANU MERTLJU

Tempo delovanja sodišča se v dneh pred amnestijo ni zmanjšal. Pavla Poljanca, rojenega leta 1888 v Javorjah pri Škofji Loki, je obtožnica bremenila dezertacije, saj je 23. aprila 1944 pobegnil iz svoje partizanske enote. Kot razlog za to je navedel, da ga je bolela noga. Pobegnil je v Kranj, kjer se je zaposlil kot sluga na Gestapu in tam delal vse do konca vojne. Sodišče je Poljanca obsodilo na trinajst mesecev odvzema svobode s prisilnim delom ter na izgubo političnih in posameznih državljanskih pravic za obdobje petih let. Poljanca je pred hujšo kaznijo obvarovalo dejstvo, da je šel med službovanjem na Gestapu na roko aretirancem, kar je potrdil tudi priča Franc Puhar iz Kranja. Z avgustovsko amnestijo je Poljanec prišel na prostost, vendar mu je 5. avgusta 1945 začela teči petletna doba izgube političnih in nekaterih državljanskih pravic. Po izpustu iz zapora se je moral takoj javiti na svojem Krajevem narodnoosvobodilnem odboru.⁴¹

Tudi Franc Gros je med vojno živel med dvema ognjema. Obtožen je bil, da je na božični dan leta 1944 dezertiral iz partizanov, potem ko se je partizanskim enotam priključil tako, da je dezertiral iz nemške vojske. Ko je konec leta 1944 pobegnil iz partizanov, se je v Škofji Loki javil na Gestapu, ki ga je, kljub temu da je prej dezertiral iz nemške vojske, izpustil in ga poslal delat na Jesenice, kjer je ostal do konca vojne. Sodišče pod vodstvom kapetana Šviglja ga je obsodilo na dve leti odvzema svobode s prisilnim delom, medtem ko je bila kazen črtana po že prej omenjenem Ukazu o amnestiji 5. avgusta 1945.⁴²

Po Grosu je pred sodišče stopil Ivan Mertelj iz Velesovega. Obtožen je bil, da je dezertiral od partizanov in se prostovoljno priključil domobranskim enotam. Ko ga je nekaj dni pred obravnavo na sodišču zaslišala OZNA, je dejal, da je dezertiral iz partizanov in odšel na delo v Nemčijo. Nato se je vrnil v Slovenijo in odšel k domobrancem, ker naj bi bili ti močnejši. Na zaslišanju pred sodiščem je svojo zgodbo spremenil in se zagovarjal, da je v snegu in vetru padel v grapo in so ga tam ujeli domobranci ter prisilno mobilizirali. Sodišče njegovi drugi zgodbi ni verjelo in ga je obsodilo na štiri leta odvzema svobode s prisilnim delom ter na izgubo političnih in nekaterih državljanskih pravic za obdobje šestih let. V Kazenskem zavodu Ljubljana je bil le do 5. avgusta 1945, ko je bil na temelju amnestije izpuščen, vendar je ostala kazen izgube političnih in nekaterih državljanskih pravic.⁴³

SODBA HELENI PODAKAR

Konec julija se je v sodnem postopku znašla tudi Helena Podakar, 59-letna vdova iz Strahinja pri Naklem. Njen primer je najprej prišel pred Sodišče slovenske narodne časti, nato je bil predan VSLVP. Vse se je začelo že oktobra 1944, ko ji je Komisija za ugotovitev zločinov okupatorjev in njih pomagačev očitala, da je orožništvu naznanila Antona Fistra, ki naj bi partizanom predal strelivo.

⁴⁰ Govor tov. B. Kidriča na I. kongresu OF Slovenije. V: *Ljudska pravica*, 19. 7. 1945, št. 74, str. 1–2.

⁴¹ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e. 61, II Sod 835/45.

⁴² SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e. 62, II Sod 836/45.

⁴³ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e. 63 II Sod 837/45.

Njena ovadba naj bi bila glavni razlog, da so celotno družino izselili v Salzburg in nato v neko koncentracijsko taborišče na Bavarsko. Sodeč po podatkih iz spisa se je Fister iz Nemčije vrnil živ, po koncu vojne pa zoper Podakarjevo vložil kazensko ovadbo na SNČ. Toda to poleti 1945 ni bil edini očitak Podakarjevi. Ta naj bi namreč nekoč med vojno izjavila, da bo šla na grobove partizanov opraviti veliko potrebo. Priča Klara Fister je preiskovalcu SNČ v Kranju dejala, da so leta 1942 pri Cegelnici pokopali 22 partizanov: »Podakar Helena je bila baje pri grobu navzoča in ko je prišla domov/stanovala je pri nas/ je pravila moji snahi, da so Nemci prepovedali polagati cvet na grobove, na kar je še pristavila „jaz pa bom šla na grob na stran, kadar bom imela grižo“«. ⁴⁴

Preiskovalec v Kranju je v dopisu SNČ dodal še, da je bila Podakarjeva zraven, ko je Jera Lahovec rekla, da bi morali partizani iti delat, ne pa v gozd. S tem sta Lahovčeva in Podakarjeva, kot je zapisal preiskovalec, namerno sramotili padle pripadnike narodno-osvobodilnega gibanja ter s tem škodovali ugledu in časti slovenskega naroda. Na zaslišanju v Kranju je Podakarjeva zanikala, da bi kdaj izjavila, da bo šla na grob partizanov na veliko potrebo. Taka izjava naj bi bila v nasprotju z njenim prepričanjem, saj je, kot je sama dejala, partizane večkrat pogostila. 21. julija 1945 sta Podakarjeva in Lahovčeva stopili pred SNČ v Ljubljani. Javni tožilec je predlagal, da se glede na dospeljo prijavo, ki je Podakarjevi očitala denunciranje Antona Fistra, postopek pred SNČ konča, saj osumljeno kaznivo dejanje spada pod pristojnost vojaškega sodišča. Podakarjevo so takoj odpeljali v pripor. Kako je potekala – če sploh je – razprava pred VSLVP, iz dokumentov v sodnem spisu žal ne izvemo. Vendar najdemo dokument z dne 23. julija 1945, v katerem štiri ženske, med njimi partizanka Rezka Mede, zastavljajo dobro besedo za Potokarjevo, saj naj bi med vojno pomagala partizanom in izseljencem. Konec avgusta 1945 je bila Podakarjeva na temelju amnestijskega ukaza izpuščena iz sodnih zaporov v Ljubljani in napotena v Strahinje pri Naklem. Tu se njen sodni spis konča. ⁴⁵

SODBA JOŽETU RIHARJU

Jože Rihar z Golnika je pred sodišče stopil 30. julija 1945. Rihar je bil obtožen, da je kot orožnik prostovoljno stopil v okupatorjevo službo.

Dopis VSLVP o ustavitvi postopka proti Heleni Podakar (SI ZAL KRA/0256, t. e. 2, a. e. 92)

⁴⁴ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e. 92, Sod 1383/45.

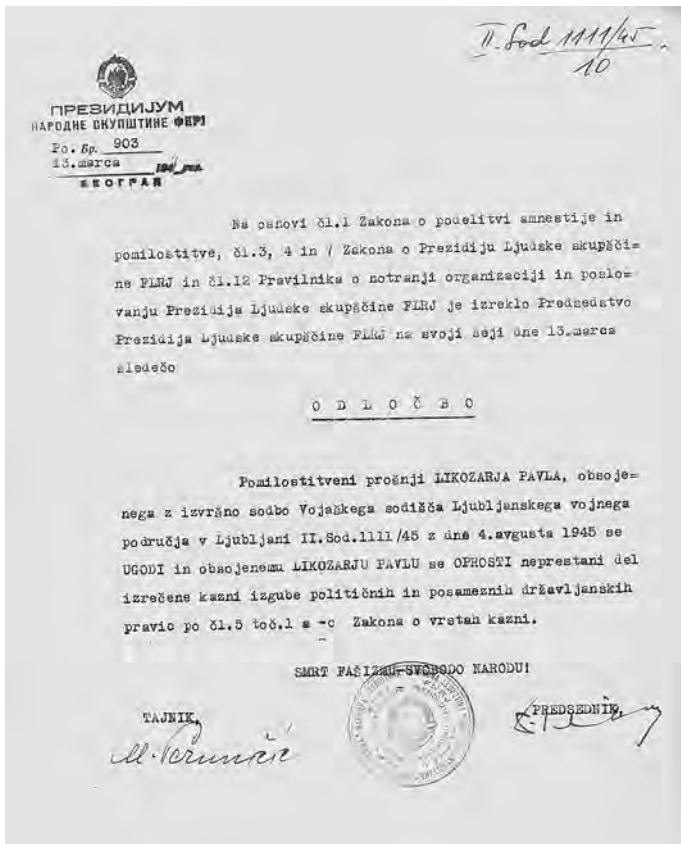
⁴⁵ Prav tam.

OZNA je v svoji kazenski prijavi sodišču zapisala, da je bil Rihar zagrizen nemški simpatizer, prepričan o končni zmagi Tretjega rajha. V bojih s partizani je bil dvakrat ranjen. Sodišče je še posebej razjezila njegova pripomba, ki naj bi jo dal v enem izmed bojev. Dejal je, da je prijetno hoditi za partizani, ker dobro tečejo. To je bila pri odločitvi o kazni oteževalna okoliščina, saj je sodišče na temelju tega obtožencu očitalo, da je bil nasprotnik narodnoosvobodilne borbe. Sodišče je kot olajševalno okoliščino upoštevalo dejstvo, da je obdolženi v zadnjem letu vojne spremenil svoj odnos do partizanov. Rihar je bil obsojen na tri leta odvzema svobode s prisilnim delom ter izgubo političnih in državljskih pravic, prav tako za obdobje treh let. Amnestiran je bil 5. avgusta 1945, medtem ko je kazen izgube političnih in državljskih pravic ostala.⁴⁶

SODBA PAVLU LIKOZARJU

Ko se raziskovalec prebija skozi sodne spise iz leta 1945, uvidi, koliko podobnih in po drugi strani povsem različnih zgodb je bilo spisanih poleti 1945. Čeprav je bila večina ljudi obtožena iste stvari, sodelovanja z okupatorjem, so se zgodbe obsojencev razlikovale. Del jih je konec vojne pričakal na svojem domu, drugi so maj 1945 dočakali na tujem, bodisi na delu bodisi v ujetništvu. 26-letni Pavel Likozar z Visokega se je v zadnjih dneh druge svetovne vojne kot domobranec umaknil na Koroško. V domobranski vojski je sicer Likozar služil od novembra 1943, prej je bil več kot pol leta član nemške vojske. Likozar je na razpravi dejal, da je resda sodeloval v domobranskih enotah, vendar je nekoč zastavil besedo za dve tovarišici, ki sta bili osumljeni sodelovanja z okupatorjem in ju tako rešil gotove smrti. Sodišče je to sicer upoštevalo kot olajševalno okoliščino, vendar ga je kljub temu obsodilo na tri leta odvzema svobode s prisilnim delom ter na tri leta izgube političnih in posameznih državljskih pravic. Sodišče je svojo sodbo utemeljilo takole: »S tem, da je obsojeni bil v nemški vojski in da je pozneje prostovoljno stopil k protinarnodni formaciji DMB je v dovolni meri pokazal, da se ne zaveda svojih državljskih dolžnosti, da mu ni mar za usodo slovenskega naroda in dokazal tudi s tem, da je bil član DMB in se boril proti OF pokretu, da je sovražnik ljudstva.«⁴⁷

Z avgustovsko amnestijo je bil Likozar

Odločba o pomilostitvi Pavla Likozarja
(SI ZAL KRA/0256, t. e. 2, a. e. 88)

⁴⁶ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e. 69, II Sod 942/45.

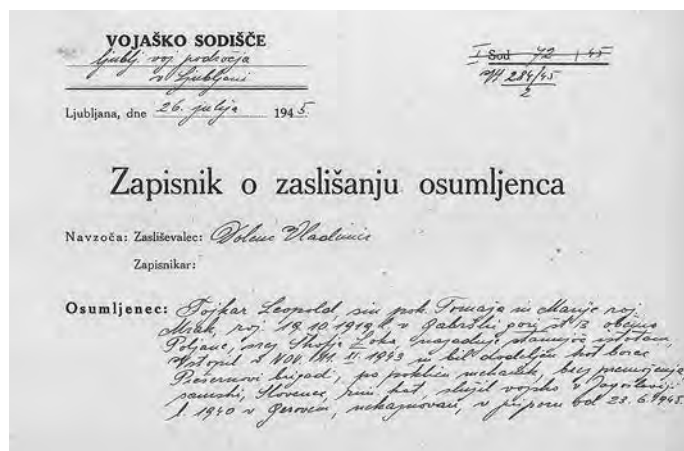
⁴⁷ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e. 88, II Sod 1111/45.

oproščen kazni odvzema svobode s prisilnim delom, vendar mu je ostala kazen izgube političnih in posameznih državljanskih pravic, ki naj bi mu potekla 5. avgusta 1948. Toda Likozar je poslal prošnjo za oprostitev na predsedstvo prezidija Ljudske skupščine FLRJ, ki je 13. marca ugodilo njegovi prošnji in mu oprostilo neprestani del kazni izgube političnih in posameznih državljanskih pravic.⁴⁸

SODBI LEOPOLDU FOJKARJU IN FILIPU MULEJU

3. avgusta 1945 sta pred predsednika sodišča Jožeta Pungerčiča stopila Leopold Fojkar in Filip Mulej. Njun kazenski spis je v primerjavi z drugimi veliko zajetnejši, saj sta omenjena med vojno doživela pravo odisejado. Leta 1919 rojeni Fojkar, doma v Gabrški gori, je bil maja 1943 mobiliziran v nemško vojsko. Dodelili so ga enoti Abteilung 20 Panzer, ki se je urila v Hamburgu. Oktobra 1943 je Fojkar odšel domov na dopust, a ker je vedel, da ga po vrnitvi čaka odhod na rusko fronto, je med preživljanjem dopusta pobegnil v partizane. Ko je bil v Prešernovi brigadi, ga je komandant poslal k čevljarju po škornje, toda ko se je Fojkar vrnil od čevljarja, njegove enote ni bilo na dogovorjenem mestu. Priključil se je patroli VOS-a (Varnostno obveščevalne službe), ki ga je imela za nezanesljivega, zato mu je odvzela orožje in ga poslala nazaj v Prešernovo brigado. Fojkar se je bal oditi nazaj v brigado brez orožja, zato se je nekaj časa skrival v bližini doma, nato ga je aretirala partizanska enota. Uspelo mu je uiti in se javiti nemški patroli, ki ga je poslala na Gestapo v Škofjo Loko. Tam je Fojkar povedal, da je iz nemške vojske ušel, ker se je bal ruske fronte. Na Gestapu so ga pretepli in poslali v zapor v Begunje. Fojkarjeva zgodba bi se lahko končala drugače, toda junija 1944 je dobil neke vrste drugo priložnost, saj so mu Nemci ponudili na izbiro služenje v Gestapu, domobrancih ali v redni nemški vojski. Fojkar se je odločil za slednje in se z letom zamude odpravil na vzhodno fronto, kjer se je boril do februarja 1945. Takrat je dojel, da je boj brezupen, saj je imela Rdeča armada velikansko premoč na vseh področjih, zato se je namenoma ranil v roko in bil poslan v bolnišnico v Ljubljano, kamor ni prišel, saj se je do konca vojne skrival pri sestri v Kranju.⁴⁹

Filip Mulej, katerega zgodbo lahko prav tako zasledimo v spisu 982/45, je bil rojen leta

Zapisnik o zaslišanju Leopolda Fojkarja (SI ZAL KRA/0256, t. e. 2, a. e. 72)

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e. 72, II Sod 982/45.

1905, stanoval je v Lancovem pri Radovljici. Že leta 1941 se je, ker naj bi ga tako nagovoril Gestapovec Metod Tomc, vpisal v Koroško ljudsko zvezo. Njegova drama se je začela, ko je bil ob kapitulaciji Italije leta 1943 mobiliziran v partizane, kjer je na območju Kočevja zbiral vojni material in ga prevažal. Konec oktobra 1943 je dezertiral, saj je bil, kot sam pravi, naveličan pohajkovanja po gozdu. Ujela ga je nemška vojska, ki ji je med zasliševanjem izdal položaje svoje enote. Nekaj časa je bil v nemškem taborišču v Kočevju, nato je v skupini 27 ljudi odšel na delo v Nemčijo, kjer je do konca vojne delal kot uradnik v rudniku pri Wolfsbergu.⁵⁰ Ko je po koncu vojne želel oditi domov, naj bi mu zahodni zavezniki to odsvetovali in mu dejali, naj gre raje v Francijo ali Anglijo, ker v Sloveniji teče kri. Kljub temu je Mulej v juniju 1945 prišel v Kranj. Sodišče je oba spoznalo za kriva. Fojkarja je obsodilo na kazen odvzema svobode s prisilnim delom za dobo petih let, za isto obdobje je izgubil tudi vse politične in državljsanske pravice. Mulej je bil obsojen na štiri leta odvzema svobode s prisilnim delom ter na pet let izgube vseh političnih in državljskih pravic. Zanimiva je utemeljitev kazni, ki jo je v sodbi zapisalo sodišče. Fojkarja je označilo za tipičen primer oportuniste in dezerterja. Iz njegove medvojne zgodbe je sodišče sklepalo, da gre za večnega nezadovoljneža, ki svoja prepričanja in gospodarja menja kot staro srajco. Za Muleja je sodišče zapisalo, da gre za človeka brez hrptenice (sic!), ki služi vladajočemu in žrtvuje svojo in narodno čast za osebno komoditeto. Mulejev in Fojkarjev kazenski spis se zaključí z dopisom VSLVP 17. septembra 1945 pristojnima narodnoosvobodilnima odboroma, v katerem je zapisano, da je bila obema obsojencema kazen prisilnega dela oproščena, vendar je ostala kazen izgube vseh političnih in državljskih pravic.⁵¹

SODBA RADU DAGARINU

Zgodba Rada Dagarina se je na VSLVP končala tik pred avgustovsko amnestijo. Dagarin je bil obtožen dezerterstva in izdaje. OZNA je v kazenski prijavi zapisala, da je leta 1922 rojeni Dagarin leta 1943 odšel med partizane, nato naj bi se predal domobrancem⁵² in jim povedal vse o svoji partizanski enoti. Po razpadu Italije je Dagarin še enkrat odšel v partizane, kjer se je predal Nemcem in tudi njim izdal veliko pomembnih podatkov. Gre za eno izmed najostrejših napisanih kazenskih prijav, ki jih lahko zasledimo v fondu sodišča. Kaj je zaposlene na OZNI spodbudilo, da so spisali tako ostro obtožnico, žal ne vemo. V vsakem primeru je obtožnica zoper Dagarina dvignila veliko prahu, saj so se zanj zavzeli številni nekdanji tovariši in želeli sodišče prepričati, da gre za zavednega Slovenca, zvestega narodnoosvobodilnemu gibanju. Fanči Mlinar je tako zapisala, da je bila z njim v zaporu v Škofji Loki, kjer so ga belogardisti prepričevali, naj prestopi mednje, a je to zavrnil in raje odšel v zapor v Begunje. Toda Dagarinova pot se ni končala v Begunjah, saj je bil v marca 1945 prepeljan v koncentracijsko taborišče Dachau. Štefan Čenčič je sodišču opisal, kako je bil Dagarin tudi v težkih trenutkih v taborišču poln trdne vere v zmago OF. Kazenski spis št. 1006/45 je med vsemi, hranjenimi v fondu Vojaškega sodišča ljubljanskega vojnega področja Enote za Gorenjsko Kranj Zgodovinskega arhiva Ljubljana, najbogatejši s prošnjami za izpustitev zapornika. Tako je 22. junija 1945 prošnjo za izpustitev Dagarina poslala celotna skupina nekdanjih zapornikov v Dachauu. Nekdanji

⁵⁰ Najverjetneje gre za del mesta Sangerhausen, ki se danes nahaja v nemški zvezni deželi Saška-Anhalt.

⁵¹ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e 72, II Sod 982/45.

⁵² Domobrancem se Dagarin ni mogel predati pred septembrom 1943. Bolj verjetno je, da je tu mišljena Prostovoljna protikomunistična milica (*Milizia volontaria anticomunista*).

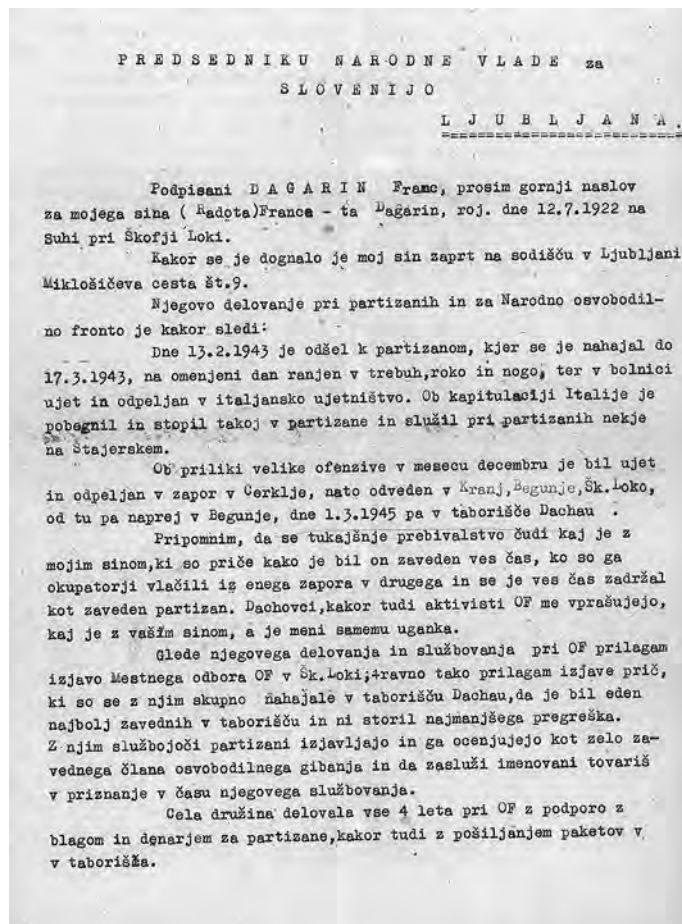
sojetniki so za Dagarina zastavili dobro besedo in zapisali, da lahko sodno preganjanje Dagarina temelji le na pomoti. Za Dagarinovo izpustitev je zaprosil tudi Mestni odbor OF Škofja Loka, medtem ko se je Dagarinov oče s prošnjo obrnil kar na predsednika Narodne vlade za Slovenijo Borisa Kidriča.⁵³

Dagarin je v zagovoru na razpravi dejal, da so ga sovražniki dejansko ujeli, vendar jim ni izdal ničesar. Iz zapisnike razprave lahko razberemo, da je imel srečo, da je preživel vojno, saj je dejal, da so ga domobranci in Nemci želeli ustreliti, vendar tega niso storili. Zanimivo je, da Dagarin v zagovoru ne omenja Dachaua. Prošnje njegovih sojetnikov so zalegle, saj je sodišče Dagarina na seji 1. avgusta 1945 oprostilo obtožbe. Želja tožilca Draga Dularja, da bi obtoženca kaznovali, se torej ni uresničila.⁵⁴

Iz kazenskega spisa številka 1006/45 lahko razberemo nekaj značilnosti pri obračunavanju s sovražniki nove oblasti takoj po koncu druge svetovne vojne. Dagarin je bil oproščen šele po posredovanju nekdanjih sojetnikov in družine, vendar je tožilec pri VSLVP kljub temu vztrajal pri kazni. Tako početje nam naslika podobo tistega časa, ko je nova oblast želela utrditi svojo vlogo ter so bile meje med dejanskimi in navideznimi sovražniki pogosto zabrisane.

SODBI KARLU ŠTIBLU IN VALENTINU REMICU

Karl Štibcl je 24. decembra 1944 dezertiral iz svoje partizanske enote in se dva meseca kasneje priključil domobrancem, kjer je ostal do konca vojne. Zanimiva je vsebina zapisnika razprave, ki jo je sodišče pod vodstvom Lada Šviglja vodilo 4. avgusta 1945. Ko je tožilec Železnik prebral obtožnico, je Švigelj Štibla pozval k zagovoru. Štibcl je dejal, da je v času služenja pri partizanih dobil grozilno pismo in je dezertiral, ker je želel zaščititi svoje domače. Tudi služenje v domobranski enoti je opravičeval s tem, da je to storil, ker ga je bilo strah, da bodo njegove štiri nedorasle otroke izselili v Nemčijo. Na žalost ne moremo vedeti, ali je v zagovoru govoril resnico, vendar mu sodišče ni verjelo in ga je obsodilo na odvzem svobode s prisilnim delom za štiri leta ter na izgubo političnih in posameznih državljanških pravic za obdobje petih let. Dan po obsodbi

Prošnja za pomilostitev, naslovljena na predsednika Narodne vlade za Slovenijo Borisa Kidriča (SI ZAL KRA/0256, t. e. 2, a. e. 73)

⁵³ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e. 73, II Sod 1006/45.

⁵⁴ Prav tam.

je bil oproščen odvzema svobode s prisilnim delom, medtem ko je kazen izgube političnih in državljanskih pravic ostala.⁵⁵

Podobna je tudi zgodba Valentina Remica, ki je bil ob koncu druge svetovne vojne star zgolj osemnajst let. Od januarja 1945 do konca vojne je služil pri domobrancih, zaradi česar je bil obtožen sodelovanja z okupatorjem. V svoj zagovor je mladi Remic povedal, da ga je okupator aretiral in prisilil v služnje pri domobrancih. To je očitno še dodatno razjezilo sodišče pod vodstvom kapetana Šviglja, saj je v utemeljitvi obsodbe zapisalo takole: *»Prav ta njegov zagovor oziroma dejstvo, da ga je okupator z človeku nedostojnimi sredstvi primoral do vstopa njemu podložni organizaciji DMB je razvidno, da obsojeni ni imel nikakršnega sramu, niti ponosa in pomanjkanje poguma, da bi se temu nasilstvu uprl in pristopil v vrste, ki so se edine borile za pravično stvar slovenskega naroda. Da je vstrajal (sic) do kraja v vrstah DMB dokazuje, da je brez značaja in da mu je bila deveta briga usoda slovenskega naroda.«* Sodišče je Remica obsodilo na odvzem svobode s prisilnim delom za dobo treh let, toda že naslednji dan je bil po amnestiji te kazni oproščen. Za obdobje štirih let je ostal brez političnih in posameznih državljanskih pravic.⁵⁶

SOJENJE PO RAZGLAŠENI AMNESTIJI – SODBI LUDVIKU LAPIČU IN GUSTAVU EGERJU

3. avgusta 1945 je prišlo do pomembne prelomnice, saj je bil izdan Ukaz o splošni amnestiji in pomilostitvi, po katerem je veliko obsojencev prišlo na prostost. Vendar amnestije niso bili deležni vsi. V ukazu je bilo namreč jasno zapisano, da so iz amnestije izvzeti ustaši,⁵⁷ ljotičevci⁵⁸ in člani ruskega dobrovoljskega zbora,⁵⁹ prav tako amnestija ni bila podeljena tistim, ki so bili med vojno člani Kulturbunda in Gestapa.⁶⁰

Ljudska pravica je ob tej priložnosti med drugim zapisala: *»Med borbo za osvoboditev Jugoslavije je narodno-osvobodilno gibanje jasno postavilo v ospredje kaznovanja vseh vojnih zločincev, prav tako pa tudi onih, katere je okupator rekrutiral iz vrst domačih izdajalcev. Pri odmeri kazni so naša sodišča ocenjala po maksimalni možnosti objektivne in subjektivne odgovornosti vsakega slugo nemških in drugih osvajalcev. V pogojih neposredne borbe proti narodnemu sovražniku je bilo treba najostreje popraviti vprašanje krivde onih, ki so delali na kakršen koli način in v kakršni koli meri proti osvoboditvi domovine. Šlo je za zaščito pridobitev, izvojevanih v bitkah osvobodilne vojne, bilo je potrebno ščititi življenja in imovino naroda, ki je imel proti sebi močno in silno vojsko okupatorja, ki so mu pomagali domači izdajalci.«⁶¹*

VSLVP je zasedal tudi po razglasu amnestiji. Med razpravami, ki so potekale po 3. avgustu 1945, si bomo poglobljeje ogledali dve. Prva je potekala 9. avgusta 1945, ko je pred sodišče stopil Ludvik Lapič. 22-letnik je bil sicer rojen v vasi Rumenka pri Novem Sadu in se je leta 1945 po naključju znašel na slovenskem ozemlju. Sodišče mu je očitalo, da je kmalu po okupaciji Jugoslavije vstopil v Kulturbund in agitiral za okupatorja. Prav tako naj bi bil Lapič med vojno pripadnik policije ter je deloval v internacijskih taboriščih Auschwitz, Matthausen in Krozarming. V svoj zagovor je Lapič dejal, da je bil resda član Kulturbunda, ampak da ga je v to organizacijo vpisal oče proti njegovi volji. Lapič je priznal, da

⁵⁵ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e. 77, II Sod 1076/45.

⁵⁶ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e. 83, II Sod 1105/45.

⁵⁷ Pripadniki hrvaškega nacionalističnega gibanja, katerih vodja je bil Ante Pavelić.

⁵⁸ Srbska fašistična milica, katere vodja je bil Dimitrije Lotić.

⁵⁹ Ruske vojaške enote, ki so kolaborirale z nemško vojsko.

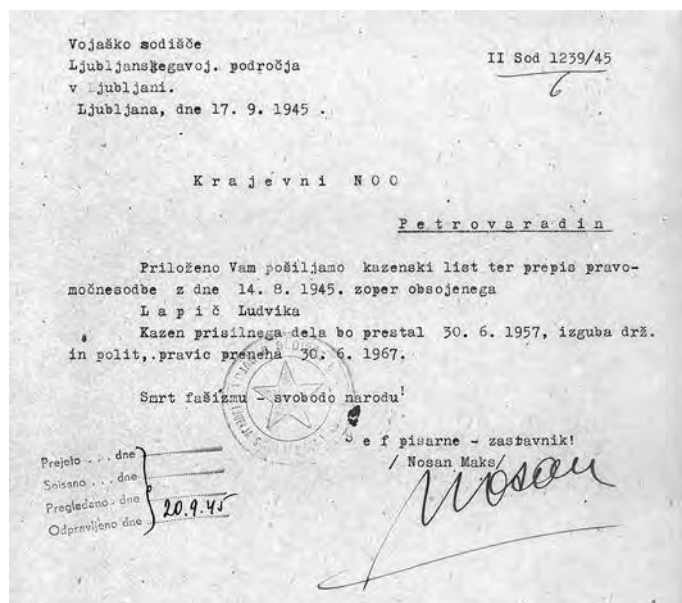
⁶⁰ Ukaz o amnestiji in pomilostitvi. V: *Ljudska pravica*, 7. 8. 1945, št. 90, str. 1.

⁶¹ Prav tam.

so na sestankih Kulturbunda izvajali propagando za Hitlerjev režim. Nato naj bi nekega dne v oktobru celotno skupino prepeljali v Indijo, kjer so jih dodelili SS-četam in jih poslali v zloglasni Auschwitz. Sicer ni jasno zapisano, kaj so Lapič in drugi tam počeli, vendar lahko sklepamo, da so v taborišču imeli vlogo stražarjev. Na Poljskem Lapič ni ostal dolgo, saj so ga predstavili v Mathausen, kjer je deloval v stražarski službi v taborišču vojnih ujetnikov, že junija 1943 so ga premestili v kazensko taborišče pod Ljubeljem, kjer je prav tako opravljal vlogo stražarja. Aprila 1945 so bili ujetniki taborišča poslani v Tržič, kjer so morali po ukazu kopati strelske järke. Lapič je dejal, da je moral v Tržiču stražiti ujetnike in paziti, da kdo med kopanjem jarkov ne pobegne. Priznal je, da je svojo vlogo izpolnjeval vestno. Ta stavek je nekdo od zaposlenih na sodišču podčrtal in s tem verjetno želel še dodatno utemeljiti, zakaj je Lapič kriv očitanih mu dejanj. Lapič je med službovanjem v Tržiču spoznal lokalno aktivistko OF in skupaj s še enim stražarjem 2. maja 1945 pobegnili iz nemške vojske ter se priključil Kokrskemu odredu.⁶²

Lapič je zagotovo računal, da se bo s svojim prebegom v zadnjih dneh vojne prikupil novim oblastem, toda sodišče kljub temu ni poznalo milosti. Obsodilo ga je na kar dvanajst let izgube svobode s prisilnim delom, za obdobje desetih let je izgubil državljanske in politične pravice. Sodišče je sodbo med drugim utemeljilo takole: »Jasno je da hoče obtoženec to svojo zločinsko delovanje sedaj popraviti, se izgovarjati da se proti partizanom ni boril. Obtoženčeva predrznost gre celo tako daleč da vstopi pet dni pred kapitulacijo, ko so njegovi zločinski gospodarji bili v zadnjih izdihljajih, v NOV misleč pri tem, da bo s tem rehabilitiran. Toda preveč je vsem v spominu nečloveško mučenje po ujetniških taboriščih, preveč živo vstopa pred oči nedolžno prelita kri internirancev, preveč so v spominu krematoriji in druge morilne naprave nacifašistov. Obtoženec je ravno za smatrati za člen v verigi teh zločincev, kajti najslabše od najslabšega so bili ravno renegati, plačane duše, ki so pomagale v preganjanju svojih bivših sodržavljanov.«⁶³ Ludvik Lapič je kazni preživel v Kočevju. Leta 1946 je sicer oddal prošnjo za pomilostitev, a ta je bila zavrnjena. S tem se njegov sodni spis konča.

Zadnji sodni postopek, ki si ga bomo boljše ogledali, je postopek proti Gustavu Egerju. Postopek je zanimiv predvsem zaradi tega, ker ne

Dopis Krajevnemu NOO Petrovaradin o kazni za Ludvika Lapiča (SI ZAL KRA/0256, t. e. 2, a. e. 90)

⁶² SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e. 90, Sod 1239/45.

⁶³ Prav tam.

gre za enega izmed klasičnih primerov, ki jih je poleti 1945 obravnavalo VSLVP, ampak za skupek številnih dejavnikov. Proces proti Egerju bi lahko označili kot sojenje za sodelovanje z okupatorjem, prav tako lahko zapišemo, da je šlo tudi za obračun z nemško manjšino in nekdanjimi veleposestniki, ki so spadali med razredne sovražnike. Sodni spis s procesa proti Egerju je eden izmed najboljsežnejših v fondu sodišča.

Kampanja proti Egerju se je v časopisju začela že pred začetkom sojenja. 20. junija 1945 so lahko ljudje v *Ljudski pravici* brali o Egerjevem predvojnem in medvojnem delovanju. Eger je bil rojen v Ljubljani leta 1876 kot sin sudetskega Nemca. Njegov brat je bil odvetnik dr. Eger, ki je pred prvo svetovno vojno užival velik ugled pri ljubljanskih Nemcih. Po koncu prve svetovne vojne sta brata zbežala v Gradec, Gustav pa se je kasneje vrnil v Ljubljano kot državljani Češko-slovaške. Leta 1941 se je znova zatekel v Gradec in se nato vrnil na okupirano slovensko ozemlje. Svoje dni je preživel razpet med Železniki in Ljubljano, kjer je bil lastnik tovarne Globočnik, ki je proizvajala žice in žičnike. Ljudska pravica je zapisala, da je bil Eger zelo lojalen do nove oblasti, da je mirno gledal, kako je oblast polnila zapore s Slovenci, poleg tega je izročil oblastem tudi večje količine zlata. V *Ljudski pravici* lahko še preberemo »Gospod Eger, zaman ste zopet zamenjali pokrivalo! Osvobojena ljudstva se oklepajo svojih narodnih držav – vi ste pa v bistvu vedno ostali to, kar ste! Vi ste ponemčevali našo zemljo. Prozorni so vaši cilji. Ni na mar, če ste z vašim dejanjem preložili najtežje na druga ramena. Vi ste Nemec po srcu in delih iz časov Südmarke⁶⁴ in NSDAP.«⁶⁵

V Egerjevi karakteristiki, ki je del sodnega spisa, je zapisano, da je imel obtoženi med vojno status velikega egoista in stiskača. Ni se veliko vmešaval v politiko, vendar je gledal na to, kako bi si povečal dobiček. Prvo zaslišanje obtoženca na VSLVP je bilo 22. avgusta 1945. Eger je povedal, da je po narodnosti sudetski Nemec, a da je po razpadu Avstro-Ogrske samodejno postal češko-slovaški državljani. Priznal je, da je junija 1941 prijavil Reichsbanki v Kranju 9 kilogramov zlata in ga prodal za 22 tisoč Reichsmark. Eger je nadaljeval, da je nemški potni list dobil že 31. januarja 1939 in ga je izkoristil tik pred začetkom aprilske vojne leta 1941, ko je odpotoval v Gradec. Po slabih treh tednih se je vrnil na slovensko ozemlje. Pred sodiščem je priznal, da je bil član Koroške ljudske zveze, vendar nikoli ni bil član nacionalsocialistične stranke. V času okupacije bil lastnik dveh žag v Železnikih, svoj les pa je pošiljal raznim odjemalcem. Konec leta 1943 je ob priliki partizanskega napada na Železnike kraj zapustil, saj so mu nekateri ljudje svetovali, da bi se mu v primeru, da ostane, lahko kaj zgodilo. Eger je odšel v Ljubljano, kjer se je najprej posvetil svoji tovarni žic in žičnikov, ki je bila po njegovem mnenju v razzulu. Tovarna je zaradi pomanjkanja surovin prenehala delovati februarja 1945. Na koncu zagovora je Eger dodal, da partizanov sicer ni podpiral, vendar je ob ustrelitvi gestapovca Kornickega posredoval za izpustitev šestnajstih talcev, ki so jih kasneje dejansko izpustili. Prav tako je na zaslišanju omenil, da je posredoval tudi za gospoda Gusela, ki ga je aretirala nemška policija.⁶⁶

Obtožnica, ki jo je vojaško tožilstvo Ljubljanskega vojnega področja izdalo 23. avgusta 1945, je Egerja bremenila, da je nezakonito izvažal zlato v inozemstvo, da je postavljajl za vodilne funkcionarje svojega posestva petokolonaše, da je ves čas okupacije v tovarni zahteval nemški uradni jezik ter da je v času zasedbe okupatorju gospodarsko in finančno pomagal. V obrazložitvi je vojaško tožilstvo med drugim dejalo, da ni bil naročen niti na en slovenski časopis in

⁶⁴ Društvo Südmark je bilo ustanovljeno leta 1899 in je bilo namenjeno zaščiti Nemcev na območju kronovin Avstro-Ogrske. Društvo je skrbelo za naseljevanje Nemcev ob nemško-slovenski jezikovni meji. Med drugim je kupovalo kmetijska zemljišča in tja naseljevalo nemško govoreče prebivalce.

⁶⁵ Gospod zaman ste menjali pokrivalo. V: *Ljudska pravica*, 20.6.1945, št. 49, str. 1.

⁶⁶ SI_ZAL_KRA/0256, t. e. 2, a. e. 94, II Sod 1478/45.

da na njegovem domu ni bilo niti ene slovenske knjige. »Obtoženi ni imel pred seboj nikdar interese naroda od katerega je živel in kateri mu je omogočil, da je postal najbogatejši v Sevški dolini, tako bogat, da ne ve koliko stanovanjskih hiš poseduje.«⁶⁷

24. avgusta je Eger končno nastopil na razpravi na VSLVP. Njegov zagovor je bil podoben kot na zaslišanju. Na očitek, da doma ni imel nobene slovenske knjige, je dejal, da je knjižnico v Železnikih podedoval od svojega predhodnika. Povedal je, da je bil naročnik časopisov *Neue Freie Presse* in *Slovenski kmetiski list*. Eger je v zagovoru, ki je bil obsežen, saj je obravnava trajala uro in pol, sodišču predstavil svoj vidik življenja med okupacijo in poudaril, da je moral okupatorju dajati večje količine lesa, prav tako je moral zavojevalcem dati na razpolago dve svoji hiši. Po Egerjevem zagovoru je tožilec razširil obtožnico, saj je obtoženi podpiral okupatorja s tem, da je v letih 1941 in 1942 dajal večje zneske v akciji »zimsko pomoč«. Eger se je odzval, da je bil prisiljen prispevati. Njegov zagovor sodišča ni prepričal. Obsojen je bil na eno leto odvzema svobode s prisilnim delom (pogojno za dobo dveh let) in na zaplembo celotnega premoženja, razen, kolikor ga je potreboval za lastno preživetje. V sodnem spisu najdemo še dopis Okrajnega sodišča v Škofji Loki iz leta 1946, v katerem je zapisano, da se postopek zaplembe na temelju sodbe VSLVP ustavi. Razlog? Egerjeva imovina je že prišla v državno last po odločbi Okrajne zaplembene komisije v Škofji Loki z dne 3. septembra 1945. S to odločbo se je v zemljiški knjigi pri vseh nepremičninah Gustava Egra zapisala lastninska pravica FLRJ.⁶⁸

Ko je Okrajna komisija za agrarno reformo leta 1946 delala popis razlaščenih zemljišč, je kot razlaščena označila tudi vsa Egerjeva zemljiška posestva. Ob tem so zaposleni na komisiji zapisali še: »Tukajšnja okrajna komisija ne more dati nobenih točnih podatkov spredaj imenovane razlaščenega veleposestnika, ker se ne ve, kje se sedaj nahaja. Kako smo izvedeli od krajevnega ljudskega odbora je bil baje nemški državljan, ter se sedaj ne ve, ali je pobegnil ali je bil mogoče izseljen. Sam ni nikdar obdeloval zemljo, ampak so mu jo vsi drugi obdelali.«⁶⁹

Dopis Krajevnemu NOO Železniki o kazni za Gustava Egerja (SI ZAL KRA/0256, t. e. 2, a. e 94)

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ SI_ZAL_KRA/0012, t. e. 56, a. e. 863A.

ZAKLJUČEK

V članku niso bile predstavljene vse sodbe, ki jih najdemo v fondu Vojaškega sodišča ljubljanskega vojnega področja, ki je shranjen v Enoti za Gorenjsko Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Številne so si med seboj zelo podobne, v večini primerov gre za sodelovanje posameznikov v domobranskih enotah. Prav tako sem izpustil dva zelo obsežna spisa, ki bi si po mojem prepričanju zaslužila obravnavo v samostojnih člankih. Gre za procesa proti vodstvu tovarne Jugobruna v Kranju ter vodstvu Bombažne predilnice in tkalnice Tržič.

Konec avgusta 1945 je prišlo do reorganizacije v delovanju vojaških sodišč, katerih pristojnost se je po Zakonu o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč zožila. Na prvi stopnji so v skladu z novim zakonom sodila divizijska vojaška sodišča, flotna sodišča in sodišča vojaških področij. Na drugi stopnji so sodila armadna vojaška sodišča, vojaška sodišča mornarice in Vojaško sodišče za mesto Beograd. Najvišji sodni organ v Jugoslovanski vojski in mornarici je bilo Vrhovno sodišče Demokratične federativne republike Jugoslavije. Vojaška sodišča so po novem zakonu sodila vojaškim osebam (vključno z vojnimi ujetniki) in civilnim osebam, ki so škodovala narodni obrambi ter izdajale vojaške skrivnosti.⁷⁰

Vsaka od zgodb prispeva kamenček v mozaiku druge svetovne vojne na Slovenskem. Kot zgodovinarji smo dolžni te zgodbe predstaviti take, kot so bile, pustiti dokumentom, da nam govorijo in osvetlijo dogajanje med letoma 1941 in 1945. Iz zgodb lahko ugotovimo, da resnica ni samo ena, črno-bela, ampak da je resnic več in da ima vsak posameznik svojo. Zgodovina ni preprosta zgodba o dobrem in zlu, ampak pripoved z različnimi odenki sive. Zgodbe, ki sem jih predstavil v članku, nam kažejo, da je bila med vojno meja med dobrim in slabim pogosto zabrisana in da številni navadni ljudje niso delovali v skladu z ideologijo ene ali druge strani, ampak so se pogosto za nekaj odločili iz strahu. Iz strahu za svoje življenje, življenje bližnjih ali iz strahu za svoje premoženje. Naša naloga je, da se skušamo vživeti v vloge tedanjih ljudi in poskušati razumeti, zakaj so se sredi vojne vihre odločili tako, kot so se. V prvih mesecih po koncu druge svetovne vojne je marsikje na stari celini vladalo brezzakonje in ljudje, ki so več let trpeli, so pravico vzeli v svoje roke. Sodb pred vojaškimi sodišči vendarle ne moremo uvrstiti v to kategorijo. Proces pred vojaškimi sodišči so zagotovo bili oblika maščevanja proti tistim, ki so bili med vojno na drugi strani. Toda dogajanje pred sodišči je vendarle imelo plašč zakonitosti, saj so vojna sodišča sodila v skladu s pravnimi normami nove države. Številni so to izkoristili in ovajali ljudi, s katerimi so se zapletli v spore med vojno.

Izvensodni poboji po drugi svetovni vojni so bili zagotovo najhujša oblika maščevanja. Iz sodb, ki so bile predstavljene v članku, lahko vidimo, da je imel marsikateri obsojenec srečo, da ni končal v gozdnih breznih, ampak je bil po spletu naključij prepeljan na vojaško sodišče, kjer je dobil »zgolj« kazen prisilnega dela ter izgube državljskih in političnih pravic. Kljub temu da je bila takšna kazen neprimerno lažja kot izguba življenja, so ljudje, obsojeni pred VSLVP, zagotovo trpeli. Kot smo lahko videli v članku, so bila dejanja nekaterih med vojno zavržna in so se morali po vojni upravičeno zagovarjati pred sodnikom, spet drugi so bili obtoženi po spletu naključij. Maščevanje zmagovalcev se je po vojni dogajalo po vsej Evropi. To nikakor ne pomeni, da lahko poboje in številne sodne procese na Slovenskem odobravamo. Lahko jih postavimo v primeren kontekst časa, ko je nova oblast, ki je pridobila legitimnost v narodno-osvobodilni vojni, želela odstraniti prave in navidezne sovražnike, ljudstvo, ki je imelo za seboj štiri kruta leta vojne in trpljenja, je novi oblasti z ovajanjem ljudi pomagalo.

⁷⁰ *Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije*, št. 65/1945, str. 637–638.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Ljubljana:

- SI_ZAL_LJU/0522, Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, t. e. 1.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj:

- SI_ZAL_KRA/0012, Okrajni ljudski odbor Kranj, t. e. 59.
- SI_ZAL_KRA/0256, Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja, t. e. 1–2.

ČASOPISNI VIRI

- Ljudska pravica, 1945.
- Slovenski poročevalec, 1945.

URADNI LISTI

- Uradni list Demokratske federativne Jugoslavije, 1945.

LITERATURA

- Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000.
- Griesser-Pečar, Tamara: *Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945. Okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Mikola, Milko: *Delo kot kazen*. Celje: Zgodovinski arhiv, 2002.
- Mikola, Milko: Partizanska vojaška sodišča 1941–1945. V: *Arhivi* 16 (1993), št. 1–2, str. 11–14.
- Repe, Božo. Represija v socialistični Sloveniji (Jugoslaviji). V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 44 (2004), št. 1, str. 83–94.
- Vodušek Starič, Jera: *Prevzem oblasti*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

SUMMARY

LJUBLJANA WAR TERRITORY MILITARY COURT JUDGEMENTS IN THE SUMMER OF 1945

The article analyses the functioning of the Ljubljana War Territory Military Court in the summer of 1945. It analyses only cases kept by the Gorenjska Unit of the Historical Archives Ljubljana. Most court judgements of the Ljubljana War Territory are kept at the seat of the Historical Archives Ljubljana.

The article focuses on people who did not play a great role during the war, however, they found themselves in the claws of the new government. Most of them were sentenced to shorter prison sentences and the loss of citizen and political rights. In rare cases, people were sentenced to exile. There were no death penalties found in analysed judgements. Thus, we can find that, in the first months after the war, many people were sentenced for their actions during it. Most of the convicted had to serve out their sentence, however, considering

the events in Slovenia in the summer of 1945, which was full of distrust and revenge, they came off with a small loss.

Most court cases were fast, but the article present some stories, where court proceedings took a longer time. The court relied on reports, usually announced by OZNA, which were often written very subjectively, with a wish to punish the accused.

The article thus provides an interesting insight into the events in the first months after the end of the Second World War, when the euphoria following the end of the slaughter was in the air. On the other hand, this was a time when the new communist regime was strengthening its role and took revenge on numerous real and apparent enemies. The accused from the analysed judgements did not lose their lives in the aftermath of the post-war revenge. However, they did suffer a great deal and, even after being released, lived as second class citizens because their rights were limited.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25:344.3(497.1)"1943/1991"

Prejeto: 30. 6. 2021

Arhivsko gradivo vojaških pravosodnih organov iz obdobja socialistične Jugoslavije: pregled in analiza stanja

AIDA ŠKORO BABIČ

mag. zgodovinskih znanosti, vodja medarhivske delovne skupine za arhivsko gradivo s področja pravosodja,
Arhiv Republike Slovenije, Sektor za arhivsko gradivo posebnih arhivov,
Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: aida.skoro@gov.si

Izvleček

Prispevek obravnava stanje arhivskega gradiva vojaških pravosodnih organov iz obdobja od leta 1943 do leta 1991, torej v manjši meri stanje arhivskega gradiva vojaškega kazenskega sodstva partizanskega gibanja od leta 1943 do leta 1945 in po koncu druge svetovne vojne arhivskega gradiva vojaških pravosodnih organov Jugoslovanske armade in Jugoslovanske ljudske armade do leta 1991. Ocena stanja tega gradiva je opravljena na temelju evidentiranja gradiva v vojaškem arhivu v Republiki Srbiji, ki ga opravlja ekspertna skupina arhivistov Republike Slovenije iz naslova sukcesije arhivskega gradiva nekdanje skupne države Jugoslavije. V prispevku je podan pristop k evidentiranju gradiva kot predpogoj za ustrezno oceno stanja ohranjenega gradiva, z identifikacijo organov, umestitvijo ustvarjalcev v zgodovinski čas in prostor ter analizo in predpostavko o stanju ohranjenega gradiva vojaških pravosodnih organov.

Abstract

MILITARY JUDICIAL AUTHORITY ARCHIVAL RECORDS FROM THE PERIOD OF SOCIALIST YUGOSLAVIA: OVERVIEW AND ANALYSIS

The article discusses military judicial authority archival records from the period between 1943 and 1991, i. e. archival records of military criminal courts of the partisan movement between 1943 and 1945 and military judicial authorities' archival records after the end of the Second World War pertaining to the Yugoslav Army and the Yugoslav People's Army until year 1991. The assessment of the preservation state of these archival records was conducted on the basis of registering archival records at the military archives in the Republic of Serbia, which was performed by the expert group of archivists from the Archives of the Republic of Slovenia following the provisions of the succession of archival records of the former mutual state of Yugoslavia. The article describes the approach to registering records, as a precondition for a suitable assessment of records' preservation, identification of authorities, their historical placement and an analysis and presumption about the state of preserved records of military judicial authorities.

Ključne besede:

vojaška sodišča,
vojaško tožilstvo,
kazensko sodstvo,
sodna praksa,
arhivsko gradivo,
evidentiranje
arhivskega
gradiva,
Jugoslovanska
ljudska armada,
NOB

Key-words:

military courts,
military
prosecutor,
criminal court,
court practice,
archival records,
registering of
archival records,
Yugoslav People's
Army, NOB

I UVOD

Arhivsko gradivo je nedvomno izrednega pomena, saj se kot tako ne bi ohranjalo skozi stoletja in tudi tisočletja. Za ohranitev arhivskega gradiva ni dovolj, da to nastane, ampak tudi, da se shrani na temelju razdelanih meril izbora (valorizacija ali vrednotenje) in da se poskrbi za materialno varstvo, kar vključuje predvsem primerne prostore za hrambo, zaščitno embalažo za hrambo arhivskega gradiva in določitev pristojnosti tistega, ki arhivsko gradivo hrani. Enake zahteve veljajo za vse oblike arhivskega gradiva, seveda glede na njegovo obliko; v primeru gradiva v elektronski obliki materialno varstvo zajema precej drugačno definicijo, vendar je v obeh primerih namen ustreznega materialnega varstva ohranitev izvirnega gradiva z originalno vsebino. Na ohranitev arhivskega gradiva vplivata njegova uporabnost in navsezadnje tudi uporaba. Prva vpliva z vidika vpliva na proces vrednotenja oziroma valorizacije, kaj naj bo ohranjeno oziroma kaj ne, medtem ko druga vpliva z vidika primerne in varne uporabe, torej da se gradivo z uporabo ne uniči. Tu se seveda ne bomo dotikali vprašanja pomena arhivskega gradiva in političnega interesa za ohranitev ali neohranitev slednjega, o čemer bi sicer lahko sklepali na temelju vsebinskih pregledov in analiz ohranjenega arhivskega gradiva, predvsem na temelju »boja« za arhivsko gradivo med državami po vojaških spopadih ali združitvah držav.¹

Kakšen pomen ima arhivsko gradivo vojaških pravosodnih organov, ne samo za preučevanje vojaške ter vojne in povojne zgodovine, ampak tudi za uveljavitev pravic in popravilo krivic še danes, lahko izluščimo iz številnih virov in literature, navsezadnje iz letnih poročil slovenskih javnih arhivov, kjer se vodijo statistike uporabe gradiva.² Na tem mestu se ne bomo posvečali vprašanju pomena tega gradiva, saj to vprašanje zahteva pristop poglobljene preučitve zgodovinskih dogodkov, procesov, pravnih norm in pravil ter navsezadnje občega vpliva na družbo, kar je vsekakor posebna tema preučevanja.

2 PRISTOP K EVIDENTIRANJU ARHIVSKEGA GRADIVA JUGOSLOVANSKIH VOJAŠKIH PRAVOSODNIH ORGANOV

Arhivsko gradivo, ki je predmet analize, zajema obdobje od leta 1943 do leta 1991. Gre za področje klasične arhivistike, ko govorimo o arhivskem gradivu na klasičnih nosilcih oziroma o gradivu v fizični obliki (predvsem na papirju).

Klasična arhivistika namenja posebno pozornost originalnosti arhivskega dokumenta in je posledično, kot meni Kožar, postala konservativna za družbene in znanstvene potrebe. Zahteva tradicionalni pristop dostopa do arhivskega dokumenta in je nerazdružljivo povezana z zgodovino. Pri obravnavanju arhivskega gradiva obravnavanega obdobja se je treba zavedati soodvisnosti arhivske in zgodovinske znanosti. V državah, ki so po drugi svetovni vojni imele socialistično družbeno ureditev, je medsebojna soodvisnost obeh znanosti še toliko bolj izražena, s tem, da je zgodovinska znanost imela precej večji vpliv na arhivsko kot obratno.³

Zelo jasna je neločljiva povezanost arhivske znanosti s pravom, predvsem glede pristojnosti v zvezi z arhivskim gradivom, še zlasti kot eden izmed

¹ Na tem mestu bi le opozorili na vprašanje restitucije, ki še ni razrešeno po koncu druge svetovne vojne, med drugim vprašanje vračanja arhivskega gradiva, ki je bilo odpeljano med drugo svetovno vojno v Italijo, in tudi vprašanje vračanja arhivskega gradiva, ki ga je nemški Rajh sistematično odvažal in ki je končal v različnih državah, med drugim v Rusiji. O tem glej: Oblak Čarni: Mednarodni dokumenti o prenosu arhivov in nasledstvo arhivov SFRJ, str. 6–11.

² Poslovna in letna poročila so za zadnjih nekaj let objavljena na spletnih straneh slovenskih javnih arhivov.

³ Kožar: *Arhivistika u teoriji i praksi* 3, str. 17.

začetnih korakov pri vrednotenju in preučevanju arhivskega gradiva oziroma ustvarjalca slednjega. V okviru pravoznanstva se preučujejo sistemi administrativnega poslovanja, medtem ko se v okviru arhivske znanosti preučuje gradivo kot rezultat administrativnega poslovanja.

Predpogoj za pristop k evidentiranju in preučevanju gradiva pravosodnih organov je seveda seznanitev z zgodovinskimi dejstvi in ugotovitvami v zgodovinskem opisju ter povezovanje slednjih s pregledom pravnih podlag za delovanje posameznih organov in posledično za ovrednotenje ustvarjenega gradiva. S pravno podlago se namreč povezuje legitimnost obstoja, poslovanja in odločitev ter njihovih posledic ustvarjalcev arhivskega gradiva v določenem zgodovinskem trenutku, kar seveda vpliva na pravno veljavnost nastalega gradiva ter posledično na njegovo historično in pričevalno vrednost. Poznavanje zgodovinskega dogajanja, ki se povezuje z obravnavano temo, predstavlja vodilo pri identificiranju arhivskega gradiva.

2.1 Opredelitev pojma vojaško sodstvo in vojaški pravosodni organi

Pod pojmom vojska je treba razumeti posebno javno ustanovo v državi, kjer je organizirana. Njen najpomembnejši del je vojaška disciplina. Vojaške potrebe, predvsem v času vojn, so terjale oblikovanje vojaških kazenskih predpisov. Vojaško pravo kot takšno se je začelo dosledneje in hitreje razvijati z nastankom stalne vojske.⁴ Na Slovenskem in tudi v jugoslovanskem prostoru vsekakor lahko sledimo obstoju tako vojske kot bolj ali manj vojaškega prava že od 19. stoletja v različnih državnih okvirjih.

Z izrazom *pravosodje* pojmujeemo dejavnost uporabe pozitivnega prava s posredovanjem posebnih organov na predviden način na konkretnih zadevah, torej tistih, ki se nanašajo na točno določeno osebo ali določeno dejanje, medtem ko z izrazom *sodstvo* pojmujeemo organizacijo, ki to dejavnost uresničuje.⁵

V vojnem času praviloma vse države vpeljejo in tudi uveljavijo kazensko postopanje, ki ga označujejo predvsem hitrost, poenostavitev postopka, ostrejša kazenske sankcije in skrajšana izvedba postopkov. Posledično sta v vojnem času značilna izredno ‚sodstvo‘ in vojaško vojno sodstvo.⁶

Vojaško pravo in s tem vojaško sodstvo sta opredeljena po objektivnih merilih, podobno kot pravosodna veja oblasti v posamezni državi, s tem, da zadeva vojaške osebe oziroma vojaške uslužbence ter se nanaša na vprašanja vojske in obrambe. Vsekakor se v vojnih razmerah pristojnosti in pooblastila vojaških pravosodnih organov lahko tudi razširijo. Tako je nujna identifikacija subjektov in nalog ter tudi zaznava vseh morebitnih dejavnosti, ki so jim sledile kakršne koli posledice.

2.2 Opredelitev pojma jugoslovanska vojska

Razvoj vojaških sil Jugoslavije, njihovo vlogo, pomen, vpetost v ožji in širši prostor predstavi Marković v delu *Jugoslovanska ljudska armada*.⁷ Za potrebe opredelitve pojma jugoslovanske vojske glede opredelitve delovanja vojaških pravosodnih organov, kamor za potrebe identifikacije arhivskega gradiva izjemoma štejemo tudi slovenske partizanske vojaške enote oziroma Narodnoo-

⁴ Živanović: *Osnovi vojnog krivičnog prava*, str. 9.

⁵ Čulinović: *Pravosuđe u Jugoslaviji*, str. 19.

⁶ Guštin: *Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941–1945*, str. 50.

⁷ Marković: *Jugoslovanska ljudska armada (1945–1991)*.

svobodilno vojsko in partizanske odrede Slovenije (NOV in POS) pod vodstvom Osvobodilne fronte (OF), z reorganizacijo vseh partizanskih oboroženih sil na področju Jugoslavije, so bile namreč podrejene Vrhovnemu štabu Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije (v nadaljevanju Vrhovni štab NOV in POJ). Glavni štab NOV in POS je predstavljal glavno poveljstvo NOV in POS. Tudi na širšem jugoslovanskem območju so se že od leta 1941 ustanovljale lokalne oborožene enote, a pomemben je mejnik ustanovitve 1. proletarske narodnoosvobodilne udarne brigade v bosanskem mestecu Rudo 22. decembra 1941, ko je bila z ustanovitvijo tudi neposredno podrejena poveljstvu Vrhovnega štaba NOV in POJ. Simbolni pomen rojstva jugoslovanske vojske je označeval 22. december kot Dan Jugoslovanske ljudske armade.

Opredelitev pojma vojaške osebe v jugoslovanskem pravu

Definiranje pojma vojaške osebe ni potrebno samo v smislu teoretskega pomena, ampak tudi glede praktičnega razumevanja, predvsem ko govorimo o vojaškem sodstvu, ki je splošno vezano na vojaške osebe. Poudariti je treba, da se pojem vojaške osebe, ki se uporablja v kazenskem pravu, vedno ne ujema s pojmom vojaške osebe, kot se uporablja v vojaški doktrini ali v drugih vejah prava. Pogosto je pojem vojaške osebe dokaj širši, saj zaobjema tudi takšne osebe, ki se ne bi mogle vedno šteti za vojaške osebe. V kazenski zakonodaji zahodnih držav se pogosto opazi elegantna rešitev iz te zagate, kdo je vojaška oseba in v katerem smislu, z uporabo izraza *osebe, ki so zajete s kazensko zakonodajo*.⁸

Med vojno se je pojem vojaške osebe uporabljal za vse pripadnike vojaških enot, kar ni bilo posebej definirano in kar je seveda razumljivo glede na čas in okoliščine, medtem ko se je v povojnem času ta pojem začel različno uporabljati v predpisih o oboroženih enotah je imel drugačen pomen kot v kazenski zakonodaji. V upravno-pravnem smislu je ta pojem dejansko prvič določen v Zakonu o službi v Jugoslovanski armadi iz leta 1946;⁹ kot vojaške osebe so bile pojmovane tiste, ki so bile v službi Jugoslovanske armade vojaki, oficirji, podoficirji, generali in admirali, vojaški uslužbenci. Zakon o Jugoslovanski ljudski armadi iz leta 1955¹⁰ v 21. členu to formulacijo drugače zastavi in namesto preprostega termina *vojak* uporablja termin *vojaki na služenju vojaškega roka*, dodaja kadete vojaških šol, medtem ko generalov in admiralov ne omenja, ampak uporabi enotni izraz aktivni podoficirji in oficirji ter vojaški uslužbenci. Doda tudi osebe iz rezervnih vrst, dokler so slednje na vojaški dolžnosti v Jugoslovanski ljudski armadi (JLA). Zakon o Jugoslovanski ljudski armadi iz leta 1964 (20. člen)¹¹ in Zakon o službi v oboroženih silah iz leta 1974 (3. člen)¹² sta obdržala enako definicijo pojma vojaške osebe, le da slednji pod oborožene sile zajema tako JLA kot teritorialno obrambo.

Zakon o vojaških kaznivih dejanjih iz leta 1948¹³ vključuje tudi pripadnike Ljudske milice, medtem ko namesto vojaških uslužbencev navede osebe, ki so v službi v vojaških enotah, ustanovah in podjetjih, ter tudi druge osebe, ki so v času storitve vojaškega kaznivega dejanja v začasnem ali stalnem delovnem razmerju ali izvajajo z zakonom predpisano obveznost do oboroženih sil Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) ali v primeru vojne oskrbujejo enote.

⁸ Lutovac: Pojam vojnog lica, str. 39.

⁹ Uradni list FLRJ, št. 60/1946.

¹⁰ Uradni list FLRJ, št. 29/1955.

¹¹ Uradni list SFRJ, št. 52/1964.

¹² Uradni list SFRJ, št. 22/1974.

¹³ Uradni list FLRJ, št. 107/1948.

Kazenski zakonik iz leta 1951¹⁴ namesto formulacije *osebe v službi oboroženih sil* uporablja izraz *vojaški uslužbenci*, poleg pripadnikov Ljudske milice med vojaške osebe uvršča tudi stražarje v kazensko-popravnih zavodih. Zadnji dve skupini se v Kazenskem zakoniku iz leta 1965¹⁵ več ne štejeta med vojaške osebe.

Vendar vojaške osebe niso definirane v Zakonu o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski armadi iz leta 1945¹⁶ in tudi ne v Zakonu o potrditvi in spremembah Zakona o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski armadi iz leta 1946.¹⁷ Šele v Zakonu o vojaških sodiščih iz leta 1954¹⁸ zasledimo prvo definicijo vojaške osebe v kazensko-procesnem smislu, in sicer se kot vojaške osebe štejejo: vojak na služenju vojaškega roka, kadet vojaške šole, aktivni podoficir, oficir in vojaški uslužbenec, oseba iz rezervnih enot v času, ko je kot vojaški obveznik na vojaški dolžnosti, in civilist, ki izvaja določeno vojaško dolžnost.

Dejansko razumevanje in uporaba termina vojaške osebe se dokončno lahko preučita iz sodne prakse in arhivskega gradiva vojaških pravosodnih organov.

3 PREGLED ZGODOVINSKEGA RAZVOJA JUGOSLOVANSKEGA VOJAŠKEGA PRAVA IN PRAVOSODJA

3.1 Začetki vojaškega pravosodja na Slovenskem in v socialistični Jugoslaviji

Tako kot je obče znano, da so zametki jugoslovanske socialistične države nastajali v času druge svetovne vojne, tako se tudi ustanovitev in razvoj novega vojaškega pravosodja umeščata v to obdobje. Odločilno vlogo je vsekakor imelo dejstvo, da je bil to čas vojne in obdobje organiziranja odporniškega gibanja. Z zasedbo nemških in fašističnih sil se je namreč sesul tako sistem Kraljevine Jugoslavije kot tudi vojaško-sodni sistem stare jugoslovanske vojske.

Pomemben dejavnik pri razvoju sodstva je nedvomno bil paralelni razvoj socialne revolucije, torej izvajanje programa družbenih sprememb; te so bile vključene v program Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) že leta 1937, ko je njen vodja postal Josip Broz – Tito.

Razvoj *novega vojaškega sodstva*, torej tistega, ki je nastal med drugo svetovno vojno, je potekal skozi več faz. Na začetku so se oblikovale številne partizanske enote za boj proti okupatorju. Sodišča na začetku niso imela stalnega značaja, ampak so se oblikovala ob posameznih partizanskih enotah, odredih, in sicer po potrebi, od primera do primera. Glavna dejavnost teh sodišč je bilo sodno postopanje zoper t. i. *vojne zločince* in *narodne izdajalce*, kot so takrat opredeljevali idejne in dejanske nasprotnike.

Na temelju ohranjenega arhivskega gradiva lahko z gotovostjo zatrdimo, da je vojaško sodstvo delovalo povsod na jugoslovanskem prostoru, kjer je potekal oborožen boj.¹⁹ Organizacijo vojaških pravosodnih organov so ponekod samoiniciativno organizirali tudi posamezni vodje oboroženega boja. Sodne postopke tako v arhivskem gradivu zasledimo že od julija leta 1941 z različnimi poimenovanji. Ta vojaška sodišča so bila prva sodišča v novi Jugoslaviji, ki je

¹⁴ Uradni list FLRJ, št. 13/1951.

¹⁵ Uradni list SFRJ, št. 7/1965.

¹⁶ Uradni list DFJ, št. 65/1945.

¹⁷ Uradni list FLRJ, št. 58/1946.

¹⁸ Uradni list FLRJ, št. 52/1954.

¹⁹ Glej: Škoro Babič: Značaj partizanskih ratnih vojnih sudova za izgradnju nove jugoslavenske vlasti, str. 283–302.

počasi nastajala v vojnem času. Vojaško pravosodje, ki je nastajalo znotraj odporništv, ni imelo kontinuitete s pravosodjem Kraljevine Jugoslavije in je bilo obarvano z revolucionarnim značajem.²⁰

S tem, ko so partizanski odredi prerasli v vojaške enote, bataljone, brigade, divizije in ko se je oblikovala Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije (NOVJ), so se v njenem okviru organizirale vojaško-zaledne ustanove. V tem času se je pokazala potreba po ureditvi stalnih vojaških sodišč. Vojno stanje lahko privede tudi do razširitev pooblastil postopanja vojaških pravosodnih organov, o čemer priča tudi dejstvo, da je Vrhovni štab NOVJ in POJ januarja 1942²¹ izdal ukaz vsem odredom, naj se pri štabih oblikujejo vojaška sodišča, ki so sodila tako vojaškim kot civilnim osebam. Le dva meseca pozneje, marca 1942, je vrhovni štab sprejel Statut proletarskih brigad, s katerim je uredil sestavo vojaških sodišč (sodile so tri osebe: namestnik političnega komisarja, namestnik komandanta in en član partije iz vrst borcev). Že 29. decembra 1942 je vrhovni štab spremenil sestavo sodišč. Še naprej so sodile tri osebe, vendar so bili zdaj to politični komisar, ki je bil tudi predsednik sodišča, komandant in en borec, za katerega se ni zahtevalo, da je bil član partije. Vpeljana je bila tudi nova funkcija, in sicer preiskovalcev, ki so vodili preiskavo in so opravljali tudi del funkcije tožilca.

Ureditev stalnega sodnega postopanja v času vojne je bila na Slovenskem izvedena, ko je Glavni štab NOV in POS 15. septembra 1943 izdal Odlok o postavitvi stalnih vojaških sodišč; ta je dopolnil predhodno podlago za sodno postopanje, ki jo je predstavljal Odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOS) o zaščiti slovenskega naroda ter njegovega gibanja za osvoboditev in združitve z dne 16. septembra 1941.²² Sicer so slovenski partizanski pravniki kot temeljni akt za utemeljitev slovenskega partizanskega sodnega prava razumeli Temeljne točke OF, ki jih je Vrhovni plenum OF sprejel na sejah oktobra in decembra leta 1941. Temeljne točke naj bi bile pomembne zato, ker »dajejo splošno smer delovanju slovenskega sodstva od prvih začetkov osvobodilne borbe [...] in ker uveljavljajo načela ljudske demokracije in napovedujejo novo državno ureditev.«²³ Dr. Anton Kržišnik²⁴ pravi, da je bilo nujno, da je sodna oblast kot sestavni del nove ljudske oblasti nastajala med narodnoosvobodilnim bojem najprej v obliki kazenskega sodstva.²⁵ Tako se je oblikovanje pravnih norm začelo že prvo leto vojne s sprejetjem Odloka o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve, kjer so bila opredeljena kazniva dejanja zoper narod in zoper »narodnoosvobodilno« odporniško gibanje. V zgodovini pisju²⁶ se je uveljavilo prepričanje, da je bil julija 1941 sprejet *Partizanski zakon*²⁷ in da je veljal kot pravna podlaga za sodno postopanje od sprejetja dalje,

²⁰ O pravni kontinuiteti glej: Griesser Pečar: *Razdvojeni narod*, str. 410–414.

²¹ *Zbornik NOR-a*. Statut proletarskih narodnoosvobodilnih udarnih brigad, str. 134–135.

²² O pravnih predpisih odporništv glej: Škoro Babić: *Partizanska redna vojaška sodišča* avgusta in septembra 1943, str. 348–349.

²³ Pakiž: *Partizansko sodno pravo*, str. 2.

²⁴ Anton Kržišnik (8. 6. 1890, Podobeno–28. 12. 1973, Ljubljana), pred drugo svetovno vojno sodnik upravnega sodišča v Celju, predsednik izrednega vojaškega sodišča leta 1943 (Kočevski proces), član Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO), predsednik Višjega vojaškega sodišča narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (NOV in POS), član AVNOJ-a (Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije), v NKOJ (Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije) poverjenik za socialno politiko, po koncu vojne minister zvezne vlade za socialno politiko, minister v vladi LR Slovenije, predavatelj na Pravni fakulteti v Ljubljani in sodelavec Inštituta za javno upravo (op. avt.; glej tudi: *Pogovor z nekaterimi pravniki – partizani*, str. 421).

²⁵ *Pogovor z nekaterimi pravniki – partizani*, str. 422.

²⁶ O začetkih vojaškega sodstva odporniškega gibanja je več del, med drugim: Mikola: *Sodni procesi na Celjskem*; Mikola: *Partizanska vojaška sodišča*; Guštin: *Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja*; Griesser Pečar: *Razdvojeni narod*; Podbersič: *Partizansko sodstvo na Primorskem*, str. 9–28; Čoh Kladnik: *Kazensko sodstvo poleti 1945*, str. 73–92.

²⁷ SI AS 1851, p. e. 56.

temu pritrjuje objava v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Vendar je Makso Šnuderl,²⁸ poleg dr. Leonida Pitamica eden izmed najpomembnejših utemeljiteljev sodobne ustavnopravne znanosti na Slovenskem, leta 1966 zatrdil, da partizanskega zakona ni izdal noben organ partizanskega gibanja in da je ostalo le pri osnutku treh avtorjev, s katerim niso bili seznanjeni pripravljavci predpisov in ga ne moremo šteti med predpise.²⁹ V Arhivu Republike Slovenije je omenjeni dokument ohranjen le v osnutku.³⁰ Predstavljal naj bi pravilnik o organizaciji in načelih delovanja partizanskih enot, medtem ko naj bi bil partizanskim enotam dostavljen šele oktobra 1941, kot dopolnitev prej omenjenega odloka.

O razširitvi pristojnosti vojaških sodišč je Glavni štab NOV in POS pred Odlokom o postavitvi stalnih sodišč en mesec prej, natančneje 5. avgusta 1943, izdal Odlok o postavitvi brigadnih in odrednih vojaških sodišč,³¹ ki je pristojnost postopanja teh sodišč razširil na sojenje poleg vojaškim tudi civilnim osebam, torej enako, kot je bilo storjeno z ukazom Vrhovnega štaba NOV in POJ 1942. Pristojnosti sodišč so bistveno presegle samo vojaška kazniva dejanja in so obravnavala tudi običajna kazniva dejanja. Potrebo po ureditvi tega področja lepo zaobjame v predlogu podana izjava Zorana Poliča, avtorja prvega predloga organizacije in poslovanja odrednih in brigadnih sodišč, sicer člana Izvršnega odbora Osvobodilne fronte (IOOF) in pravnika, ki je pozneje postal tudi načelnik Sodnega oddelka pri Glavnem štabu NOV in POS. Menil je, da sodstvo s tem predpisom ne bo v celoti urejeno, vendar bodo podani pogoji za prenehanje samovolje posameznikov, kar bi morda lahko potrdilo trditev Šnuderla, da so se posamezniki sklicevali na partizanski zakon, ki morda resnično ni bil legitimno sprejet predpis.

Seveda se samodejno pojavlja vprašanje, ali so na Slovenskem upoštevali ukaz vrhovnega štaba, datiranega z 29. decembrom 1942. Odgovor je ne, kajti v tem času so bile kurirske povezave slabe in tega ukaza Glavni štab NOV in POS ni prejel. Tako je tudi razvoj slovenskega vojaškega sodstva potekal vzporedno z razvojem vojaškega sodstva na širšem jugoslovanskem ozemlju.

Samostojni razvoj slovenskega vojaškega sodstva je trajal do septembra 1944, ko je v veljavo stopila Uredba o vojaških sodiščih, ki jo je maja 1944 izdal Vrhovni štab NOV in POJ; z njeno uveljavitvijo je prenehala veljati Uredba o vojaških sodiščih, ki jo je sprejel Glavni štab NOV in POS (kratko: slovenska uredba). Uredba vrhovnega štaba je poenotila sodno postopanje vojaških sodišč na območju celotnega jugoslovanskega območja, torej tudi na Slovenskem. Od tega trenutka dalje je bil razvoj vojaškega pravosodja sinhron.

Značilnosti novega sodstva in vsebina pravnih pravil so bili usklajeni s političnim ciljem partizanskega odporniškega gibanja. Novo sodstvo je bilo na prvem mestu naperjeno proti nasprotnikom partizanskega odporništvu in kolaboracionistom. Po kapitulaciji Italije leta 1943 so se onstran odporniškega zakona znašli tudi vsi tisti civilisti, ki niso opravljali svoje dolžnosti, tj. dajali podatkov o premikih oboroženih formacij nasprotnikov (t. i. bele in plave garde ...). Tudi posredna podpora sovražniku se je dojemala kot izdajstvo, ki se je kaznovalo pred vojaškim sodiščem. Definiranje pojma vojnega zločinca in do-

²⁸ Med vojno je deloval v okviru Osvobodilne fronte in njenih vodilnih organov, bil je soorganizator Prvega zbora slovenskih pravnikov oktobra 1943, leta 1944 je sodeloval pri pisanju odlokov organov nove ljudske oblasti. Bil je član SNOO in član slovenske delegacije na II. zasedanju AVNOJ in ob koncu vojne predsednik komisije SNOS za ugotavljanje zločinov ter istovrstne zvezne komisije. Nosilec spomenice 1941, prejemnik nagrade AVNOJ, nagrade mesta Maribor, zlatega znaka OF, častnega doktorata Univerze v Ljubljani ter naziva zaslužnega profesorja. Redni član SAZU (Ribičič: *Makso Šnuderl*).

²⁹ Šnuderl: *Partizanski zakon*, str. 134.

³⁰ Dokument se hrani v arhivskem fondu SI AS 1851, p. e. 51.

³¹ Odlok je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu. Glej: SI AS 1887, š. 71.

govor o kaznovanju nista bila le stvar slovenskega in jugoslovanskega odporneškega gibanja, saj so zavezniki oktobra in novembra leta 1943 na konferencah v Moskvi in Teheranu sprejeli deklaracijo o vojnih zločinih. Posledično je predsedstvo SNOS-a na prvem zasedanju SNOS v Črnomlju 19. 2. 1944 ustanovilo Komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev z nalogo preiskovati vojne zločine in ugotavljati njihove storilce.³²

Na predlog sovjetske misije pri vrhovnem štabu je prišlo do reorganizacije obveščevalne službe – oblikovana je bila OZNA – odsek za zaščito naroda, ki je bila neposredno podrejena poverjeništvu za narodno obrambo Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ). Predstavljala je glavno orodje pri izvajanju politične represije v vseh razvojnih fazah revolucije, narodno-osvobodilnega boja in v povojnih procesih epuracije.³³ Nastanki njenih organizacijskih temeljev segajo sicer že v september 1941, ko je bila ustanovljena varnostno-obveščevalna služba (VOS) OF. V letih 1942 in 1943 je VOS postopoma razširila delovanje na celotno slovensko ozemlje, medtem ko je bil februarja 1944 v okviru SNOS kot enotna državna organizacija za notranjo varnost ustanovljen Odsek za notranje zadeve. Za boj proti političnim nasprotnikom sta bila pristojna zlasti sektor za boj proti peti koloni in sektor za narodno zaščito. Kot *varuh revolucije* je bila OZNA odgovorna za uveljavljanje in zaščito popolnega monopola komunistične oblasti, ideološke enotnosti in duhovne enoglasnosti.³⁴ In kot tak organ je bila dejavno vključena v preiskovalne in sodne postopke vojaških organov.

Leto 1945 je poleg konca druge svetovne vojne zaznamovala tudi sprememba v politični organiziranosti družbe, in sicer se je začelo obdobje revolucionarnega spreminjanja države in družbe. Vojaško kazensko sodstvo se je v letu 1945 precej spreminjalo. Spremenili sta se namreč pristojnost vojaških sodišč in vloga vojaškega kazenskega sodstva, saj leto 1945 predstavlja prelomno leto pri vzpostavitvi jugoslovanskega pravosodja in s tem tudi kazenskega sodstva. Vojaška sodišča so se iz rednih in izrednih kazenskih sodišč, kot so delovala v času vojne, spremenila v posebna sodišča, postala so telo, ki je pristojno za sojenje določenih kaznivih dejanj ter za urejanje drugih odnosov in razmerij znotraj povojne jugoslovanske armade.

Z bližanjem konca vojne so se poenotile notranje zadeve, organizirala se je narodna milica, s časom so se razmejile pristojnosti in naloge med organi za notranje zadeve ter sodišči. Prvi so skrbeli za javni red in mir, drugi so sodno kaznovali prestopnike. Vse kazenske pregone zoper vojsko je izvajala OZNA. S koncem vojne so nastali pogoji za uvedbo novega sistema, ki se je začel že v letu 1944.³⁵

3.2 Jugoslovansko sodstvo, Uredba o Vojaških sodiščih in leto 1945

Vojaško kazensko sodstvo moramo opazovati tudi v skladu z določenimi okoliščinami, saj so vojaška sodišča v takšni ali drugačni obliki delovala že

³² Ustanovljena na temelju moskovske deklaracije vlad ZDA, SZ in Velike Britanije (1. 11. 1943) o pregonu vojnih zločincev ter sklepa 2. zasedanja Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) v Jajcu (30. 11. 1943) o ustanovitvi državne komisije. Z delovanjem je začela novembra 1944, vzpostavljene so bile tudi pokrajinske in okrožne podružnice, ki so zbirale podatke in dokumente o vojnih zločincih ter vojnih zločinih na celotnem slovenskem etničnem ozemlju, prav tako so zbirale izjave prič in podatke o povzročeni škodi. Po vojni so najprej s prvimi ugotavljanji o vojnih žrtvah v Sloveniji začeli leta 1946 in ustvarili približno 25.000 dosjejev o storilcih vojnih zločinov. Komisija je bila ukinjena leta 1947. Povzeto po historiatu ustvarjalca fonda SI AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu SNOS.

³³ Pučnik (ur.): *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 13; Koncilija: *Politično sodstvo*, str. 122.

³⁴ Simoniti: *Permanentna revolucija, totalitarizem, strah*, str. 27. Koncilija: *Politično sodstvo*, str. 122.

³⁵ Povzeto po: Vodušek-Starič: *Prevzem oblasti*, str. 11–29.

od leta 1941, pozneje so posamezna sodišča predstavljala pravosodne oddelke glavnih štabov. Poleg izvajanja nalog pravosodne uprave so vojaška sodišča predstavljala pravne svetovalce štabov in prevzemala pravne naloge, ki so jih leto dni po koncu vojne prevzele pravne službe Jugoslovanske armade. Organizacijska mreža vojaških sodišč je vedno sledila organizaciji oboroženih enot, tako da se je spremembam v organizaciji oboroženih enot vedno prilagajala tudi organizacija pravosodnih organov.

Prvi štirje meseci in pol leta 1945 so zaznamovani s trajanjem vojne. V tem času so vojaška sodišča postopala v skladu z Uredbo o vojaških sodiščih vrhovnega štaba (z dne 24. maja 1944) – ta je na slovenskem ozemlju stopila v veljavo 1. septembra 1944. S to uredbo je bil prekinjen samostojen razvoj dotodanjega slovenskega vojaškega sodstva.

Za celotno ozemlje Jugoslavije so torej veljale iste določbe. Sodišča prve stopnje so bila po uredbi vojaška sodišča korpusov, ki so jih sestavljali sodni senati, od katerih je bil eden pri štabu korpusa, medtem ko so drugi bili pri vsaki diviziji. Sodili so vojakom, podoficirjem in nižjim oficirjem ter civilnim osebam, ki so bile v kakršnem koli službenem odnosu z vojsko ali so storile kaznivo dejanje proti pripadniku vojske ali vojaškim ustanovam in stvarjem. Sodila so o vseh dejanjih, ki so bila naperjena proti osvobodilnemu boju, njegovim pridobitvam in interesom; sodila so o kaznivih dejanjih vojaških oseb in vojnih ujetnikov (razen o dejanjih v pristojnosti višjega vojaškega sodišča).

V zaledju so nastala vojaška sodišča korpusnega vojnega območja, ki so se oblikovala pri korpusni vojni oblasti in so lahko po potrebi oblikovala svoje senate pri komandah področij z enakimi pristojnostmi kot vojaško sodišče korpusa. Vojaško sodišče divizije je bilo oblikovano kot samostojno vojaško sodišče na ravni korpusnega sodišča v primeru, da je bila divizija vezana na neko območje ali kadar je vzpostavljala vojno oblast tako, kakor je bilo to predvideno za korpus. Pristojnosti tega sodišča so bile enake korpusnim sodiščem.

Drugostopenjsko sodišče je predstavljalo Višje vojaško sodišče pri Vrhovnem štabu NOV in POJ; imelo je stalne senate pri glavnih štabih in je sodilo o pomembnejših dejanjih vojnih zločincev ter o kaznivih dejanjih višjih oficirjev in generalov NOV. Po odločbi Vrhovnega štaba je lahko sodilo tudi v zadevah, za katere so bila sicer pristojna sodišča korpusov in korpusnih vojnih oblasti. Višje vojaško sodišče je moralo odločati na drugi stopnji v primerih, ko je korpusno sodišče izreklo smrtno kazen.³⁶

Uredba je opredeljevala storilce kaznivih dejanj in predvidevala naslednje kazni: »...a./ strogi ukor, b./ imovinska kazen / denarno, v naravi, v delu/, c./ izgon iz prebivališča, d./ odvzem čina *odn. poklica /zvanja/*, e./ *odstranitev s položaja*, f./ *prisilno delo od treh mesecev do dveh let*, g. /*težko prisilno delo od treh mesecev do dveh let in tudi več* in h./ *smrtno kazen*.

Poleg teh kazni more sodišče izreči izgubo vojaške časti in izgubo državljanске časti – za določen čas ali za vedno ter konfiskacijo imovine.«³⁷

Ker se je uredba vrhovnega štaba začela enotno uporabljati na področju celotnega jugoslovanskega ozemlja, se je z njenim sprejetjem začelo enovito jugoslovansko vojaško sodstvo.

3.2.1 Organizacijska mreža vojaških sodišč na Slovenskem ob koncu vojne

Slovenija je bila ob koncu vojne razdeljena na Ljubljansko, Mariborsko in Tržaško vojno območje. Na slovenskem ozemlju so bile ob koncu vojne razporejene v glavnem enote IV. armade, III. armade in I. tankovske armade.

³⁶ SI AS 1851, p. e. 1166, Uredba o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944.

³⁷ 16. člen Uredbe o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944.

Potem, ko so se enote III. armade začele umikati iz Štajerske, je v Sloveniji ostala le še IV. armada, ki je organizirala vojno območje, ločeno od operativnega dela IV. armade. Konec junija 1945 je bil postavljen tožilec za I. tankovsko armado, ki je že proti koncu julija začela zapuščati slovensko ozemlje.

Na področju, ki ga je pokrivala IV. armada, so bile I. proletarska divizija, II. artilerijska brigada, VII. divizija, XV divizija (slovenska), XVII. divizija, XX. divizija, XXIII. divizija, XXVI. divizija, XXXI. divizija (slovenska) in XLIII. divizija. Julija so združili vojaško sodišče IV. armade in vojaško sodišče vojnega območja IV. armade v eno sodišče z več senati, ki je delovalo do vzpostavitve rednih civilnih sodišč oziroma do zaključka množičnega sojenja vojnim zločincem in narodnim sovražnikom. Na območju Ljubljanskega vojnega območja sta delovali Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja in Vojaško sodišče mesta Ljubljana, ki so ju združili v eno sodišče s štirimi senati (eden je bil v Novem mestu). Na Mariborskem vojnem območju so delovala Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja, Vojaško sodišče mesta Maribor in Vojaško sodišče mesta Celje. Na območju Tržaškega vojnega območja so delovala Vojaško sodišče Tržaškega vojnega področja, Vojaško sodišče mesta Trst in Vojaško sodišče mesta Gorica.

Z Odlokom o ustanovitvi Vrhovnega sodišča Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ) (dne 8. februarja 1945) je bilo odločeno, da med drugim v sporih glede pristojnosti med vojaškimi in državljanskimi sodišči odloča Vrhovno sodišče DFJ.³⁸

3. 3 Vojaško kazensko sodstvo po koncu vojne

Tudi po koncu vojne so vojaška sodišča postopala v skladu z Uredbo o vojaških sodiščih iz leta 1944. Uredba iz leta 1944 je prenehala veljati z Zakonom o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski armadi,³⁹ medtem ko je glede sodstva nad civilnim prebivalstvom prenehala veljati z vzpostavitvijo rednih civilnih sodišč jeseni 1945.

Z Uredbo o začasni delni ustavitvi poslovanja sodišč na Slovenskem z dne 15. maja 1945, ki jo je izdala Narodna vlada Slovenije (predsednik Boris Kidrič in minister za pravosodje dr. Jože Pokorn)⁴⁰ so se ustavila poslovanja vseh sodišč, ki niso bila ustanovljena na osnovi odloka Predsedstva SNOS-a o začasni ureditvi narodnih sodišč in o narodnih postopkih z dne 3. septembra 1944. Uredba je določala, da kazensko sodstvo do nadaljnjega izvajajo samo vojaška sodišča.

Do 10. julija 1945 so vojaška sodišča izrekala kazni v skladu z Uredbo o vojaških sodiščih in potem v skladu z Zakonom o vrstah kazni,⁴¹ s katerim so bile določene kazni, ki so jih izrekala tako vojaška kot narodna sodišča.

Kazni, ki so jih po tem zakonu izrekala civilna in vojaška sodišča, so bile: denarna kazen, prisilno delo brez odvzema prostosti, izgon iz kraja prebivališča, izguba političnih in posameznih državljanskih pravic, izguba pravice do javne službe, prepoved opravljanja določenega poklica ali obrti, izguba ali znižanje čina ali *zvanja* (naziva), odvzem prostosti, zaplemba premoženja, odvzem prostosti s prisilnim delom, izguba državljanstva in smrtna kazen. Vsaka izmed teh kazni se je smela izreči kot glavna kazen. Kot stranske kazni so se smele izreči

³⁸ *Uradni list SNOS in Narodne vlade Slovenije* z dne 2. junija 1945, str. 16.

³⁹ *Uradni list DFJ*, št. 65/1945, str. 637-639.

⁴⁰ *Uradni list SNOS in Narodne vlade Slovenije* z dne 2. junija 1945, str. 24.

⁴¹ Na predlog ministra za pravosodje Demokratične federativne Jugoslavije in na temelju člena 4. odloka o vrhovnem zakonodajnem in izvršilnem narodnem predstavniškem zboru Jugoslavije kot začasnem organu vrhovne narodne oblasti v Jugoslaviji je predsedništvo Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije izdalo Zakon o vrstah kazni (*Uradni list DFJ*, št. 48/1945, z dne 10. julija 1945, str. 496).

kazni odvzema političnih in posameznih državljanskih pravic, izgube državljanstva, izgube pravic do javne službe, prepovedi opravljanja določenega poklica ali obrti, zaplembe imovine (premoženja) in denarne kazni (vse kazni so se torej lahko izrekale kot posamezne kazni, kot stranske so se lahko izrekale vse, razen izgube čina ali naziva, odvzema prostosti s prisilnim delom in smrtne kazni). Kot stranske kazni so se lahko izrekle posamezno ali po več teh kazni skupaj. Smrtna kazen se je v skladu s tem zakonom izvrševala z ustrelitvijo ali obešanjem.

Denarna kazen ni smela biti nižja od 50 dinarjev. Če denarne kazni ni bilo mogoče izterjati, se je ta lahko spremenila v kazen prisilnega dela brez odvzema prostosti, pri čemer se je štelo, da je en dan prisilnega dela enakovreden vrednosti 50 dinarjev. Kazen prisilnega dela brez odvzema prostosti ni smela biti krajša od enega dneva in ne daljša od dveh let.

Vojaška sodišča so obravnavala tudi primere, ko je disciplinski prekršek pripadnikov narodne milice imel znake kaznivega dejanja, za katerega je bilo pristojno vojaško sodišče. V teh primerih je moral organ, ki je bil pristojen za obravnavo disciplinskega prekrška, po službeni dolžnosti vojaškemu sodišču poslati prijavo (v današnji terminologiji bi bil to obdolžilni predlog). V tej prijavi je bilo treba navesti poleg osebnih storilčevih podatkov tudi popis dejanja in bistvenih okoliščin, ki govorijo o storilčevi krivdi.⁴²

Vojaška sodišča, torej sodišča, pristojna za sojenje kaznivih dejanj vojaških oseb pehotnih divizij oziroma oseb iz komand in ustanov, ki so po položaju enake ali višje od pehotne divizije oziroma iz drugih samostojnih komand in ustanov, so bila pristojna tudi za sprejem in postopanje s pritožbami glede vpisa v vojaške volilne imenike.⁴³

Z Zakonom o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe z dne 9. junija 1945 so morala vojaška sodišča v skladu z 28. členom predati pristojnemu narodnemu sodišču prepis vseh razzsodb, da bi slednje zaplembo lahko do konca opravilo in izdalo odločbo o zaplembi, če je razzsodba ni izrekla.⁴⁴

Z Ukazom o splošni amnestiji in pomilostitvi⁴⁵ je bila amnestija podeljena: vsem tistim, ki so sodelovali v četniških in nedičevskih enotah, v enotah hrvaškega in slovenskega domobranstva, v muslimanski milici, v arnavtskih oboroženih formacijah in v vseh drugih oboroženih formacijah v službi okupatorjev ali so jim pomagali, kakor tudi vsem tistim, ki so pripadali ustreznim političnim organizacijam ali njihovem administrativnemu oziroma sodnemu aparatu;

1. vsem tistim, ki so dezertirali iz Jugoslovanske vojske ali se niso odzvali mobilizaciji, vendar do dneva objave tega ukaza niso prestopili na sovražnikovo stran;
2. vsem tistim, ki so sodelovali z okupatorjem na kulturnem in umetniškem prizorišču, če to sodelovanje ni prekoračilo okvira njihove redne poklicne dejavnosti;
3. vsem tistim, ki so oklevetali ali razžalili Jugoslovansko vojsko, njene predstavnike, narodna oblastništva in organe.

Poleg tega tudi:

1. vsem vojaškim osebam, ki so do dneva objave tega ukaza bile obsojene s pravnomočnimi sodbami vojaških sodišč, a jim je bila kazen izrečena pogojno ali je bila njena izvršitev odložena do konca vojne;
2. vsem takim civilistom, ki so do dneva objave tega ukaza bili obsojeni s

⁴² Uradni list DFJ, št. 59/1945, str. 170.

⁴³ Uradni list DFJ, št. 59/1945, z dne 11. avgusta 1945, Zakon o volilnih imenikih, 22. člen.

⁴⁴ Uradni list DFJ, št. 40/1945, str. 135.

⁴⁵ Uradni list DFJ, št. 56/1945, str. 562.

pravnomočnimi sodbami vojaških sodišč, vendar jim je bila izvršitev kazni odložena do konca vojne, če so bili mobilizirani in so sodelovali v osvobodilni vojni v sestavu vojaških enot Jugoslovanske vojske.

Z Ukazom o splošni amnestiji so se posameznim obsojencem zmanjšale kazni. Odločbe po tem ukazu so morala izrekati tista sodišča, pri katerih se je vodil postopek na prvi stopnji. Ukaz je stopil v veljavo 3. avgusta 1945. Vsekakor je precej vplival na postopanje sodišč, glede na to, da je pri evidentiranju ohranjenega gradiva vojaških sodišč razvidno, da je bil velik odstotek oseb, ki so bili v tem obdobju obravnavani pred sodišči, amnestiran.⁴⁶

Na temelju 2. člena odloka z dne 30. novembra 1943 o vrhovnem zakonodajnem in izvršilnem narodnem predstavniškem zboru Jugoslavije kot začasnem organu vrhovne oblasti v Jugoslaviji ter na temelju resolucije z dne 10. avgusta 1945 o spremembi naziva AVNOJ v Začasno narodno skupščino Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ) in na predlog ministra za narodno obrambo je izdala Začasna narodna skupščina DFJ zakon o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski vojski.⁴⁷

S tem zakonom je bilo dejansko uzakonjeno dotedanje stanje organizacije vojaških sodišč, ki so bili utemeljeni z Uredbo o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944. Z zakonom je bilo v Jugoslovanski vojski in Jugoslovanski mornarici predpisano tristopenjsko vojaško pravosodje. Na prvi stopnji so bila predpisana divizijska vojaška sodišča, vojaška sodišča pomorskega ladjevja in vojaška sodišča vojaških področij ter vojaško sodišče za mesto Beograd, armadna vojaška sodišča, vojaška sodišča mornarice, vojaška sodišča samostojnih vojaških korov (vojaških enot nestalne sestave).

Od 1. septembra 1945, ko je bil v *Uradnem listu SNOS in Narodne vlade Slovenije* objavljen Zakon o kaznivih dejanjih zoper narod in državo, so vojaška sodišča do konca leta 1945 izrekala kazni na temelju tega zakona.

V *Uradnem listu SNOS in Narodne vlade Slovenije* je bila 15. septembra 1945 objavljena Uredba o povzemu sodnega poslovanja v Sloveniji. V skladu s 4. členom te uredbe so se kazenske zadeve v smislu 3. člena⁴⁸ te uredbe, ki so v smislu 3. člena uredbe o začasni delni ustavitvi poslovanja sodišč v Sloveniji z dne 15. maja 1945, v postopku pri vojaških sodiščih in v katerih do uveljavljanja te uredbe še ni bila izrečena rabsodba, odstopile v postopanje pristojnim narodnim sodiščem. Druge tekoče kazenske zadeve so se nadaljevale oziroma se je o njih ponovno odločalo na predlog pristojnega tožilca, ki ga je sodišče pozvalo, naj se izjavi o zadevi.

3. 4 Vojaško tožilstvo

Zgodovinopisje si je enotno v tem, da je obdobje druge svetovne vojne na Slovenskem in v Jugoslaviji zaznamovano s spremembo družbene ureditve in »nastajanjem nove države«. Slednje je postalo posebej izrazito leta 1944, saj so

⁴⁶ Opomba avtorja na temelju pregledanega gradiva vojaških sodišč za leto 1945.

⁴⁷ *Uradni list DFJ*, št. 65/1945, z dne 31. avgusta 1945, Posebna priloga k št. 36/1945 Uradnega lista Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta iz Narodne vlade Slovenije z dne 19. septembra 1945.

⁴⁸ »Narodno sodišče odstopi tekoče civilne stvari, za katere ni pristojno, pristojnemu sodišču prve stopnje. Če se je sedež sodišča menjal ali če se območja narodnih sodišč in bivših sodišč ne ujemajo, se odstopijo nerešene civilne stvari narodnemu sodišču, v čigar območju leži kraj, ki je določen za določitev pristojnosti (toženčevo bivališče, lega stvari itd.), v dvomu pa tistemu narodnemu sodišču, v čigar območju je sedež bivšega sodišča.« (3. člen Uredbe o povzemu sodnega poslovanja v Sloveniji, *Uradni list SNOS in Narodne vlade Slovenije*, št. 31/1945, 15. septembra 1945).

bili takrat ustanovljeni temeljni oblastni organi, med njimi najvišji organ – Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS) kot zakonodajni in izvršilni organ. Na svojem zasedanju 19. in 20. februarja 1944 v Črnomlju je sprejel sklep o ustanovitvi javnega tožilstva,⁴⁹ medtem ko je Predsedstvo SNOS 12. marca izdalo Odlok o postavitvi in pristojnosti Glavnega javnega tožilca pri Predsedstvu SNOS,⁵⁰ s katerim sta bili določeni organizacija in pristojnost javnega tožilstva na območju Slovenije »*Glavnemu javnemu tožilcu pri Predsedstvu SNOS pripada najvišje nadzorstvo nad izpolnjevanjem zakonov odnosno odlokov z zakonsko močjo s strani vseh organov izvršnih oblasti, ki jih postavljajo SNOS, njegovo Predsedstvo, Okrožne in Okrajne narodno osvobodilne skupščine odnosno njihovi izvršni odbori, dalje s strani vseh tem organom podrejenih ustanov, dalje posameznih uradnih oseb in končno slehernega prebivalca na ozemlju Slovenije.*« Na temelju tega odloka je Glavni javni tožilec postavljaval vse nižje tožilce, okrožne in javne tožilce pri vojaških in drugih sodiščih ter druge organe, ki so bili pri opravljanju svojih nalog podrejeni izključno njemu (3. in 5. člen), medtem ko je bilo imenovanje tožilcev bilo v pristojnosti Predsedstva SNOS.⁵¹ Takšna ureditev tožilstva naj bi veljala do sprejema ustreznega odloka AVNOJ oziroma njegovega predsedstva.⁵²

Glavni javni tožilec je z okrožnico z dne 14. avgusta 1944 ukinil funkcijo javnega tožilca pri vojaških sodiščih, ker Uredba Vrhovnega štaba NOV in POJ o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944 ni vključila funkcije javnega tožilca pri vojaškem sodstvu, medtem ko je v Sloveniji slednja stopila v veljavo 1. septembra. Javni tožilci so delovali pri ljudskih sodiščih, dolžnost, ki jim je ostala v zvezi z vojaškim sodstvom, je bila vložitev ovadbe preiskovalcem pri vojaških sodiščih, kadar so izvedeli za kazniva dejanja, ki so spadala v pristojnost vojaških sodišč.

Glede na širši jugoslovanski prostor, kjer je vojaško sodstvo pred letom 1944 temeljilo na drugih predpisih, je bil z Uredbo o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944 narejen precejšen korak k osamosvojitvi funkcije obtožbe. Vojaški preiskovalci so v skladu z uredbo oblikovali obtožnico in jo zastopali pred vojaškim sodiščem. Na začetku februarja 1945 je bila objavljena Odločitev Predsedstva AVNOJ-a o ustanovitvi in pooblastilih javnega tožilca DFJ, medtem ko je bil le nekaj dni pozneje v Naredbi vrhovnega komandanta⁵³ preiskovalec že opredeljen kot tožilec. Tako mu je bila zaupana funkcija obtožbe, seveda le do sprejema predpisa o tožilski organizaciji v armadi. Preiskovalci so bili še nadalje postavljeni ob senatu vojaških sodišč.⁵⁴ V praksi se je funkcija preiskovalca pri večjih sodiščih postopoma spreminjala v funkcijo vojaškega tožilca, predvsem v soodvisnosti od kadrovske in drugih zmožnosti.

⁴⁹ Stante: Beseda k zakonu o javnem tožilstvu, str. 173.

⁵⁰ Uradni list SNOS, z dne 25. marca 1944, št. I., 2. člen.

⁵¹ Na temelju tega odloka je Predsedstvo SNOS imenovalo za Glavnega javnega tožilca dr. Vita Kraigherja, ki je 10. aprila 1944 izdal Odredbo o postavitvi javnega tožilca pri področnem vojaškem sodišču v Novem mestu ter za okrožji Novo mesto in Stična – Grosuplje (imenovan je bil Nino Zupan), Odredbo o postavitvi javnega tožilca pri Višjem vojaškem sodišču NOV in PO Slovenije (imenovan je bil Marjan Vivoda), Odredbo o postavitvi javnega tožilca pri področnem vojaškem sodišču v Črnomlju in za okrožje Bela krajina (imenovan je bil Stanko Peterin) ter 21. aprila Odredbo o postavitvi javnih tožilcev pri vojaških sodiščih NOV in PO Slovenije, s katero je bil imenovan Marjan Vivod za javnega tožilca pri Višjem vojaškem sodišču VII. Korpusa NOV in POJ, dr. Božo Kobe za javnega tožilca pri Višjem vojaškem sodišču IX. Korpusa NOV in POJ, dr. Jože Žabkar za javnega tožilca pri vojaških sodiščih XV. Divizije NOV in POJ, Lojze Kramar za javnega tožilca pri vojaških sodiščih XVIII. Divizije NOV in POJ; dr. Marjan Šobra za javnega tožilca pri vojaških sodiščih XXX. Divizije NOV in POJ; Alfonz Dolhar za javnega tožilca pri vojaških sodiščih XXXI. Divizije NOV in POJ. (Uradni list SNOS, št. 2/1944, z dne 21. maja 1944).

⁵² Javnega tožilca kot ustvarjalca arhivskega gradiva je preučila in analizirala dr. Jelka Melik. Glej: Melik: Javni tožilec, ustvarjalec arhivskega gradiva, 1944–1977, str. 60–63.

⁵³ Naredba vrhovnega komandanta z dne 11. februarja 1945.

⁵⁴ Sodni senat se ne sestoji vedno iz istih članov in je za vsako zadevo, ki se obravnava pred sodiščem, posebej oblikovan (op. avt.).

Po sprejetju odločitve o ustanovitvi javnega tožilca DFJ je bil na vrhu celotne javnotožilske organizacije javni tožilec DFJ. Podrejeni so mu bili javni tožilci republik, pokrajin, okrožij in srezov ter javni tožilci v vojski (vojaških enot). Javni tožilec DFJ je sam urejal javnotožilsko organizacijo ter je v navodilih za organizacijo in delo javnih tožilcev predpisal,⁵⁵ da pri Javnem tožilcu DFJ obstajajo oddelki, med njimi tudi Vojaški oddelek, na čelu katerega je bil starejši pomočnik javnega tožilca DFJ »iz vojaških vrst«. Pristojnost in delo Vojaškega oddelka je Javni tožilec DFJ predpisal s posebnimi navodili za organizacijo in delo javnih tožilcev v vojski, ki jih je izdal 12. maja 1945.⁵⁶

4 OCENA OHRANITVE ARHIVSKEGA GRADIVA JUGOSLOVANSKIH VOJAŠKIH PRAVOSODNIH ORGANOV

Z naredbo vrhovnega poveljnika NOV in POJ o organizaciji kulturno-izobraževalnega dela z dne 13. decembra 1944 je bil ustanovljen zgodovinski inštitut za preučevanje NOB (»Istorijski inštitut za proučevanje NOB-a«). Z naredbo vrhovnega komandanta Jugoslovanske armade z dne 1. marca 1945 je bil zgodovinski inštitut preoblikovan u oddelek za zgodovino in vojne eksperimente (»Odeljenje za istoriju i ratne eksperimente«). Pri inštitutu je bil tudi arhivski oddelek, ki je imel nalogo zbrati vse arhivske zbirke enot NOVJ, torej iz časa vojne, da bi se ugotovilo, kaj je okupator vzel iz vojaških arhivov, in sprejelo ukrepe za vračilo tega gradiva.⁵⁷ Sredi leta 1946 se je oddelek za zgodovino preimenoval v zgodovinski inštitut JA (»Istorijski inštitut JA«) in od aprila 1947

⁵⁵ Navodila so bila izdana 25. aprila 1945 z naslovom »Uputstva za organizaciju i rad javnih tužilaca«. Glej: Gojković: *Istorija*, str. 172.

⁵⁶ »Uputstva za organizaciju i rad javnih tužilaca u vojsci; u sporazumu sa Ministarstvom odbrane«. Po Gojkoviću sta bili obe navodili shranjeni v gradivu, ki se je hranilo v »dokumentaciji« Vojaškega tožilstva JLA, in sicer v zadevi »Istorija vojnog tužilaštva« za leto 1945 – priloga. (Gojković: *Istorija*, str. 172).

⁵⁷ V Sloveniji je bil pri Predsedstvu slovenskega narodno-osvobodilnega sveta (SNOS) ustanovljen Znanstveni inštitut, in sicer skoraj leto prej kot zgoraj omenjeni zgodovinski inštitut. Odlok Izvršnega odbora Osvobodilne fronte o ustanovitvi z dne 12. januarja 1944 je Znanstvenemu inštitutu nalagal, »... da pripravlja znanstveni material in znanstvene izsledke, ki jih potrebuje naša narodnoosvobodilna borba v sedanosti ter pri obnovitvenem delu po osvoboditvi, kakor tudi, da po znanstveni poti posreduje izkušnje narodnoosvobodilne borbe znanosti sami«. (Več o tem glej: Ferenc: Arhiv Inštituta, str. 329–349.) Gradivo se je načrtno začelo zbirati že leta 1943, saj je vodstvo odporniškega gibanja poskrbelo za arhivsko gradivo po kapitulaciji Italije, ki so ga našli na posameznih krajih. Tako se je medvojno gradivo zbiralo, popisovalo in po potrebi skrivalo na varnih mestih. Na predlog znanstvenega inštituta je Predsedstvo SNOS januarja 1945 izdalo tudi »odlok o zaščiti, knjižnic, arhivov, umetniških in zgodovinskih spomenikov, znanstvenih in umetniških zbirk in prirodnih znamenitostih« (SI AS 1887, *Slovenski poročevalec*, 27. 1. 1945). Po vojni je inštitut prevzel skrb za hrambo zbranega gradiva, medtem ko se je leta 1948 razdelil na Inštitut za narodnostna vprašanja in Muzej narodne osvoboditve Ljudske republike Slovenije. Slednji je postal pristojen za hrambo arhivskega gradiva. Ko je bil leta 1959 ustanovljen Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (IZDG) (današnji Inštitut za novejšo zgodovino – INZ), je arhivski oddelek tega inštituta prevzel hrambo arhivskega gradiva Muzeja narodne osvoboditve. Leta 1992 je arhiv prejšnjega IZDG oziroma Inštituta za novejšo zgodovino, kakor se je preimenoval, kot specialni arhiv postal del Arhiva Republike Slovenije. Omenjena zbirka je dobila status »specialnega arhiva« takoj po vojni, in kljub temu, da je hrambo vojaškega gradiva iz obdobja druge svetovne vojne s področja celotne takratne Jugoslavije prevzel Vojnozgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade (JLA) v Beogradu, je ta zbirka gradiva ostala v Sloveniji, čeprav se je sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja pri pripravah zakona o arhivskem gradivu Socialistične Federativne Republike Jugoslavije pojavila zahteva, da je treba gradivo slovenske partizanske vojske izročiti Vojnozgodovinskemu inštitutu v Beogradu. Povzeto po: Škoro Babić: Nekateri pristopi pri izvajanju določb ZVDAGA-A pri uporabi arhivskega gradiva druge svetovne vojne, str. 237–248. Glej tudi: Smole: *Zgodovina arhivistike in arhivske službe*; Gombač: Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, str. 163–184.

v vojaško-založniški inštitut (»Vojni naučno-izdavački inštitut«), spomladi leta 1949 se je preimenoval v vojaško-zgodovinski inštitut (»Vojnoistorijski inštitut«), pri čemer je bil oblikovan arhivski oddelek s tremi odseki. Pozneje se je arhivski oddelek preimenoval v arhiv vojaško-zgodovinskega inštituta (»Arhiv Vojnoistorijskega inštituta«), ki se je leta 1971 združil s Centralnim arhivom JLA, kar je privedlo do preimenovanja v vojaški arhiv vojaško-zgodovinskega inštituta (»Vojni arhiv Vojnoistorijskega inštituta«). Leta 2006 se je preimenoval v vojaški arhiv »Vojni arhiv« in prešel pod obramboslovno univerzo Ministrstva za obrambo Republike Srbije »Univerzitet odbrane Ministarstva odbrane Republike Srbije«.⁵⁸

V letih od 1941 do 1943 so torej na področju Slovenije obstajala in sodila začasna sodišča, ki so bila ustanovljena za posamezne primere pri štabih partizanskih enot. Avgusta 1943 so bila ustanovljena stalna vojaška sodišča pri brigadah in odredih, istega leta je bil ustanovljen sodni oddelek pri Glavnem štabu NOV in POS, ki je skrbel za delovanje teh sodišč. Sodišča so bila dolžna sodnemu oddelku pošiljati mesečna poročila o svojem delu. Jeseni 1943 so bila ustanovljena tudi področna vojaška sodišča pri komandah vojnih področij, po potrebi so se lahko ustanovila tudi izredna pomožna brigadna sodišča in izredna bataljonska sodišča. Vsa ta sodišča so sodila na prvi stopnji, saj je bilo septembra 1943 ustanovljeno Višje vojaško sodišče kot sodišče druge stopnje, ki je bilo od leta 1944 podrejeno Vrhovnemu štabu NOV in POJ. Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Jugoslavije so se leta 1945 preimenovali v Jugoslovansko armado, ki je pozneje prevzela ime Jugoslovanska ljudska armada (JLA). Ob skrbnem pregledu ohranjenega gradiva ugotovimo, da je arhivsko gradivo vojaških sodišč v slovenskih arhivih iz obdobja tik po drugi svetovni vojni, predvsem zaradi okoliščin delovanja vojaških sodišč pri posameznih vojaških enotah, ohranjeno le v sklopu gradiva posamezne vojaške enote, pri kateri je delovalo. To je tudi posledica zbiranja in urejanja gradiva še v vojnem času, ko je imel odločilno vlogo Znanstveni inštitut, ustanovljen pri Predsedstvu SNOS leta 1944. Vodstvo inštituta je na številnih sestankih s predstavniki drugih odsekov razpravljalo o zbiranju in zavarovanju gradiva. Vendar so v slovenskih arhivih, predvsem v Arhivu Republike Slovenije, ohranjeni le fragmenti gradiva vojaških sodišč in še to le iz obdobja vojne. Na temelju do danes opravljenega evidentiranja, in sicer po načelu vzorčnega preverjanja vsebine gradiva, lahko na žalost ugotovimo, da sta ohranjena majhno število vpisnikov in majhen delež gradiva vojaških sodišč. Ohranjeni so le posamezni sodni spisi ali celo samo sodbe.⁵⁹

4.1 Ocena stanja ohranjenega gradiva v vojaškem arhivu v Beogradu »Vojni arhiv«

Na tem mestu torej govorimo o gradivu Jugoslovanske ljudske armade (JLA). JLA je bila organizirana v več armad, ki se po teritorialni pristojnosti niso povsem ujemala z mejami posameznih jugoslovanskih republik. Tudi po vojni so vojaška sodišča delovala v sklopu organizacije armade in ne kot samostojen organ, na katerega reorganizacija armade ne bi vplivala.

Zato je gradivo vojaških sodišč in drugih vojaških pravosodnih organov s področja Slovenije ohranjeno v sklopu gradiva Jugoslovanske ljudske armade. Vojaški arhiv oziroma »Vojni arhiv Srbije« hrani zajetno zbirko arhivskega

⁵⁸ Povzeto po uradni spletni strani vojaškega arhiva »Vojni arhiv«: http://www.vojniarhiv.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=82&active=tekst (dostop: 1. 6. 2021).

⁵⁹ Gre za zaključke avtorice na temelju pregleda stanja ohranitve gradiva vojaških sodišč v Arhivu Republike Slovenije, ki ga je opravila v sklopu priprav za evidentiranje ekspertne skupine v vojaškem arhivu v Beogradu (op. avt.).

gradiva vojaških sodišč. Gre za posebno zbirko gradiva, ki se je prvotno hranila v Centralnem arhivu vojaških sodišč Jugoslovanske ljudske armade v Sarajevu, ki je bila tik pred vojno v Bosni in Hercegovini v devetdesetih letih prejšnjega stoletja preseljena v vojaški arhiv Republike Srbije (»Vojni arhiv«) v Beograd.⁶⁰

Ekspertna skupina iz Arhiva Republike Slovenije je uspešno začela z evidentiranjem arhivskega gradiva vojaških sodišč v Vojnem arhivu v Beogradu.⁶¹

4.2 Predpostavka stanja ohranjenega gradiva

Za celovito oceno ohranjenega gradiva je treba ugotoviti način poslovanja z dokumentarnim gradivom in sploh poslovanja posameznih organov.

Ravnanje z gradivom do leta 1991 so urejali Zakon o arhivskem gradivu Federacije,⁶² Pravilnik o zaščiti in uporabi arhivskega gradiva in arhivskega materiala ter o organizaciji in nalogah arhiva v oboroženih enotah,⁶³ Navodilo o zbiranju, hrambi in uporabi arhivskega gradiva in arhivskega materiala v oboroženih enotah⁶⁴ ter Rokovnik za hrambo arhivskega materiala in arhivskega gradiva v Oboroženih silah SFRJ. Pri delu z gradivom so bile upoštevane tudi določbe drugih predpisov, in sicer Pravilo uradne korespondence v JLA,⁶⁵ Navodilo o rokkih hrambe arhivskega materiala v JLA,⁶⁶ Zakon o vojaških sodiščih,⁶⁷ Zakon o vojaškem tožilstvu⁶⁸ in Zakon o oboroženih enotah.⁶⁹ Spise so odlagali kronološko po tekoči številki evidence prejete pošte in so bili razvrščeni po tematiki ali vrsti zadev znotraj posamezne organizacijske enote, torej v skladu z vsebinsko klasifikacijo. Pri evidentiranju gradiva vojaških pravosodnih organov v vojaškem arhivu je ključno oviro predstavljala nedostopnost do arhivskih pripomočkov.

Po dosedanjem evidentiranju v vojaškem arhivu v Beogradu se po do zdajšnji oceni hrani 130 tipskih arhivskih škatel (debelina škatle cca 10 cm), ki se nanašajo na delo vojaških sodišč na področju Slovenije v obdobju od leta 1943 do leta 1991⁷⁰ (če bi gradivo izmerili na način, ki ga uporabljamo v slovenski arhivski praksi, bi to znašalo 14,4 tekoča metra gradiva. S tem, da več kot štiri petine tega gradiva predstavlja gradivo do leta 1952)⁷¹. Krsmano-

⁶⁰ Arhivsko gradivo vojaških sodišč, ki je ohranjeno v vojaškem arhivu v Beogradu »Vojni arhiv« in ki je bilo evidentirano, vsebuje popis spisa, ki ga je pripravil pristojni arhivist (večinoma major oziroma stotnik po činu), prav tako je vsak spis zvezan in ožigosan s pečatom Centralnega arhiva vojaških sodišč Jugoslovanske ljudske armade v Sarajevu. Po podatkih, ki so jih člani ekspertne skupine za evidentiranje pridobili od pristojnih v vojaškem arhivu, naj bi bilo to gradivo prepeljano tik pred izbruhom vojne na ozemlju Bosne in Hercegovine oziroma kakšno leto prej, v okviru reorganizacije JLA (op. avt.).

⁶¹ Evidentiranje v arhivih, kjer se hrani zvezno gradivo SFRJ, se je začelo po podpisu sporazuma o vprašanjih nasledstva nekdanje SFRJ – priloge D. Več o sporazumu in uresničevanju slednjega glej: Matić: Pogled na uresničevanje sporazuma o vprašanjih nasledstva nekdanje SFRJ – priloge D, str. 397–410.

⁶² *Uradni list SFRJ*, št. 11/1986.

⁶³ Pravilnik o zaščiti i korišćenju arhivske građe i arhivskog materijala i o organizaciji i zadacima arhiva u oružanim snagama. V: *Službeni vojni list (SVL)*, št. 20/1976.

⁶⁴ *Uputstvo o prikupljanju, smještaju i korištenju arhivske građe i arhivskog materijala u oružanim snagama (Službeni vojni list 20/1976.) te Rokovnik za čuvanje arhivskog materijala i arhivske građe u Oružanim snagama SFRJ*, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Beograd, 1977.

⁶⁵ Pravilo službene prepiske u JNA. V: *Službeni vojni list (SVL)*, 1965.

⁶⁶ Uputstvo o rokovima čuvanja arhivskog materijala u JNA – posebno izdanje SVL 1965. V: *Službeni vojni list (SVL)*, št. 1/1976.

⁶⁷ Zakon o vojnim sudovima. V: *Službeni vojni list (SVL)*, št. 6/1977.

⁶⁸ Zakon o vojnom tužilaštvu. V: *Službeni vojni list (SVL)*, št. 6/1977.

⁶⁹ Zakon o službi u oružanim snagama. V: *Službeni vojni list (SVL)*, št. 8/1985.

⁷⁰ Delni popis evidentiranega gradiva vojaških sodišč za obdobje od leta 1945 do 1952 je objavljen: Škoro Babić, Aida: Beograd (Arhivi vojaških sodišč) Srbija, str. 16–21.

⁷¹ Ocena avtorja na podlagi opravljenega evidentiranja (op. avt.)

vič⁷² navajata, da je v fondu vojaških pravosodnih organov ohranjeno arhivsko gradivo iz obdobja od leta 1944 do leta 2004 in da struktura fonda sledi spremembam vojaških formacij, ki so se dogajale v NOVJ, JA in JLA. Skupno se, kot trdita Krsmanović, hranijo vpisniki 157 sodišč s področja nekdanje SFRJ. Najstarejši dokument, ki se nanaša na organizacijo vojaških pravosodnih organov v času NOB, naj bi izviral iz januarja 1942.⁷³ Na spletni strani Vojnega arhiva je navedena zbirka Arhiv vojaških sodišč od leta 1945 do leta 2004, ki je uvrščena med arhivsko gradivo po drugi svetovni vojni. V historiatu je navedeno, da sta vojaško pravosodje in pravosodna uprava, ki sta bila ustanovljena še leta 1839, prenehala z delovanjem 31. decembra 2004. Po pregledu gradiva je bilo ugotovljeno, da je ohranjeno tudi gradivo vojaških sodišč iz leta 1943.⁷⁴

Ohranjeni so tudi vpisniki in registri oziroma imeniki vojaških sodišč s področja Slovenije (glej Prilogo 2).

Na temelju vpisnika višjega vojaškega sodišča GŠS za leto 1945 in 1946 lahko vidimo, da so v tem času svoje sodbe pošiljala v potrditev višjemu vojaškemu sodišču naslednja sodišča: Izredni senat Vojaškega sodišča II. armade, V. S. V. O. IV. A. (Višje vojaško sodišče okrožja IV. armade), VS (vojaško sodišče) Tržaškega vojnega področja Senat pri komandi mesta Tolmin, Vojaško sodišče mesta Maribor, Vojno sodišče Ljubljanskega vojaškega področja, Vojaško sodišče Mariborskega vojaškega področja, Vojno sodišče mesta Celje, Vojno sodišče mesta Ljubljana, Vojno sodišče Ljubljanskega vojaškega področja senat pri kom. Novo mesto, Vojaško sodišče Tržaškega vojnega področja, Vojno sodišče Vojaške oblasti za Prekmurje, Vojno sodišče XXXI. Divizije, Divizijski vojni sud Ljubljana (Divizijsko vojaško sodišče).⁷⁵

Predvsem postopki, ki so potekali leta 1945, in sicer po koncu vojne, predstavljajo neki vsebinski hibrid, saj so vojaška sodišča do ureditve civilnega sodstva sodila tudi civilistom.

Arhivsko gradivo sodnih spisov predstavlja največkrat le sodbo oziroma potrditev sodbe. Vendar posamezni sodni spisi vsebujejo poleg sodbe tudi zapisnike glavnih obravnav, zaslišanja osumljencev, kazensko prijavo oziroma ovadbo. V primeru amnestije je slednja zabeležena na ovoju sodnega spisa, medtem ko je znotraj njega ohranjena tudi pomilostitev. V primerih smrtne obsodbe je nemalokrat ohranjeno tudi gradivo o izvršeni smrtni obsodbi. Po izrečeni smrtni obsodbi se je izvajala justifikacija oziroma usmrtitev na temelju sodne obsodbe: veliko število usmrtitev je bilo izvedenih 21. septembra 1945. Sestavljen je bil zapisnik o justifikaciji, navzoči so bili pomočnik javnega tožilca (ali javni tožilec) kot izvrševalec smrtne obsodbe, sanitetni referent I. bataljona narodne obrambe (za ugotovitev smrti) in pripadnik OZNE. Smrtno obsodbo so izvršili strelci I. bataljona narodne obrambe. V zapisniku o izvršitvi je navedeno, da se obsojenci streljajo po vojaških predpisih po vrstnem redu. Naveden je tudi vrstni red obsojenih. Na koncu spisa je zabeleženo, kje je bil opravljen pokop: npr. na pokopališču v Vojniku ali v Pobrežju (21. 11. 1945 – usmrčen v Pobrežju).⁷⁶

⁷² Krsmanović, Krsmanović: Arhivska građa vojnopravosudnih organa JNA kao zajednička baština, str. 257–262.

⁷³ V pojasnilo uporabljene literature: eden izmed avtorjev, Dragan Krsmanović, je bil v letih 2006 in 2007 načelnik Vojnega arhiva Srbije (op. avt.).

⁷⁴ Seznam zahtevanega gradiva za pregled, ki ga je avtor pripravil za evidentiranje gradiva vojaških pravosodnih organov, je v Prilogi 1: Seznam gradiva, ki je za potrebe evidentiranja gradiva vojaških pravosodnih organov zahtevano za vpogled v Vojnem arhivu.

⁷⁵ Našteta sodišča so povzeta iz vpisnika v originalnem zapisu. Tako posledično prihaja do razhajanja pri poimenovanju (op. avt.).

⁷⁶ Opis, podan na temelju pregleda in analize sodnega spisa, ki ga je opravila avtorica kot članica ekspertne skupine v času evidentiranja v Vojnem arhivu v Beogradu od leta 2010 do leta 2019. Tudi vse nadaljnje ugotovitve so nastale na temelju evidentiranja, pregleda in analize ohranjenega gradiva, ki ga je opravila avtorica med evidentiranjem (op. avt.).

Starejše, kot je gradivo, celoviteje so ohranjeni sodni spisi (v smislu ohranitve zadev). Ob primerjavi s podatki v vpisnikih bi verjetno lahko ugotovili, da neohranjene zadeve niso bile obravnavane pred sodiščem.

Mlajše gradivo je ohranjeno po nekakšnem sistemu vzorčenja. Opravilne številke sodnih spisov se na primer za Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja za leto 1945 končajo s sodno zadevo 1132/45. Vendar je od 1.132 zadev ohranjenih le nekaj deset.

Pri pregledu ohranjenega gradiva celotnega obdobja od leta 1943 do leta 1991 lahko zaznamo, da so ohranjeni le spisi sodnih postopkov. Vendar sodišča pri poslovanju ustvarjajo tudi upravno gradivo; gre za del poslovanja, ki se nanaša na pravila in na korespondenco sodišč z drugimi organi, enotami ali vrhovnim poveljstvom. Žal nam tega gradiva še ni uspelo izslediti, razen gradiva, ki je ohranjeno v Arhivu RS za obdobje druge svetovne vojne, in sicer gradivo Sodnega oddelka pri Glavnem štabu NOV in POS.⁷⁷

Pri pregledu gradiva vojaškega tožilstva⁷⁸ je moč ugotoviti, da je ohranjeno po sistemu vzorčenja. Tudi evidentiranje tega gradiva je rahlo oteženo, saj je bilo očitno odloženo po številkah vojaških pošt, kot je bilo predano naprej. Zato je treba najprej razdelati sistem vojaških pošt po obdobjih in na ta način poskusiti naročati gradivo za pregled. Tudi gradiva tožilske uprave še ni bilo mogoče evidentirati zaradi nedostopnosti arhivskih pripomočkov. Enako velja za gradivo vojaškega pravobranilstva.

Za pomoč pri oceni, kaj je najverjetneje ohranjeno, je vsekakor koristen Rokovnik za hrambo arhivskega materiala in arhivskega gradiva v oboroženih enotah SFRJ. Rokovnik je pravzaprav seznam dokumentarnega gradiva z roki hrambe. Med dokumenti iz poslovanja pravne službe, ki naj bi se hranili trajno, so našteje analize in študije o sporih, ki jih je vodila vojaška arbitraža, elaborat o stanju kadrov pravne službe v JLA; informacija (analize) o kriminaliteti, navodila vojaškega pravobranilstva JLA za delo na pravobranilskem sektorju, poročila in referati po posameznih zadevah, ki so izdelani za vrhovnega komandanta in zveznega sekretarja, poročila o disciplinsko-sodnem postopku, premoženjsko-pravnih sporih, izvršitvi kazni odvzema prostosti v vojaških zaporih ter o kazenskih sodnih postopkih, poročila o osebah na prestajanju kazni odvzema prostosti v vojaških zaporih, poročila o predkazenskem postopku, letno poročilo o delu pravosodnih organov, o delu vojaške gospodarske arbitraže, o delu vojaških sodišč (ki ga Vrhovno sodišče podaja Vrhovnemu komandantu), o delu vojaškega zapora, o stimulativnih ukrepih, disciplinskih napakah in disciplinskih ukrepih v JLA, o upravnem postopku in upravnem sporu poročila vojaškega tožilstva vrhovnemu komandantu oboroženih sil SFRJ in pregled dela vojaškega tožilstva in kriminaliteti v JLA, izvršne zadeve (ko je izvršba, so v korist federacije), matična knjiga zapora, zgodovina pravosodnih organov, naredbe o enotnih evidencah in poročanju o disciplinskih prestopkih, nomenklatura kaznivih dejanj, normativni akt o vpeljavi statističnih raziskovanj, zadeve, kjer so podane zahteve za odškodninsko rento, načelna pravna mnenja, gradivo s konferenc, simpozijev in podobno, samoupravni sporazumi in normativni akti glede organizacije združenega dela, poslovnik o delu organa upravljanja pravnomočne sodbe vojaških disciplinskih sodišč o izvršitvi kazni izgube čina, klase ali službe, pravila vojaškega tožilstva o notranji organizaciji in poslovanju vojaškega tožilstva, zadeve ekstradicije (izročitev storilca kaznivega dejanja drugi državi), ki so zaključene do 1968, zadeve vojaških disciplinskih sodišč, kjer je izrečena kazen, prekinitve kazenskega postopka v zadevah, kjer gre za smrtne primere ali težke telesne poškodbe, predpisi o organizaciji in delu vojaških pravosodnih

⁷⁷ SI AS 1851, p. e. 2602–2714.

⁷⁸ Gradivo vojaškega tožilstva se hrani izključno v Vojnem arhivu, vendar še ni ocenjeno, ali ga je ustvarjalec oziroma poznejši imetnik v celoti predal (op. avt.).

organov pravne službe v JLA, register vojaških predpisov, registri s kazenskimi vpisniki, samoupravni sporazumi o medsebojnih odnosih delavcev v združenem delu, vojaški uradni listi, spisi kazenskih zadev, na temelju katerih je izvršena smrtna kazen, spisi zadev, ki imajo zaradi njihove vsebine ali zaradi oseb, na katere se nanašajo, pomen za zgodovino, znanost ali imajo političen pomen, spisi vojaških sodišč iz časa NOB ter pripadajoči vpisniki in imeniki oziroma registri imen za vojna leta, statut podjetja, sodni evidenčni karton, vpisniki in imeniki oziroma registri imen na vojaških sodiščih, vpisniki in registri vojaškega tožilstva, vpisnik disciplinskih postopkov na vojaških disciplinskih sodiščih, vpisnik za zadeve izvršbe, vpisnik za premoženjske zadeve, navodila za delo vojaškega tožilca JLA vojaškim tožilstvom, zapisniki in sklepi s sej organa vodenja ter zapisnik zbora delovne organizacije.⁷⁹

Med ohranjenim gradivom torej ni moč najti spisov kazenskih zadev, kjer je bila izrečena na primer kazen nekajletnega zapora ali manjša kazen. Tudi evidence obramb vojaških branilcev imajo rok hrambe le dve leti,⁸⁰ medtem ko so se dokumenti o posameznih preiskovalnih dejanjih z zbranimi podatki na predlog vojaškega tožilca, na temelju katerih ni bil podan predlog za sprožitve kazenskega postopka, hranili skladno z roki hrambe zastaranja kazenskega pregona za predmetno kaznivo dejanje in do takrat so se hranili na vojaškem tožilstvu.⁸¹

Vendar je seznam dokumentarnega gradiva, ki naj bi se v skladu z navodilom o rokih hrambe oziroma rokovnikom hranilo trajno, precej dobra izhodiščna točka pri podajanju zahtev za pregled gradiva, ki bi jo ekspertna skupina za evidentiranje gradiva in drugi raziskovalci lahko s koristjo uporabili, saj se je, kot je bilo že zgoraj omenjeno, pri evidentiranju gradiva vojaških pravosodnih organov pokazalo pomanjkanje primernih arhivskih pripomočkov, popisov, pregleda gradiva ipd. Prav tako ugotovimo, da je ta pravilnik o rokih hrambe v trajno hrambo gradiva oziroma med arhivsko gradivo, saj je pri oznaki *trajno* navedeno, da se hrani v pristojnem arhivu, uvrstil gradivo iz časa druge svetovne vojne v celoti (torej, kar je bilo v dotičnem času ohranjeno). Sodni spisi iz časa vojne so v celoti določeni kot arhivsko gradivo in kot taki v celoti ohranjeni. Pravosodno gradivo iz povojnega obdobja je bilo odbrano na temelju predhodne valorizacije; medtem ko načel, na katerih je temeljila, še ni bilo moč ugotoviti. Rezultat valorizacije je razviden v omenjenem rokovniku. Tako se vsi sodni in tožilski spisi niso uvrstili v trajno arhivsko hrambo.⁸²

5 ZAKLJUČEK

Vojaški pravosodni organi so pomemben organizacijski element vojske, zagotavljajo vzdrževanje reda in discipline, temeljni značilnosti vsake vojske. Gradivo pravosodnih organov je vsekakor pomembno tako za zgodovino kot tudi za pravno varnost oseb, vendar v pričujočem prispevku ni bil poudarek na slednjem. Pomen evidentiranja gradiva na tem mestu ni predstavljen, vendar bi si vsekakor zaslužil poseben prispevek. Prav tako na tem mestu ni bilo obravnavano vprašanje dostopa do gradiva, ki se hrani v različnih institucijah, in tudi ne vprašanje nasledstva po nekdanji Socialistični federativni republiki Jugoslaviji (glede na to, da to gradivo spada v skupno dediščino nekdanje SFRJ). V prispevku je delno nakazana globina težav odnosov med pravom in revolucijo, mirom in vojno, civilnimi in vojaškimi strukturami. Ocenjeno je bilo stanje tega gradi-

⁷⁹ Rokovnik, str. 156–170.

⁸⁰ Ibid, str. 169.

⁸¹ Ibid, str. 167.

⁸² Ocena temelji izključno na ugotovitvah avtorice (op. avt.).

va, in sicer gradiva vojaških sodišč, vojaških tožilstev, vojaškega pravobranilstva in vojaške pravosodne uprave sploh. Razvoj vojaškega pravosodnega sistema nekdanje Jugoslavije časovno in vzročno-posledično sovпада z dogodki med drugo svetovno vojno in razvojem odporniškega gibanja ter posledično oblikovanjem nove ureditve, novega družbenega sistema in s tem tudi novih organov. Razumevanje historičnega dogajanja in identificiranje iskanega gradiva sta dva nujno potrebna pogoja za uspešno evidentiranje tega gradiva. Tu govorimo o identifikaciji številnih vojaških sodišč, ki so bila kot posledica tega, da vojaški pravosodni organi nikoli niso predstavljali neodvisnega telesa, ampak so bili vpeti v organizacijo vojske, v organizacijski soodvisnosti organizacije in reorganizacije vojaških enot. Zaradi vojnega časa je ta mreža sodišč spreminjala svojo strukturo, kot se je spreminjala organizacijska mreža enot. Tudi pred koncem vojne, ko je bila dejansko oblikovana jugoslovanska vojska, in posebno po vojni, so sledile reorganizacije, ki so bile manj številne, vendar so vplivale na vsebino gradiva oziroma območno pristojnost posameznih sodišč.

Za ustrezno evidentiranje stanja ohranjenega gradiva je zato najprej treba identificirati organe, saj le na temelju ustrezne umestitve ustvarjalcev v zgodovinski čas in prostor lahko spremljamo in ocenjujemo gradivo, ki je ostalo oziroma se je ohranilo. Količine dokumentarnega gradiva so bile verjetno neizmerne in posledično je navodilo o rokih hrambe, kjer je bilo zajeto tudi označevanje trajnega gradiva, ki se potem hrani v pristojnem arhivu, izreden vir za samooceno, kaj je najverjetneje ohranjeno. Vsekakor je pomanjkanje oziroma nedostopnost arhivskih pripomočkov, s pomočjo katerih bi bistveno olajšali evidentiranje gradiva, botrovalo temu, da se stanje ohranjenosti gradiva vojaških pravosodnih organov do leta 1991 ni v celoti ugotovilo. Ohranjeno arhivsko gradivo vojaških sodišč do leta 1945 in vključno z letom 1945 je verjetno del arhivskega gradiva Višjega vojaškega sodišča, vendar zatrdno ne moremo še trditi, kajti uvrščeno je v skupno zbirko s poznejšim gradivom vojaških sodišč, torej v fond *Vojni sud*. Dokončno oceno in opis ohranjenega gradiva bo moč podati po opravljenem evidentiranju v celoti, medtem ko je za dokončen odgovor na vprašanje o arhivskem gradivu vojaškega sodstva oziroma pravosodja v obdobju socialistične Jugoslavije nujno potrebna natančna opredelitev številnih pravnih pojmov, še posebej za obdobje v času vojne, ko je ob revoluciji nastajalo novo pravo. Zastavljeni cilj odpira namreč številna teoretična in metodološka vprašanja, ki zahtevajo zelo poglobljen študij in oblikovanje sistematike, pri kateri morajo nujno sodelovati tako zgodovinarji kot pravniki, medtem ko je predhodno treba ohranjeno gradivo v celoti identificirati in evidentirati ter na ta način omogočiti raziskovalcem, da se z gradivom seznanijo.

Priloga 1: *Seznam gradiva, ki je za potrebe evidentiranja gradiva vojaških pravosodnih organov zahtevano za vpogled v Vojnem arhivu*

- Vojaško sodišče 4. armade (Vojni sud 4. armije) 1945–1946,
- Višje vojaško sodišče IV. armade (Viši vojni sud IV armije) 1945–1946,
- Vojaško tožilstvo 4. armade (Vojno tužilaštvo 4. armije),
- Vojaško tožilstvo 3. armade (Vojno tužilaštvo 3. armije),
- Vojaško sodišče (I. stopnje) v Ljubljani (Vojni sud (I. stepen) u Ljubljani) 1945–1991,
- Vojaški sodni odsek pri Generalštabu 1945 (Vojni sudski odsek kod Generalštaba 1945),
- Višje vojaško sodišče (Viši vojni sud 1944–1946),
- Vojaško sodišče XIV. Divizije (1944–1945) (Vojni sud XIV. divizije) (1943–1945),
- Vojaško sodišče 2. divizije KNOJ-a (Vojni sud 2. divizije KNOJ-a) 1945–1946,

- Vojaško sodišče odreda Jugoslovanske armade STO (Vojni sud odreda Jugoslovanske armije STT) 1947,
- Vojaško sodišče Vojne uprave JA STO (Vojni sud Vojne uprave JA STT) 1949,
- Vojaško sodišče Glavnega štaba Slovenije (Vojni sud Glavnog štaba Slovenije) 1944,
- Višje vojaško sodišče Glavnega štaba Slovenije (Viši vojni sud Glavnog štaba Slovenije) 1944–1947,
- Specijalno vojaško sodišče pri Glavnem štabu Slovenije (Specijalni vojni sud kod Glavnog štaba Slovenije) 1945,
- Vojaško sodišče Zaščitnega bataljona Glavnega štaba Slovenije (Vojni sud Zaštitnog bataljona Glavnog štaba Slovenije) 1944,
- Vojaško sodišče 20. brigade Glavnega štaba Slovenije (Vojni sud 20. brigade kod Glavnog štaba Slovenije) 1944,
- Vojaško sodišče I. artilerijske brigade Glavnega štaba Slovenije (Vojni sud I artilerijske brigade kod Glavnog štaba Slovenije) 1944,
- Vojaško sodišče artilerije IV. Armade (Vojni sud artilerijske brigade IV armije) 1945,
- Vojaško sodišče I. tankovske divizije IV. Armade (Vojni sud I. tenkovske divizije IV. armije) 1945,
- Vojaško sodišče 3. udarne divizije IV. Armade (Vojni sud 3. udarne divizije IV Armade) 1944–1945,
- Vojaško sodišče 17. udarne divizije IV. Armade (Vojni sud 17. udarne divizije IV. armije) 1945,
- Vojaško sodišče 23. udarne divizije IV. Armade (Vojni sud 23. udarne divizije IV. armije) 1945–1946,
- Vojaško sodišče 8. korpusa – senat pri 26. diviziji (Vojni sud 8. korpusa – veće kod 26. divizije) 1944–1945,
- Vojaško sodišče 43. divizije IV. Armade (Vojni sud 43. divizije IV. armije) 1944–1945,
- Vojaško sodišče 11. korpusa – senat pri 43. diviziji IV. Armade (Vojni sud 11. korpusa – veće kod 43. divizije) 1944–1945,
- Vojaško sodišče 20. udarne divizije IV. Armade (Vojni sud 20. udarne divizije IV armije) 1945,
- Vojaško sodišče 23. udarne divizije IV. Armade (Vojni sud 23. udarne divizije IV armije) 1944–1945,
- Vojaško sodišče 26. udarne IV. Armade (Vojni sud 26. divizije IV armije) 1944–1945,
- Vojaško sodišče 7. udarne divizije IV. Armade (Vojni sud 7. udarne divizije) 1944-1945,
- Višje vojaško sodišče IX. Korpusa (Viši vojni sud IX. korpusa) 1944,
- Vojaško sodišče IX. korpusne vojne oblasti – senat pri Komandi mesta Tolmina (Vojni sud IX. korpusne vojne oblasti – vijeće pri Komandi grada Tolmina) 1945,
- Vojaško sodišče Zaščitnega bataljona IX korpusa (Vojni sud Zaštitnog bataljona IX. korpusa) 1944,
- Vojaško sodišče Tolminskega vojnega področja (Vojni sud Tolminskog vojnog područja) 1944–1945,
- Vojaško sodišče 31. divizije (Vojni sud 31. divizije) 1943–1945,
- Vojaško sodišče 7. SNOU brigade 31. divizije (Vojni sud 7. SNOU brigade 31. divizije) 1943–1944,
- Vojaško sodišče 16. SNOU brigade 31. divizije (Vojni sud 16. SNOU brigade 31. divizije) 1943–1944,
- Vojaško sodišče 3. SNOU brigade 31. divizije (Vojni sud 3. SNOU brigade 31. divizije) 1943–1944,
- Vojaško sodišče v Mariboru (Vojni sud u Mariboru) 1945,

- Vojaško sodišče komande mesta Postojna (Vojni sud komande grada u Postojni) 1945, Vojaško sodišče VII. korpusa (Vojni sud VII korpusa) 1944–1945,
- Vojaško sodišče VII. korpusne vojne oblasti (Vojni sud VII. korpusne vojne oblasti) 1944–1945,
- Vojaško sodišče VII. korpusne vojne oblasti – senat pri Komandi belokranjskega vojnega področja (Vojni sud VII. korpusne vojne oblasti – Vijeće pri Komandi belokrajinskog vojnog područja) 1944–1945,
- Vojaško sodišče Zaščitnega bataljona VII. korpusa (Vojni sud Zaštitnog bataljona VII. korpusa) 1944,
- Vojaško sodišče Notranjskega vojnega področja (Vojni sud notranjskog vojnog područja) – Ribnica 1944–1945,
- Vojaško sodišče IX. korpusa (Vojni sud IX. korpusa) 1944–1945,
- Vojaško sodišče IX. korpusne vojne oblasti (Vojni sud IX. korpusne vojne oblasti) 1944–1945,
- Vojaško sodišče IX. korpusne vojne oblasti – senat pri Komandi istrskega področja (Vojni sud IX. korpusne vojne oblasti – vijeće pri Komandi istarskog područja) 1945,
- Vojaško sodišče IX. korpusne vojne oblasti – senat pri Komandi kobaridskega področja (Vojni sud IX. korpusne vojne oblasti – vijeće pri Komandi kobaridskog područja) 1944–1945,
- Vojaško sodišče vipavskega vojnega področja (Vojni sud vipavskog vojnog područja) 1945,
- Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja (Vojni sud mariborskog vojnog područja), 1945–1946,
- Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja – senat v Mariboru (Vojni sud mariborskog vojnog područja – vijeće u Mariboru) 1945,
- Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja – senat v Celju (Vojni sud mariborskog vojnog područja – vijeće u Celju) 1945–1947,
- Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja – senat v Murski Soboti (Vojni sud mariborskog vojnog područja – vijeće u Murski Soboti) 1945,
- Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja (Vojni sud ljubljanskog vojnog područja) 1945–1946,
- Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja – senat v Novem mestu (Vojni sud ljubljanskog vojnog područja – vijeće u Novom Mestu) 1945,
- Vojaško sodišče Dolenjskega vojnega področja (Vojni sud Dolenjskog vojnog područja) 1943–1945,
- Vojaško sodišče Kobarid (Vojni sud Kobarid) 1945,
- Vojaško sodišče Baze NOV in PO Slovenije za Dalmacijo (Vojni sud Baze NOV i PO Slovenije za Dalmaciju) 1943–1945,
- Vojaško sodišče Tržaškega vojnega področja – Senat pri komandi mesta Ajdovščina (Vojni sud Tržačkog vojnog područja – Senat kod k-de mesta Ajdovščina) 1945,
- Vojaško sodišče Tržaškega vojnega področja – Senat pri komandi mesta Postojna (Vojni sud Tržačkog vojnog područja – Senat kod k-de mesta Postojna) 1945,
- Vojaško sodišče vojnega področja Tržič (Vojni sud vojnog područja Tržič) 1945,
- Vojaško sodišče vojnega področja Istra (Vojni sud vojnog područja Istra) 1944–1945,
- Vojaško sodišče Vipavskega vojnega področja »Slavko Šlander« (Vojni sud vipavskog vojnog područja »Slavko Šlander«) 1944,
- Vojaško sodišče vipavskega vojnega področja – 11. brigade (Vojni sud vipavskog vojnog područja – 11. brigade) 1943–1944,
- Vojaško sodišče 9. brigade SNOB (Vojni sud 9. brigade SNOB) 1944,

- Vojaško sodišče 18. udarne divizije (Vojni sud 18. udarne divizije) 1944–1945,
- Vojaško sodišče 8. SNOU brigade 18. divizije (Vojni sud 8. SNOU brigade 18. divizije) 1943–1944,
- Vojaško sodišče 9. SNOU brigade 18. divizije (Vojni sud 9. SNOU brigade 18. divizije) 1944,
- Vojaško sodišče 10. SNOU brigade 18. divizije (Vojni sud 10. SNOU brigade 18. divizije) 1943,
- Vojaško sodišče Idrijskega vojnega področja (Vojni sud Idrijskog vojnog področja) 1944,
- Vojaško sodišče I. brigade 14. divizije (Vojni sud I brigade 14. divizije) 1943–1944,
- Vojaško sodišče II. brigade 14. divizije (Vojni sud II brigade 14. divizije) 1943–1944,
- Vojaško sodišče VI brigade 14. divizije (Vojni sud VI brigade 14. divizije) 1944,
- Vojaško sodišče XI brigade 14. divizije (Vojni sud XI brigade 14. divizije) 1944,
- Vojaško sodišče 15. divizije (Vojni sud 15. divizije) 1944–1945,
- Vojaško sodišče 15. SNOU brigade 15. divizije (Vojni sud 15. SNOU brigade 15. divizije) 1943–1944,
- Vojaško sodišče 12. SNOU brigade 15. divizije (Vojni sud 12. SNOU brigade 15. divizije) 1943,
- Vojaško sodišče IV. SNOU brigade 15. divizije (Vojni sud IV. SNOU brigade 15. divizije) 1943–1944,
- Vojaško sodišče V. SNOU brigade 15. divizije (Vojni sud V. SNOU brigade 15. divizije) 1943–1944,
- Vojaško sodišče Artilerijske brigade 15. divizije (Vojni sud Artilerijske brigade 15. divizije) 1944,
- Vojaško sodišče 30. divizije (Vojni sud 30. divizije) 1944–1945,
- Vojaško sodišče 17. brigade 30. divizije (Vojni sud 17. brigade 30. divizije) 1944,
- Vojaško sodišče 18. brigade 30. divizije (Vojni sud 18. brigade 30. divizije) 1943–1944,
- Vojaško sodišče 19. brigade 30. divizije (Vojni sud 19. brigade 30. divizije) 1944,
- Vojaško sodišče Kamniško-zasavskega odreda (Vojni sud Kamniško-zasavskog odreda) 1944,
- Vojaško sodišče Koroškega odreda (Vojni sud Koruškog odreda) 1944,
- Vojaško sodišče Kozjanskega odreda (Vojni sud Kozjanskog odreda) 1944,
- Vojaško sodišče Pohorskega odreda (Vojni sud Pohorskog odreda) 1944,
- Vojaško sodišče Notranjskega odreda (Vojni sud Notranjskog odreda) 1944,
- Vojaško sodišče Istrskega odreda (Vojni sud Istarskog odreda) 1943–1944,
- Vojaško sodišče Belokranjskega odreda (Vojni sud Belokranjskog odreda) 1943–1944,
- Vojaško sodišče Dolenjskega odreda (Vojni sud Dolenjskog odreda) 1944,
- Vojaško sodišče Kočevskega odreda (Vojni sud Kočevskog odreda) 1944,
- Vojaško sodišče Gorenjskega odreda (Vojni sud Gorenjskog odreda) 1943–1944,
- Vojaško sodišče Dolomitskega odreda (Vojni sud Dolomitskog odreda) 1944,
- Vojaško sodišče Idrijsko-tolminskega odreda (Vojni sud Idrijsko-tolminskog odreda) 1944,

- Vojaško sodišče Južno-primorskega odreda (Vojni sud Južno-primorskega odreda) 1944,
- Vojaško sodišče Briško-beneškega odreda (Vojni sud Briško-beneškega odreda) 1944,
- Vojaško sodišče artilerije IV operativne Cone (Vojni sud artilerije IV operativne zone) 1943,
- Vojaško sodišče Zaščitnega bataljona IV. operativne cone (Vojni sud Zaštitnog bataljona IV operativne zone) 1944,
- Vojaško sodišče I. divizije „Garibaldi“ (Vojni sud I divizije »Garibaldi«) 1943,
- Vojaško sodišče Gorenjskega vojnega področja (Vojni sud Gorenjskega vojnega področja) 1944–1945,
- Vojaško sodišče Goriškega vojnega področja (Vojni sud Goriškega vojnega področja) 1944–1945,
- Vojaško sodišče Kamniško-zasavskega vojnega področja (Vojni sud Kamniško-zasavskega vojnega področja) 1944,
- Vojaško sodišče Zgornje-savinskega področja (Vojni sud Zgornje-savinskega področja) 1944,
- Vojaško sodišče Kozjanskega vojnega področja (Vojni sud Kozjanskega vojnega področja) 1944,
- Vojaško sodišče Moravškega vojnega področja (Vojni sud Moravškega vojnega področja) 1944,
- Gradivo taborišča Teharje pri Celju (Građa logora Teharje kod Celja) 1945–1946,
- Vrhovno sodišče JLA (Vrhovni sud JNA) 1946–1991: Vpisnik sodne uprave s spisi, vpisnik sodnih zadev skupaj s spisi,
- Vojaško tožilstvo JLA (Vojno tužilaštvo JNA), 1945–1991: Vpisnik tožilske uprave s spisi, vpisnik tožilskih zadev skupaj s spisi,
- Vojaško pravobranilstvo JLA (Vojno pravobranilaštvo JNA) 1946–1991: Vpisnik pravobranilske uprave s spisi, vpisnik tožilskih zadev skupaj s spisi.

Priloga 2: *vpisniki in registri oz. imeniki vojaških sodišč s področja Slovenije*⁸³

- Vpisnik Vojaškega sodišča Komande mesta Postojna za leto 1945,
- Kazenski vpisnik področnega vojaškega sodišča za Notranjsko 1944/45, Register 1944/45,
- Kazenski seznam obdolžencev za leto 1944 in Register Vojaškega sodišča vojne oblasti VII. Korpusa NOVJ – Senat pri komandi notranjskega vojnega področja od 1. septembra 1944 dalje,
- Vpisnik Baze NOV in PO Slovenija–Dalmacija (Glavni štab Slovenije, Sodni oddelek) 1945,
- Vpisnik VS VP Kobarid Tolmin, Kazenski vpisnik Tolminsko področno vojaško sodišče (TPVS), Kobariško področno vojno sodišče 1944,
- Vpisnik VS VP Tolmin, Tolminsko področno vojaško sodišče, Komanda Tolminskega vojnega področja, Sodni odsek 8. 8.–30. 12. 1944,
- Vpisnik VS Tolmin 1945, Vpisnik VS VP Kobarid 1944/45,
- Vpisnik VS Kobarid 1945,
- VII. Korpus NOV i POJ- Belokranjsko VP, Vpisnik VS VO VII. KOV NOV i POJ senat pri komandi belokranjskega vojnega področja 1944,

⁸³ Seznam, podan na temelju uradnega seznama ohranjenih vpisnikov in pomožnih knjig Vojnega arhiva »Spisak upisnika i registara Vojnog suda Ljubljane in ostalih rasformiranih sudova sa područja Republike Slovenije«. (op. avt.)

- Vpisnik VS VII. KVO KNOJ 1944/45,
- Vpisnik VS VII. Korpusa i VII. KVO KNOJ Novo mesto, Register VS VP Ljubljana – senat v Novem mestu slo, imenski abecedni sezname 1945,
- Vpisnik VS VP Ljubljana – senat v Novem mestu, Vojno sodišče ljubljanskega področja 1945,
- Vpisnik IZ VP Tržič 1945,
- Vpisnik VS VP Istra 1944, Vpisnik VS VP Istra 1945,
- Vpisnik VS Slavko Šlandra 1944,
- Vpisnik VS 11. brigade 1943/44,
- Register VS VP Vipava 1945,
- Vpisnik VS VP Vipava 1945,
- Vpisnik VS 9. divizije SNOB 1944,
- Vpisnik VS 31. divizije i dr. 1943/44,
- Vpisnik Višjega VS 9. korpusa 1944,
- Vpisnik VS I. proletarske divizije 1945/46,
- Vpisnik VS I. tankovske divizije - IV. armada 1945,
- Vpisnik VS 3. udarne divizije IV. KVO 1944/45,
- Vpisnik VS 17. udarne divizije 1945,
- Vpisnik VS 23. udarne divizije 1945,
- Vpisnik VS 23. udarne divizije 1946,
- Vpisnik VS 8. korpusa – senat pri 26. Diviziji 1944,
- Vpisnik VS 8. korpusa – senat 26. Divizije 1945,
- Vpisnik VS 31. divizije 1944/45,
- Vpisnik VS 43. divizije – IV. Armija 1945,
- Register VS 11. korpusa – senat kod 43. divizije 1944/45,
- Vpisnik VS 20. udarne divizije 1944,
- Vpisnik VS GŠS 1944,
- Register Višjega sodišča GŠS - 1. del 1944/45,
- Register Višjega sodišča GŠS - 1. del 1945,
- Register II. Su. Višjega VS GŠS 1945/46,
- Vpisnik II. Su. Višjega VS GŠS 1945/46,
- Vpisnik II. Su. Višjega VS GŠS 1945/46,
- Register Višjega VS – senat pri IV. armadi I in II Sud 1945,
- Vpisnik II Su. VVS – senat pri IV. armadi 1945/46,
- Vpisnik VVS – IV. armada 1945/46,
- Register VS VP Ljubljana – I in II Sud 1945/46,
- Vpisnik VS VP Ljubljana 1945,
- Vpisnik VS VP Ljubljana II Sud 1945/46,
- Register VS VP Maribor – senat u Celju 1945,
- Vpisnik VS VP Maribor – senat u Celju 1945,
- Vpisnik II Su. VS VP Maribor 1945/46,
- Register VS VP Maribor 1945/46,
- Register II Su VS VP Maribor 1945/46,
- Vpisnik VS VP Maribor 1945/46,
- Register VS II. divizije KNOJa 1945/46,
- Register VS II. divizije KNOJ 1945.

Priloga 3: *Seznam dokumentarnega gradiva, ki naj bi se v skladu z rokovnikom hranilo kot arhivsko gradivo*

- Analize in študije o sporih, ki jih je vodila vojaška arbitraža,
- elaborat o stanju kadrov pravne službe v JLA,
- informacija (analize) o kriminaliteti,
- navodila vojaškega pravobranilstva JLA za delo na pravobranilskem sektorju,

- ⊗ poročila in referati po posameznih zadevah, ki so izdelani za vrhovnega komandanta in zveznega sekretarja,
- ⊗ poročila o disciplinskem-sodnem postopku,
- ⊗ poročila o premoženjsko-pravnih sporih,
- ⊗ poročila o izvršitvi kazni odvzema prostosti v vojaških zaporih,
- ⊗ poročila o kazenskih sodnih postopkih,
- ⊗ poročila o osebah na prestajanju kazni odvzema prostosti v vojaških zaporih,
- ⊗ poročila o predkazenskem postopku,
- ⊗ letna poročila o delu pravosodnih organov,
- ⊗ letna poročila o delu vojaške gospodarske arbitraže,
- ⊗ letna poročila o delu vojaških sodišč (ki ga Vrhovno sodišče podaja Vrhovnemu komandantu),
- ⊗ letna poročila o delu vojaškega zapora,
- ⊗ letna poročila o stimulativnih ukrepih, disciplinskih napakah in disciplinskih ukrepih v JLA,
- ⊗ letna poročila o upravnem postopku in upravnem sporu,
- ⊗ poročila vojaškega tožilstva vrhovnemu komandantu oboroženih sil SFRJ,
- ⊗ pregled dela vojaškega tožilstva in kriminaliteti v JLA,
- ⊗ izvršne zadeve (ko je izvršba v korist federacije),
- ⊗ matična knjiga zapora,
- ⊗ zgodovina pravosodnih organov,
- ⊗ naredbe o enotnih evidencah in poročanju o disciplinskih prestopkih,
- ⊗ nomenklatura kaznivih dejanj,
- ⊗ normativni akt o vpeljavi statističnih raziskovanj,
- ⊗ zadeve, kjer so podane zahteve za odškodninsko rento,
- ⊗ načelna pravna mnenja,
- ⊗ gradivo s konferenc, simpozijev in podobno,
- ⊗ samoupravni sporazumi in normativni akti glede organizacije združenega dela,
- ⊗ poslovnik o delu organa upravljanja,
- ⊗ pravnomočne sodbe vojaških disciplinskih sodišč o izvršitvi kazni izgube čina, klase ali službe,
- ⊗ pravila vojaškega tožilstva o notranji organizaciji in poslovanju vojaškega tožilstva,
- ⊗ zadeve ekstradicije (izročitev storilca kaznivega dejanja drugi državi), ki so zaključene do leta 1968,
- ⊗ zadeve vojaških disciplinskih sodišč, kjer je izrečena kazen,
- ⊗ prekinitev kazenskega postopka v zadevah, kjer gre za smrtne primere ali težke telesne poškodbe,
- ⊗ predpisi o organizaciji in delu vojaških pravosodnih organov pravne službe v JLA,
- ⊗ register vojaških predpisov,
- ⊗ registri s kazenskimi vpisniki,
- ⊗ samoupravni sporazumi o medsebojnih odnosih delavcev v združenem delu,
- ⊗ vojaški uradni listi,
- ⊗ spisi kazenskih zadev, na podlagi katerih je izvršena smrtna kazen,
- ⊗ spisi zadev, ki imajo zaradi njihove vsebine ali zaradi oseb, na katere se nanašajo, pomen za zgodovino, znanost ali pa imajo političen pomen,
- ⊗ spisi vojaških sodišč iz časa NOB ter pripadajoči vpisniki in imeniki oziroma registri imen za vojna leta,
- ⊗ statut podjetja,
- ⊗ sodni evidenčni karton,
- ⊗ vpisniki in imeniki oziroma registri imen na vojaških sodiščih,
- ⊗ vpisniki in registri vojaškega tožilstva,

- ◊ vpisnik disciplinskih postopkov na vojaških disciplinskih sodiščih,
- ◊ vpisnik za zadeve izvršbe,
- ◊ vpisnik za premoženjske zadeve,
- ◊ navodila za delo vojaškega tožilca JLA vojaškim tožilstvom,
- ◊ zapisniki in sklepi s sej organa vodenja,
- ◊ zapisnik zbora delovne organizacije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ◊ SI AS 1851, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, p. e. 56, 1166, 2602–2714.
- ◊ SI AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu SNOS, Historiat fonda.
- ◊ SI AS 1887, Zbirka narodnoosvobodilnega tiska, 1941–1945, šk. 71, Slovenski poročevalec.

LITERATURA

Čoh Kladnik, Mateja: Kazensko sodstvo poleti 1945. V: *Brezpravje »v imenu ljudstva«* (ur. Mateja Čoh Kladnik), Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016, str. 73–92.

Čulinović, Ferdo: *Pravosuđe u Jugoslaviji*, Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1946.

Ferenc, Tone: Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (Predavanje na sestanku arhivarjev v Škofji Loki 16. novembra 1959). V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1 (1960), št. 1, str. 329–349. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1960.

Gojković, Miloš: *Istorija vojnog pravosuđa*. Beograd: Novinsko-informativni centar „Vojska“, 1999.

Gombač, Metka: Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. V: *Zgodovino-pisje v zrcalu zgodovine: 50 let Inštituta za novejšo zgodovino*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, str. 163–184.

Griesser Pečar, Tamara: *Razdvojeni narod*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.

Guštin, Damijan: Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941–1945. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 44 (2004), št. 1, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2004, str. 49–63.

Koncilija, Žiga: *Politično sodstvo. Sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.

Kožar, Azem: *Arhivistika u teoriji i praksi* 3. Tuzla, 2011.

Krsmanović, Dragan, Krsmanović, Arsen: Arhivska građa vojnopravosudnih organa JNA kao zajednička baština. Primer arhivske građe Višeg vojnog suda 1945. godine. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci (2009), str. 257–262.

Lutovac, Miomir: Pojam vojnog lica. V: *Bilten Pravne službe JNA*. Št. 1, Beograd, 1986.

Marković, Zvezdan: *Jugoslovanska ljudska armada (1945–1991)*. Ljubljana: Založba Defensor, 2007.

Matić, Dragan: Pogled na uresničevanje sporazuma o vprašanjih nasledstva nekdanje SFRJ – priloge D. V: *Arhivi* 35 (2012), št. 2, str. 397–410.

Melik, Jelka: Arhivi in kazenska sodišča. V: *Arhivi* 22 (1999), str. 80–83.

Melik, Jelka: Javni tožilec, ustvarjalec arhivskega gradiva, 1944–1977. V: *Arhivi* 18 (1995), str. 60–63.

Melik, Jelka, Škoro Babić, Aida: Postavitev stalnih partizanskih vojaških sodišč na Slovenskem. V: *Arhivi* 35 (2012), št. 2, str. 353–364.

Mikola, Milko: *Partizanska vojaška sodišča*. V: *Arhivi* 16 (1993), št. 1–2, str. 11–14.

Mikola, Milko: *Sodni procesi na Celjskem: 1944–1951*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 1995.

Mikola, Milko: Sodišče slovenske narodne časti. V: *Arhivi* 16 (1993), št. 1–2, str. 15–16.

Oblak Čarni, Marija: Mednarodni dokumenti o prenosu arhivov in nasledstvo arhivov SFRJ. V: *Arhivi* 17 (1994), str. 6–11.

Pakiž, Silverij: *Partizansko sodno pravo*, Ljubljana: Multilit, 1952.

Podbersič, Renato: Partizansko sodstvo na Primorskem. V: *Brezpravje »v imenu ljudstva«* (ur. Mateja Čoh Kladnik), Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016, str. 9–28.

Pogovor z nekaterimi pravniki – partizani, Pravnik (1964), str. 421–428.

Pučnik, Jože (ur.): *Iz arhivov slovenske politične policije - UDBA, OZNA, VOD*. Ljubljana: Veda, 2002.

Ribičič, Ciril: *Makso Šnuderl*. SAZU. <https://www.sazu.si/clani/makso-snuderl> (dostop: 30. 5. 2021)

Simoniti, Vasko: Permanentna revolucija, totalitarizem, strah. V: *Temna stran meseca – Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990: zbornik člankov in dokumentov* (ur. Drago Jančar). Ljubljana: Nova revija, 1998, str. 24–39.

Smole, Majda: *Zgodovina arhivistike in arhivske službe*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1976.

Stante, Jernej: Beseda k zakonu o javnem tožilstvu. V: *Ljudski pravnik* št. 5–6/i/1946, str. 173.

Škoro Babić, Aida: Beograd (Arhivi vojaških sodišč) Srbija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 14 (2018), št. 2, str. 16–21.

Škoro Babić, Aida: Nekateri pristopi pri izvajanju določb ZVDAGA-A pri uporabi arhivskega gradiva druge svetovne vojne. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci (2015), str. 237–248.

Škoro Babić, Aida: Partizanska redna vojaška sodišča avgusta in septembra 1943. V: *Arhivi* 36 (2013), št. 2, str. 347–357.

Škoro Babić, Aida: Značaj partizanskih ratnih vojnih sudova za izgradnjo nove jugoslavenske vlasti. V: *Historijska misao*, God. III, Br. 3, Društvo historičara TK i Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Tuzla (2017), str. 283–302.

Šnuderl, Makso: Partizanski zakon. V: *Pravnik XXI* (1966), št. 1–3, str. 134.

Uputstvo o prikupljanju, smještaju i korištenju arhivske građe i arhivskog materijala u oružanim snagama (Službeni vojni list 20/1976.) te Rokovnik za čuvanje arhivskog materijala i arhivske građe u Oružanim snagama SFRJ, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Beograd, 1977.

Vodušek-Starič, Jera: *Prezem oblasti 1944–1946*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

Živanović, Toma: *Osnovi vojnog krivičnog prava*. Beograd: Narodna misao, 1924.

TISKANI VIRI

Kazenski zakonik. V: *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, št. 13/1951.

Kazenski zakonik. V: *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, št. 7/1965.

Odlok o ustanovitvi Vrhovnega sodišča Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ). V: *Uradni listi Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) in Narodne vlade Slovenije*, 1945 (dne 8. februarja 1945).

Pravilnik o zaščiti i korišćenju arhivske građe i arhivskog materijala i o organizaciji i zadacima arhiva u oružanim snagama. V: *Službeni vojni list (SVL)*, št. 20/1976.

Pravilo službene prepiske u JNA. V: *Službeni vojni list (SVL) - posebno izdanje*, 1965.

Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada, V: *Zbornik NOR-a*, tom II, Bilten Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, 134–135.

Ukaz o splošni amnestiji in pomilostitvi. V: *Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ)*, št. 56/1945.

Uputstvo o prikupljanju, smještaju i korištenju arhivske građe i arhivskog materijala u oružanim snagama. V: *Službeni vojni list*, št. 20/1976.

Uputstvo o rokovima čuvanja arhivskog materijala u JNA - posebno izdanje SVL 1965. V: *Službeni vojni list*, št. 1/1976.

Uredba o povzemu sodnega poslovanja v Sloveniji. V: *Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) in Narodne vlade Slovenije*, št. 35/1945 (15. september 1945).

Uredba o začasni delni ustavitvi poslovanja sodišč na Slovenskem. V: *Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) in Narodne vlade Slovenije*, št. 5/1945 (2. junij 1945).

Zakon o arhivskem gradivu Federacije. V: *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ)*, št. 11/1986.

Zakon o Jugoslovanski ljudski armadi. V: *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ)*, št. 29/1955.

Zakon o Jugoslovanski ljudski armadi. V: *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ)*, št. 52/1964.

Zakon o službi v Jugoslovanski armadi. V: *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ)*, št. 60/1946.

Zakon o službi v oboroženih silah. V: *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ)*, št. 22/1974.

Zakon o službi u oružanim snagama. V: *Službeni vojni list (SVL)*, št. 8/1985.

Zakonu o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski armadi. V: *Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ)*, št. 65/1945.

Zakon o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski armadi. V: *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ)*, št. 58/1946.

Zakon o vojaških kaznivih dejanjih. V: *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ)*, št. 107/1948.

Zakonu o vojaških sodiščih. V: *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ)*, št. 52/1954.

Zakon o vojnim sudovima. V: *Službeni vojni list (SVL)*, št. 6/1977.

Zakon o vojnom tužilaštvu. V: *Službeni vojni list (SVL)*, št. 6/1977.

Zakon o volivnih imenikih. V: *Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ)*, št. 59/1945.

Zakon o vrstah kazni. V: *Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ)*, št. 48/1945.

Zakonom o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe. V: *Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ)*, št. 40/1945. (Posebna priloga k št. 18 Uradnega lista SNOS in Narodne vlade Slovenije z dne 18. julija 1945).

INTERNETNI VIRI

Vojni arhiv: http://www.vojniarhiv.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=82&active=tekst (dostop: 1. 6. 2021)

SUMMARY

MILITARY JUDICIAL AUTHORITY ARCHIVAL RECORDS FROM THE PERIOD OF SOCIALIST YUGOSLAVIA: OVERVIEW AND ANALYSIS

Military judicial authorities are an important organization element of the army which guarantee order and discipline, basic characteristics of every army. Judicial authorities' archival records are by all means important for history and the legal security of persons. However, the present article does not emphasise the latter. The development of the military judicial system of the former Yugoslavia coincides with events during the Second World War and the development of the resistance movement and consequently with the formation of a new regime, new social order and new authorities. The understanding of historical events and identification of archival records are two of the most important conditions for a successful registering of archival records. Here we are talking about identifying numerous military courts, which never existed as independent bodies but were always a part of military organization or co-dependent of it. Due to war circumstances, the court network changed continually. At the end of the war, when the Yugoslav army was formed, and especially after the war, there were reorganizations, which affected the content of records or the territorial competencies of individual courts. The suitable registering of archival records primarily requires the identification of authorities. Only on the basis of knowing historical circumstances can we follow and assess preserved records. The quantity of records was probably extremely large and, consequently, the retention period instructions, which listed also the classification of permanent records, represent an important source for assessing which records were probably preserved. Archival finding aids would enable easier registering of records. Thus, the state of preservation of military judicial records until 1991 was harder to determine. The article presents key starting points for a future in-depth research of preserved records. The article also describes the approach to registering records, as a precondition for a suitable assessment of records' preservation, identification of authorities, their historical placement and an analysis and presumption about the state of preserved records of military judicial authorities.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.25:347.99(497.4)"1979/1994"

347.99(497.4)"1979/1994":005.912

Prejeto: 29. 4. 2021

Redna sodišča v Sloveniji med leti 1979 in 1994

ANJA PRŠA

univ. dipl. zgod., višja arhivistka

Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, SI-3000 Celje

e-pošta: anja.prsa@zac.si

Izvleček

Sodstvo, kot ena izmed vej oblasti, ki temelji na zakonski podlagi in ustavnih predpisih, se je v Jugoslaviji večkrat reorganiziralo. Ena izmed pomembnejših sprememb je bila reorganizacija rednih sodišč, ko so leta 1979 začela z delovanjem temeljna sodišča, višja sodišča in Vrhovno sodišče Socialistične republike Slovenije. V prispevku so z metodo deskripcije in historičnega pregleda predstavljeni mreža rednih sodišč v obdobju 1979-1994, njihova organizacija in pisarniško poslovanje. Poznavanje pisarniškega poslovanja in organizacije rednih sodišč je ključnega pomena pri vrednotenju arhivskega iz dokumentarnega gradiva ter sestavi pisnih strokovnih navodil.

Abstract

COURTS OF JUSTICE IN SLOVENIA BETWEEN 1979 AND 1994

Judiciary, as one of government branches basing on legislation and constitutional laws, was reorganized many times in Yugoslavia. One of the most important changes was the reorganization of courts of justice in 1979, which enforced the operation of basic courts, higher courts and the Supreme Court of the Socialist Republic of Slovenia. Using the method of description and historical overview, the article presents the network of courts in the period between 1979 and 1994, their organization and administration. The knowledge of court administration and organization is key to appraisal of archival records and preparation of written professional instructions.

Ključne besede:

pravosodje, redna sodišča, temeljna sodišča, pisarniško poslovanje.

Key-words:

judiciary, courts of justice, basic courts, office administration

1 UVOD

Organizacija sodstva temelji na zakonski podlagi in na ustavnih temeljih. S pogostimi ustavnimi spremembami v času Jugoslavije (Federativna ljudska republika Jugoslavija – FLRJ, Socialistična federativna republika Jugoslavija – SFRJ) so sledile tudi reorganizacije sodstva. Po drugi svetovni vojni je bilo treba na novo organizirati mrežo rednih sodišč. Z Zakonom o ureditvi ljudskih sodišč iz leta 1946 so sodno oblast izvajali Vrhovno sodišče Federativne ljudske republike Jugoslavije, vrhovna sodišča federalnih enot ter okrožna in okrajna sodišča.¹ Ustavni zakon o temeljih družbene in politične ureditve iz leta 1953 je utrdil enotni sistem pravosodja.² Zakon o sodiščih (*Uradni list FLRJ*, št. 30/1954) iz julija 1954 je imel v prvem delu ustavna načela o sodiščih, kjer je bilo določeno, da v državi sodijo redna, gospodarska in vojaška sodišča.³ Ponovna reorganizacija rednih sodišč je sledila leta 1965 s Temeljnim zakonom o splošnih sodiščih,⁴ s katerim so bila ukinjena okrajna sodišča. Posle okrajnih sodišč so prevzela novoustanovljena občinska sodišča. Poleg občinskih sodišč so sodno mrežo rednih sodišč sestavljala še okrožna sodišča, republiška vrhovna sodišča in Vrhovno sodišče SFRJ. Zadnja ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije in Socialistične republike Slovenije (dalje: SRS) je bila sprejeta leta 1974, ki je bil odpravljen enoten pravosodni sistem. Organizacija pravosodja je bila po novi ustavi v rokah posameznih republik oziroma avtonomnih pokrajinah.

2 REDNA SODIŠČA MED LETOMA 1979 IN 1994

Ustavna ureditev je leta 1974 Sloveniji in drugim republikam SFRJ prepuстила pristojnost za urejanje sodstva na svojem ozemlju.⁵ Na temelju Ustave SFRJ⁶ in Ustave SRS⁷ je Skupščina Socialistične Republike Slovenije aprila 1977 razglasila Zakon o rednih sodiščih (*Uradni list SRS*, št. 10/1977), s katerimi je bilo reorganizirano sodstvo. S tem zakonom so se bistveno spremenili organizacija in pristojnosti rednih sodišč v Sloveniji.⁸

Redna sodišča so kot organi državne oblasti v mejah svojih pristojnosti opravljala sodno funkcijo, ki je bila določena z ustavo in z zakonom.⁹ Naloga rednih sodišč kot osrednjih organov pravosodja je uporaba veljavnega prava za reševanje posameznih pravnih razmerij.¹⁰

Sodstvo se po vsebini loči na kazensko, civilno, upravno in ustavno.¹¹ Redna sodišča se delijo na redna sodišča splošne pristojnosti in posebna oziroma specializirana redna sodišča. Redna sodišča splošne pristojnosti odločajo o vseh kazenskih in civilnih zadevah, razen če so posamezne zadeve z zakonom izvzete iz njihove pristojnosti.¹² Posebna oziroma specializirana redna sodišča odločajo le v posebej določenih skupinah kazenskih in civilnih zadev, ki so določena z zakonom (gospodarska sodišča, delovna sodišča, obrtna sodišča, rudarska so-

¹ Zakon o ureditvi ljudskih sodišč. V: *Uradni list FLRJ*, št. 51/1946.

² Bizjak: *Pravosodje v letih 1945-1991*, str. 278.

³ Melik: *Vrhovno sodišče v drugi Jugoslaviji*, str. 86.

⁴ Temeljni zakon o splošnih sodiščih. V: *Uradni list SFRJ*, št. 7/1965.

⁵ Melik: *Prevzemanje arhivskega gradiva pravosodnih organov*, str. 265.

⁶ Ustava SFRJ. V: *Uradni list SFRJ*, št. 9/1974.

⁷ Ustava SRS. V: *Uradni list SRS*, št. 6/1974.

⁸ Bizjak: *Pravosodje v letih 1945-1991*, str. 281.

⁹ Zakon o rednih sodiščih. V: *Uradni list SRS*, št. 10/1977, 1. člen.

¹⁰ Melik: *Valorizacija gradiva rednih sodišč*, str. 47.

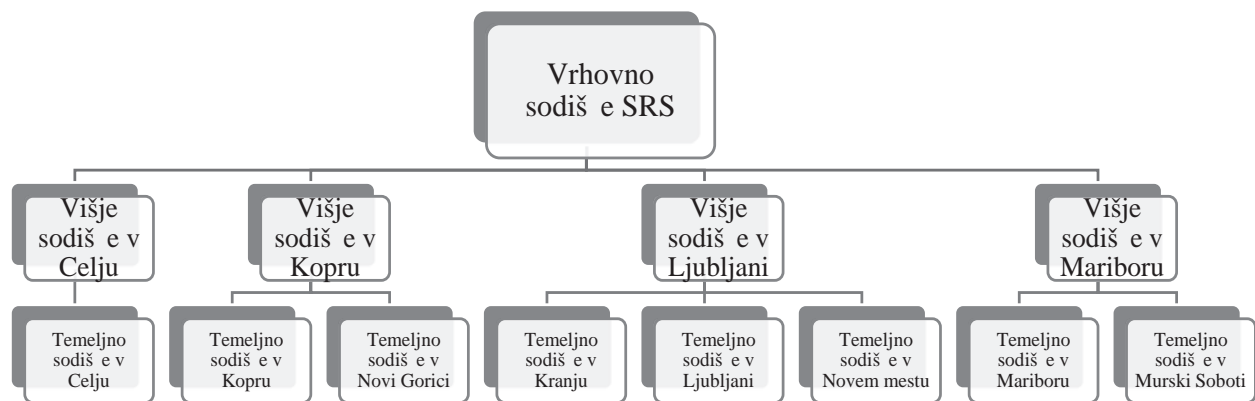
¹¹ Melik: *Osnove prava in pravne države za arhiviste*, str. 57.

¹² Prav tam, str. 59.

dišča ...).¹³ Posamezni pravni sistemi ustanavljajo razmeram, času in družbeni ureditvi primerna ter različna specializirana redna sodišča.¹⁴

Leta 1979 je SRS vzpostavila sodni sistem rednih sodišč, ki je bil edinstven med vsemi šestimi republikami SFRJ in dvema avtonomnima pokrajinama.¹⁵ Funkcijo rednih sodišč so med letoma 1979 in 1994 opravljala temeljna sodišča na prvi stopnji, višja sodišča na drugi stopnji in Vrhovno sodišče SRS na tretji stopnji. SRS je z vzpostavitvijo temeljnih sodišč ukinila sistem okrajnih in okrožnih sodišč na nižji instanci, ki je prevladoval v večini drugih federalnih entitetah. S tem se je SRS radikalno oddaljila od uveljavljene organizacije sodstva še iz časov Avstro-Ogrske.¹⁶

Slika 1: Hierarhija rednih sodišč v Sloveniji med letoma 1979-1994

Vir: Zakon o rednih sodiščih. V: Uradni list SRS, št. 10/1977, 26.–28. člen.

Gospodarska sodišča so bila z letom 1978 ukinjena, medtem ko so njihove pristojnosti prevzela redna sodišča.¹⁷ Federalna in republiška ustava sta v sodni sistem poleg rednih sodišč uvedli tudi samoupravna sodišča, ki naj bi kot družbeni organi reševala spore iz družbenoekonomskih in drugih samoupravnih razmerij.¹⁸ V primerjavi z rednimi sodišči, ki so bila ustanovljena z zakonom, so bila samoupravna sodišča ustanovljena s samoupravnim aktom ali s sporazumom strank in so bila enakopravna rednim sodiščem v okviru svojih pristojnosti.¹⁹ Samoupravna sodišča so bila predvidena na vseh področjih samoupravljanja in bi delovala kot sodišča združenega dela, arbitraže, rzsodišča, poravnalni sveti ...²⁰

3 ORGANIZACIJA IN PRISTOJNOSTI REDNIH SODIŠČ

Organizacija in pristojnost rednih sodišč sta bili predpisani v II. in III. poglavju Zakona o rednih sodiščih. Sodišča so bila pri opravljanju sodne funkcije neodvisna in so sodila v skladu z ustavo, zakonom in s samoupravnimi akti.²¹

¹³ Melik: Valorizacija gradiva rednih sodišč, str. 47.

¹⁴ Melik: *Osnove prava in pravne države za arhiviste*, str. 59.

¹⁵ Skubic: *Evolving Justice*, str. 8.

¹⁶ Prav tam, str. 8.

¹⁷ Melik: *Prezemanje arhivskega gradiva pravosodnih organov*, str. 266.

¹⁸ Prav tam, str. 266.

¹⁹ Zakon o samoupravnih sodiščih. V: Uradni list SRS, št. 10/1977, 7. člen.

²⁰ Melik: *Arhivsko gradivo sodišč združenega dela*, str. 215.

²¹ Zakon o samoupravnih sodiščih. V: Uradni list SRS, št. 10/1977, 4. člen; Zakon o rednih sodiščih. V: Uradni list SRS, št. 10/1977, 3. člen.

Poleg sodne funkcije so sodišča spremljala ter proučevala družbene odnose in pojave, ki so bili pomembni za izvrševanje njihovih funkcij ter so pristojnim organom dajala predloge za preprečevanje družbi nevarnih in škodljivih pojavov ter predloge za utrjevanje zakonitosti, družbene odgovornosti in socialistične morale. Sodišča so med drugim pod pogoji, ki jih je določal zakon, dajala pravno pomoč občanom pri uveljavljanju in varstvu njihovih pravic v zadevah iz sodne pristojnosti.²²

Delo sodišč je bilo javno, razen v primerih, ko je bilo treba zaradi varovanja tajnosti, javnega reda, zaščite mladoletnikov ali iz razlogov morale javnost izključiti. Sodniki so bili za javno družbeno funkcijo voljeni za obdobje osmih let. V skladu s sistemizacijo delovnih mest je sodišče poleg sodnikov zaposlovalo tudi strokovne delavce, administrativno tehnične delavce, pripravnike, stalne sodne tolmače, sodne izvedence in sodne cenilce.²³ Sodišča so poslovala v slovenskem jeziku, medtem ko so na območju italijanske ali madžarske manjšine poslovala tudi v jeziku manjšin, če je stranka v postopku uporablja italijanski ali madžarski jezik.²⁴

Sodišče je vodil predsednik sodišča, ki je predstavljal in zastopal sodišče, določal je raspored dela na sodišču, opravljal je kadrovske naloge, skrbel je za pravilno in zakonito materialno poslovanje itd. Predsednik sodišča je odgovarjal za opravljanje svoje funkcije in poslovanje sodišča, ki ga je vodil, skupščini družbenopolitične skupnosti, ki ga je izvolila. Enoto temeljnega sodišča je vodil vodja, ki ga je določil predsednik temeljnega sodišča v soglasju s skupščinami občin z območja opravljanja sodne funkcije. Vodja enote je skrbel za poslovanje enote in opravljanje sodne uprave.²⁵

3.1. Temeljna sodišča

Temeljna sodišča so bila v kazenskih zadevah pristojna, da so sodila na prvi stopnji o kaznivih dejanjih in gospodarskih prestopkih. Opravljala so preiskavo in preiskovalna dejanja. V civilnih zadevah na prvi stopnji so odločala o premoženjsko-pravnih, gospodarskih in odškodninskih sporih, v sporih rodbinskih razmerij, v dednih in nepravdnih zadevah, v postopkih o prisilni poravnavi, stečajih in rednih likvidacijah. Odločala so tudi o drugih sporih, če zanje ni bilo pristojno samoupravno sodišče. Temeljna sodišča so vodila register organizacij združenega dela, urejala zemljiškoknjžne zadeve in vodila zemljiško knjigo ter odločala o predlogih za varstvo nezakonitega dejanja. Opravljala so tudi zadeve pravne pomoči.²⁶

Temeljno sodišče je bilo ustanovljeno za območje več občin.²⁷ Sodno funkcijo so izvrševali na enotah. Za ustanovitev enote so morali biti zagotovljeni potrebni kadri, prostori in drugi materialni pogoji. Enote temeljnih sodišč so določale skupščine občin, ko so bili izpolnjeni prej omenjeni pogoji, kar je preverjal Republiški sekretariat za pravosodje in organizacijo uprave in proračun.^{28, 29}

Enota na sedežu temeljnega sodišča je opravljala preiskavo, postopek o

²² Zakon o rednih sodiščih. V: *Uradni list SRS*, št. 10/1977, 3.-8. člen

²³ Prav tam, 12. in 61.-95. člen.

²⁴ Prav tam, 18. člen.

²⁵ Prav tam, 47. in 50. člen.

²⁶ Zakon o rednih sodiščih. V: *Uradni list SRS*, št. 10/1977, 29. člen.

²⁷ Prav tam, 21. in 26. člen.

²⁸ Republiški sekretariat za pravosodje in organizacijo uprave in proračun je opravljal zadeve pravosodne uprave, zlasti zadeve v zvezi z organizacijo dela in poslovanjem sodišč, nadzorom nad opravljanjem del sodne uprave, statistiko, evidencami o delu sodišč, kadrovskimi vprašanji, izdajal je navodila za pravilno opravljanje del sodne uprave ... Gl. Zakon o rednih sodiščih. V: *Uradni list SRS*, št. 10/1977, 52.-54. člen.

²⁹ Zakon o rednih sodiščih. V: *Uradni list SRS*, št. 10/1977, 29. člen.

prisilni poravnavi, stečaju in redni likvidaciji, vodila je sodni register organizacij združenega dela in drugih organizacij oziroma skupnosti. Sodila je o gospodarstvenih prestopkih in sporih ter v vseh kazenskih sporih zoper mladoletnike.³⁰

V Sloveniji so med letoma 1979 in 1994 delovala naslednja temeljna sodišča z enotami:³¹

- **Temeljno sodišče v Celju** z enotami:
 - v **Celju** (območje občin: Celje, Laško, Šentjur pri Celju³²),
 - v **Slovenskih Konjicah** (območje občine Slovenske Konjice),
 - v **Šmarju pri Jelšah** (območje občine Šmarje pri Jelšah),
 - v **Velenju** (območje občin Velenje in Mozirje),
 - v **Žalcu** (območje občine Žalec);
- **Temeljno sodišče v Kopru** z enotami:
 - v **Ilirski Bistrici** (območje občine Ilirska Bistrica),
 - v **Kopru** (območje občine Koper),
 - v **Piranu** (območje občin Izola in Piran),
 - v **Postojni** (območje občine Postojna),
 - v **Sežani** (območje občine Sežana);
- **Temeljno sodišče v Kranju** z enotami:
 - na **Jesenicah** (območje občine Jesenice),
 - v **Kranju** (območje občin Kranj in Tržič),
 - v **Radovljici** (območje občine Radovljica),
 - v **Škofji Loki** (območje občine Škofja Loka);
- **Temeljno sodišče v Ljubljani** z enotami:
 - v **Domžalah** (območje občine Domžale),
 - v **Grosupljem** (območje občine Grosuplje),
 - v **Kamniku** (območje občine Kamnik),
 - v **Kočevju** (območje občin Kočevje in Ribnica),
 - v **Ljubljani** (območje občin Litija,³³ Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Center, Ljubljana Moste-Polje, Ljubljana Šiška, Ljubljana Vič-Rudnik),
 - na **Rakeku** (območje občine Cerknica),
 - v **Trbovljah** (območje občin Hrastnik, Trbovlje in Zagorje ob Savi),
 - na **Vrhnikih** (območje občin Logatec in Vrhnika);
- **Temeljno sodišče v Mariboru** z enotami:
 - v **Lenartu** (območje občine Lenart),
 - v **Mariboru** (območje občine Maribor),
 - v **Ormožu** (območje občine Ormož),
 - na **Ptuju** (območje občine Ptuj),
 - v **Slovenski Bistrici** (območje občine Slovenska Bistrica),
 - v **Slovenj Gradcu** (območje občin Dravograd, Radlje ob Dravi, Ravne na Koroškem in Slovenj Gradec);
- **Temeljno sodišče v Murski Soboti** z enotami:
 - v **Gornji Radgoni** (območje občine Gornja Radgona),
 - v **Lendavi** (območje občine Lendava),
 - v **Ljutomeru** (območje občine Ljutomer),
 - v **Murski Soboti** (območje občine Murska Sobota).
- **Temeljno sodišče v Novi Gorici** z enotami:
 - v **Ajdovščini** (območje občine Ajdovščina),
 - v **Idriji** (območje občine Idrija),
 - v **Novi Gorici** (območje občine Nova Gorica),

³⁰ Prav tam, 29. člen.

³¹ Pregled enot temeljnih sodišč v SR Sloveniji. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978.

³² Enota v Šentjurju pri Celju je bila ustanovljena 7. marca 1980. Gl. Dopolnitev pregleda enot temeljnih sodišč v SRS. V: *Uradni list SRS*, št. 7/1980.

³³ Enota v Litiji je bila ustanovljena 5. julija 1991. Gl. Dopolnitev pregleda enot temeljnih sodišč v Republiki Sloveniji. V: *Uradni list RS*, št. 7/1991.

- **v Tolminu** (območje občine Tolmin);
- **Temeljno sodišče v Novem mestu** z enotami:
 - **v Brežicah** (območje občine Brežice),
 - **v Črnomlju** (območje občin Črnomelj in Metlika),
 - **v Krškem** (območje občine Krško),
 - **v Novem mestu** (območje občine Novo mesto),
 - **v Sevnici** (območje občine Sevnica),
 - **v Trebnjem** (območje občine Trebnje).

Za sojenje v vseh sporih, ki so se nanašali na ladje, plovbo po morju in v sporih, za katere se je uporabljalo pomorsko pravo, je bilo pristojno Temeljno sodišče v Kopru.³⁴

Sredstva za delo temeljnih sodišč so zagotavljale občine za območje, kjer je sodišče poslovalo. Višino sredstev za delovanje temeljnih sodišč so določale občine v skladu z družbenoekonomsko politiko ob upoštevanju obsega in programa dela sodišča.³⁵ Sodnike temeljnih sodišč so volile vse skupščine občin z območja temeljnega sodišča.³⁶

3.2 Višja sodišča

Na drugi stopnji so o pritožbah zoper odločbe temeljnih sodišč odločala višja sodišča. Prav tako so bila pristojna, da odločajo v sporih o pristojnosti med temeljnimi sodišči svojega sodnega območja. Na prvi stopnji so odločala o priznanju tujih sodnih odločb.³⁷

V Sloveniji so med letoma 1979 in 1994 delovala naslednja višja sodišča:³⁸

- **Višje sodišče v Celju** za območje Temeljnega sodišča v Celju,
- **Višje sodišče v Kopru** za območje Temeljnega sodišča v Kopru in Temeljnega sodišča v Novi Gorici,
- **Višje sodišče v Ljubljani** za območje Temeljnega sodišča v Kranju, Temeljnega sodišča v Ljubljani in Temeljnega sodišča v Novem mestu,
- **Višje sodišče v Mariboru** za območje Temeljnega sodišča v Mariboru in Temeljnega sodišča v Murski Soboti.

Sredstva za delo višjih sodišč in Vrhovnega sodišča SRS je zagotovila SRS, medtem ko je Skupščina SRS volila sodnike teh sodišč.³⁹

3.3 Vrhovno sodišče SRS

Po ustavi iz leta 1974 je bila organizacija sodišč v rokah posamezne republike oziroma avtonomne pokrajine. Kot najvišja sodna instanca je bilo odpravljeno Vrhovno sodišče Jugoslavije in ga je nadomestilo Zvezno sodišče,⁴⁰ ki je bilo ustanovljeno z Zakonom o zveznem sodišču (*Uradni list SFRJ*, št.

³⁴ Zakon o rednih sodiščih. V: *Uradni list SRS*, št. 10/1977, 31. člen.

³⁵ Prav tam, 56. in 57. člen.

³⁶ Prav tam, 60. člen.

³⁷ Prav tam, 33. člen.

³⁸ Prav tam, 27. člen.

³⁹ Zakon o rednih sodiščih. V: *Uradni list SRS*, št. 10/1977, 56.-60. člen.

⁴⁰ Zvezno sodišče je bilo pristojno za spremljanje in proučevanje družbenih odnosov in pojavov, pomembnih za njegovo uresničevanje funkcije. Na zadnji stopnji ali po izrednih pravnih sredstvih je odločalo o sporih, ki so nastali iz protiuustavnih ali protizakonitih dejanj ali aktov. Odločalo je o premoženjskih sporih med republikami oziroma avtonomnima pokrajinama itd. Gl. Bizjak: *Pravosodje v letih 1945–1991*, str. 281.

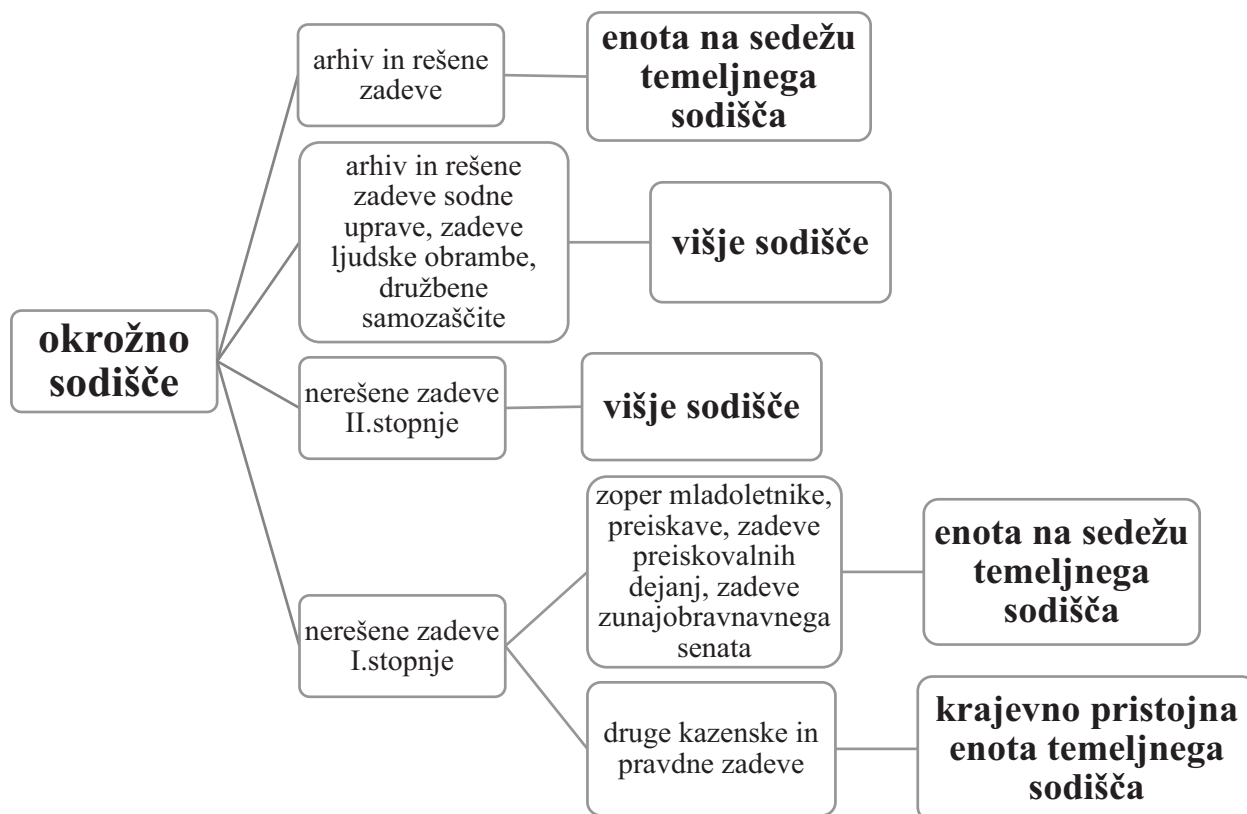
21/310/1974). Položaj Vrhovnega sodišča Socialistične republike Slovenije se je okrepil.⁴¹ Sedež vrhovnega sodišča SRS je bil v Ljubljani.⁴²

Vrhovno sodišče je sprejemalo načelna stališča in pravna mnenja, ki so bila pomembna za enotno uporabo zakonov pri rednih sodiščih. Odločalo je o izrednih pravnih sredstvih zoper pravno močne odločbe ter na tretji stopnji o pritožbah zoper sodbe višjih sodišč in senatov vrhovnega sodišča. Na drugi stopnji je odločalo o pritožbah zoper odločbe višjih sodišč in o pritožbah zoper odločbe senatov vrhovnega sodišča. Prav tako je odločalo o sporih glede krajevne pristojnosti in o prenosu teh med temeljnimi sodišči različnih višjih sodišč, med krajevnimi pristojnostmi višjih sodišč ter med rednimi in samoupravnimi sodišči. Med pristojnosti Vrhovnega sodišča je spadalo tudi odločanje o podaljšanju pripora dlje od treh mesecev, odločanje v upravnih in upravno računskih sporih, če zanje ni bilo pristojno Zvezno sodišče, odločanje o zahtevi za varstvo z ustavo zajamčenih svoboščin in pravic, kršenih z dokončnim aktom, ter o zahtevah za sodno varstvo v postopku za prekrške zoper odločbe Republiškega senata za prekrške.⁴³

4 PREDAJA POSLOV

Z 31. decembrom 1978 so občinska in okrožna sodišča sklenila vpisnike in pomožne knjige ter prenehala z delom. Republiški sekretariat za pravosodje,

Slika 2: Predaja poslov ukinjenih okrožnih sodišč novim rednim sodiščem

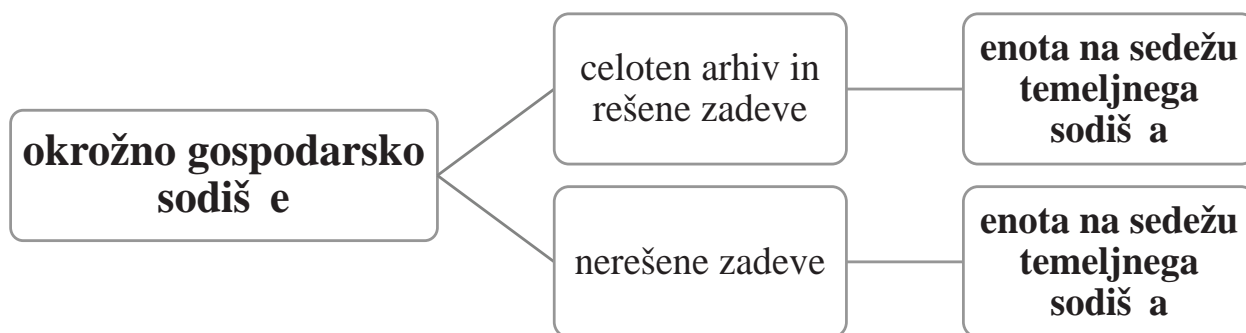

Vir: Navodilo o predaji oziroma prevzemu zadev... V: Uradni list SRS, št. 26/1572/1978.

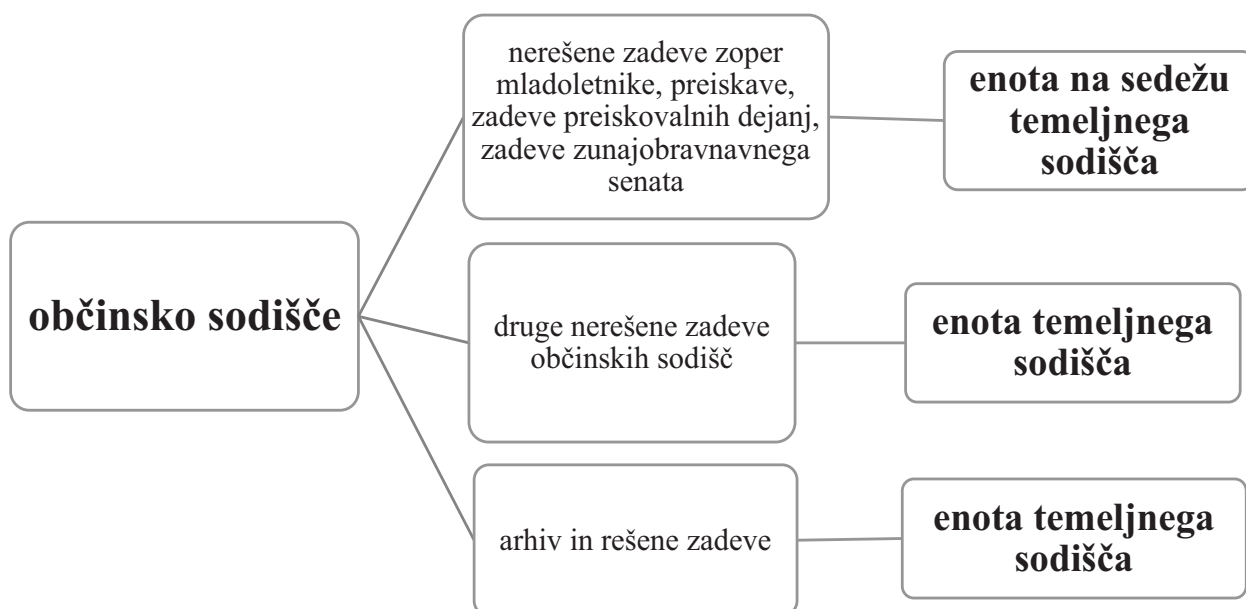
⁴¹ Melik: Vrhovno sodišče v drugi Jugoslaviji, str. 89.

⁴² Zakon o rednih sodiščih. V: Uradni list SRS, št. 10/1977, 28. člen.

⁴³ Prav tam, 34. člen.

Slika 3: Predaja poslov ukinjenih okrožnih gospodarskih sodišč

Vir: Navodilo o predaji oziroma prevzemu zadev... V: Uradni list SRS, št. 26/1572/1978.

Slika 4: Predaja poslov ukinjenih občinskih sodišč

Vir: Navodilo o predaji oziroma prevzemu zadev... V: Uradni list SRS, št. 26/1572/1978.

organizacijo uprave in proračun je izdal posebno navodilo,⁴⁴ s katerim so okrajna in okrožna sodišča svojim pravnim naslednikom predala posle. Vse neresene zadeve so sodišča predala stvarno in krajevno pristojnim novim rednim sodiščem, skupaj z vpisniki in s seznamom neresenih zadev. Seznam je bil vložen v ustrezni vpisnik. V vpisnik se je vpisalo tudi, kateremu sodišču je bil odstopljen. Predajo in prevzem zadev, arhiva, sredstev in inventarja je bilo treba opraviti do 31. januarja 1979 s petčlansko komisijo, ki so jo imenovali predsedniki višjih oziroma temeljnih sodišč.

Prevzete neresene zadeve so nova redna sodišča vpisala v ustrezne vpisnike kronološko od 1 naprej z novimi označbami in opravnimi številkami ter z datumom pripada (1. januar 1979) in z vsemi potrebnimi vnosi v stolpce. Po vpisu zadnje prevzete zadeve se je v vpisniku potegnila rdeča črta in pod njo

⁴⁴ Navodilo o predaji oziroma prevzemu zadev, arhiva, sodnega registra ter drugega gradiva in o predaji oziroma prevzemu neporabljenih sredstev, inventarja, terjatev in obveznosti v zvezi s prenehanjem dela občinskih in okrožnih sodišč ter okrožnih gospodarskih sodišč in začetkom dela novih rednih sodišč. V: Uradni list SRS, št. 26/1978.

so se najprej vpisale v kronološkem redu prejšnje nerešene zadeve. Nato se je ponovno potegnila rdeča črta in pod njo so se začele vpisovati nove prejete zadeve.

Zemljiška knjiga je ostala pri enotah temeljnih sodišč, ki so nadaljevala z vpisovanjem. Okrožna gospodarska sodišča so predala sodni register enotam na sedežih temeljnih sodišč. Predaja sodnega registra je obsegala registrske vloške, zbirko listin, imenike, knjige sodnega registra, morebitne nerešene zadeve in celotni arhiv rešenih zadev ter knjige starega registra.

5 PISARNIŠKO POSLOVANJE

Sistem poslovanja s spisi rednih sodišč ostaja nespremenjen od leta 1898, ko so dokumente začeli združevati v zadeve in jih odlagati v ovoje spisov ter voditi evidence o vodenih postopkih na predpisanih obrazcih v obliki knjig (vpisniki).⁴⁵ Sodni spis je osnovna enota združevanja dokumentov oziroma *pisanj*⁴⁶ na področju pravosodnih organov in je osnovna pisarniška oziroma popisna enota. Notranjo organizacijo in poslovanje rednih sodišč ter sistem poslovanja s spisi med letoma 1979 in 1994 je predpisoval Sodni poslovnik⁴⁷ za redna sodišča (*Uradni list SRS*, št. 26/1978). Leta 1995 ga je zamenjal Sodni red, ki še danes določa notranjo organizacijo sodišč, poslovanje sodišč v posameznih vrstah zadev, poslovanje v zadevah sodne uprave, pisarniško-tehnično in finančno poslovanje sodišč, informatizacijo sodišč, pravno pomoč med sodišči in drugimi organi ter mednarodnopravno pomoč ...⁴⁸

Vsa pisanja so se oddala v vložišču, kjer jih je sprejel delavec na vložišču, ki jih je odprl, pregledal in izročil vpisničarjem. Še pred izročitvijo je na prvo stran pisanja odtisnil štampljko »dohodni zaznamek« in izpolnil vse podatke ter se podpisal.⁴⁹ Vpisničar je po prejemu pisanja, ki se je nanašalo na zadevo, ki se pri sodišču še ni vodila, vpisal v ustrezní vpisnik in osnoval spis.

5.1 Osnovanje spisa

Spis se je osnoval tako, da se je v zgornjem desnem robu novega pisanja vpisalo označbo vpisnika, zaporedno številko vpisa in zadnji dve številki letnice (npr. K 10/77), ki se ji dodajo redna številka (npr. K 10/77-1) in listovna številka spisa.⁵⁰ Označile in uredile so se morebitne priloge,⁵¹ naložiti je bilo treba popis spisa⁵² in vse skupaj vložiti v ustrezní ovitek, ki so ga opremili s potrebnimi

⁴⁵ Žumer: *Arhiviranje zapisov. Priročnik za ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom*, str. 77.

⁴⁶ Izraz *pisanje* se v pravniški terminologiji nanaša na dokument oziroma listino s prilogami pri poslovanju pravosodnih organov.

⁴⁷ Sodni poslovnik je podzakonski akt, ki je določal načela za notranjo organizacijo in poslovanje rednih sodišč v SRS. Izdal ga je republiški sekretar za pravosodje, organizacijo uprave in proračun v skladu z Zakonom o rednih sodiščih, 1977.

⁴⁸ Sodni red. V: *Uradni list RS*, št. 17/1995, 1. člen.

⁴⁹ Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978, 156.-163. člen.

⁵⁰ Listovne številke od 1 dalje so se vpisovale v zgornji desni kot pisanja nad opravilno številko.

⁵¹ Vsaka priloga je dobila opravilno številko pisanja, na katero se nanaša (npr. K 1/77-1). Priloge so se v desnem kotu označile z veliko črko A, B ali C (Črka A – priloge, ki so jih predložili tožilci, tožniki in predlagatelji; črka B – priloge, ki so jih predložili obdolženci, toženci in nasprotna stranke; črka C – priloge, ki so jih predložili drugi udeleženci postopka ali tretje osebe) rdeče barve in z zaporednimi arabskimi številkami od 1 naprej. Priloge se hranijo na koncu spisa v ovitku označenim Priloge. Gl. Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978, 169. člen.

⁵² Popis spisa je vodil vpisničar za vsak spis, ki je obsegal več kot 10 rednih števil. V popis so se vpisovali kratka vsebina posameznega pisanja, njegova redna in listovna številka in številó prilóg. Pisanja so se v popis spisa vpisovala kronološko. Popis spisa je bil enoten za ves spis,

označbami. Ovitke oziroma ovoj spisa⁵³ so opremili z isto pravilno številko, kot je bil označen prvopis. Če se je v sodnem postopku zadeva prenesla iz enega v drug vpisnik, se je na ovitku prejšnja označba spisa prečrtala in pod njo vpisala nova označba spisa (pravilna številka). Pisanja o zadevi, ki se je pri sodišču že vodila, so se vpisala v popis spisa, opremila z pravilno številko in listovno številko ter vložila v ustrezni spis. Vpisničar je spis uredil tako, da je pisanja vložil v spis kronološko tako, kot so bila vpisana v popisu spisa. Vročilnice, ki so bile pomembne za postopek, so se sproti prilepile pisanju, na katerega so se nanašale. Druge vročilnice, ki za postopek niso bile več pomembne, pa so se izločile.⁵⁴

Če se je spis ali del spisa izgubil, poškodoval ali uničil, ga je bilo mogoče obnoviti na temelju podatkov vpisnika, prepisov izgubljenih, poškodovanih ali uničenih pisanj, po potrebi na temelju izjav strank in drugih udeležencev v postopku. Obnovila so se samo pisanja, ki so bila pomembna za postopek. Spis, ki je bil v delu, je obnovil sodnik, ki je zadevo obravnaval, končani spis pa sodnik, ki ga je določil predsednik sodišča s posebnim sklepom o obnovitvi. Končani spis se je med obnavljanjem vodil v Su vpisniku, nato je dobil svojo prvotno označbo.⁵⁵

5.2 Združevanje in razdruževanje spisov

Ob združitvi več zadev v skupni postopek so se spisi združili tako, da se je kasnejši spis vložil v prejšnji spis (osnovni spis). Na ovitek skupnega spisa so se navedli vsi pridruženi spisi (npr. pridružen K 70/77) in se nanj prenesli tudi potrebni zaznamki z ovitka pridruženega spisa (osebno ime obdolženca, strank, kaznivo dejanje).⁵⁶

Spis se je lahko med postopkom razdružil in se je za ločeni postopek osnoval nov spis, katerega prva redna številka je bil sklep o izločitvi. V ta spis so se po sodnikovi odredbi vložila pisanja, ki so se nanašala na novi spis. Druga pisanja, pomembna za izločeni spis, so se vložila v overjenem prepisu. V popisu prvotnega spisa se je pri rednih številkah izločenih pisanj zabeležilo, v kateri spis in kdaj so bila pisanja izločena.⁵⁷

5.3 Predložitev spisa višjemu sodišču

Višja sodišča so na drugi stopnji odločala o pritožbah zoper odločbe temeljnih sodišč. Pred predložitvijo spisa sodišču višje stopnje zaradi pravnega sredstva so morala temeljna sodišča iz tega spisa izločiti vso nepotrebno gradivo, spis urediti, perforirati⁵⁸ in zvezati z vrvico. Višjemu sodišču se je poslal spis z vsemi prilogami in s predložitvenim poročilom v dvojniki. Višje sodišče je nato osnovalo svoj spis in na ovitek vpisalo priložitev spisa prve stopnje. Zaznamek se je odčrtal, ko je bil spis vrnjen prvi stopnji. Po odločitvi o pravnem

ne glede na to, ali je spis razdeljen v več ovitkov. Gl. Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978, 167. člen.

⁵³ Ovitke je bil praviloma iz trdega papirja, ki je bil po barvi različen za posamezne postopke. Preobsežen spis se je lahko razdelil v več ovitkov, ki so se označili z zaporednimi rimskimi številkami, medtem ko so se listovne številke nadaljevale. Za spise, ki so obsegali samo eno ali manjše število pisanj, ni bilo treba uporabljati predpisanega ovitka iz trdega papirja. Gl. Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978, 166. člen.

⁵⁴ Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978, 164.-166. člen.

⁵⁵ Prav tam, 201. člen

⁵⁶ Prav tam, 193. člen.

⁵⁷ Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978, 195. člen.

⁵⁸ Perforirati – knjiž. narediti luknjo, luknjico; preluknjati: perforirati list. Gl. SSKJ: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=perforirati&hs=1> (dostop: 10. 4. 2021).

sredstvu je sodišče druge stopnje vrnilo spis sodišču prve stopnje s prepisi svoje odločbe. Sodišče druge stopnje je obdržalo prepis predložitvenega poročila in prepis izpodbijane odločbe.⁵⁹

5. 4. Arhiviranje spisov in hramba dokumentarnega gradiva

Vsako sodišče in enota temeljnega sodišča sta imela poseben prostor, namenjen stalnemu arhivu. Spisi so se prenesli v stalni arhiv na začetku vsakega leta, pred tem so se hranili v priročnem arhivu ustrezne organizacijske enote sodišča. Če je bilo v isti stavbi več sodišč, so lahko imela skupni arhiv. Ko je bila v zadevi izdana pravnomočna odločba in ko so bila izvršena vsa opravila (npr. izločeni priloženi spisi, izločeni zaseženi predmeti, plačane sodne takse ...), se je spis vložil v arhiv. Vpisničar je odtisnil na ovitek spisa stampiljke z zaznamki »Vse odredbe izvršene« in »Vloži v arhiv in hrani do ...« ter zaznamek glede taks. Arhiv je vodil in zanj odgovarjal za arhiv določen delavec sodišča, ki je izdajal spise iz arhiva na pisno zahtevo vpisničarja. Izdani spis je vpisal v seznam iz arhiva izdanih spisov in ga ob vrnitvi razknjižil.⁶⁰

Sodni poslovnik je z dopolnitvijo leta 1989 naložil sodiščem, da so dolžna skrbeti za hrambo, materialno varnost in urejenost svojega dokumentarnega gradiva. V 203. b členu prej omenjene Spremembe in dopolnitve sodnega poslovnika za redna sodišča, ki je objavljen v Uradnem listu SRS, št. 2/128/1989, so bili določeni roki hranjenja dokumentarnega gradiva, ki so ga redna sodišča prejela, in ki je nastalo pri njihovem poslovanju. Vrste dokumentarnega gradiva so v seznamu razdeljene v pet *sklopov*:⁶¹

- ⊙ A – zadeve sodne uprave,
- ⊙ B – kazenske zadeve,
- ⊙ C – civilne zadeve,
- ⊙ Č – upravni spori,
- ⊙ D – gospodarske zadeve (a. kazenske zadeve; b. civilne zadeve).

Znotraj teh sklopov so našteje vrste dokumentarnega gradiva pri zadevah sodne uprave in pri drugih sklopih vpisniki. Hrambo dokumentarnega gradiva so morala sodišča zagotavljati minimalno do izteka rokov hrambe in dokumentarno gradivo, ki ima lastnosti arhivskega, po tridesetih letih od nastanka izročiti pristojnemu arhivu. Poslovnik je predpisal, da arhivsko gradivo in merila za odbiranje arhivskega in dokumentarnega gradiva določa pristojni arhiv s pisnimi navodili o odbiranju arhivskega gradiva.⁶²

Izločanje dokumentarnega gradiva, ki so mu pretekli roki hrambe, se je v skladu s Sodnim poslovnikom moralo opraviti ob prenosu dokumentarnega gradiva iz pisarne v zbirko dokumentarnega gradiva (tj. v arhiv). Iz zbirke dokumentarnega arhiva bi bilo treba izločati gradivo vsakih pet let.⁶³ Izločanje nepotrebne dokumentarne gradiva je zapisniško vodila komisija, ki jo je imenoval predsednik sodišča.

Sodni poslovnik je še določil, da lahko sodišče dokumentarno gradivo, ki nima lastnosti arhivskega, po desetih letih od nastanka posnamejo na mikrofilm, ki ga hranijo do izteka rokov hranjenja posnetega gradiva. Izvirnike oziroma originalno dokumentarno je bilo dovoljeno uničiti.⁶⁴

⁵⁹ Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978, 196.-200. člen.

⁶⁰ Prav tam, 202.-203. člen.

⁶¹ Spremembe in dopolnitve sodnega poslovnika za redna sodišča. V: *Uradni list SRS*, št. 2/128/1989, 203. b člen.

⁶² Prav tam, 203. d člen.

⁶³ Prav tam, 203. č člen.

⁶⁴ Prav tam, 203. g člen.

5.4.1 Roki hrambe dokumentarnega gradiva rednih sodišč

»Roki hrambe dokumentarnega gradiva so definirani kot časovno opredeljena obdobja, do katerih moramo hraniti gradivo zaradi zakonsko predpisanih rokov hranjenja ali zaradi potreb poslovanja in dela ustanov ter posameznikov.«⁶⁵ Glede na rok hrambe lahko dokumentarno gradivo razdelimo v tri kategorije:⁶⁶

- **arhivsko gradivo** (oznaka A ali A vzorčno), ki ga s pisnimi strokovnimi navodili določi pristojni arhiv ter ima trajen pomen za znanost in kulturo ter pravno varnost pravnih in fizičnih oseb;
- **trajno dokumentarno gradivo** (oznaka T ali T oziroma najmanj XX let), ki je pomembno za poslovanje organa, vendar nima trajnega pomena za znanost in kulturo. Trajno gradivo in ima trajen rok hrambe ali daljši časovno omejen rok hranjenja;
- **dokumentarno gradivo z roki hrambe, izraženimi v letih** (oznaka 2, 5, 10 in več let), ki so določeni s področnimi predpisi in glede na potrebe poslovanja organov.

Roke hrambe je z dopolnitvijo Sodnega poslovnika leta 1989 postavil republiški sekretar za pravosodje in upravo.⁶⁷ Za vsako vrsto dokumentarnega gradiva so bili postavljeni roki hranjenja – 2, 3, 5, 10 let ali trajno. Rok hrambe trajno je bil določen za vse sklepe in odločbe sodišč v posameznih postopkih, ker sodne odločbe in sklepi zagotavljajo pravno varnost strank v postopku. Ta rok hrambe organ določi za pomembnejše gradivo, ki nastaja pri poslovanju in lahko služi arhivistu kot okvir pri vrednotenju arhivskega gradiva.

Če podrobneje pregledamo roke hrambe v zadevah sodne uprave, zasledimo, da je določen rok hrambe za plačilne liste 5 let, medtem ko je označen trajno le, če ni končnih obračunov. Po današnji veljavni zakonodaji se plačilne liste hranijo trajno oziroma minimalno 50 let od nastanka. Pri tem se postavlja vprašanje, ali se morajo današnja okrajna sodišča, ki so pravni nasledniki temeljnih sodišč in bodo začela z odbiranjem dokumentarnega gradiva, ravnati po določenih rokih hrambe iz leta 1989 ali upoštevati veljavno zakonodajo. Rokov hrambe, določenih s predpisi, ni dovoljeno skrajševati, vendar se lahko podaljšajo, če za to obstajajo utemeljeni razlogi. Prav tako nista dovoljeni neodgovorno uničevanje ali kopičenje in hranjenje gradiva v nedogled.⁶⁸ V primeru plačilnih list bi kot utemeljen razlog navedli pravno varnost fizičnih oseb za izračun pokojnine in bi tako opravičili podaljšanje roka hrambe.

Petletni rok hrambe je določen tudi v dednih zadevah, če ni premoženja ali dediči niso zahtevali obravnave, medtem ko je v primeru premoženja rok hrambe določen na deset let in trajno za sklepe. Zapuščinske oziroma dedne zadeve so »živo« gradivo in večina vlog za pridobitev podatkov iz arhivskega gradiva se nanaša ravno na zapuščinske spise. Med temi so pretežni uporabnik sodišča, ki potrebujejo kopije celotnih zapuščinskih spisov za izdajo dodatnih sklepov o dedovanju, tudi če ni premoženja.

⁶⁵ Žumer: *Arhiviranje zapisov. Priročnik za ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom*, str. 115.

⁶⁶ Pravilnik o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi. V: *Uradni list RS*, št. 49/2019, 2. člen.

⁶⁷ Spremembe in dopolnitve sodnega poslovnika za redna sodišča. V: *Uradni list SRS*, št. 2/128/1989, 203. b člen.

⁶⁸ Žumer: *Arhiviranje zapisov. Priročnik za ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom*, str. 151.

5.5 Vpisniki in pomožne knjige

Vpisnik je evidenca vseh zadev, ki se vodijo pri sodišču. Vpisniki se vodijo na predpisanih obrazcih in so bili vezani v trde platnice. Vodijo se ločeno v okviru posameznih vrst postopkov, ki so označeni z določeno črko ali kratico (npr. K – kazenske zadeve, D – dedne zadeve ...). Podatki iz vpisnikov so podlaga za statistična in druga poročila, ki jih mora sodišče letno oddajati. Sodni poslovnik je že leta 1988 dopuščal možnost računalniškega vodenja evidenc (vpisniki, pomožne knjige ...) in posameznih sodnih opravil. V tem primeru sodišče ni bilo dolžno uporabljati tiskanih obrazcev, vendar je moral računalniški vpis vsebovati vse podatke, ki so jih vsebovali tiskani obrazci.⁶⁹

Osnova odlaganja in arhiviranja spisov so bili kronološki vpisi v vpisnike. Praviloma se je novi vpisnik ali pomožna knjiga odprla za vsako koledarsko leto, vendar so se pri manjšem *pripadu* zadev vodili za več let skupaj. Na ovitku vpisnika in pomožne knjige je bilo treba označiti označbo vpisnika oziroma polni naziv pomožne knjige, leto, za katerega se je vpisnik oziroma pomožna knjiga vodila, in naziv sodišča.

Vpisnike in pomožne knjige je vpisničar vodil samostojno. Vsako pisanje, ki se je nanašalo na novo zadevo, se je moralo vpisati v vpisnik in pomožno knjigo takoj po prejemu. Vsaka zadeva se je lahko vpisala samo v enega od predpisanih vpisnikov. Vpisniki se še danes vodijo ločeno za posamezne vrste postopkov.

Pri vpisu prvega pisanja v vpisnik so se izpolnili ustrezni stolpci v vpisniku. Če je postopek začelo več oseb ali se je vodil zoper več oseb, se je zadeva vpisala v vpisnik pod eno zaporedno številko, medtem ko so se pred imena strank vpisale arabske številke. Enako se je na ovitku spisa označilo stranke v postopku. Če je v vpisniku zmanjkalo prostora za nadaljnje vpise, se je vpisovanje nadaljevalo v prvi prosti vrsti za zadnjo zaporedno številko, tako da se je številka prvotnega vpisa vpisala z rdečo in pomeni nadaljevanje vpisov. Npr. za zaporedno številko 17 se z rdečo vpiše številka 13, kar je pomenilo nadaljevanje vpisov zadeve številka 13. Pri prvotnem vpisu se je veza označila tako, da zaporedno številko prvotnega vpisa ločimo z rdečilom zapisano zaporedno številko zadeve, za katero se vpisi nadaljujejo (npr. 13/rdeče 17).⁷⁰

V stolpcu za pripombe vpisnikov se je poleg drugih zaznamkov vpisovalo tudi zaznamke o združitvi, izločitvi, priložitvi spisov, datum predložitve spisa pritožbenemu sodišču ... Ko je bil postopek v določeni zadevi končan, se je postavilo pred zaporedno številko vpisa znamenje odčrtanja → » |_____« (glej slika 5, pod zaporedno št. 455).

Vpisniki so se zaključili konec leta. Pod zadnjo zaporedno številko je vpisničar napisal besedilo s podatki: datum sklenitve, zaporedna številka zadnjega vpisa, število na začetku leta nerešenih zadev, število na novo sprejetih zadev, od tega število ponovno vpisanih zadev, ki so že bile izkazane kot rešene, število pomotoma vpisanih zadev, število rešenih zadev in število na koncu leta nerešenih zadev. To besedilo sta podpisala vpisničar in sodnik, ki je bil vodja oddelka, vidiral pa ga je predsednik sodišča oziroma vodja enote.

Nerešene zadeve so se nato kronološko po letih pripada vpisale na prvi strani vpisnika za prihodnje leto pod naslovom »Ostalo nerešeno«, medtem ko so se vpisi nadaljevali v prejšnjih vpisnikih.⁷¹

⁶⁹ Spremembe in dopolnitve sodnega poslovnika za redna sodišča. V: *Uradni list SRS*, št. 20/1132/1988, 1. člen.

⁷⁰ Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978, 208. člen.

⁷¹ Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978, 215. člen.

Slika 5: Primer sklenitve vpisnika in odčrtanja zadev

Zbirna številka			Vigarski obdobje (naziv in ostanke spisne oz. posebno imeno, prebivališče in poklic)	Obdolženec (osebno ime, datum rojstva, poklic in prebivališče, če se ni državljan, tudi državljanstvo)	Oznaka kazenske stvari po KZ in odločbe in odločbe pravnomočne države	Zaradi kajla od- stopljenja po- pravilnemu svetu		Ugovor zoper naložbo oz. zahteva predsednika senata				Datum glavnih obravnav oz. naveda	Datum glavnih obravnav oz. naveda	Datum glavnih obravnav oz. naveda	Sodba							
1	2	3				4	5	6	7	8	9				10	11	12	13	14	15	16	17
			Tem. jan. 102. Emota Celje		Kr. 2061/78																	
			Tem. jan. 102. Emota Celje		Kr. 2055/79																	
			Tem. jan. 102. Emota Celje		Kr. 2061/79																	
<p>Vpisnik sklenjen 31.12.1979 z zaporedno številko 138</p> <p>Sterilo v zadnjem letu mesecnih zadev</p> <p>Sterilo na novo sprejetih zadev od tega števila pomembnih vpisanih zadev</p> <p>Sterilo pomembnih vpisanih zadev</p> <p>Sterilo mesečnih zadev</p> <p>Sterilo na koncu leta mesecnih zadev</p> <p>138</p> <p>318</p> <p>16</p> <p>295</p> <p>161</p> <p>456</p> <p>Vpisnikar Mojca Jelen</p> <p>Volja vrata stara žagar</p> <p>Vidol</p> <p>Prasovnik JS Mojca Jelen</p> <p>Vodja oddelka Slovišč Mojca Jelen</p>																						

Vir: Vpisnik K zadev za leta od 1979 do 1982 (SI ZAC 1675, Temeljno sodišče v Celju, enota Žalec, šk. 146, SI_ZAC/1675/001/017/00003).

Vpisniki, ki so jih vodila temeljna sodišča:⁷²

1. kazenske zadeve

- ☉ vpisnik K za kazenske zadeve,
- ☉ vpisnik Po za pomilostitvene zadeve,
- ☉ vpisnik Ks za zadeve izven obravnavanega kazenskega senata,
- ☉ vpisnik Kr za razne kazenske zadeve;

2. civilne zadeve

- ☉ vpisnik P za pravne zadeve,
- ☉ vpisnik PI za plačilne naloge,
- ☉ vpisnik I za izvršilne zadeve,
- ☉ vpisnik D za postopek v dednih zadevah,
- ☉ vpisnik Pom za pravno pomoč,
- ☉ vpisnik N za nepravdne zadeve,
- ☉ vpisnik Pr za zadeve pridržanja,
- ☉ vpisnik Nd za predloge za varstvo zaradi nezakonitega dejanja,
- ☉ vpisnik Pzs za preizkus zakonitosti pravnomočnih odločb samoupravnih sodišč,
- ☉ vpisnik R za razne civilne zadeve;

3. sodna uprava

- ☉ vpisnik Su za zadeve sodne uprave,
- ☉ vpisnik SuZ za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave.

⁷² Prav tam, 218. člen.

Razen naštetih vpisnikov je enota na sedežu temeljnega sodišča vodila še naslednje vpisnike:⁷³

1. kazenske zadeve
 - ⊗ **vpisnik Kpr** za preiskave
 - ⊗ **vpisnik Km** za kazenske zadeve zoper mladoletnike
2. gospodarske zadeve
 - ⊗ **vpisnik Gp** za gospodarske prestopke,
 - ⊗ **vpisnik St** za prisilne poravnave, stečaje in redne likvidacije,
 - ⊗ **vpisnik Srg** za zadeve sodnega registra.

Enote temeljnih sodišč so vodile tudi **vpisnike za overitve (Ov, Ov-i in Ov-H), protestni register in register dnevnik zemljiškoknjižnih vlog ter vpisnik za razne zadeve Rz.**

Če je bila pri enoti na sedežu temeljnega sodišča organizirana posebna organizacijska enota za področje gospodarskega sodstva, so se v tej enoti za gospodarske spore vodili enaki vpisniki, kot so bili predpisani za temeljna sodišča, s tem, da so se označili z dodatno črko g (npr. Pg, Plg, Ig).

Vpisniki, ki so jih vodila višja sodišča⁷⁴

1. kazenske zadeve
 - ⊗ **vpisnik Kp** za kazenske zadeve na II. stopnji,
 - ⊗ **vpisnik Gpp** za gospodarske prestopke na II. stopnji,
 - ⊗ **vpisnik Kr** za razne kazenske zadeve;
2. civilne zadeve
 - ⊗ **vpisnik Cp** za civilne zadeve na II. stopnji,
 - ⊗ **vpisnik Ndp** za pritožbe zoper sklepe, izdane predloge za varstvo zaradi nezakonitega dejanja,
 - ⊗ **vpisnik R** za razne civilne zadeve;
3. sodna uprava
 - ⊗ **vpisnik Su** za zadeve sodne uprave,
 - ⊗ **vpisnik SuZ** za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave.

Vpisniki, ki jih je vodilo Vrhovno sodišče:⁷⁵

- ⊗ **vpisnik Ko** za kazenske zadeve na II. in III. stopnji,
- ⊗ **vpisnik Kr** za razne kazenske zadeve,
- ⊗ **vpisnik Cp** za civilne zadeve na II. stopnji,
- ⊗ **vpisnik U** za upravne zadeve,
- ⊗ **vpisnik Ur** za upravno-računske zadeve,
- ⊗ **vpisnik Ips** za izredna pravna sredstva,
- ⊗ **vpisnik Uv** za varstvo z ustavo zajamčenih svoboščin in pravic, kršenih z dokončnim posamičnim aktom,
- ⊗ **vpisnik R** za razne civilne zadeve.

Pomožne knjige

Pomožne knjige je vodil in sklepal vpisničar. Pomožne knjige so se lahko vodile za več let skupaj, pri čemer se je pred prvim vpisom v novi letnik vpisala z rdečo barvo nova letnica. Nerešene zadeve se niso prenašale.

⁷³ Prav tam, 219. člen.

⁷⁴ Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978, 220. člen.

⁷⁵ Prav tam, 221. člen.

Tabela 1: Pregled pomožnih knjig, ki jih vodijo sodišča na različnih stopnjah

POMOŽNE KNJIGE	temeljno sodišče	višje sodišče	vrhovno sodišče
Seznam pregledov sodišča	✓	✓	
Obvestila tisku	✓	✓	✓
Spremljanje tiska	✓	✓	✓
Kartotečni list s podatki o sodniku porotniku	✓	✓	✓
Seznam stalnih sodnih izvedencev	✓	✓	
Seznam stalnih sodnih cenilcev	✓		
Sejna knjiga	✓	✓	✓
Poslovni koledar	✓	✓	✓
Seznam odposlanih spisov	✓	✓	✓
Evidenca odrejenih uradnih potovanj	✓	✓	✓
Seznam iz arhiva izdanih spisov	✓	✓	✓
Osebni imenik k Su vpisniku	✓	✓	✓
Stvarni imenik k Su vpisniku	✓	✓	✓
Imenik k vpisniku	✓	✓	✓
Imenik k seznamu listin	✓		
Seznam pogojnih sodb	✓		
Seznam zaseženih predmetov	✓		
Seznam listin	✓		
Kontrolnik oseb v priporu	✓		
Rokovnik k vpisnikoma Srg in Dn	✓		
Seznam sodnemu izvršitelju izročeni spisov	✓		
Seznam negotovinskih pologov	✓		
Evidenca o izvrševanju kazni zapora	✓		
Imenik k evidenci IKZ	✓		
Evidenca o izvršitvi smrtne kazni	✓		
Evidenca o dežurni preiskovalni službi	✓ (enota na sedežu sodišča)		
Kartotečni list k vpisniku Pl (za gospodarske spore namesto imenika)	✓ (enota na sedežu sodišča)		

Vir: Sodni poslovnik, V: Uradni list SRS, št. 26/1978, 252–255. člen.

Razen predpisanih pomožnih knjig so se vodile tudi naslednje evidence: imenik stalnih sodnih tolmačev, seznam pečatov, pomožne knjige in evidence v zemljiški knjigi, za izvršilno službo, za računovodstvo, za materialno knjigovodstvo, za knjižnico in za personalno službo. Enote na sedežu temeljnega sodišča so še dodatno vodile pomožne knjige in evidence o sodnem registru.

Imeniki

Imeniki so pomožne knjige, ki se vodijo k posameznim vpisnikom. Ko se zadeva vpiše v vpisnik, se hkrati vpiše tudi v imenik.

Imeniki so se vodili v obliki knjige za eno leto ali za več let skupaj po abecedi in imajo za posamezne črke, ki so ob desnem robu knjige, ustrezno število strani. Če so se vodili imeniki v eni knjigi za več let skupaj, se je med vpisi posameznih let pri vsaki črki posebej vpisala letnica z rdečo barvo. Praviloma se je vodil en sam imenik za vsako vrsto postopka, ne glede na označbo vpisnika. Imeniki se niso vodili k vpisnikom Po, Ks, St, Nd, Pzs, Srg, Ndp, Uv. Imenike je tako kot vpisnike vodil vpisničar, ki je potrdil vpis zadeve v imenik s kljukico v vpisniku pred zaporedno številko.

V imenik so se vpisali vsi obdolženci, toženci ali zavezanci v postopku.

Pri vpisanih osebah z istim imenom in priimkom se je pripisal datum rojstva ali prebivališče. V imenike so vpisovali tudi neznane storilce in v oklepaju pripisali oškodovančevo ime.

Imeniki so se vodili po priimkih oseb, na katere se postopek nanaša:⁷⁶

- ⊕ **imenik h kazenskemu vpisniku** se je vodil po priimkih obdolžencev,
- ⊕ **imenik k pravnemu vpisniku** se je vodil po priimkih tožencev oziroma predlagateljev pri predlogu za sporazumno razvezo,
- ⊕ **imenik k izvršilnemu vpisniku** se je vodil po priimkih zavezancev,
- ⊕ **imenik k vpisniku v dednih zadevah** po priimkih zapustnikov,
- ⊕ **imenik k vpisniku za zadeve pridržanja** po priimkih pridržanih oseb.

Imenik k vpisniku Pl za plačilne naloge v gospodarskih sporih se je lahko vodil v obliki kartoteke modre barve. Kartotečni listek se je vodil po organizacijah združenega dela, ne glede na to, ali je tožeča ali tožena stranka. V imenika vpisnikov Kr in R so se vpisovale le pomembnejše zadeve.

6 ZAKLJUČEK

Leto 1979 predstavlja mejnik v organizaciji rednih sodišč v slovenskem prostoru. Ustava SFRJ je dovoljevala republikam, da so same organizirale svoje pravosodne sisteme. S koncem leta 1978 so bila ukinjena občinska, okrožna in vrhovno sodišče. Funkcijo rednih sodišč so tako med letoma 1979 in 1994 prevzela temeljna sodišča na prvi stopnji, višja sodišča na drugi stopnji in Vrhovno sodišče na tretji stopnji. Tudi okrožna gospodarska sodišča so bila ukinjena, medtem ko so njihove pristojnosti prevzela redna sodišča.

Temeljna sodišča so bila ustanovljena za območje več občin. Sodno funkcijo so izvrševala na svojih enotah. Enota na sedežu temeljnega sodišča je imela več pristojnosti v primerjavi z enoto temeljnega sodišča. Del poslov (II. stopnje) okrožnih sodišč so prevzela višja sodišča, medtem ko so druge zadeve prve stopnje prevzela temeljna sodišča. Predaja arhiva in prevzem poslov sta bila izvedena v skladu z Navodilom o predaji oziroma prevzemu zadev, arhiva, sodnega registra ter drugega gradiva in o predaji oziroma prevzemu neporabljenih sredstev, inventarja, terjatev in obveznosti v zvezi s prenehanjem dela občinskih in okrožnih sodišč ter okrožnih gospodarskih sodišč in začetkom dela novih rednih sodišč.

Sistem pisarniškega poslovanja je tudi v obdobju 1979-1994 sledil uveljavljeni tradiciji iz leta 1898. Sodni spis je ostal osnovna enota združevanja dokumentov in je tudi osnovna pisarniška oziroma popisna enota. Notranjo organizacijo in poslovanje rednih sodišč ter sistem poslovanja s spisi je natančno opredelil Sodni poslovnik za redna sodišča iz leta 1978 in s kasnejšimi dopolnitvami. Med drugim je Sodni poslovnik že leta 1988 dopuščal možnost računalniškega vodenja evidenc (vpisniki, pomožne knjige ...) in posameznih sodnih opravil. Eno izmed pomembnejših določil je seznam dokumentarnega gradiva rednih sodišč z določenimi roki hrambe iz leta 1989. Za vse sklepe in odločbe je postavljen rok hranjenja trajno. Drugi roki hrambe so za posamezne vrste gradiva določeni z rokom 2, 3, 5, 10 let ali trajno. Roki hrambe dokumentarnega gradiva iz leta 1989 odstopajo od sodobnih rokov hrambe, ki so določeni z veljavnimi zakonskimi predpisi. Pri tem se postavlja vprašanje, ali se morajo današnja okrajna sodišča, ki so pravni nasledniki temeljnih sodišč in bodo začela z odbiranjem dokumentarnega gradiva, ravnati po določenih rokih hrambe iz leta 1989 ali upoštevati veljavno zakonodajo. Zadnje besedo na to kompleksno vprašanje bodo podali ustvarjalci arhivskega gradiva, saj je določitev rokov

⁷⁶ Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978, 258. člen.

hrambe v njihovi domeni. Pri tem je treba v obzir vzeti vidik pravne varnosti oseb. V primeru plačilnih list bi se opredelila za daljši rok hrambe, saj gre za gradivo, na temelju katerega se lahko izračuna višina pokojnine, če iz kakršnega koli razloga izračun ni mogoč iz končnega obračuna osebnih dohodkov.

Temeljna sodišča so prenehala s poslovanjem konec leta 1994, ko je v Republiki Sloveniji prišlo do reorganizacije rednih sodišč ter so s poslovanjem začela okrajna, okrožna, višja in vrhovno sodišče. Javnopravne osebe morajo svoje arhivsko gradivo izročiti pristojnemu arhivu najkasneje trideset let po nastanku v kompletnih in zaokroženih celotah.⁷⁷ Redna sodišča med letoma 1979 in 1994 predstavljajo zaokroženo celoto, ki se ji kmalu izteče zakonsko določen tridesetletni rok za izročitev arhivskega gradiva. Pri pripravi pisnih strokovnih navodil in vrednotenju arhivskega iz dokumentarnega gradiva je poznavanje organizacije, pristojnosti in pisarniškega poslovanja ustvarjalcev ključnega pomena. Pri vrednotenju arhivskega gradiva temeljnih sodišč je treba več pozornosti posvečati pristojnostim, ki jih je imela posamezna enota, saj so se le-te razlikovale glede na to, ali gre za enoto s sedežem na temeljnem sodišču ali zgolj za enoto temeljnega sodišča.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Bizjak, Žarko: Pravosodje v letih 1945-1991. V: *Pravo, zgodovina, arhivi. 1. pri-spevki za zgodovino pravosodja* (ur. Jože Žontar). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000. str. 277-299.

Melik, Jelka: Arhivsko gradivo sodišč združenega dela, zanimiva dediščina zadnjega obdobja socializma. V: *Arhivi 26* (2003), št. 1, str. 213-216.

Melik, Jelka: *Osnove prava in pravne države za arhiviste*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2011.

Melik, Jelka: Prevezemanje arhivskega gradiva pravosodnih organov. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: popisovanje arhivskega gradiva*, [Radenci, 13.-15. april 2016] (ur. Nina Gostenčnik), Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2016, str. 263-274.

Melik, Jelka: Valorizacija gradiva rednih sodišč. V: *Arhivi 11* (1988), str. 47-48.

Melik, Jelka: Vrhovno sodišče v drugi Jugoslaviji. V: *STO let vrhovnega sodstva na Slovenskem: slavnostni zbornik: (1918-2018)* (ur. Damijan Florjančič). Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 2018. str. 63-101.

Skubic, Zoran: Evolving Justice: The Constitutional Relationship between the Minister of Justice and the Judiciary and a Short Overview of Recent Developments in the Area of Court Management in the Republic of Slovenia. V: *International Journal for Court Administration* (ur. Markus Zimmer). Vol. 4 (2011). št. 1, str. 1-19. Pridobljeno: https://www.researchgate.net/publication/286091369_Evolving_Justice_The_Constitutional_Relationship_between_the_Minister_of_Justice_and_the_Judiciary_and_a_Short_Overview_of_Recent_Developments_in_the_Area_of_Court_Management_in_the_Republic_of_Sloven (dostop: 10. 4. 2021).

Žumer, Vladimir: *Arhiviranje zapisov. Priročnik za ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom*. Ljubljana: GV Založba, 2001.

⁷⁷ Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014, 40. člen. Pridobljeno: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4284> (dostop: 20. 4. 2021).

VIRI

SSKJ: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=perforirati&hs=1https://fran.si/iskanje?View=1&Query=perforirati&hs=1> (dostop: 10. 4. 2021).

Vpisnik K zadev za leta od 1979 do 1982 (SI ZAC 1675, Temeljno sodišče v Celju, enota Žalec, šk. 146, SI_ZAC/1675/001/017/00003).

ZAKONODAJA

Dopolnitev pregleda enot temeljnih sodišč v Republiki Sloveniji. V: *Uradni list RS*, št. 7/1991.

Dopolnitev pregleda enot temeljnih sodišč v SRS. V: *Uradni list SRS*, št. 7/1980.

Navodilo o predaji oziroma prevzemu zadev, arhiva, sodnega registra ter drugega gradiva in o predaji oziroma prevzemu neporabljenih sredstev, inventarja, terjatev in obveznosti v zvezi s prenehanjem dela občinskih in okrožnih sodišč ter okrožnih gospodarskih sodišč in začetkom dela novih rednih sodišč. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1572/1978, str. 2048-2050.

Pravilnik o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi. V: *Uradni list RS*, št. 49/2019.

Pregled enot temeljnih sodišč v SR Sloveniji. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978.

Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978.

Sodni red. V: *Uradni list RS*, št. 17/1995.

Spremembe in dopolnitve sodnega poslovnika za redna sodišča. V: *Uradni list SRS*, št. 20/1132/1988.

Spremembe in dopolnitve sodnega poslovnika za redna sodišča. V: *Uradni list SRS*, št. 2/128/1989.

Temeljni zakon o splošnih sodiščih. V: *Uradni list SFRJ*, št. 7/1965.

Ustava SFRJ. V: *Uradni list SFRJ*, št. 9/1974.

Ustava SRS. V: *Uradni list SRS*, št. 6/1974.

Zakon o rednih sodiščih. V: *Uradni list SRS*, št. 10/1977.

Zakon o samoupravnih sodiščih. V: *Uradni list SRS*, št. 10/1977.

Zakon o sodiščih. V: *Uradni list FLRJ*, št. 30/1954.

Zakon o ureditvi ljudskih sodišč. V: *Uradni list FLRJ*, št. 51/1946.

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA), *Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014. Pridobljeno: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4284> (dostop: 20. 4. 2021).

SUMMARY

COURTS OF JUSTICE IN SLOVENIA BETWEEN 1979 AND 1994

As authority bodies, courts of justice performed judiciary functions, determined by the constitution and laws. Their task, being the central bodies of judiciary, is the use of law in force for solving individual legal relations. Courts of justice are divided to courts with general jurisdiction and special or specialized courts. Courts with general jurisdiction decide on all penal and civil matters, unless certain individual matters are exempt from their jurisdiction by law. Special or specialized courts decide only in specially defined groups of penal and civil matters determined by the law (courts of claims, labour courts, trade courts, mining courts...). Individual legal systems establish different specialized courts, adapted to actual conditions, time and social order. In 1979, the Socialist Federative Republic of Yugoslavia implemented a judiciary system of courts,

which was unique among all six republics and two autonomous regions. Between 1979 and 1994, the function of regular courts was given to basic courts on the first instance, higher courts on the second instance and the Supreme Court of the Socialist Republic of Slovenia on the third instance. Regular courts' records management had not changed since 1898, when records were combined to matters and the courts began using prescribed court entry registers. A judicial record is a basic unit of merging court documents in the field of judiciary bodies and is a basic office or description unit. Every court and its unit allocated a special room for archival storage. Courts were obliged to adequately store, preserve and manage their records. Court Rules of Procedure defined retention periods for every category of records – 2, 3, 5, 10 years or permanent. The Rules also prescribed that archival records and criteria for their selection are defined by the competent archival institution with written professional instructions on the selection of archival records.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 930.25:347.99(497.4)"1995/2004"

Prejeto: 10. 5. 2021

Vrednotenje dokumentarnega gradiva okrožnih in okrajnih sodišč ter sodnika za prekrške kot predpriprava za sestavo enotnih pisnih strokovnih navodil za obdobje v letih 1995–2004

ALEŠ JAMBREK

prof. zgodovine in sociologije, višji arhivist
Zgodovinski arhiv na Ptuju, Vičava 5, SI-2250 Ptuj
e-pošta: ales.jambrek@arhiv-ptuj.si

ANJA PRŠA

uni. dipl. zgod., višja arhivistka
Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, SI-3000 Celje
e-pošta: anja.prsa@zac.si

BOŠTJAN ZAJŠEK

mag. zgodovinskih znanosti, prof. nemškega jezika, arhivski svetovalec
Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor
e-pošta: bostjan.zajsek@pokarh-mb.si

Izvilleček

V prispevku je predstavljena raziskava, ki so jo izvedli člani medarhivske delovne skupine za pravosodje s ciljem pridobiti informacije o zvrsteh gradiva, ki so potrebne za proces vrednotenja arhivskega gradiva okrajnih in okrožnih sodišč ter sodnika za prekrške, nastalega v letih 1995–2004. Predstavljeni so posamezni koraki in metode, ki so nazadnje privedli do oblikovanja osnutka enotnih pisnih strokovnih navodil v okviru celotne medarhivske delovne skupine za pravosodje.

Abstract

APPRAISAL OF RECORDS OF DISTRICT AND LOCAL COURTS AND RECORDS OF MINOR OFFENCE JUDGES AS A PRECONDITION FOR THE CREATION OF UNIFIED WRITTEN PROFESSIONAL INSTRUCTIONS FOR THE PERIOD FROM 1995 TO 2004

The article presents the research carried out by members of the inter-archival work group for judiciary. The goal of the research was to gather information about the types of records needed for the process of appraisal of records created by district and local courts and by Minor Offence Judges in the period from 1995 to 2004. The article presents individual steps and methods which led to the creation of draft unified written professional instructions in the framework of the whole inter-archival work group for judiciary.

Ključne besede:

sodišče,
pravosodje,
vrednotenje,
arhivsko gradivo,
dokumentarno
gradivo

Key-words:

court,
judiciary,
appraisal,
archival records,
records

1 UVOD

Prevzemanje arhivskega gradiva, katerega pomembna predhodna faza je vrednotenje¹ dokumentarnega gradiva, je eden izmed osnovnih segmentov arhivskega strokovnega dela. V moderni arhivski strokovni teoriji in praksi se je uveljavil pozitiven način makro- in mikrovrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva oziroma določanje rokov hrambe gradiva na osnovi funkcij ustvarjalcev (t. i. funkcijsko vrednotenje).² Skladno s pomembnostjo je področje vrednotenja tudi eno izmed najzahtevnejših segmentov arhivskega strokovnega dela. Vse gradivo, ki nastane pri poslovanju nekega ustvarjalca, nima lastnosti arhivskega. To postane tisti del dokumentarnega gradiva, ki ima poseben pomen, bodisi za zgodovinsko ali katero drugo znanost bodisi za kulturo oziroma za posameznika ali družbo nasploh, za pravni interes pravnih in fizičnih oseb ali ki izpričuje svojstvene lastnosti (izvirnost, pomembnost dogodka ali avtorja, zunanje značilnosti ipd.) in ki ga arhivist kot takega ovrednoti. »Arhivisti so vratarji [gate-keepers] družbe, saj določajo, kaj bo ohranjeno za zanamce,« ugotavlja Garaba.³

Danes nastajajo po svetu v vsakem trenutku številni dokumenti v raznovrstnih oblikah. Zato je eden od vidikov vrednotenja tudi »potreba po omejitvi preobilja« podatkov in s tem omogočanje lažjega dostopa do bistvenega.⁴ Še zlasti se povečuje količina elektronskega gradiva, čeprav veliko ustvarjalcev pri poslovanju ustvarja tako klasično gradivo na papirju kot tudi digitalno oziroma elektronsko gradivo. »Zaradi včasih prehitrega razvoja informacijske tehnologije, ki ji arhivisti težko sledijo, se vsiljuje laično prepričanje, da arhivsko znanje pri elektronski hrambi ni več potrebno,« ugotavlja Škoro Babić in opozarja, da se arhivistova vloga pri vrednotenju elektronskega gradiva v primerjavi z gradivom v papirnatem okolju nikakor ne zmanjšuje.⁵

Tudi pri ustvarjalcih s področja pravosodja že nekaj let nastaja hibridno gradivo. Po podatkih, ki jih je leta 2019 zbralo Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije, znaša letni prirast sodnega gradiva okoli 6 tekočih kilometrov, medtem ko so slovenska sodišča v svojih skladiščih (oziroma v t. i. priročnem⁶ in stalnem arhivu⁷) na začetku leta 2020 hranila okoli 50 tekočih kilometrov arhivskega gradiva, del tega je že bilo odbranega in je čakalo na predajo javnim arhivom.

Gre torej za zelo veliko količino gradiva, ki v depojih sodišč bodisi čaka na predajo pristojnemu javnemu arhivu bodisi se hrani do izteka rokov hrambe, ki jih za posamezne vrste sodnega gradiva s posebnim internim aktom določi vrhovno sodišče. Resda veljavna zakonodaja s področja sodstva (o njej več v poglavju 3) določa, da smejo sodišča dokumentarno gradivo, ki nima lastnosti arhivskega, po preteku rokov hrambe uničiti, toda hkrati ta ista zakonodaja sodiščem nalaga, da morajo vse pravnomočne odločbe o glavni stvari, vpisnike, imenike in druge pomožne knjige⁸ hraniti trajno.⁹

Marca 2019 je Okrožno sodišče v Mariboru poslalo Pokrajinskemu arhivu Maribor dopis, v katerem je opozarjalo na »izredno perečo arhivsko problematiko na Okrožnem sodišču v Mariboru in njegovi organizacijski enoti Okrajnem

¹ V preteklosti se je uporabljal termin valorizacija.

² Žumer: Makro valorizacija arhivskega gradiva v Sloveniji, str. 309.

³ Garaba: Capturing the Broad Spectrum of Human Experience, str. 259.

⁴ Menne-Haritz: Appraisal or Documentation, str. 530.

⁵ Škoro Babić: Upravljanje, vrednotenje in dolgoročna hramba e-gradiva, str. 222.

⁶ Izraz priročni arhiv uporabljajo v pravosodnih organih za tekočo zbirko (Sodni red. V: Uradni list RS, št. 87/2016, 243. člen).

⁷ Izraz stalni arhiv uporabljajo v pravosodnih organih za stalno zbirko (Sodni red. V: Uradni list RS, št. 87/2016, 243. člen).

⁸ Npr. seznam pečatov, seznam listin, sezname obtožencev ipd.

⁹ Sodni red. V: Uradni list RS, št. 87/2016, 244. in 246. člen.

TABELA 1: Zbrani podatki Ministrstva za pravosodje Republike Slovenije o količini hranjenega sodnega gradiva po pristojnih območjih regionalnih arhivov v letu 2020 (v tekočih metrih) (Vir: Elektronski dopis Ministrstva za pravosodje Republike Slovenije, št. 352-14/2019/53.)

Pristojni regionalni arhiv	Dokumentarno gradivo, priročni arhiv	Dokumentarno gradivo, stalni arhiv	Dokumentarno gradivo, ki ima krajši rok hrambe	Dokumentarno gradivo – v trajni hrambi	Arhivsko gradivo	Odbrano arhivsko gradivo, ki še ni bilo predano reg. arhivom	Letni prirastek gradiva
Ljubljana	13.846	47.176	4.574	18.684	24.612	1.048	3.029
Maribor	4.505	20.853	1.735	4.370	14.748	852	1.226
Koper	1.979	6.888	12	5.247	1.593	251	376
Nova Gorica	655	4.232	98	2.426	1.290	105	125
Ptuj	424	2.526	257	2.089	2.170	7	125
Celje	2.527	11.995	3.085	3.526	4.664	785	829
SKUPAJ 2020	23.936	93.670	9.761	36.342	49.077	3.048	5.710

sodišču v Mariboru«. V kletnih in vlažnih prostorih okrožnega sodišča, »v dveh popolnoma neprimernih kletih na navadnih lesenih policah«, saj drugje ni bilo prostora, je bilo shranjeno gradivo pravnih zadev od leta 1946 naprej, zvezano v mapah. Sodišče je pozvalo k takojšnjemu prevzemu omenjenega gradiva, saj mu sicer grozi uničenje.¹⁰ Tudi z drugih sodišč so pristojnim arhivom poročali o polni ali precejšnji zasedenosti skladiščnih kapacitet. Žal so imeli (in imajo še danes) posamezni regionalni arhivi zvezane roke zaradi lastnega manka ustreznih prostorov za hrambo arhivskega gradiva.

Ob kopičenju gradiva, zapolnjenih kapacitetah skladišč in prostorski problematiki javnih arhivov se vedno znova pojavlja želja po tem, da bi bilo čim več gradiva izločenega in uničenega. To seveda s sabo prinaša nevarnost neobjektivnega in neustreznega vrednotenja, ki bi povzročilo, da bi bilo veliko gradiva neupravičeno izgubljenega.

Člani medarhivske delovne skupine za pravosodje (dalje ožja MDSP) v sestavi Aleš Jambrek (Zgodovinski arhiv na Ptuj), Anja Prša (Zgodovinski arhiv Celje) in mag. Boštjan Zajšek (Pokrajinski arhiv Maribor) so se zaradi pogostih pobud ustvarjalcev po pisnih strokovnih navodilih za gradivo okrožnih in okrajnih sodišč po letu 1994 in posledično zmanjšanju količine gradiva oziroma predaji le-tega pristojnim javnim arhivom lotili raziskave, na temelju katere bi bilo tako gradivo omenjenih sodišč kakor tudi sodnikov za prekrške moč lažje ovrednotiti. Kot okvirno časovno obdobje nastanka gradiva si je skupina zadala leti 1995 in 2004 – prva letnica označuje začetek reorganizirane sodne mreže (tj. prenehanje delovanja temeljnih sodišč in začetek delovanja okrožnih in okrajnih sodišč), druga letnica se nanaša na ukinitve sodnikov za prekrške in prenos prekrškovnih zadev v pristojnost okrajnih sodišč. To je tudi čas, ko je velika večina sodnega gradiva še vedno nastajala v fizični obliki.

V prispevku so predstavljene posamezne faze in metode, ki so nazadnje – v okviru razprave znotraj celotne MDSP – privedle do oblikovanja osnutka enotnih pisnih strokovnih navodil. Na začetku prispevka je predstavljena organizacija sodišč s spremembami v obdobju 1994–2004, sledita pregled zakonodaje, ki jo je ožja MDSP upoštevala pri vrednotenju, in pregled meril za vrednotenje. V osrednjem delu prispevka so predstavljene metode in potek raziskave, njene ugotovitve in rezultati.

¹⁰ Pisanje v zadevi Su 430/2018, elektronski dopis Urada predsednice Okrožnega sodišča v Mariboru Pokrajinskemu arhivu Maribor.

2 ORGANIZACIJA IN POSLOVANJE SODIŠČ

Institucija sodišč predstavlja enega izmed treh najpomembnejših stebrov državne ureditve v Republiki Sloveniji. Sodišča predstavljajo poleg zakonodajne in izvršilne tretjo vejo oblasti, ki s svojim delovanjem zagotavlja, da se načela pravne države in pravne ureditve tudi izvršujejo. Gre za državni organ, pristojen za izvajanje sodne oblasti in za izvrševanje sodnih odločb. Te izvršujejo neposredno v zadevah in v primerih, ki jih določa zakon. Izvršujejo tudi odločbe drugih državnih organov ali nosilcev javnih pooblastil, če zakon tako določa.¹¹

Posamična sodišča so organizacijsko razdeljena na organizacijske enote, kot so sodni oddelki, uradi, sodne pisarne, sodne in druge službe ter javne knjige. Sodni oddelki so organizirani po posameznih pravnih področjih, medtem ko se znotraj okrožja lahko oblikuje oddelek, ki je pristojen za več okrajnih sodišč. Sodne pisarne se organizirajo za pisarniško delo, ki je potrebno za izvedbo sodne oblasti. Sem prištevamo oddelčne pisarne, sprejemne pisarne, arhive, strojepisnice, ekonomate itd. Za večjo gospodarnost in racionalnost poslovanja lahko posamezna sodišča v isti sodni stavbi ustanovijo skupne pisarne za posamezna opravila. Sodne službe se organizirajo posebej za izvedbo sodne oblasti in upravljanje zadev sodne uprave. Mednje prištevamo službo za alternativno reševanje sporov, brezplačno pravno pomoč, odnose z javnostjo, finančno-računovodsko službo, kadrovsko službo itd. Sodišča lahko prav tako ustanovijo skupne službe.¹²

Po ustavni ureditvi je slovensko sodstvo neodvisna veja oblasti. Njen namen je krepitev tako vladavine prava in pravne države kakor tudi varstva pravic in svoboščin, ki jih zagotavljajo slovenska ustava oziroma splošno veljavna načela mednarodnega prava. V ta namen mora slovensko sodstvo zagotavljati neodvisno in nepristransko sojenje v optimalnem in predvidljivem času, odgovornost, integriteto in poštenost ter je zavezano h kakovostnim storitvam za stranke v sodnih postopkih. Pri delu sodišč je pomembno tudi, da imajo vse stranke v postopku možnost biti slišane, da se jih obravnava nevtralno, spoštljivo in da imajo občutek zaupanja v sodišče. Ob upoštevanju neodvisnosti oziroma nepristranskosti slovensko sodstvo neguje in krepi odnose z laično in strokovno javnostjo ter drugima dvema vejama oblasti.¹³

Med najpogostejše postopke na sodiščih spadajo pravdni in zapuščinski postopki, izvršbe, vpisi v zemljiško knjigo, družinske zadeve (ločitve), kazenski in prekrškovni postopki, postopki zaradi insolventnosti, delovni, socialni in upravni spori, mediacija in brezplačna pravna pomoč.¹⁴ Glede na pristojnosti (tj. vsebine, o katerih odločajo) sestavlja sodni sistem več sodišč: okrajna, okrožna, višja, specializirana in vrhovno. V nadaljevanju bomo na kratko predstavili tista, katerih gradivo je bilo predmet našega vrednotenja za časovno obdobje 1995–2004.

2.1 Okrajna sodišča

V Sloveniji imamo 44 okrajnih prvostopenjskih sodišč in območje njihove krajevne pristojnosti je določeno s katastrskimi občinami.¹⁵ Skladno z Zakonom o sodiščih so okrajna sodišča pristojna za obravnavanje **kazenskih zadev** na prvi stopnji (sojenje o kaznivih dejanjih, za katera je zagrožena denarna kazen

¹¹ Zakon o sodiščih. V: *Uradni list RS*, št. 94/2007, 37. člen.

¹² Sodni red. V: *Uradni list RS*, št. 87/2016, 37., 38., 40., 41, 42., in 43. člen.

¹³ Več o tem glej: *Splošno o sodstvu*. Pridobljeno: <https://nasodiscu.si/o-sodstvu#poslanstvo-slovenskega-sodstva>. (dostop: 25. 3. 2021).

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Zakon o sodiščih. V: *Uradni list RS*, št. 94/2007, 114. člen.

ali kazen zapora do treh let, razen v zadevah kaznivih dejanj zoper čast in dobro ime, storjenih s katerim od sredstev javnega obveščanja; prav tako sem spada izvajanje preiskovalnih dejanj glede kaznivih dejanj in za opravljanje drugih zadev, ki jih določa zakon), **civilnih zadev** na prvi stopnji (v pravnih zadevah skladno z zakonom o pravnem postopku; v zapuščinskih in drugih nepravdnih zadevah, če zakon ne določa drugače, ter za vodenje zemljiške knjige; k civilnim zadevam spadajo tudi izvršbe in zavarovanja, če zakon ne določa drugače). Prav tako so odgovorna za sojenje oziroma odločanje v **drugih zadevah**, kadar tako določa zakon. Izvršujejo tudi zadeve **pravne pomoči**, za katere po zakonu ni pristojno drugo sodišče, in opravljajo mednarodno pravno pomoč v zadevah o prekrških.¹⁶

Glede pravnih zadev so okrajna sodišča pristojna za sojenje v sporih o premoženjsko-pravnih zahtevkih, če vrednost spornega predmeta ne presega 20.000 evrov, prav tako (ne glede na vrednost spornega predmeta) v sporih zaradi motenja posesti, sporih o služnostih in realnih bremenih, sporih iz najemnih in zakupnih razmerij ter sporih, za katere po zakonodaji niso pristojna okrožna sodišča.¹⁷

V okviru Okrajnega sodišča v Ljubljani je za raven celotne države organiziran tudi poseben Centralni oddelek za verodostojno listino (COVL), ki sprejema predloge za izvršbo.¹⁸ Leta 2007 so okrajna sodišča postala organizacijske enote okrožnih sodišč. S tem jim je bil odvzet del pristojnosti na področju sodne uprave.

2.2 Okrožna sodišča

V Sloveniji je 11 okrožnih sodišč, ki so prav tako prvostopenjska sodišča in so načeloma pristojna za višje vrednosti sporov oziroma kazniva dejanja, za katera je zagrožena kazen zapora nad tri leta.

Po Zakonu o sodiščih¹⁹ so pristojna za obravnavanje: **kazenskih zadev** (za sojenje na prvi stopnji o kaznivih dejanjih, za katera niso pristojna okrajna sodišča; za opravljanje preiskave oziroma preiskovalnih dejanj glede kaznivih dejanj; za opravljanje predhodnega postopka in sojenje na prvi stopnji o kaznivih dejanjih mladoletnikov; za odločanje na prvi stopnji o izvršitvi kazenske sodbe tujega sodišča; za izvrševanje kazenskih sodb ter za izvrševanje kazenskih sodb okrajnih sodišč; za odločanje o dovolitvi posegov v človekove pravice in temeljne svoboščine; za odločanje v zunajobravnavnem senatu (tudi v kazenskih zadevah iz pristojnosti okrajnih sodišč); za opravljanje drugih zadev, ki jih določa zakon, ter za opravljanje nadzorstva glede zakonitega in pravnega ravnanja z obsojenci ter nadzorstva nad priporniki; sodišča prav tako izvajajo svojo pristojnost v kazenskih zadevah, ki jih na temelju 40.a člena Zakona o sodiščih obravnavajo specializirani oddelki na sedežih višjih sodišč za sojenje o kaznivih dejanjih na prvi stopnji; za opravljanje preiskave oziroma preiskovalnih dejanj; za opravljanje predhodnega postopka in sojenje na prvi stopnji o kaznivih dejanjih mladoletnikov; za odločanje o dovolitvi posegov v človekove pravice in temeljne svoboščine; za odločanje v zunajobravnavnem senatu; za opravljanje drugih zadev, ki jih določa zakon); **civilnih zadev** (za sojenje oziroma odločanje na prvi stopnji: v pravnih zadevah v skladu z zakonom o pravnem postopku; v postopkih priznavanja tujih sodnih odločb; v zadevah prisilne poravnave in stečaja ter likvidacije, kadar je v pristojnosti sodišča, ter v sporih v zvezi z njimi;

¹⁶ Prav tam, 99. člen.

¹⁷ Zakon o pravnem postopku. V: *Uradni list RS*, št. 73/2007 z dopolnitvami, 30. člen.

¹⁸ Zakon o sodiščih. V: *Uradni list RS*, št. 94/2007, 99. in 99.a člen.

¹⁹ Prav tam, 101. člen.

v sporih o pravicah intelektualne lastnine; o predlogih za izdajo začasnih odredb, vloženih pred začetkom spora, o katerem bo sodišče odločalo po pravilih v gospodarskih sporih oziroma zadevah, v katerih je dogovorjena arbitražna pristojnost, ter o predlogih za izdajo začasnih odredb v zadevah v zvezi z intelektualno lastnino in v nepravdnih postopkih o zadevah, za katere tako določa zakon).

Ena izmed nalog okrožnih sodišč je prav tako vodenje **sodnega registra**, vendar odločajo še v **drugih zadevah**, če tako določa zakon. Prav tako so pristojna za **zadeve pravne pomoči** in so pooblaščenca za **opravljanje mednarodne pravne pomoči**, če zakon za posamezne vrste zadev ne določa drugače.

V pravnih zadevah so okrožna sodišča pristojna za sojenje v sporih o premoženjsko-pravnih zahtevkih, če vrednost spornega predmeta presega 20.000 evrov. Ne glede na vrednost spornega predmeta so okrožna sodišča pristojna, da sodijo v naslednjih sporih: o ugotovitvi ali izpodbijanju očetovstva ali materinstva, zakonskih sporih, sporih o zakonitem preživljanju, o varstvu in vzgoji otrok, o stikih otrok s starši in drugimi osebami, sporih iz avtorske pravice in sporih, ki se nanašajo na varstvo ali uporabo izumov in znakov razlikovanja ali pravico do uporabe firme, sporih v zvezi z varstvom konkurence, gospodarskih sporih in sporih, ki nastanejo v zvezi s stečajnim postopkom.²⁰

2.3 Sodnik za prekrške

Leta 1994 je prišlo v Sloveniji do sprememb v organizaciji lokalne samouprave, ustanovljene so bile nove občine z novim statusom. Spremembam na upravnem področju se je prilagodila tudi organizacija na področju sodnega kaznovanja prekrškov. 31. decembra 1994 so občinski in medobčinski sodniki za prekrške kot samostojni organi občin prenehali z delom. Zakon o začasnih ureditvi organizacije in pristojnosti občinskih sodnikov za prekrške in občinskih javnih pravobranilcev²¹ je določal, da so občinski in medobčinski sodniki za prekrške do uveljavitve novega zakona o prekrških nadaljevali z delom kot samostojni državni organi z imenom sodnik za prekrške. Njihove pristojnosti so bile enake, kot jih je prej imel občinski sodnik za prekrške po zakonu o prekrških. V zakonskih dopolnitvah leta 1997 so bili organi za postopek o prekrških definirani kot samostojni državni organi, ki opravljajo pravosodno funkcijo. Na prvi stopnji so odločali sodniki za prekrške in drugi pooblaščeni organi. V pritožbenem postopku proti odločitvam sodnika za prekrške na prvi stopnji je odločal Senat za prekrške Republike Slovenije. Sodnike je na temelju predloga Sveta sodnikov za prekrške izvolil državni zbor.²²

Takšna ureditev je trajala manj kot desetletje. Januarja 2005 je namreč začel veljati Zakon o prekrških,²³ sprejet leta 2003, ki je ukinil samostojnega Sodnika za prekrške in vzpostavil t. i. prekrškovni organ. Tega so organizacijsko uvrstili pod pravosodne organe oziroma okrajna sodišča, ki so v prekrškovnem postopku postala pristojna za odločanje na prvi stopnji in višja sodišča na drugi stopnji.²⁴

²⁰ Zakon o pravnem postopku. V: *Uradni list RS*, št. 73/2007 z dopolnitvami, 32. člen.

²¹ Zakon o začasnih ureditvi organizacije in pristojnosti občinskih sodnikov za prekrške in občinskih javnih pravobranilcev. V: *Uradni list RS*, št. 82/1994.

²² Prim. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o prekrških (ZP-1). V: *Uradni list RS*, št. 35/1997.

²³ Zakon o prekrških. V: *Uradni list RS*, št. 7/2003.

²⁴ Zakon o prekrških (ZP-1). V: *Uradni list RS*, št. 7/2003 z dopolnitvami, 208. in 215. člen.

3 PODROČNA ZAKONODAJA

Pri procesu vrednotenja arhivskega gradiva, ki je pri ustvarjalcu nastalo v nekem določenem časovnem obdobju, je treba upoštevati tako obstoječo zakonodajo in trenutno veljavne interne pravne akte kakor tudi področno zakonodajo in interne akte, ki morda niso več v veljavi, a so pomembni za vrednotenje arhivskega gradiva v obravnavanem obdobju (v primerih, kadar se vrednoti gradivo za nazaj). Kot razlaga Cotoure, se mora arhivist miselno predstaviti v čas nastanka gradiva.²⁵ To poudarja tudi Melik: »Pri prevzemanju arhivskega gradiva pravosodnih organov je torej potrebna največja pazljivost, poznavanje težav in stisk družbe oziroma države v obdobju nastajanja gradiva ...«²⁶ Ob upoštevanju področne zakonodaje je treba upoštevati tudi merila, ki jih predpisuje arhivska zakonodaja v Zakonu o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (dalje: ZVDAGA)²⁷ in v Uredbi o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (dalje: UVDAG).²⁸

Od področne zakonodaje oziroma predpisov, ki smo jih upoštevali pri vrednotenju arhivskega gradiva okrajnih in okrožnih sodišč ter sodnika za prekrške, je bil temeljni **Zakon o sodiščih (ZS)**.²⁹ Le-ta skupaj s sodnim redom ureja in določa poslovanje sodišč. Bil je sprejet in objavljen v Uradnem listu Republike Slovenije 13. 4. 1994, od takrat je doživel kar petnajst dopolnitev in sprememb.

Drugi področni predpisi, ki smo jih upoštevali:

- ⊕ **Sodni red** (Uradni list RS, št. 17/1995 z dopolnitvami),
- ⊕ **Sodni red (SR)** (Uradni list RS, št. 87/2016),
- ⊕ **Navodilo o izločanju dokumentarnega gradiva** (Uradni list RS, št. 52/2001),
- ⊕ **Pravilnik o obliki in vsebini posameznih sodnih vpisnikov, imenikov, pomožnih knjig in tipiziranih obrazcev** (Vrhovno sodišče RS, interni akt, datiran s 23. 12. 2016 z dopolnitvami),
- ⊕ **Pravilnik o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva sodišč**, datiran s 3. 7. 2017 z dopolnitvami),³⁰
- ⊕ **Pravilnik o notranjem poslovanju organov za postopek o prekrških** (Uradni list SRS, št. 18/86, 22/86 – popr., 16/88, Uradni list RS, št. 48/1990 z dopolnitvami).

3.1 Sodni red

Sodni red skupaj z Zakonom o sodiščih predpisuje poslovanje sodišč. Prvi sodni red v samostojni državi je začel veljati leta 1995 in je zamenjal Sodni poslovnik za redna sodišča.³¹ Dopolnjen in spremenjen je bil enainvajsetkrat. Z letom 2017 je začel veljati nov sodni red, ki je glede na število členov manj obširen kot njegov predhodnik.

Pri vrednotenju arhivskega gradiva sodišč in sodnika za prekrške predstavlja sodni red primarni vir za črpanje informacij o poslovanju sodišč in njihovega arhivskega ter dokumentarnega gradiva, ki ga ustvarjajo, saj so v njem

²⁵ Cotoure: Archival Appraisal, str. 106.

²⁶ Melik: Prevzemanje arhivskega gradiva pravosodnih organov, str. 272.

²⁷ Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). V: Uradni list RS, št. 30/2006 in 51/2014.

²⁸ Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (UVDAG). V: Uradni list RS, št. 42/2017.

²⁹ Zakon o sodiščih. V: Uradni list RS, št. 19/1994.

³⁰ V tem pravilniku so natančno določeni roki hrambe in vsebina vpisnikov. Pri vrednotenju je bil ta pravilnik uporabljen kot pripomoček za razumevanje vsebine vpisnikov za obravnavano obdobje.

³¹ Sodni poslovnik. V: Uradni list SRS, št. 26/1978.

opredeljeni notranja organizacija sodišč, način poslovanja sodišč v posameznih vrstah zadev, poslovanje sodne uprave, pisarniško poslovanje sodišč ipd.³² Za arhivske strokovne delavce je še posebej pomembno šesto poglavje četrtega dela sodnega reda, ki določa hrambo dokumentarnega gradiva. V njem je predpisano, kako se spisi arhivirajo, kako sta organizirana stalni in priročni arhiv sodišč, določeni so čas hrambe, izločanje dokumentarnega in izročanje arhivskega gradiva. Sodni red predpisuje, da pristojen področni arhiv s pisnim strokovnim navodilom določi, katero gradivo sodišč ima lastnosti arhivskega, ter da predpisi s področja varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva določajo postopek za odbiranje in izročanje arhivskega gradiva. Omeniti velja tudi določilo, da bi sodišča morala vsaj enkrat na vsaki dve leti zapisniško ugotoviti, katero gradivo ima lastnosti arhivskega gradiva.³³ Morda problematična dikcija, ki pa izhaja iz arhivske zakonodaje, da bi sodišča najkasneje po tridesetih letih³⁴ od nastanka arhivskega gradiva (torej lahko že prej) morala slednje predati pristojnemu arhivu. Tako naj bi po mnenju pravosodnih organov javni arhivi prevzemali v hrambo relativno mlado arhivsko gradivo, ki ga sodišča še potrebujejo pri svojem poslovanju, in bi na tak način rešili njihovo prostorsko stisko.³⁵

Sodni red iz leta 1995 navaja v dvanajstem poglavju vpisnike in pomožne knjige, ki so jih vodila sodišča do konca leta 2016, potem je stopil v veljavo novi sodni red, ki teh navedb več ne vsebuje. V omenjenem poglavju je pojasnjeno, kateri vpisniki in pomožne knjige obstajajo, katera sodišča uporabljajo katere vpisnike in pomožne knjige, za katere vrste zadev se uporabljajo, kako se vodijo in zaključujejo.³⁶

3.2. Podzakonski predpisi in interni akti

Sodišča pri svojem pisarniškem poslovanju uporabljajo razne podzakonske predpise in interne akte. Postopke, načine hranjenja in izločanja dokumentarnega gradiva ter izročitve arhivskega gradiva pristojnemu arhivu v skladu z veljavno arhivsko zakonodajo ureja *Pravilnik o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva*.³⁷ Veljati je začel julija 2017 in je nadomestil dva prejšnja dokumenta: *Navodilo o izločanju dokumentarnega gradiva*³⁸ (*Uradni list RS*, št. 52/2001) in *Pravilnik o spremembah navodila o izločanju dokumentarnega gradiva*.³⁹ Oba pravilnika in navodilo so predstavljali temeljno podlago za pričujoče vrednotenje arhivskega gradiva.

Na temelju 12. člena Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o sodiščih⁴⁰ je Vrhovno sodišče Republike Slovenije sestavilo interni *Pravilnik o obliki in vsebini posameznih sodnih vpisnikov, imenikov, pomožnih knjig in tipiziranih obrazcev*.⁴¹ V 1. členu tega pravilnika sta predpisani podrobnejša oblika in vse-

³² Zakon o sodiščih. V: *Uradni list RS*, št. 94/2007, 6., 68. in 80. člen.

³³ Sodni red. V: *Uradni list RS*, št. 87/2016, od 242. člena naprej.

³⁴ Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). V: *Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014, 40. člen.

³⁵ Eden izmed primerov so zapuščinski spisi, kjer se nenehno odpirajo stare zadeve in izdajajo dodatni sklepi o dedovanju. Če je gradivo že v hrambi pri pristojnem arhivu, je v tem primeru treba zapuščinske spise fotokopirati in kopije v relativno hitrem času poslati na sodišče.

³⁶ Sodni red. V: *Uradni list RS*, št. 17/1995 z dopolnitvami, od 275. člena naprej.

³⁷ *Pravilnik o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva*, 1. člen.

³⁸ *Navodilo o izločanju dokumentarnega gradiva*. V: *Uradni list RS*, št. 52/2001.

³⁹ *Pravilnik o spremembah navodila o izločanju dokumentarnega gradiva*. V: *Uradni list RS*, št. 77/02.

⁴⁰ Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o sodiščih (ZS-L). V: *Uradni list RS*, št. 17/2015.

⁴¹ Pravilnik je dosegljiv na spletni strani Vrhovnega sodišča RS: https://www.sodisce.si/mma_bin.php?static_id=2018120514431005 (dostop: 4. 3. 2021).

bina posameznih sodnih vpisnikov, imenikov in pomožnih knjig ter tipiziranih obrazcev za vodenje postopkov in statistično poročanje.

Izmed vpisnikov, ki jih vodijo sodišča, se zlasti v vpisniku Su (tj. kratica za sodno upravo) vodi zelo raznoliko dokumentarno gradivo in zahteva zato podrobnejša navodila za odbiranje.⁴² Pri vrednotenju vpisnika Su je bil uporabljen interni akt *Navodila za SU vpisnik*⁴³ v obsegu 44 strani, pridobljen od enega izmed okrožnih sodišč. Sedmo poglavje tega akta (str. 32–44) predstavlja nekakšen klasifikacijski načrt, ki sicer nikoli ni zaživel, vendar vpisnik pregledno razdeli na glavna in podrejena področja zadev, ki se vanj vpisujejo.

4 PISARNIŠKO POSLOVANJE SODIŠČ

Sodišča imajo eno izmed najbolj stanovitnih pisarniških poslovanj, saj slednje črpa svojo temeljno obliko vse od 19. stoletja, čeprav sta se v 20. in 21. stoletju z uveljavljanjem digitalnih vpisnikov začela spreminjati način dela in organizacija pisarniškega poslovanja.⁴⁴ Pisarniško poslovanje se nanaša na delo sodne pisarne. Sodni red in *Pravilnik o obliki in vsebini posameznih sodnih vpisnikov, imenikov, pomožnih knjig in tipiziranih obrazcev* natančno določata postopek za oblikovanje spisa v okviru pripadajočega vpisnika in obliko posameznega pisanja⁴⁵. V spisih se najdejo številna pisanja, ki nastajajo v času postopka: popis spisa, popis stroškov, poročila, zapisniki, odredbe, odločbe, sklepi, sodbe, vročilnice, povratnice, dokazi, računi, dopisi itd. Pisanja se ohranijo v okviru celotne zadeve na temelju *Pravilnika o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva*, kjer so opredeljeni objektivni roki hrambe za posamezne zadeve. Objektivni roki služijo kot orientacijski pripomoček, saj je pristojen arhiv tisti, ki s pisnimi strokovnimi navodili določi arhivsko gradivo, ki so ga sodišča v skladu z arhivsko zakonodajo dolžna predati v arhiv. Pred izdanimi navodili pristojnega arhiva se šteje, da ima vse gradivo lastnosti arhivskega ter ga tako sodišča sama ne morejo in ne smejo izločati, kljub morebitnemu poteku rokov hrambe gradiva, kakor jih določa omenjeni pravilnik.

Okrajna sodišča vodijo v skladu s *Pravilnikom o obliki in vsebini posameznih sodnih vpisnikov, imenikov, pomožnih knjig in tipiziranih obrazcev* trinindeset vpisnikov, medtem ko jih okrožna sodišča vodijo šestintrideset.

5 VREDNOTENJE ARHIVSKEGA GRADIVA OKROŽNIH IN OKRAJNIH SODIŠČ TER SODNIKA ZA PREKRŠKE

Kot je ugotavljal že Žumer, je vrednotenje arhivskega gradiva v splošnem ena izmed najodgovornejših in strokovno najzahtevnejših nalog arhivistov.⁴⁶ Arhivisti na temelju povečanega interesa uporabnikov ugotavljajo, da arhivsko gradivo sodišč vedno bolj pridobiva pomen.⁴⁷ Vrednotenje, kot proces ugotavljanja in določanja vrednosti dokumentarnega gradiva na temelju arhivskih strokovnih načel in meril vrednotenja,⁴⁸ mora analizirati posamezne zvrsti gradiva

⁴² Melik: *Prevzemanje arhivskega gradiva pravosodnih organov*, str. 271.

⁴³ Navodila za SU-vpisnik je sestavila Bojana Jonke, s. d., medarhivski delovni skupini jih je posredovalo Okrožno sodišče v Krškem.

⁴⁴ Prša: *Elektronsko poslovanje in vrednotenje elektronskega arhivskega gradiva sodišč*, str. 444–448.

⁴⁵ Pisanje je v pravni terminologiji izraz za osnovni dokument oziroma listino s prilogami pri poslovanju pravosodnih organov (Žumer: *Arhiviranje zapisov*, str. 44).

⁴⁶ Žumer: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, str. 11.

⁴⁷ Melik: *Prevzemanje arhivskega gradiva pravosodnih organov*, str. 268.

⁴⁸ Žumer: *Poslovanje z zapisi*, str. 36.

glede na njihov trajni pomen za znanost, kulturo in pravno varnost.⁴⁹ Temeljiti mora na znanstvenem, ne le na administrativnem pristopu, ter vključevati tako zgodovinski kot tudi sociološki in pravni vidik.⁵⁰ Merila vrednotenja dokumentarnega gradiva in odbiranja arhivskega gradiva so definirana v arhivski zakonodaji (ZVDAGA in UVDAG). To so:

- potrebe zgodovinopisja, drugih znanosti in kulture;
- potrebe za trajno pravno veljavo za doseganje pravic oseb;
- pomembnost vsebine gradiva;
- specifičnost dogodkov in pojavov v določenem času;
- specifičnost kraja ali območja;
- pomen javno-pravne osebe;
- pomen avtorja;
- pomen gradiva z vidika kulturne raznolikosti;
- izvirnost dokumentov;
- izvirnost podatkov in informacij;
- reprezentativni izbor;
- notranje in zunanje značilnosti gradiva in
- druga merila, ki jih določi pristojni arhiv.⁵¹

Še posebno odgovornost in pozornost pri vrednotenju je treba posvečati dokumentarnemu gradivu pravosodnih organov, katerih arhivsko gradivo ima poleg zgodovinskega pomena, statusa kulturnega spomenika tudi pomen v smislu zagotavljanja pravne varnosti.⁵² Arhivsko gradivo pravosodnih organov zagotavlja pravno veljavo in pravno varnost udeleženih strank v postopku na najvišji ravni. Pri izredno pomembnem gradivu, kakršno je gradivo pravosodnih organov, je treba intenzivneje sodelovati z ustvarjalci arhivskega gradiva.⁵³

Proces vrednotenja dokumentarnega gradiva je izrednega pomena za obvladovanje velike količine gradiva in za vzpostavitev nadzora nad njim.⁵⁴ Glede na stanje na terenu je moč ugotoviti, da se količina gradiva in obseg spisov pri okrajnih in okrožnih sodiščih v zadnjih desetletjih povečujeta, o čemer priča tudi naslednja tabela.

Tabela 2: Prikaz naraščajoče količine pravosodnega gradiva na primeru kazenskih spisov (vpisnik K). (Vir: ScopeArchiv; podatke za Okrajno sodišče v Slovenskih Konjicah je sporočilo sodišče.)

Okrajno sodišče	Število arhivskih škatel do leta 1978	Število arhivskih škatel 1979–1994	Prirast arhivskih škatel v %
v Žalcu	73 (1961–1978)	148	108
v Slovenskih Konjicah	15 (1961–1978)	144	928
na Ptujju	120 (1966–1978)	453	270

Arhivsko gradivo se v skladu s slovensko arhivsko zakonodajo odbira iz dokumentarnega gradiva (načeloma) vsakih pet let z upoštevanjem pisanih strokovnih navodil pristojnega arhiva.⁵⁵ Tudi na področju pravosodja se odbi-

⁴⁹ Žumer: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, str. 11.

⁵⁰ Melik: *Prezemanje arhivskega gradiva pravosodnih organov*, str. 264.

⁵¹ Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). V: *Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014, 40. člen.

⁵² Prav tam, 1. člen, 7. člen in 7. točka 40. člena.

⁵³ Melik: *Prezemanje arhivskega gradiva pravosodnih organov*, str. 264.

⁵⁴ Prša: *Elektronsko poslovanje in vrednotenje arhivskega gradiva sodišč*, str. 442.

⁵⁵ Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. V: *Uradni list RS*, št. 42/2017, 22. člen.

ranje arhivskega iz dokumentarnega gradiva izvaja v zaključenih celotah.⁵⁶ Pravosodni organi v veliki večini začnejo s postopkom odbiranja šele, ko se spoprimejo s kritično stopnjo prostorske stiske ali ko je sproščen poslovni proces, kakor na primer v času epidemije Covid-19.

Pred začetkom odbiranja mora biti s pisnimi strokovnimi navodili za odbiranje določeno arhivsko gradivo.⁵⁷ UVDAJ dopušča možnost izdaje enotnega skupnega pisnega strokovnega navodila pri javnopравниh osebah, ki delujejo na celotnem državnem ozemlju in katerih organizacijske enote sodijo v pristojnost več arhivov.⁵⁸ Okrajna in okrožna sodišča poslujejo po vsej Sloveniji in imajo enako pisarniško poslovanje, predpisano s Sodnim redom in drugimi področnimi pravilniki, zato lahko govorimo o istovrstnih organih, za katere je smiselna izdaja enotnih pisnih strokovnih navodil. Z enotnimi skupnimi pisnimi strokovnimi navodili se poenoti tudi arhivska praksa na področju pravosodja v slovenski javni arhivski mreži. Pristojni arhivisti za področje pravosodja iz vseh slovenskih arhivov so sicer vrednotenje in sestavo tipskih seznamov arhivskega gradiva pravosodnih organov uporabljali že od osemdesetih let 20. stoletja.⁵⁹

Kot razberemo s pričujočega seznama, je bilo v preteklosti kot arhivsko gradivo določenih le nekaj posameznih zvrsti dokumentarnega gradiva. Tako so bili ovrednoteni vsi vpisniki in imeniki k vpisnikom. Pri določenih izbranih (pomembnejših⁶⁰) zadevah so spisi v celoti arhivsko gradivo ter pri drugih (manj pomembnejših) kot arhivsko gradivo veljajo vse sodbe oziroma končne odločbe in ovoji spisov.

Med arhivarji, ki opravljajo dela na gradivu, so se pri tolmačenju takšnih seznamov dokumentarnega gradiva, ki imajo lastnosti arhivske-

Priloga 1

Seznam dokumentarnega gradiva, ki ima lastnosti arhivskega gradiva

Obdobje od leta 1979 do leta 1995 je bilo določeno v Sodnem poslovniku za redna sodišča, Uradni list SRS, št. 26/78 in v spremembah in dopolnitvah sodnega poslovnika za redna sodišča, Uradni list SRS, št. 2/88

Dokumentarno gradivo, ki ima lastnost arhivskega gradiva, je naslednje:

- Spisi Su (sodna uprava)
- Spisi SuZ (zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave)
- Spisi Kpr (preiskava), prekinjene oziroma zavrnjene zadeve, če gradivo ni ohranjeno pri javnem tožilstvu – v celoti, sklep, ovoj spisa
- Spisi Ks (zadeve izvensodnega kazenskega senata), sklep, ovoj spisa
- Spisi K (kazenske zadeve), zadeve, ki so bile obravnavane na višjih stopnjah – v celoti; obtožnica glavna obravnava, sodba, pomilostitev, ovoj spisa
- Spisi Km (kazenske zadeve mladoletnikov)
- Spisi Kr (različne kazenske zadeve), sklep, ovoj spisa
- Spisi Po (pomilostitvene zadeve), sklep, ovoj spisa
- Spisi P (civilne pravne zadeve), zadeve, v kateri je stranka državni organ (javno pravobranilstvo) – v celoti, sodbe na vseh stopnjah, ovoj spisa
- Spisi D (dedne zadeve)
- Spisi Pr (zadeve pridržanja)
- Listine
- Spisi I (izvršilne zadeve), zaplembe in nacionalizacija – v celoti, sklepi, ovoj spisa; v zvezi z nepremičninami ter prežvinnami – sklep, ovoj spisa
- Spisi R (različne civilne zadeve), sklepi, ovoj spisa
- Spisi Nd (predlogi za varstvo zaradi nezakonitega dejanja)
- Spisi Pz (prezkus zakonitosti pravnomočnih odločb samoupravnih sodišč), sklepi, ovoj spisa
- Spisi St (stečaj)
- Spisi Srg (sodni register)
- Spisi Ks (zadeve izvenobrnovanega kazenskega senata za gospodarske prestopke), sklep, ovoj spisa
- Spisi Gp (gospodarski prestopki), sklepi, ovoj spisa
- Spisi Kr (različne zadeve gospodarskih prestopkov), sklep, ovoj spisa
- Spisi Pg (gospodarski spori), sklep, ovoj spisa
- Spisi Ig (izvršilne zadeve), sklep, ovoj spisa

Arhivsko gradivo so tudi vse evidence – imeniki in vpisniki. Navodilo za odbiranje gradiva sodne uprave je bilo poslano po faksu.

Slika 1: Primer seznama dokumentarnega gradiva, ki ima lastnosti arhivskega gradiva, za Okrajno sodišče v Sevnici iz leta 2011 (vir: Navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva, ki ga hrani oziroma nastaja pri delu Okrajnega sodišča v Sevnici. SI_ZAC/0618 Okrajno sodišče Sevnica – dosje ustvarjalca)

⁵⁶ Kot zaključena celota je mišljena posamezna organizacijska struktura pravosodnega organa (v tem prispevku sodišča) do spremembe teritorialne pristojnosti ali notranje organiziranosti, sprememb pisarniškega poslovanja itd. Primer zaključenih celot: Okrajno sodišče v Celju v letih 1945–1965, Občinsko sodišče v Celju v letih 1966–1978, Temeljno sodišče v Celju v letih 1979–1994, Okrajno sodišče v Celju v letih 1995–2004.

⁵⁷ Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). V: Uradni list RS, št. 30/2006, 51/2014, 34. člen.

⁵⁸ Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. V: Uradni list RS, št. 42/2017, 19. člen.

⁵⁹ Žumer: Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo, str. 119.

⁶⁰ Pri vrednotenju gradiva sodišč se je na temelju poslovnika gradivo razdelilo na tri kategorije: pomembnejše, manj pomembno in nepomembno (Melik: Valorizacija gradiva rednih sodišč, str. 48.)

ga gradiva, pojavile številne dileme. Za odbiranje arhivskega gradiva in izločanje nepotrebne gradiva za posamezno sodišče je sicer pristojen direktor sodišča ali sodnik, ki ga imenuje predsednik sodišča. Po odredbi sodnika posamezne naloge pri odbiranju opravlja sodna oseba, ki vodi in odgovarja za arhiv (arhivar).⁶¹ Sodniki morajo v skladu z 8. členom *Pravilnika o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva*:

- obvestiti pristojni arhiv o začetku odbiranja arhivskega gradiva;
- zapisniško ugotoviti, katero dokumentarno gradivo se lahko izloči;
- zapisniško ugotoviti, katero gradivo ima lastnosti arhivskega gradiva;
- izročiti pristojnemu arhivu dokumentarno gradivo, ki ima lastnosti arhivskega gradiva;
- nadzorovati izločitev in uničenje dokumentarnega gradiva.

Prav tako mora sodišče, kot je že bilo omenjeno v prispevku, najmanj enkrat na vsaki dve leti zapisniško ugotoviti, katero gradivo ima lastnosti arhivskega gradiva.⁶² *Pravilnik o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva* ne definira meril, na temelju katerih se pri dokumentarnem gradivu ugotavljajo lastnosti arhivskega. Posledica tega je neenotno vrednotenje. Pogosto se arhivarji, zadolženi za odbiranje gradiva, v zvezi s tem obračajo na pristojne arhiviste, saj od sodnika ne dobijo jasnih navodil, katero gradivo smejo izločiti iz spisov. Na drugi strani tudi s strani pristojnega arhiva v preteklosti ni bilo podrobneje definirano, katere zvrsti gradiva imajo lastnosti arhivskega.

Zaradi prej omenjenih razlogov in obenem naraščajoče količine dokumentarnega gradiva je potrebno vrednotenje na mikroravni, tj. podrobnejše vrednotenje posameznih zvrsti gradiva znotraj sodnih spisov, ne zgolj glede na vsebino vpisnika. O takšnem načinu vrednotenja pravosodnega gradiva, temelječem na strokovnih osnovah, ki omogočajo proučevanje sodnega poslovanja in analizo dokumentarnega gradiva, ki nastaja pri ustvarjalcu arhivskega gradiva, je že leta 1995 pisal Žumer: »Predvsem pa je potrebno z razliko od dosedanjih navodil podrobneje razčleniti in določiti vrste gradiva in vsebine posameznih zadev, ki so v pristojnosti oziroma jih rešujejo pravosodni organi, če želimo, da bodo pravosodni organi na podlagi pismenih navodil arhivov kolikor toliko samostojno v grobem določali in odbirali arhivsko gradivo ...«⁶³

5.1. Metode/pristop

Za vrednotenje arhivskega gradiva okrajnih in okrožnih sodišč ter sodnikov za prekrške iz let 1995–2004 so bile uporabljene naslednje metode:

- historična metoda,
- komparativna metoda,
- metoda analize,
- mikrofunkcijska metoda vrednotenja,
- anketni vprašalnik,
- induktivna metoda,
- metodo sinteze.

Zaradi kompleksnosti procesa vrednotenja, katerega prvi pogoj so razumevanje pisarniškega poslovanja, poznavanje in razumevanje organizacije ter njenih dejavnosti,⁶⁴ je bil s historično metodo izveden pregled organizacije

⁶¹ Pravilnik o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva, 8. člen.

⁶² Prav tam, 6. člen.

⁶³ Žumer: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, str. 120.

⁶⁴ Semlič Rajh: Standard ISO 15489-1:2016, str. 48.

okrajnih in okrožnih sodišč oziroma sodnikov za prekrške ter pisarniškega poslovanja po letu 1995. Pri tem je bila upoštevana naslednja področna zakonodaja: Sodni red,⁶⁵ Navodilo o izločanju dokumentarnega gradiva⁶⁶ in Zakon o sodiščih.⁶⁷

S komparativno metodo je bila opravljena primerjava vpisnikov okrožnih in okrajnih sodišč iz let 1995–2004 z vpisniki, ki se trenutno vodijo na istih sodiščih. Prav tako je bila izvedena primerjava predpisanih rokov hrambe z Navodilom o izločanju dokumentarnega gradiva iz leta 2001 ter s Pravilnikom o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva iz leta 2017. Na tej osnovi je bil najprej izdelan seznam vpisnikov, ki so jih po letu 1995 vodili na okrajnih in okrožnih sodiščih. Vpisniki s seznama so bili podrobneje razčlenjeni glede na vrsto sodnega postopka, ki se vanje vpisuje. Z induktivno metodo so bili analizirani posamezni sodni postopki znotraj vpisnika in zvrsti gradiva, ki pri teh postopkih nastaja. Pri vrednotenju gradiva je bila uporabljena mikrofunkcijska metoda, s katero se konkretno ugotavlja in določa arhivsko gradivo na posameznih dokumentih ali zvrsteh gradiva.⁶⁸

Z anketnim vprašalnikom, ki je bil poslan 12 okrajnim in štirim okrožnim sodiščem,⁶⁹ so bili pridobljeni podrobnejši podatki o zvrsteh gradiva, ki je v obravnavanem časovnem obdobju nastajalo v okviru sodnih postopkov, in gradiva, ki nima lastnosti arhivskega gradiva ter nima vpliva na zagotavljanje pravne varnosti za udeležene stranke v postopkih. Po analizi vrnjenih vprašalnikov so bili z metodo sinteze oblikovani za okrožna in okrajna sodišča ter sodnika za prekrške sezname dokumentarnega gradiva z lastnostmi arhivskega gradiva.

Sezname so bili posredovani medarhivski delovni skupini za pravosodje v pregled in razpravo.

5.2. Potek raziskave in proces vrednotenja arhivskega gradiva okrajnih in okrožnih sodišč iz let 1995–2004 ter Sodnika za prekrške do ukinitve leta 2004

Kot je pisala Bukošek že leta 2012, se skoraj vsa sodišča, tudi danes, srečujejo s prostorsko težavo in iščejo rešitve na različne načine, med drugim tudi z izročitvijo gradiva v pristojni arhiv.⁷⁰ Omenjeno je že bilo, da je v preteklih letih več ustvarjalcev pristojne arhive zaprosilo za izdajo pisnih strokovnih navodil za odbiranje arhivskega in dokumentarnega gradiva po letu 1995 prav zaradi pomanjkanja prostora v njihovih arhivskih depojih. Z namenom izdaje enotnih skupnih pisnih strokovnih navodil za odbiranje se je samoiniciativno sestala ožja MDSP⁷¹ in sklenila, da na terenu, pri ustvarjalcih, opravi raziskavo.

Cilj raziskave je bil pridobitev informacij o zvrsteh gradiva, ki so potrebne za proces vrednotenja arhivskega gradiva. Pri tem sta pomembna dejavnika vsestransko poznavanje gradiva, ki nastaja pri sodnih postopkih ali poslovanju

⁶⁵ Sodni red. V: *Uradni list RS*, št. 17/1995.

⁶⁶ Navodilo o izločanju dokumentarnega gradiva. V: *Uradni list RS*, št. 52/2001.

⁶⁷ Zakon o sodiščih. V: *Uradni list RS*, št. 19/1994.

⁶⁸ Žumer: *Poslovanje z zapisi*, str. 36.

⁶⁹ Vzorec anketiranih sodišč je bil določen na temelju pristojnega območja članov ožje MDSP. Sodelujoča sodišča se spoprijemajo s problematiko odbiranja in podobnimi prostorskimi težavami. Vzorec je dovolj reprezentativen, saj je poslovanje sodišč (pisarniško poslovanje, sistem odlaganja spisov, vodenje postopkov ...) predpisano s Sodnim redom in podzakonskimi akti ter velja za vsa sodišča na območju Republike Slovenije.

⁷⁰ Bukošek: Problemi hranjenja sodnega gradiva na sodiščih, str. 326–327.

⁷¹ Skupina se je sestala na dveh sestankih (januar in avgust 2020), drugo delo je potekalo telefonsko in po elektronski pošti. Člani so si med seboj razdelili naloge v zvezi z vrednotenjem in pridobivanjem informacij o gradivu ter postopkih.

sodišč, in možnost njegove uporabe.⁷² Namen vrednotenja je bil izdelava seznama dokumentarnega gradiva okrožnih in okrajnih sodišč med letoma 1995 in 2004 ter Sodnika za prekrške do leta 2004, ki ima lastnosti arhivskega gradiva. Omenjeni seznam bi bil sestavni del enotnih skupnih pisnih strokovnih navodil.

Proces vrednotenja arhivskega gradiva okrajnih in okrožnih sodišč (1995–2004) lahko razdelimo na pet faz:

1. faza: predpriprava na vrednotenje dokumentarnega gradiva,
2. faza: analiza vpisnikov in zvrsti gradiva znotraj sodnih postopkov,
3. faza: mikrofunkcijsko vrednotenje arhivskega gradiva,
4. faza: presoja osnutka celotne medarhivske delovne skupine za pravosodje,
5. faza: začetek postopka za sprejem enotnih pisnih strokovnih navodil s strani Arhiva Republike Slovenije.

Prva faza predstavlja izhodišče vrednotenja dokumentarnega gradiva v smislu poznavanja historičnega razvoja ustvarjalca arhivskega gradiva, njegove organizacijske strukture in sistema poslovanja z dokumentarnim gradivom.⁷³ Na temelju zbranih podatkov je bil sestavljen seznam vpisnikov, ki so se med letoma 1995 in 2004 vodili na okrajnih in okrožnih sodiščih ter do leta 2004 pri sodnikih za prekrške. V drugi fazi je bila opravljena analiza vpisnikov in vrst zadev v okviru posameznega vpisnika. Civilni in kazenski vpisniki so bili razčlenjeni na postopke, ki se v vpisnik vpisujejo.⁷⁴ V tej fazi je bila izvedena anketa, s katero so bili pridobljeni podatki o zvrsteh gradiva, ki nastaja znotraj sodnih postopkov, in gradiva, ki nima lastnosti arhivskega gradiva. Z vsemi zbranimi podatki se je v tretji fazi izvedel proces mikrofunkcijskega vrednotenja, na temelju katerega se je konkretno ugotavljalo in določalo arhivsko gradivo na ravni zadev (spisov) in dokumentov. Pri tem so bila upoštevana naslednja načela:

- načelo prvotne ureditve, s katerim se gradivo ohrani tako, kot je nastalo v času poslovanja ustvarjalca arhivskega gradiva;
- načelo racionalnosti, s katerim se delo opravi tako, da bo cilj dosežen na najpreprostejši način;
- načelo selekcije, s katerim se ohrani le tisto gradivo, ki ga je vredno hraniti;⁷⁵
- načelo ohranitve pravne varnosti, s katerim se ohrani tisto gradivo, ki udeležencem v postopku zagotavlja pravno varnost.

Rezultat mikrovrednotenja po prej omenjenih načelih je bila izdelava osnutka seznama dokumentarnega gradiva okrajnih in okrožnih sodišč (1995–2004) ter sodnika za prekrške (do leta 2004), ki ima lastnosti arhivskega gradiva. V naslednji fazi je bil osnutek seznama poslan v vpogled ostalim članom Medarhivske delovne skupine za pravosodje. Le-ti so se nato sestali na delovnem sestanku ter podali svoje pripombe in predloge. Med najpomembnejšimi dopolnili osnutka je bil predlog, da se pri okrajnih sodiščih ohranijo v celoti vse zadeve, v katerih se razsoja tudi na višji stopnji, saj gre za zadeve s pomembnejšo vsebino.

Zadnja, peta faza bo postopek sprejema enotnih pisnih strokovnih navodil, kjer bodo svoje predloge in komentarje k osnutku seznama dokumentar-

⁷² Melik: Valorizacija gradiva rednih sodišč, str. 48.

⁷³ Žumer: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, str. 23.

⁷⁴ V kazenski vpisnik se na primer vpisujejo naslednje kazenske zadeve: kazniva dejanja zoper življenje in telo, kazniva dejanja zoper človekove pravice in svoboščine, kazniva dejanja zoper volilno pravico in volitve, kazniva dejanja zoper suverenost RS in njeno demokratično ustavno ureditev, kazniva dejanja zoper obrambno moč države, kazniva dejanja zoper človečnost in mednarodno pravo ...

⁷⁵ Melik: *Prevzemanje arhivskega gradiva pravosodnih organov*, str. 268.

nega gradiva, ki ima lastnosti arhivskega gradiva, prispevali tudi predstavniki ustvarjalcev arhivskega gradiva.

5.2.1. Raziskava z anketnim vprašalnikom

Od 44 okrajnih sodišč in 11 okrožnih sodišč, ki delujejo na celotnem ozemlju Republike Slovenije, posluje na območju pod pristojnostjo Zgodovinskega arhiva Celje, Pokrajinskega arhiva Maribor in Zgodovinskega arhiva na Ptuj 20 okrajnih in šest okrožnih sodišč.

Anketni vprašalnik je bil posredovan na začetku junija 2020 šestnajstim sodiščem. V raziskavi so sodelovala naslednja sodišča:

- ⦿ 12 okrajnih sodišč:
 - ⦿ Okrajno sodišče v Brežicah,
 - ⦿ Okrajno sodišče v Celju,
 - ⦿ Okrajno sodišče v Krškem,
 - ⦿ Okrajno sodišče v Ormožu,
 - ⦿ Okrajno sodišče na Ptuj,
 - ⦿ Okrajno sodišče v Sevnici,
 - ⦿ Okrajno sodišče v Slovenskih Konjicah,
 - ⦿ Okrajno sodišče v Šentjurju,
 - ⦿ Okrajno sodišče v Šmarju pri Jelšah,
 - ⦿ Okrajno sodišče v Velenju,
 - ⦿ Okrajno sodišče v Trbovljah,
 - ⦿ Okrajno sodišče v Žalcu.
- ⦿ štiri okrožna sodišča:
 - ⦿ Okrožno sodišče v Celju,
 - ⦿ Okrožno sodišče v Krškem,
 - ⦿ Okrožno sodišče v Murski Soboti,
 - ⦿ Okrožno sodišče na Ptuj.

Rok za posredovanje odgovorov je bil mesec dni. Vsi ustvarjalci arhivskega gradiva so se roka držali. Vrnjenih in v celoti izpolnjenih je bilo vseh 16 izpolnjenih vprašalnikov.

Ustvarjalcem so bila zastavljena vprašanja glede zadev posameznih vpisnikov, pri katerih ožja MDSP na prvem sestanku ni mogla ovrednotiti gradiva, saj je imela na voljo premalo relevantnih podatkov. Odgovori izpolnjenih anket so predstavili širšo sliko o posameznih zvrsteh gradiva in na temelju danih odgovorov se je oblikovalo skupno stališče za izločanje dokumentarnega gradiva za okrožna in okrajna sodišča ter sodnika za prekrške.

Anketni vprašalnik:

1. *UVDAG določa, da se arhivsko gradivo uporablja mdr. tudi za potrebe sodnih, upravnih in drugih uradnih postopkov. Posamezni dokumenti v sodnih spisih izgubijo pravni učinek po določenem obdobju. Zaradi vse večjega obsega posameznih sodnih spisov se postavlja vprašanje, kaj se v okviru različnih vpisnikov sme izločiti iz spisov, ne da bi s tem posegli v zagotavljanje pravne varnosti fizičnih in pravnih oseb v sodnih, upravnih in drugih uradnih postopkih še tudi potem, ko gradivo enkrat preide v hrambo pristojnega javnega arhiva. V zvezi s tem vprašanjem je MDS za pravosodje že pridobila načelno mnenje Okrožnega sodišča sodišča v Krškem za zadeve na kazenskem področju. Po internem navodilu tega sodišča se iz kazenskih spisov lahko izloči in uniči naslednje nepotrebno dokumentarno gradivo:*

- ⦿ kovinske sponke, PVC-mape in gumice,
- ⦿ vročilnice in povratnice,
- ⦿ potrdila o poslanem faksu,

- *razni nepomembni dopisi (npr. dopis zaporu, da privede obdolženca),*
- *dovolilnica/nedovolilnica,*
- *stroškovnik (sklep o stroških se ohrani),*
- *prevodi za stranke (original se ohrani),*
- *prošnja za posredovanje podatkov iz kazenske evidence,*
- *dvojniki dokumentov,*
- *dovoljenje za pregled spisa,*
- *nalog za plačilo sodne takse,*
- *vabila, odredba za vabljenje na glavno obravnavo,*
- *razni dopisi, ki niso odredba ali sklep.*

Zanima nas:

a) Ali vaše sodišče v celoti soglaša z navedenim navodilom glede izločanja dokumentarnega gradiva na kazenskem področju ali pa bi kaj spremenili oziroma dodali? Če bi kaj spremenili ali dodali, napišite, v katerih ozirih, in svoje stališče obrazložite.

b) Katere dokumente v spisih s področja civilnega in gospodarskega prava je možno na podoben način kot pri kazenskem pravu izločiti pri zadevah, ki se v skladu s Pravilnikom in predhodnim Navodilom hranijo trajno oziroma vsaj 10 let, ne da se s tem poseže v pravno varnost fizičnih in pravnih oseb še tudi potem, ko gradivo preide v hrambo pristojnega javnega arhiva? Zlasti nas to zanima za zadeve iz vpisnikov P, N, R in Srg.

(Prosimo, da gradivo, ki se lahko izloči iz spisa po preteku roka hranjenja in ne posega v pravno varnost oseb, naštejete v alinejah)

2. Po katerem časovnem roku potečejo pravni učinki dokumentov znotraj spisov posameznih vpisnikov na kazenskem in civilnem področju, potem ko je zadeva zaključena (npr. vročilnice, povratnice, vabila na narok ipd.)?

3. V vpisnik Kr se vpisujejo kazenske zadeve, ki se ne vpisujejo v druge kazenske vpisnike.

Zanima nas:

Katere vrste kazenskih dejanj se vpisujejo v vpisnik Kr?

Koliko gradiva približno nastane pod tem vpisnikom za obdobje petih let (npr. 1995–1999) v tekočih metrih)?

4. V vpisnik R se vpisujejo civilne zadeve, ki se ne vpisujejo v druge vpisnike.

Zanima nas:

a) Za katere vrste zadev gre?

b) Koliko tega gradiva je nastalo v obdobju petih let (npr. 1995–1999) v tekočih metrih?

5. Nekateri vpisniki (npr. na kazenskem področju) se vodijo centralno za območje celotne Slovenije, in to v elektronski obliki. Zanima nas, kakšen bo postopek, s katerim bo posamezno sodišče ob predaji spisovnega gradiva pristojnemu javnemu arhivu naredilo izpis iz centralno vodenega elektronskega vpisnika samo za tiste zadeve, ki so v pristojnosti sodišča, katerega spisovno gradivo bo javni arhiv prevzemal.

Rezultati ankete:

V celoti izpolnjen anketni vprašalnik je vrnilo vseh 16 sodišč, na katere je bil naslovljen. Stališča sodišč, ki so sodelovala v anketi, so si bila med seboj dokaj podobna, z rahlimi odstopanji. Na prvo zastavljeno podvprašanje (1.a) je bilo pri analizi rezultatov ugotovljeno, da sodišča večinoma soglašajo z načelnim mnenjem Okrožnega sodišča v Krškem. Predlagali so tudi, da se izloči-jo sklepi o stroških in prevodih za stranke. Le eno sodišče je zavzelo povsem

nasprotno stališče – da je treba kazenski spis ohraniti v celoti, in sicer zaradi celovitosti spisa. V odgovorih na podvprašanje 1.b je bilo možno identificirati veliko različnih zvrsti gradiva, ki po mnenju pristojnih sodnikov za vpisnike P (pravdne zadeve), N (nepravdne zadeve), Srg (zadeve sodnega registra) in R (razne zadeve) nimajo lastnosti arhivskega gradiva in katerih izločitev ne ogroža zagotavljanje pravne varnosti udeleženih strank v postopku.

Večinsko mnenje ustvarjalcev arhivskega gradiva glede vprašanja št. 2 je bilo, da pravni učinki dokumentov znotraj spisa potečejo po poteku roka hranjenja, pravnomočnosti in izvršljivosti posameznega sklepa oziroma odločbe.

Vrednotenje arhivskega gradiva vpisnikov Kr (razne kazenske zadeve) in R, v katera sodišča vlagajo civilne oziroma kazenske zadeve, ki ne spadajo v druge civilne oziroma kazenske vpisnike, predstavlja za arhivske strokovne delavce veliko težavo, saj v javno dostopni pravosodni zakonodaji in internih aktih ni natančno določeno, za katere zadeve pravzaprav gre. Tretje in četrto anketno vprašanje se je zato nanašalo na zadeve omenjenih vpisnikov. Ugotovljeno je bilo, da vpis zadeve v vpisnik Kr ni odvisen od vrste kaznivega dejanja, ampak od vsebine zadeve. Gre za zadeve, ki jih ni mogoče umestiti v drug kazenski vpisnik, ali za že zaključene zadeve. Med odgovori moč je razbrati, da glavnino gradiva predstavljajo nepopolne ali pomotne vloge, vloge za potrdila o nekaznovanju, razne poizvedbe o postopkih, zadeve kaznovanja udeležencev zaradi razžalitve sodišča ... Posamezni spisi Kr načeloma niso obsežni, saj obsegajo le nekaj listov. V obdobju petih let (1995–1999) glede na navedene podatke v povprečju nastane 1,01 tekočega metra gradiva. Na drugi strani ustvarjalci arhivskega gradiva poročajo, da je vpisnik R nekoliko obsežnejši. Povprečno nastane v obdobju petih let (1995–1999) 2,3 tekočega metra gradiva. V vpisnik R se vpisujejo vse poizvedbe v raznih pravnih in nepravdnih spisih: nepopolne, nerazumljive in pomotne vloge, poizvedbe glede stečajnih postopkov, predlogi za kaznovanje zaradi razžalitve sodišča, zadeve, za katere se pri sodišču ne vodijo postopki, zadeve, za katere sodišče ni pristojno, poizvedbe o parcelnih številkah, poizvedbe, ali je nepremičnina v postopku denacionalizacije, predlogi za sklenitev sodne poravnave, predlogi za zavarovanje dokazov ipd. Spisi vpisnika R so sestavljeni iz zaprosila stranke in odgovora, količinsko gre za nekaj listov.

5.3. Rezultati vrednotenja

Rezultati vrednotenja so podrobneje prikazani v seznamih dokumentarnega gradiva, ki ima lastnosti arhivskega gradiva, le-ti so v prilogah I, II in III tega prispevka.

Na prvi pogled se prvi dve prilogi med seboj ne razlikujeta, toda pri podrobnejšem pregledu je moč opaziti, da obstajajo razlike med vpisniki okrajnih in okrožnih sodišč, saj se razlikuje tudi njuna sodna pristojnost. Razlike so vidne že v kazenskih in civilnih vpisnikih. V celoti so kot arhivsko gradivo ovrednoteni spisi zadev, ki jih tudi sodišča uvrščajo med pomembnejše zadeve. Med kazenskimi zadevami so to na primer kazniva dejanja zoper življenje in telo, kazniva dejanja zoper človekove pravice in svoboščine, kazniva dejanja zoper volilno pravico in volitve itd., med civilnimi so pomembnejši postopki na primer zakonski spori, spori iz razmerij med starši in otroki, zapuščinske zadeve, zemljiškoknjižne zadeve itd. Ob izdelavi pisnih strokovnih navodil in pri vrednotenju arhivskega gradiva je treba upoštevati spremembe in značilnosti v družbenem, pravnem in političnem dogajanju časovnega obdobja, ko je gradivo nastajalo.⁷⁶ Pri vrednotenju gradiva iz devetdesetih let 20. stoletja, ko so bila ustanovljena

⁷⁶ Melik: Prezemanje arhivskega gradiva pravosodnih organov, str. 272.

okrajna in okrožna sodišča, so potekali denacionalizacijski postopki, ki so v celoti ovrednoteni kot arhivsko gradivo.

Pri določenih civilnih vpisnikih (npr. v vpisniku P: drugi spori, spori manjše vrednosti; vpisniku I: razne izvršbe ...) je navedeno tudi t. i. vzorčno arhivsko gradivo. Gre za izbor zadev, ki ga določi pristojni arhiv glede na merila, kot so: za širšo javnost zanimivi oziroma razvpiti primeri, znane ali vplivne fizične ali pravne osebe kot stranke v izvršilnem ali pravdnem postopku, izvršbe, ki so svojevrsne za določeno območje ali časovno obdobje ... Vzorčno gradivo pripomore k celovitejšemu prikazu poslovanja sodišč, saj izpričuje način vodenja sodnih postopkov oziroma sistem osnovanja in ureditve spisov v določenem časovnem obdobju.

Posebno pozornost v zvezi z metodo vrednotenja je treba nameniti predvsem vrednotenju gradiva vpisnikov R in Kr, kamor se vpisujejo raznovrstne zadeve, ki jih je skoraj nemogoče klasificirati oziroma jih dati pod isti imenovalec. V primerjavi z vpisnikom sodne uprave Su, kjer je vrednotenje potekalo na klasičen, pozitiven način, tj. z določanjem arhivskega gradiva,⁷⁷ smo pri vrednotenju gradiva vpisnikov R in Kr uporabili negativen način vrednotenja: določilo se je gradivo, ki nima lastnosti arhivskega gradiva. Ta način se je zdel na ravni posamezne zadeve (spisa) še najustreznejši.

V vpisnik Su se vpisujejo zadeve v zvezi z upravo sodišča, notranjo organizacijo, kadrovske zadeve, računovodske in finančne zadeve, izobraževanje zaposlenih, sodne izvedence itd. Gradivo tega vpisnika je bilo ovrednoteno s pomočjo starega signirnega načrta, ki je omogočil vpogled v to, katere zadeve sodne uprave so se vodile in se še vodijo na sodiščih, čeprav omenjeni načrt ni več v uporabi.

Raziskava z anketnim vprašalnikom je podala odgovor tudi na vprašanje, s katerim se arhivisti s področja pravosodja že precej časa ukvarjamo. Sodišča oziroma sodnike, pristojne za kazenske in civilne zadeve, smo vprašali o smiselnosti hrambe vročilnic oziroma njihovi vlogi pri zagotavljanju pravne varnosti. Na temelju podanih strokovnih mnenj smo izoblikovali stališče, da se vročilnice in povratnice ohranijo in ovrednotijo kot arhivsko gradivo le pri končnem sklepu oziroma končni odredbi ali odločbi v posamezni zadevi, medtem ko druge, ki nastanejo v teku sodnega postopka, nimajo značilnosti arhivskega gradiva.

5.4. Omejitve raziskave

Rezultat procesa vrednotenja dokumentarnega gradiva je arhivsko gradivo, ki se po izročitvi v pristojni javni arhiv hrani kot kulturni spomenik. Arhivsko gradivo in proces vrednotenja je nemogoče predpisati, vendar se lahko upoštevajo neke smernice in merila. Pri vrednotenju gradiva pravosodnih organov se je treba izogibati metodam vrednotenja, ki slonijo na subjektivnih ocenah arhivistov, saj je to gradivo za različne raziskovalce bogat vir podatkov, vendar v prvi vrsti zagotavlja pravno varnost udeleženi strankam v postopkih.⁷⁸ Za vrednotenje pravosodnega gradiva je zato potrebno ogromno znanja. Arhivist, pristojen za pravosodje, mora za opravljanje strokovnih nalog samoiniciativno pridobiti določena pravna znanja v zvezi s pravosodnimi postopki in gradivom. Namreč, že Menne-Haritz je opozorila, da gradivo neke organizacije oziroma pravne osebe ne nastaja z namenom, da bi dokumentiralo družbo, temveč ker je potrebno za delovanje organizacije oziroma njene poslovne procese.⁷⁹ Cotoure

⁷⁷ Tako to metodo imenuje že Žumer. (Žumer: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, str. 154).

⁷⁸ Žumer: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, str. 154.

⁷⁹ Haritz-Menne: *Appraisal or Documentation*, str. 541.

poudarja, da mora arhivist najti ravnovesje med funkcijskim namenom nastanka gradiva in njegovo vlogo kulturne dediščine.⁸⁰ To ravnovesje lahko najde v okviru sodelovanja z ustvarjalci arhivskega gradiva, tako s sodniki in predsedniki sodišč kot arhivarji. Kot poudarja tudi Melik, je sodelovanje z ustvarjalci arhivskega gradiva dobrodošlo že zato, ker imajo le-ti neposreden dostop do gradiva in s tem povezanih informacij.⁸¹ V pravosodnem sistemu se dogaja, da so dvojniki istega dokumenta vloženi v spise različnih ustvarjalcev. Tako recimo najdemo podvojene dokumente v spisih tožilstva in sodišč ali v sodnih spisih, kadar se je v neki zadevi sodilo na več stopnjah. Zaradi že omenjene potrebe po redukciji izobilja in ohranitvi bistvenega arhivisti ovrednotijo kot arhivsko gradivo le eno od različic dokumenta (v primeru tožilstva in sodišča tisto, ki se hrani v sodnem spisu). Informacije o tem, v katerih primerih prihaja do podvojitve dokumentov, arhivist pridobi od ustvarjalcev.

V svoji raziskavi pri ustvarjalcih nismo našli težave, ki bi bile povezane z nepripravljenostjo na sodelovanje, vendar smo ugotovili, da nam manjka precej znanja s področne zakonodaje, postopkov in tudi zvrsti gradiva. Znanje smo pridobivali med raziskavo in postopkom vrednotenja. V veliko pomoč so bili tudi durgi člani medarhivske delovne skupine za pravosodje, nekateri od njih že dolga leta delajo z arhivskim gradivom pravosodnih organov.

Veliko omejitev med raziskavo je predstavljala epidemija Covid-19, zaradi katere se je celoten projekt zavlekel za nekaj mesecev, saj so bila sodišča zaradi karantene zaprta. Zaradi zaščitnih ukrepov pred epidemijo nam je bilo onemogočeno tudi skupno sestankovanje, vendar smo to težavo uspešno rešili z redno komunikacijo po elektronski pošti, z video konferencami in telefonskimi pogovori.

6 UGOTOVITVE IN UPORABNOST REZULTATOV RAZISKAVE

Osnutki seznamov dokumentarnega gradiva, ki imajo lastnosti arhivskega gradiva okrajnih in okrožnih sodišč (1995–2004) ter sodnika za prekrške (do leta 2004), temeljijo na sistemu poslovanja s spisi. Na seznamih so, kolikor je mogoče, natančno definirane zvrsti gradiva z lastnostmi arhivskega gradiva, ki so nastajale pri poslovanju sodišč oziroma v sodnih postopkih, pri čemer je upoštevan tudi vidik zagotavljanja pravne varnosti. Osnutki seznamov so izdelani za potrebe izdaje enotnih skupnih pisnih strokovnih navodil, ki bodo veljala za vsa okrajna in okrožna sodišča v državi. Dodatna pisna navodila posameznih arhivov načeloma ne bodo potrebna, razen za kakšno določeno gradivo ali za določitev meril vzorčnega prevzema arhivskega gradiva.

Uporabljene metode in način vrednotenja so izhodiščna točka tudi za vrednotenje gradiva drugih pravosodnih organov pred letom 1995 in tudi po njem. Poslovanje s spisi ostaja v svojem bistvu nespremenjeno že od leta 1898,⁸² kljub uveljavljanju elektronskega poslovanja. Lahko bi rekli, da se sistem poslovanja s spisi počasi prek hibridnega poslovanja sicer premika v elektronsko okolje, vendar sistem v osnovi ostaja enak. Kot je ugotavljal tudi Novak, »pogled nazaj kaže, da se skrbniki dokumentacije skozi čas srečujejo z enakimi strokovnimi problemi, le da so vsakokrat implementirane drugačne tehnološke osnove in postopki za doseganje ciljev na področju obravnavanja dokumentacije.«⁸³

Posebnost osnutkov seznamov dokumentarnega gradiva, ki ima lastnosti

⁸⁰ Couture: Archival Appraisal, str. 106.

⁸¹ Melik: Prezemanje arhivskega gradiva pravosodnih organov, str. 272.

⁸² Žumer: Arhiviranje zapisov. Priročnik za ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom, str. 77.

⁸³ Novak: Dolgoročna hramba, valorizacija in uporaba računov, e-računov in drugih hibridnih oblik dokumentacije, str. 482.

arhivskega gradiva, je vrednotenje gradiva glede na vrsto posameznih sodnih postopkov, medtem ko je bilo na tovrstnih seznamih v preteklosti vrednoteno samo gradivo na ravni celotnega vpisnika. Kot je bilo prikazano, količina sodnega gradiva vse bolj narašča, zato je potreben drugačen pristop k vrednotenju dokumentarnega gradiva. Osnutki seznamov vsebujejo tudi sezname dokumentarnega gradiva, ki nima lastnosti arhivskega. Znotraj spisov se npr. pojavljajo določene zvrsti gradiva, ki – ob tem, da nimajo posebnega pomena za znanost, kulturo, posameznika ali družbo – nimajo niti učinka na zagotavljanje pravne varnosti, toda obenem prav zaradi njih količina gradiva še bolj narašča. Pravilnik o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva nalaga v 8. členu, da morajo sodniki zapisniško določiti, katero gradivo ima lastnosti arhivskega in katero dokumentarno gradivo se lahko izloči. Pričujoča raziskava je potekala v sodelovanju s pristojnimi sodniki za posamezna področja, ki so se izrekli, da zvrsti gradiva, navedene v prej omenjenih seznamih dokumentarnega gradiva, nimajo lastnosti arhivskega. S tem se lahko poenoti praksa odbiranja in izločanja dokumentarnega gradiva. Navsezadnje je treba omeniti tudi ciljno skupino, ki so jim seznamami dokumentarnega gradiva z lastnostmi arhivskega namenjeni: arhivarjem, strokovnim delavcem pri javnopравnih osebah, sodnim pripravnikom, ki odbirajo arhivsko gradivo iz dokumentarnega gradiva, in drugim. Vsem omenjenim bodo seznamami olajšali delo z gradivom.

Raziskava in njeni rezultati (osnutki seznamov dokumentarnega gradiva, ki ima lastnosti arhivskega gradiva) so le predpriprava za izdajo enotnih pisnih strokovnih navodil. Pri tem je bilo ključnega pomena tudi sodelovanje celotne MDSP, ki je na temelju širšega strokovnega znanja in izkušenj podala predloge, konstruktivne kritike in pomagala razrešiti določene dileme, ki so se pojavile že med raziskavo ali so bile spregledane.

7 ZAKLJUČNE MISLI IN POGLED V PRIHODNOST

Vrednotenje kot pogoj za odbiranje in prevzemanje arhivskega gradiva v javne arhive bo prav gotovo izziv za arhivsko stroko tudi v prihodnosti. Ob vse večji količini novonastalega gradiva, zlasti v digitalni obliki, bodo arhivisti pri vrednotenju slej ko prej morali uporabiti tudi nove možnosti oziroma – kot se trenutno kaže – »edino možnost« za zagotavljanje učinkovitega dela, tj. umetno inteligenco.⁸⁴

Gradivo sodišč v 21. stoletju nastaja v hibridni obliki – nekaj je gradiva v papirni obliki, vendar ga je veliko tudi že v digitalni (npr. vpisniki, zvočni posnetki sodnih razprav, vodenje zemljiške knjige, sodnega registra ipd.). Pri vrednotenju in odbiranju arhivskega gradiva bo treba upoštevati, da v neki zadevi tvorita sodni spis v papirni obliki in vnos zadeve v digitalni vpisnik kompletno celoto. Težave pri razmejitvi pristojnosti posameznih javnih arhivov na področju akcesije bodo povzročale organizacijske spremembe znotraj pravosodnega sistema, saj se kaže tendenca po vzpostavitvi centralnih enot z vse manj samostojnimi zunanjimi oddelki. Poseben izziv za arhive z vidika načela ohranjanja celovitosti gradiva bodo pri prevzemanju gradiva že kmalu postali vpisniki, ki jih za sodišča vodijo centralno za vso državo pri Vrhovnem sodišču RS.

⁸⁴ Preteklost na dosegu klika, str. 11.

Priloga I.: OSNUTEK SEZNAMA GRADIVA OKRAJNIH SODIŠČ, KI IMA LASTNOSTI ARHIVSKEGA GRADIVA

Ožja MDS za pravosodje je ovrednotila dokumentarno gradivo **OKRAJNIH SODIŠČ** določeno v Sodnem redu iz leta 1995 in kasnejšimi dopolnitvami, Navodilu o izločanju dokumentarnega gradiva (*Uradni list RS*, št. 52/2001) in Pravilniku o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva sodišč, datiranim s 3. 7. 2017. Kot arhivsko gradivo se na podlagi veljavne arhivske zakonodaje – Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (*Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014) in Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (*Uradni list RS*, št. 42/2017) določi naslednje gradivo:

1 SODNA UPRAVA

Iz razlogov materialnega varstva arhivskega gradiva se iz vseh spisov sodne uprave odstranijo **kovinske sponke, PVC-mape in gumice**.

- ⊙ **Vpisnik SU:** vpisniki in imeniki k vpisnikom, navodila in okrožnice, zadeve notranje organizacije sodišča, kadrovske in osebne zadeve, zapisniki delovnih oz. strokovnih sestankov ali drugih pomembnejših sestankov, poročanja o dogodkih, ki so pomembni za delovanje sodišča ali zanimivi za širšo javnost, letna statistika, letna poročila o delu, letna finančna poročila, sezname zaposlenega osebja, seznam pečatov, seznam listin, register deponiranih podpisov, pečatov in digitalnih potrdil, dokumentacija o odbiranju arhivskega gradiva, izročanju le-tega pristojnemu arhivu in uničenju dokumentarnega gradiva, ki so mu pretekli roki hrambe in nima lastnosti arhivskega gradiva. Naročilnice tiskovin, literature, račune manjše vrednosti, potne naloge, evidenco uporabe službenih vozil, zavarovanj, letnih dopustov, bolniške odsotnosti z dela, prihodov-odhodov v službo praviloma nimajo značilnosti arhivskega gradiva.

Glede na klasifikacijo zadev se kot arhivsko gradivo sodne uprave določi:

Organizacijske zadeve:

- ⊙ Letni razporedi dela sodnikov
- ⊙ Prerazporeditve sodnikov
- ⊙ Volitve in razrešitve sodnikov
- ⊙ Disciplinski postopki
- ⊙ Kadrovska stanja, sistemizacija

Vloge na sodišče:

- ⊙ Nadzorstvene pritožbe
- ⊙ Vloge Varuha človekovih pravic

Kolegiji, sestanki:

- ⊙ Zapisniki strokovnih kolegijev in sestankov
- ⊙ Zapisniki kolegijev predsednikov sodišč
- ⊙ Zapisniki kolegijev sodnikov
- ⊙ Zapisniki drugih pomembnejših sestankov

Oprema, prostori, material:

- ⊙ Zapisniki inventur

Finančne zadeve:

- ⊙ Zaključni računi
- ⊙ Poslovna poročila
- ⊙ Poslovni načrti

Poročila:

- ⊗ Letna statistika
- ⊗ Letna poročila o delu
- ⊗ Letni načrti o delu
- ⊗ PEL (zadeve v zvezi z lastninjenjem) in zadeve ZDEN– statistika in poročila
- ⊗ Poročila za zadeve, starejše od 10 let
- ⊗ Posebna poročila v posameznih zadevah
- ⊗ Poročila o zastaranju zadev

Sindikati (v kolikor je bil sindikat organiziran znotraj sodišča in je z delovanjem nastajalo lastno gradivo)

Porotniki

Okrožnice, navodila, pojasnila za delo
Pregledi dela in poslovanja

Seznami in pooblastila:

- ⊗ Seznami sodnih izvedencev
- ⊗ Seznami sodnih cenilcev
- ⊗ Seznami sodnih tolmačev
- ⊗ Seznami odvetnikov
- ⊗ Seznami pooblaščenecv
- ⊗ Seznami zagovornikov po uradni dolžnosti
- ⊗ Skrbništva
- ⊗ Seznami deponiranih podpisov

Vročanje:

- ⊗ Seznam vročevalcev

Splošni akti

Odločbe:

- ⊗ Odločbe o sklenitvi delovnega razmerja
- ⊗ Odločbe o prenehanju delovnega razmerja

Razno:

- ⊗ Seznam pečatov
- ⊗ Seznam digitalnih potrdil
- ⊗ Dokumentacija o arhiviranju gradiva
- ⊗ Matične knjige zaposlenih

- ⊗ **Vpisnik SUZ** se prevzame v celoti (zgolj celotne in dokončane zadeve v celoti).

2 KAZENSKÉ ZADEVE

Prevzamejo se vsi vpisniki in imeniki k vpisnikom ter ovitki spisov s seznamom spisa (pisanj). Pri vseh zadevah se obdrži še dokazno gradivo v obliki slik, fotografij, tiskanih in grafičnih materialov, medtem ko se 3D-predmeti ne prevzamejo. Vročilnice in povratnice ostanejo pri končnem sklepu, odredbi ali odločbi v zadevi, medtem ko ostale, ki nastanejo v teku sodnega postopka nima-
majo značilnosti arhivskega gradiva.

Iz razlogov materialnega varstva arhivskega gradiva se iz vseh kazenskih spisov odstranijo **kovinske sponke, PVC-mape in gumice**.

Kazenski spis se ohrani v celoti, če se zadeva obravnava na višjih stopnjah.

④ **Vpisniki K:**

- ④ kazniva dejanja zoper življenje in telo: v celoti
- ④ kazniva dejanja zoper človekove pravice in svoboščine: v celoti
- ④ kazniva dejanja zoper volilno pravico in volitve: v celoti
- ④ kazniva dejanja zoper suverenost RS in njeno demokratično ustavno ureditev: v celoti
- ④ kazniva dejanja zoper obrambno moč države: v celoti
- ④ kazniva dejanja zoper človečnost in mednarodno pravo: v celoti
- ④ kazniva dejanja zoper čast in dobro ime: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper spolno nedotakljivost: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper človekovo zdravje: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper zakonsko zvezo, družino in otroke: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper delovno razmerje in socialno varnost: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper premoženje: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper gospodarstvo: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper pravni promet: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper uradno dolžnost, javna pooblastila in javna sredstva: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper vojaško službo: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper pravosodje: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper javni red in mir: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper splošna varnost ljudi in premoženja: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper varnost javnega prometa: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ kazniva dejanja zoper okolje prostor in naravne dobrine: obtožnica, sodba in pomilostitev
- ④ seznam pogojnih obsodb
- ④ seznam zaseženih predmetov

④ **Vpisnik za kazenskopreiskovalna dejanja Kpd:** vpisniki in imeniki

④ **Vpisnik za razne kazenske zadeve Kr:** vpisniki in imeniki. Arhivsko gradivo se določi na podlagi popisa dokumentarnega gradiva vpisnika Kr.

Potrdila o nekaznovanju, nepopolne vloge, laične vloge, pomotne vloge ter razne poizvedbe praviloma nimajo značilnosti arhivskega gradiva. Status arhivskega gradiva imajo le Kr zadeve pri katerih gre za samostojen in celovit postopek.

④ **Vpisnik za pomilostitvene zadeve Po:** vpisniki in imeniki

④ **Vpisnik pravne pomoči Pom:** vpisniki in imeniki

Naslednje dokumentarno gradivo iz kazenskih spisov nima lastnosti arhivskega gradiva:

- ④ vročilnice in povratnice,
- ④ potrdila o poslanem faksu,
- ④ razni nepomembni dopisi (npr. dopis zaporu, da privede obdolženca),
- ④ dovolilnica/nedovolilnica,

- stroškovnik (sklep o stroških se ohrani),
- prevodi za stranke (original se ohrani),
- prošnja za posredovanje podatkov iz kazenske evidence,
- dvojniki dokumentov,
- dovoljenje za pregled spisa,
- nalog za plačilo sodne takse,
- vabila, odredba za vabljenje na glavno obravnavo,
- razni dopisi, ki niso odredba ali sklep.

3 CIVILNE ZADEVE

Prevzamejo se vsi vpisniki in imeniki ter ovitki spisov s seznamom spisa (pisanj). Iz razlogov materialnega varstva arhivskega gradiva se iz vseh civilnih spisov odstranijo **kovinske sponke, PVC-mape in gumice**.

Civilna zadeva se ohrani v celoti, če se zadeva obravnava na višjih stopnjah.

- **Vpisnik P*:**
 - Zakonski spori, spori iz razmerij med starši in otroki: v celoti
 - Stvarno pravo: tožba, sodba, pritožba, morebitna poravnava in evidenca
 - Obligacijsko pravo: tožba, sodba, pritožba, morebitna poravnava in evidenca
 - Stanovanjska razmerja: tožba, sodba, pritožba, morebitna poravnava in evidenca
 - Odškodninske zadeve: tožba, sodba, pritožba, morebitna poravnava in evidenca
 - Drugi spori: tožba, sodba, pritožba, morebitna poravnava in evidenca – vzorčno določi pristojni arhiv
 - Spori manjše vrednosti: tožba, sodba, pritožba, morebitna poravnava in evidenca – vzorčno določi pristojni arhiv
- **Vpisnik** predlogov zemljiškoknjižnih vpisov **Dn**: v celoti (vročilnice o vročitvi se izloči)
- **Vpisnik** dednih zadev **D**: v celoti
- **Vpisnik N***: sklep ali odločba in poravnava, razen pri denacionalizaciji, kjer se ohranijo spisi v celoti
- **Vpisnik** pridržanja za zdravljenje in čuvanje duševno bolnih **Pr**: evidenca, sodni sklep
- **Vpisnik I**: spisi v zvezi z denacionalizacijo, preživninami in nepremičninami ter zaplembami se ohranijo v celoti; pri ostalih zadevah se ohrani evidenca in – na podlagi zahteve pristojnega arhiva – vzorčni spisi
- **Vpisnik** izvršb na nepremičnine **In**: sklep, evidenca
- **Vpisnik Z** za zadeve zavarovanja in razne druge izvršilne zadeve: evidenca, vzorčno
- **Vpisnik Pl**: evidenca
- **Vpisnik** za razne zadeve **R***: na podlagi popisa vseh vrst zadev se s strani arhiva ovrednoti, kaj je arhivsko gradivo. Nepopolne, nejasne vloge, poizvedbe stečajnih upraviteljev in predlogi za uvedbo postopka zaradi razžalitve sodišča nimajo lastnosti arhivskega gradiva.
- **Vpisnik Pom**: evidenca
- **Vpisnik** izdaje zemljiškoknjižnih izpiskov **Izp**: evidenca
- **Vpisnik** zemljiškoknjižnih zadev **Rz**: v celoti
- **Zemljiška knjiga**: v celoti – zemljiške knjige bodo javni arhivi prevzemali, ko bo arhivsko gradivo digitalizirano; listine pa se prevzemajo po dogovoru s pristojnim arhivom

*Naslednje dokumentarno gradivo iz civilnih spisov (vpisniki P, N in R) nima lastnosti arhivskega gradiva:

- ⊗ dvojniki dokumentov,
- ⊗ vročilnice in povratnice (razen vročilnic in povratnic končnih odločb in sklepov),
- ⊗ uradni zaznamki,
- ⊗ potrdila:
 - ⊗ o poslanem faksu,
 - ⊗ potrdila o plačilu,
- ⊗ razni (nepomembni) dopisi (npr.):
 - ⊗ dopis zaporu, da privede obdolženca,
 - ⊗ dopisi za pridobivanje podatkov,
 - ⊗ razni dopisi, ki niso odredbe ali sklepi,
 - ⊗ dopisi o poizvedbah o postopku,
 - ⊗ razni dopisi strank (vračilo predujema, vračilo takse),
 - ⊗ razni dopisi, ki niso odredba ali sklep,
 - ⊗ poziv za odgovor na tožbo,
 - ⊗ prošnja za preložitve naroka,
 - ⊗ dovoljenje za pregled spisa,
- ⊗ stroškovnik (sklep o stroških se ohrani):
 - ⊗ nalog za plačilo sodne takse,
 - ⊗ predlogi za plačilo takse,
 - ⊗ plačilni nalogi,
 - ⊗ sklep o stroških izvedenca,
 - ⊗ dokazilo o plačilu izvednine,
 - ⊗ sklepi oprostitev sodnih taks,
- ⊗ vabila, odredba za vabljenje na glavno obravnavo,
- ⊗ odredbe sodišča o razpisu obravnave,
- ⊗ prevodi za stranke (original se ohrani),
- ⊗ prošnje za preklic/preložitve obravnav,
- ⊗ drugopisi vlog,
- ⊗ kuverte,
- ⊗ sklep o določitvi izvedenca,
- ⊗ sklep o določilu izvednine,
- ⊗ sklep o mirovanju, o prekinitvi postopka, o nadaljevanju postopka,
- ⊗ predložitvena poročila,
- ⊗ zapisniki o narokih.

Vročilnice in povratnice ostanejo pri končnem sklepu, odredbi ali odločbi v zadevi, medtem ko ostale, ki nastanejo v teku sodnega postopka nimajo lastnosti arhivskega gradiva.

4 GOSPODARSKE ZADEVE

- ⊗ **Vpisnik Ig:** evidenca, sklepi
- ⊗ **Vpisnik Pom:** evidenca

5 POMOŽNE EVIDENCE

(A = arhivsko gradivo; vzorčno – če tako določi pristojni arhiv)

- ⊗ obvestila javnim glasilom: vzorčno
- ⊗ spremljanje javnih glasil: vzorčno
- ⊗ poslovni koledar: vzorčno
- ⊗ seznam odposlanih spisov: vzorčno
- ⊗ evidenca odrejenih uradnih potovanj: vzorčno
- ⊗ seznam iz arhiva izdanih spisov: vzorčno

- ⊗ osebni imenik k vpisniku Su: A
- ⊗ stvarni imenik k vpisniku Su: A
- ⊗ imenik k vpisnikom: A
- ⊗ seznam listin: A
- ⊗ imenik k seznamu listin: A
- ⊗ seznam pregledov sodišča: vzorčno
- ⊗ seznam pogojnih obsodb: vzorčno
- ⊗ seznam odvzetih predmetov: A
- ⊗ kontrolnik oseb v priporu: vzorčno
- ⊗ kontrolnik oseb v hišnem priporu: vzorčno
- ⊗ kontrolnik oseb za katere je odrejena prepoved približanja določenemu kraju ali osebi: vzorčno
- ⊗ kontrolnik oseb, za katere je odrejeno javljanje na policijski postaji: vzorčno
- ⊗ seznam negotovinskih pologov: vzorčno
- ⊗ seznam sodnemu izvršitelju izročeni spisov: A
- ⊗ seznam sodnikov porotnikov: A
- ⊗ rokovnik k vpisniku Dn in Srg: vzorčno
- ⊗ evidenca zapadle, neplačane globe, povprečnine, stroškov postopka, odvzete premoženjske koristi in kazni za kršitev postopka ter uklonilnih zaporov: vzorčno
- ⊗ seznam pečatov: A

Priloga II.: OSNUTEK SEZNAMA GRADIVA OKROŽNIH SODIŠČ (1995 – 2004), KI IMA LASTNOSTI ARHIVSKEGA GRADIVA

Ožja MDS za pravosodje je uvodoma ovrednotila arhivsko gradivo **OKROŽNIH SODIŠČ** v skladu s Sodnim redom iz leta 1995 in kasnejšimi dopolnitvami, Navodilom o izločanju dokumentarnega gradiva (*Uradni list RS*, št. 52/2001) in Pravilnikom o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva sodišč, datiranim s 3. 7. 2017. Kot arhivsko gradivo se na podlagi veljavne arhivske zakonodaje – Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (*Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014) in Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (*Uradni list RS*, št. 42/2017) določi naslednje gradivo:

1 SODNA UPRAVA

Iz razlogov materialnega varstva arhivskega gradiva se iz vseh spisov sodne uprave odstranijo **kovinske sponke, PVC-mape in gumice**.

- ⊙ **Vpisnik SU:** vpisniki in imeniki k vpisnikom, navodila in okrožnice, zadeve notranje organizacije sodišča, kadrovske in osebne zadeve, zapisniki delovnih oz. strokovnih sestankov ali drugih pomembnejših sestankov, poročanja o dogodkih, ki so pomembni za delovanje sodišča ali zanimivi za širšo javnost, letna statistika, letna poročila o delu, letna finančna poročila, sezname zaposlenega osebja, seznam pečatov, seznam listin, register deponiranih podpisov, pečatov in digitalnih potrdil, dokumentacija o odbiranju arhivskega gradiva, izročanju le-tega pristojnemu arhivu in uničenju dokumentarnega gradiva, ki so mu pretekli roki hrambe in nima lastnosti arhivskega gradiva. Naročilnice tiskovin, literature, račune manjše vrednosti, potne naloge, evidenco uporabe službenih vozil, zavarovanj, letnih dopustov, bolniške odsotnosti z dela, prihodov-odhodov v službo praviloma nimajo značilnosti arhivskega gradiva.

Glede na klasifikacijo zadev se kot arhivsko gradivo sodne uprave določi:

Organizacijske zadeve:

- ⊙ Letni razporedi dela sodnikov
- ⊙ Prerazporeditve sodnikov
- ⊙ Volitve in razrešitve sodnikov
- ⊙ Disciplinski postopki
- ⊙ Kadrovska stanja, sistemizacija

Vloge na sodišče:

- ⊙ Nadzorstvene pritožbe
- ⊙ Vloge Varuha človekovih pravic

Kolegiji, sestanki:

- ⊙ Zapisniki strokovnih kolegijev in sestankov
- ⊙ Zapisniki kolegijev predsednikov sodišč
- ⊙ Zapisniki kolegijev sodnikov
- ⊙ Zapisniki drugih pomembnejših sestankov

Oprema, prostori, material:

- ⊙ Zapisniki inventur

Finančne zadeve:

- ⊙ Zaključni računi
- ⊙ Poslovna poročila
- ⊙ Poslovni načrti

Poročila:

- ⊗ Letna statistika
- ⊗ Letna poročila o delu
- ⊗ Letni načrti o delu
- ⊗ PEL (zadeve v zvezi z lastninjenjem) in zadeve ZDEN– statistika in poročila
- ⊗ Poročila za zadeve, starejše od 10 let
- ⊗ Posebna poročila v posameznih zadevah
- ⊗ Poročila o zastaranju zadev

Sindikati (v kolikor je bil sindikat organiziran znotraj sodišča in je z delovanjem nastajalo lastno gradivo)

Porotniki

Okrožnice, navodila, pojasnila za delo
Pregledi dela in poslovanja

Seznami in pooblastila:

- ⊗ Seznami sodnih izvedencev
- ⊗ Seznami sodnih cenilcev
- ⊗ Seznami sodnih tolmačev
- ⊗ Seznami odvetnikov
- ⊗ Seznami pooblaščenecv
- ⊗ Seznami zagovornikov po uradni dolžnosti
- ⊗ Skrbništva
- ⊗ Seznami deponiranih podpisov

Vročanje:

- ⊗ Seznam vročevalcev

Splošni akti

Odločbe:

- ⊗ Odločbe o sklenitvi delovnega razmerja
- ⊗ Odločbe o prenehanju delovnega razmerja

Razno:

- ⊗ Seznam pečatov
- ⊗ Seznam digitalnih potrdil
- ⊗ Dokumentacija o arhiviranju gradiva
- ⊗ Matične knjige zaposlenih

- ⊗ **Vpisnik SUZ** se prevzame v celoti (zgolj celotne in dokončane zadeve v celoti).

2 KAZENSKÉ ZADEVE

Prevzamejo se vsi vpisniki in imeniki k vpisnikom ter ovitki spisov s seznamom spisa (pisanj). Pri vseh zadevah se obdrži še dokazno gradivo v obliki slik, fotografij, tiskanih in grafičnih materialov, medtem ko se 3D-predmeti ne prevzamejo. Vročilnice in povratnice ostanejo pri končnem sklepu, odredbi ali odločbi v zadevi, medtem ko ostale, ki nastanejo v teku sodnega postopka nima-
majo značilnosti arhivskega gradiva.

Iz razlogov materialnega varstva arhivskega gradiva se iz vseh kazenskih spisov odstranijo **kovinske sponke, PVC-mape in gumice**.

Kazenska zadeva se ohrani v celoti, če se zadeva obravnava na višjih stopnjah.

- ⊗ **Vpisniki K, Kmp, Km:**
 - ⊗ kazniva dejanja zoper življenje in telo: v celoti
 - ⊗ kazniva dejanja zoper človekove pravice in svoboščine: v celoti
 - ⊗ kazniva dejanja zoper volilno pravico in volitve: v celoti
 - ⊗ kazniva dejanja zoper suverenost RS in njeno demokratično ustavno ureditev: v celoti
 - ⊗ kazniva dejanja zoper obrambno moč države: v celoti
 - ⊗ kazniva dejanja zoper človečnost in mednarodno pravo: v celoti
 - ⊗ kazniva dejanja zoper čast in dobro ime: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper spolno nedotakljivost: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper človekovo zdravje: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper zakonsko zvezo, družino in otroke: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper delovno razmerje in socialno varnost: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper premoženje: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper gospodarstvo: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper pravni promet: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper uradno dolžnost, javna pooblastila in javna sredstva: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper vojaško službo: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper pravosodje: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper javni red in mir: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper splošna varnost ljudi in premoženja: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper varnost javnega prometa: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ kazniva dejanja zoper okolje prostor in naravne dobrine: obtožnica, sodba in pomilostitev
 - ⊗ seznam pogojnih obsodb
 - ⊗ seznam zaseženih predmetov
- ⊗ **Vpisnik Ks:** pritožba, sklep
- ⊗ **Vpisnik Pp:** v celoti
- ⊗ **Vpisnik za kazenskopreiskovalna dejanja Kpd:** vpisniki in imeniki
- ⊗ **Vpisnik za uvedbo preiskave Kpr:** vpisniki in imeniki, zahteve za preiskavo, zapisniki o zaslišanju prič, sklepi o ustavitvi ali zavrnitvi preiskave
- ⊗ **Vpisnik za razne kazenske zadeve Kr:** vpisniki in imeniki. Arhivsko gradivo se določi na podlagi popisa dokumentarnega gradiva vpisnika Kr.

Potrdila o nekaznovanju, nepopolne vloge, laične vloge, pomotne vloge ter razne poizvedbe praviloma nimajo značilnosti arhivskega gradiva. Status arhivskega gradiva imajo le Kr zadeve pri katerih gre za samostojen in celovit postopek.

- ⊗ **Vpisnik za pomilostitvene zadeve Po:** vpisniki in imeniki
- ⊗ **Vpisnik pravne pomoči Pom, Pom-i:** vpisniki in imeniki
- ⊗ **Vpisnik brezplačne pravne pomoči Bpp:** vpisniki in imeniki
- ⊗ **Vpisnik za izvrševanje kazni zapora IKZ:** vpisniki in imeniki

Naslednje dokumentarno gradivo iz kazenskih spisov nima lastnosti arhivskega gradiva:

- ⊗ vročilnice in povratnice,
- ⊗ potrdila o poslanem faksu,

- ⊗ razni nepomembni dopisi (npr. dopis zaporu, da privede obdolženca),
- ⊗ dovolilnica/nedovolilnica,
- ⊗ stroškovnik (sklep o stroških se ohrani),
- ⊗ prevodi za stranke (original se ohrani),
- ⊗ prošnja za posredovanje podatkov iz kazenske evidence,
- ⊗ dvojniki dokumentov,
- ⊗ dovoljenje za pregled spisa,
- ⊗ nalog za plačilo sodne takse,
- ⊗ vabila, odredba za vabljenje na glavno obravnavo,
- ⊗ razni dopisi, ki niso odredba ali sklep.

3 CIVILNE ZADEVE

Prevzamejo se vsi vpisniki in imeniki ter ovitki spisov s seznamom spisa (pisanj). Iz razlogov materialnega varstva arhivskega gradiva se iz vseh civilnih spisov odstranijo **kovinske sponke, PVC-mape in gumice**.

Civilna zadeva se ohrani v celoti, če se zadeva obravnava na višjih stopnjah.

- ⊗ **Vpisnik P*:**
 - ⊗ Zakonski spori, spori iz razmerij med starši in otroki: v celoti
 - ⊗ Stvarno pravo: tožba, sodba, pritožba, morebitna poravnava in evidenca
 - ⊗ Obligacijsko pravo: tožba, sodba, pritožba, morebitna poravnava in evidenca
 - ⊗ Stanovanjska razmerja: tožba, sodba, pritožba, morebitna poravnava in evidenca
 - ⊗ Odškodninske zadeve: tožba, sodba, pritožba, morebitna poravnava in evidenca
 - ⊗ Drugi spori: tožba, sodba, pritožba, morebitna poravnava in evidenca – vzorčno določi pristojni arhiv
 - ⊗ Spori manjše vrednosti: tožba, sodba, pritožba, morebitna poravnava in evidenca – vzorčno določi pristojni arhiv
- ⊗ **Vpisnik Pl:** evidenca
- ⊗ **Vpisnik** za razne zadeve **R*:** na podlagi popisa vseh vrst zadev se s strani arhiva ovrednoti, kaj je arhivsko gradivo. Nepopolne, nejasne vloge, poizvedbe stečajnih upraviteljev in predlogi za uvedbo postopka zaradi razžalitve sodišča nimajo lastnosti arhivskega gradiva.
- ⊗ **Vpisnik Pom, Pom-i:** evidenca
- ⊗ **Vpisnik brezplačne pravne pomoči Bpp:** vpisniki in imeniki

*Naslednje dokumentarno gradivo iz civilnih spisov (vpisniki P in R) nima lastnosti arhivskega gradiva:

- ⊗ dvojniki dokumentov,
- ⊗ vročilnice in povratnice (razen vročilnic in povratnic končnih odločb in sklepov),
- ⊗ uradni zaznamki,
- ⊗ potrdila:
 - ⊗ o poslanem faksu,
 - ⊗ potrdila o plačilu,
- ⊗ razni (nepomembni) dopisi (npr.):
 - ⊗ dopis zaporu, da privede obdolženca,
 - ⊗ dopisi za pridobivanje podatkov,
 - ⊗ razni dopisi, ki niso odredbe ali sklepi,

- ⊗ dopisi o poizvedbah o postopku,
- ⊗ razni dopisi strank (vračilo predujema, vračilo takse),
- ⊗ razni dopisi, ki niso odredba ali sklep,
- ⊗ poziv za odgovor na tožbo,
- ⊗ prošnja za preložitev naroka,
- ⊗ dovoljenje za pregled spisa,
- ⊗ stroškovnik (sklep o stroških se ohrani):
 - ⊗ nalog za plačilo sodne takse,
 - ⊗ predlogi za plačilo takse,
 - ⊗ plačilni nalogi,
 - ⊗ sklep o stroških izvedenca,
 - ⊗ dokazilo o plačilu izvednine,
 - ⊗ sklepi oprostitve sodnih taks,
- ⊗ vabila, odredba za vabljenje na glavno obravnavo,
- ⊗ odredbe sodišča o razpisu obravnave,
- ⊗ prevodi za stranke (original se ohrani),
- ⊗ prošnje za preklic/preložitev obravnav,
- ⊗ drugopisi vlog,
- ⊗ kuverte,
- ⊗ sklep o določitvi izvedenca,
- ⊗ sklep o določilu izvednine,
- ⊗ sklep o mirovanju, o prekinitvi postopka, o nadaljevanju postopka,
- ⊗ predložitvena poročila,
- ⊗ zapisniki o narokih.

Vročilnice in povratnice ostanejo pri končnem sklepu, odredbi ali odločbi v zadevi, medtem ko ostale, ki nastanejo v teku sodnega postopka nimajo lastnosti arhivskega gradiva.

4 GOSPODARSKE ZADEVE

Iz razlogov materialnega varstva arhivskega gradiva se iz vseh spisov gospodarskih zadev odstranijo **kovinske sponke, PVC-mape in gumice**.

- ⊗ **Vpisnik Srg:** v celoti
- ⊗ **Vpisnik Ng:** evidenca, sodni sklepi ali odločbe in poravnava, če obstaja
- ⊗ **Vpisnik Pg:** evidenca, pri zadevah v zvezi z državno lastnino se ohranijo spisi v celoti, drugače samo sklepi
- ⊗ **Vpisnik St:**
 - ⊗ Vpisniki in imeniki
 - ⊗ Sklep o začetku stečajnega postopka
 - ⊗ Sklep o končanju stečajnega postopka
 - ⊗ Otvoritveno poročilo upravitelja
 - ⊗ Poročilo ob zaključku stečaja
 - ⊗ Sklep o preizkusu terjatev
 - ⊗ Sklep o delitvah
 - ⊗ Seznam upnikov

Naslednje priloge nimajo lastnosti arhivskega gradiva: računi, temeljnice, bančni izpiski, blagajniški dnevniki, naročilnice, popis blaga in podobno.

- ⊗ **Vpisnik Plg:** evidenca, vzorčni primeri
- ⊗ **Vpisnik Ig:** evidenca, sklepi
- ⊗ **Vpisnik Zg:** evidenca, vzorčni primeri
- ⊗ **Vpisnik Rg:** v celoti se popišejo zaključene in kompletne zadeve, pristojni arhiv jih ovrednoti in vzorčno odbere
- ⊗ **Vpisnik Pom, Pom-i:** evidenca

5 OSTALE ZADEVE

- ⊗ **Vpisnik Ov-i:** evidenca
- ⊗ **Vpisnik Ov-H:** evidenca

6 POMOŽNE EVIDENCE

(A = arhivsko gradivo; vzorčno – če tako določi pristojni arhiv)

- ⊗ obvestila javnim glasilom: vzorčno
- ⊗ spremljanje javnih glasil: vzorčno
- ⊗ poslovni koledar: vzorčno
- ⊗ seznam odposlanih spisov: vzorčno
- ⊗ evidenca odrejenih uradnih potovanj: vzorčno
- ⊗ seznam iz arhiva izdanih spisov: vzorčno
- ⊗ osebni imenik k vpisniku Su: A
- ⊗ stvarni imenik k vpisniku Su: A
- ⊗ imenik k vpisnikom: A
- ⊗ seznam listin: A
- ⊗ imenik k seznamu listin: A
- ⊗ seznam pregledov sodišča: vzorčno
- ⊗ seznam pogojnih obsodb: vzorčno
- ⊗ seznam odvzetih predmetov: A
- ⊗ kontrolnik oseb v priporu: vzorčno
- ⊗ kontrolnik oseb v hišnem priporu: vzorčno
- ⊗ kontrolnik oseb za katere je odrejena prepoved približanja določenemu kraju ali osebi: vzorčno
- ⊗ kontrolnik oseb, za katere je odrejeno javljanje na policijski postaji: vzorčno
- ⊗ seznam negotovinskih pologov: vzorčno
- ⊗ seznam sodnemu izvršitelju izročeni spisov: A
- ⊗ seznam sodnikov porotnikov: A
- ⊗ rokovnik k vpisniku Dn in Srg: vzorčno
- ⊗ evidenca zapadle, neplačane globe, povprečnine, stroškov postopka, odvzete premoženjske koristi in kazni za kršitev postopka ter uklonilnih zaporov: vzorčno
- ⊗ seznam pečatov: A

Priloga III: OSNUTEK SEZNAMA GRADIVA SODNIKA ZA PREKRŠKE DO LETA 2004, KI IMA LASTNOSTI ARHIVSKEGA GRADIVA

MDS za pravosodje je ovrednotila dokumentarno gradivo **SODNIKOV ZA PREKRŠKE** določeno v Sodnem redu iz leta 1995 in kasnejšimi dopolnitvami, Navodilu o izločanju dokumentarnega gradiva (*Uradni list RS*, št. 52/2001), Pravilnik o notranjem poslovanju organov za postopek o prekrških (*Uradni list SRS*, št. 18/1986, 22/1986 – popr., 16/1988, *Uradni list RS*, št. 48/1990, 35/1998, 17/2000, 7/2001 in 105/2001) in Pravilniku o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva sodišč, datiranim s 3. 7. 2017. Kot arhivsko gradivo se na podlagi Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (*Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014) in Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (*Uradni list RS*, št. 42/2017) določi naslednje gradivo:

Pri vpisnikih vseh zadev imajo lastnosti arhivskega gradiva naslednje evidence: vpisniki s kartotečnim kazalom oziroma osebnim imenikom. Iz razlogov materialnega varstva arhivskega gradiva se iz vseh spisov, ki imajo lastnosti arhivskega gradiva odstranijo **kovinske sponke, PVC-mape in gumice**.

- Vpisnik **splošnih zadev Sp**: spisi v celoti
- Vpisnik **zaupnih in strogo zaupnih zadev SpZ**: spisi v celoti
- Vpisnik **prekrškovnih zadev na prvi stopnji P**:
 - o zadevah v skrajšanem postopku: vzorčno
 - o zadevah v skrajšanem postopku, če je posledica premoženjska škoda: vzorčno
 - o prekrških s področja javnega reda in miru: vzorčno
 - o prekrških s področja varnosti cestnega prometa: vzorčno
 - o prekrških s področja gospodarstva: vzorčno
 - o prekrških s področja financ: vzorčno
 - o prekrških s področja združenega dela: vzorčno
 - o prekrških s področja izobraževanja, znanosti, kulture in varstva človekovega okolja: vzorčno
 - o prekrških s področja družbene samozaščite: vzorčno
 - o prekrških s področja uprave: vzorčno
- Vpisnik **izvrševanja kazni zapora IKZ, IKZs**: vzorčno
- Vpisnik zadev **prenehanja veljavnosti voziškega dovoljenja EKTvd**: vzorčno
- Vpisnik **skupne evidence pravnomočno izrečenih stranskih kazni EKT**: vzorčno
- Vpisnik **za izredno omilitev kazni IOK**: vzorčno
- Seznam odvzetih predmetov: A
- Evidence zapadle, neplačane denarne kazni, povprečnine, stroškov postopka, odvzete premoženjske koristi in kazni za kršitev postopka: nima lastnosti arhivskega gradiva
- Zbirka pojasnil in pravnih mnenj: nima lastnosti arhivskega gradiva
- Interna dostavna knjiga: nima lastnosti arhivskega gradiva
- Seznam pečatov in štampljk: A
- Knjiga uradnih potovanj: nima lastnosti arhivskega gradiva
- Matična knjiga zaposlenih: A
- Zaključni računi: A
- Letna poročila: A
- Letni plani: A
- Dokumentacija o arhiviranju: A

Spisi vpisnikov, ki se prevzemajo vzorčno, vzorec določi pristojni arhiv.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Bukošek, Metka: Problemi hranjenja sodnega gradiva na sodiščih. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: arhivistika in informatika: zbornik mednarodne konference, [Radenci, 28.-30. marec 2012]* (ur. Nina Gostenčnik). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2012, str. 317–330.

Cotoure, Carol: Archival Appraisal: A Status Report. V: *Archivaria* 59 (2005), str. 83–107.

Garaba, Francis: Capturing the Broad Spectrum of Human Experience: Some Suggestions on the Adoption of the Hybrid Model as an Appraisal Methodology. V: *Atlanti* (2013), št. 23, str. 259–263.

Melik, Jelka: Prevezemanje arhivskega gradiva pravosodnih organov. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: popisovanje arhivskega gradiva: zbornik mednarodne konference, [Radenci, 13.–15. april 2016]* (ur. Nina Gostenčnik). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2016, str. 263–274.

Melik, Jelka: Valorizacija gradiva rednih sodišč. V: *Arhivi* 11 (1988), str. 47–48.

Menne-Haritz, Angelika: Appraisal or Documentation: Can We Appraise Archives by Selecting Content? V: *American Archivist* (1997), Vol. 57, str. 528–542.

Novak, Miroslav: Dolgoročna hramba, valorizacija in uporaba računov, e-računov ter drugih hibridnih oblik dokumentacije. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Materialno varstvo arhivskega gradiva: zbornik mednarodne konference, [Radenci, 15.–17. april 2015]* (ur. Nina Gostenčnik). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2015, str. 481–494.

Preteklost na doseg klik. V: *Novičnik projekta e-ARH.si* (2019), št. 1. Pridobljeno: <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavu/Arhiv-RS/Projekt-e-ARH-si/PR-material/Novicnik-e-ARH.si-2019-1.pdf> (dostop 22. 4. 2021).

Prša, Anja: Elektronsko poslovanje in vrednotenje arhivskega gradiva sodišč. V: *Arhivi* 43(2020), št. 2/2, str. 441–457.

Semlič Rajh, Zdenka: Standard ISO 15489-1:2016. V: *Arhivi v službi človeka – človek v službi arhivov* 3 (2018), str. 43–51.

Škoro Babič, Aida: Upravljanje, vrednotenje in dolgoročna hramba e-gradiva: vloga arhivistov in informatikov. V: *Atlanti* (2015), št. 1, str. 217–224.

Žumer, Vladimir: *Arhiviranje zapisov. Priročnik za ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom*. Ljubljana: GV Založba, 2001.

Žumer, Vladimir: Makro valorizacija arhivskega gradiva v Sloveniji. V: *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 307–326.

Žumer, Vladimir: *Poslovanje z zapisi: upravljanje in hramba dokumentarnega gradiva, klasifikacijski načrti za razvrščanje gradiva z roki hrambe in elektronska hramba gradiva v digitalni obliki*. Ljubljana: Planet GV, 2008.

Žumer, Vladimir: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1995.

VIRI

Splošno o sodstvu. Spletna stran Vrhovnega sodišča RS: <https://nasodiscu.si/o-sodstvu#poslanstvo-slovenskega-sodstva>. (dostop: 25. 3. 2021).

Gradivo pravosodnih organov po zbranih podatkih iz leta 2019. Elektronski dopis Ministrstva za pravosodje RS, št. 352-14/2019/53. Poslano z e-poštnega naslova gp.mp@gov.si na naslov bostjan.zajsek@pokarh-mb.si (22. 2. 2021).

Pisanje v zadevi Su 430/2018 - dopis-poziv Pokrajinskemu arhivu MB. Elektronski dopis Urada predsednice Okrožnega sodišča v Mariboru. Poslano z e-poštnega naslova urad.ozmb@sodisce.si na naslov bostjan.zajsek@pokarh-mb.si (20. 3. 2019).

ZAKONODAJA

Navodilo o predaji in prevzemu zadev, arhiva in drugega gradiva ter prenosu materialno-finančnega poslovanja v zvezi z začetkom dela sodišč po zakonu o sodiščih. V: *Uradni list RS*, št. 83/1994.

Navodilo o izločanju dokumentarnega gradiva. V: *Uradni list RS*, št. 52/2001.

Pravilnik o hrambi spisov in drugega dokumentarnega gradiva. Pridobljeno: https://www.sodisce.si/mma_bin.php?static_id=2020110511401387 (dostop: 3. 3. 2021).

Pravilnik o notranjem poslovanju organov za postopek o prekrških. V: *Uradni list SRS*, št. 18/1986, 22/1986 – popr., 16/1988, *Uradni list RS*, št. 48/1990 z dopolnitvami.

Pravilnik o obliki in vsebini posameznih sodnih vpisnikov, imenikov, pomožnih knjig in tipiziranih obrazcev. Pridobljeno: https://www.sodisce.si/mma_bin.php?static_id=2018120514431005 (dostop: 4. 3. 2021).

Pravilnik o spremembah navodila o izločanju dokumentarnega gradiva. V: *Uradni list RS*, št. 77/2002.

Sodni poslovnik. V: *Uradni list SRS*, št. 26/1978.

Sodni red. V: *Uradni list RS*, št. 17/1995.

Sodni red. V: *Uradni list RS*, št. 87/2016.

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. V: *Uradni list RS*, št. 42/2017. Pridobljeno: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED6619> (dostop: 20. 3. 2021).

Zakon o pravnem postopku. V: *Uradni list RS*, št. 73/2007 z dopolnitvami.

Zakon o prekrških (ZP-1). V: *Uradni list RS*, št. 7/2003 z dopolnitvami.

Zakon o sodiščih. V: *Uradni list RS*, št. 19/1994.

Zakon o sodiščih. V: *Uradni list RS*, št. 94/2007.

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o prekrških (ZP-I). V: *Uradni list RS*, št. 35/1997.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o sodiščih (ZS-I). V: *Uradni list RS*, št. 96/2009.

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o sodiščih (ZS-L). V: *Uradni list RS*, št. 17/2015.

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). V: *Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014. Pridobljeno: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4284> (dostop: 20. 3. 2021).

Zakon o začasni ureditvi organizacije in pristojnosti občinskih sodnikov za prekrške in občinskih javnih pravobranilcev. V: *Uradni list RS*, št. 82/1994.

SUMMARY

APPRAISAL OF RECORDS OF DISTRICT AND LOCAL COURTS AND RECORDS OF MINOR OFFENCE JUDGES AS A PRECONDITION FOR THE CREATION OF UNIFIED WRITTEN PROFESSIONAL INSTRUCTIONS FOR THE PERIOD FROM 1995 TO 2004

The appraisal of records is one of the most important segments of archival professional work. Archivists determine which records will stay preserved for future generations not only for scientific research purposes or documenting social circumstances in a certain time period, but also for providing legal certainty to natural and legal persons. Recently, the quantity of created records has been increasing rapidly and numerous creators, also from the judicial field, turn to competent archival institutions for written professional instructions which

would, with the transfer of those records, reduce the quantity of records in their repositories.

The article presents the research carried out by a smaller inter-archival work group for judicature: Aleš Jambrek (Historical Archives Ptuj), Anja Prša (Historical Archives Celje) and Boštjan Zajšek, M. Sc. (Regional Archives Maribor). Their goal was to gather information about the types of records needed for the process of appraisal of records created by district and local courts and by Minor Offence Judges in the period from 1995 to 2004. The first year denotes the beginning of court network reorganization in Slovenia (i.e. the end of basic courts and the beginning of district and local courts). The second year refers to the abolition of Minor Offences Judges and the transfer of minor offences under the competency of district courts. This is also the period when most records were created in physical form.

The article presents individual steps and methods which led to the creation of draft unified written professional instructions in the framework of the whole inter-archival work group for judicature. In the beginning, the article presents court organization with changes in the period from 1994 to 2004. This is followed by an overview of field and archival legislation taken into consideration by the work group and an overview of appraisal measures. The research group used both appraisal methods, positive and negative; the latter on the micro level (i.e. appraisal of records in a file). The central part of the article presents methods and the research timeline, its findings and results. At the end, the article points out some challenges of appraisal and acquisition of judicial records in the future.

In addition, the article provides three lists of records with archival characteristics, i.e. for records of district and local courts and records of the Minor Offences Judges for the period from 1994 to 2004.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25(497.4):342"1991/2017"

Prejeto: 12. 5. 2021

Ustavno sodišče Republike Slovenije in arhivsko gradivo

JELKA MELIK

dr. zgodovinskih znanosti, mag. arhivistike, dipl. pravnica
e-pošta: jelka.melik@gmail.com

Izvleček

Ustavno sodišče je najvišji organ sodne oblasti za varstvo ustavnosti in zakonitosti ter človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V tridesetih letih svojega obstoja je trikrat odločalo v zadevah, katerih predmet je bilo arhivsko gradivo. Zaradi visokega ugleda in moči sodišča njegove odločbe usodno vplivajo na dojemanje vloge javnih arhivov in arhivskega gradiva v državi. Prva tovrstna odločba je bila izdana leta 2011, druga leta 2014 in tretja leta 2017. Nastale so na temelju, ki priznava javnim arhivom, vključno z osrednjim državnim arhivom, zgolj vlogo varuhov kulturne dediščine, katerih glavna naloga je to dediščino dajati v uporabo najširši javnosti. Žal je bila vloga arhivov kot varuhov človekovih pravic in svoboščin nevarno potisnjena v ozadje.

Abstract

CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA AND ARCHIVAL RECORDS

The constitutional court is the highest court for the protection of constitutionality, legality, human rights and fundamental freedoms. In its 30 years of operation, it has judged on matters related to archival records three times. Due to its high reputation and power, its judgements have a powerful effect on the comprehension of the role of the public archival service and archival records. The first such judgement was passed in 2011, the second in 2014 and the third in 2017. All of them were created on the basis which recognizes public archival institutions, including the central state archives, merely as protectors of the cultural heritage whose main task is to put this heritage to use for the public. Sadly, the role of archives as protectors of human rights and freedoms was dangerously placed in the background.

Ključne besede:

Ustavno sodišče, arhiv, arhivsko gradivo, dokumentarno gradivo, zapisi, kulturna dediščina, pravna država, pravna varnost

Key-words:

Constitutional Court, archival records, documents, records, cultural heritage, rule of law, legal security

Uvod

Ustavno sodišče je najvišji organ sodne oblasti za varstvo ustavnosti in zakonitosti ter človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V tridesetih letih svojega obstoja je bila Slovenija deležna kar treh ustavnih odločb, ki so bolj ali manj zadevale arhivsko gradivo.

V slovenski ustavi je zapisano: »Vsakdo je dolžan v skladu z zakonom varovati naravne znamenitosti in redkosti ter kulturne spomenike. Država in lokalne skupnosti skrbijo za ohranjanje naravne in kulturne dediščine.«¹ Ustava, ki podaja temeljno usmeritev ureditve države, se zavzema za varovanje arhivskega gradiva kot kulturne dediščine, saj ga Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivov (ZVDAGA)² opredeli kot kulturni spomenik. Tako gledanje na arhivsko gradivo je pravilno in dobro, vendar ni popolno. Pogled v slovensko preteklost nam to kar nazorno kaže. Arhivsko gradivo je precej več kot le kulturna dobrina. Slovenija se razglašča predvsem za pravno državo in s tega vidika je treba usmeriti pogled tudi na arhivsko gradivo, ki je tudi pravna dobrina. Ima torej zgodovinsko in pravno vrednost. Vsekakor je arhivsko gradivo tako v fizični kot elektronski obliki kulturna dediščina in nepogrešljiva materija za oblikovanje kolektivnega spomina, a še veliko bolj je to evidenca in informacija o preteklem poslovanju in dogajanju ter dokaz določenih dejstev.

Nova država in novo arhivsko pravo

Skladno s spremenjeno družbenopolitično ureditvijo je bil Arhiv Socialistične Republike Slovenije preimenovan v Arhiv Republike Slovenije. Zakon o organizaciji in delovnem področju republiške uprave iz junija 1991 je spremenil položaj državnega arhiva, ki je postal upravna organizacija v sestavi Ministrstva za kulturo. Na temelju Zakona o zavodih iz leta 1991 in Zakona o uresničevanju javnega interesa na področju kulture iz leta 1994 so bili regionalni arhivi javni zavodi.³

Novi pravni red je zahteval tudi spremenjeno arhivsko zakonodajo, še posebej ob dejstvu, da je pogosto prihajalo do uničevanja gradiva. Toda odvijalo se je počasi. Še šest let je veljal Zakon o naravni in kulturni dediščini iz leta 1980.⁴ Nov zakon, Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (ZAGA),⁵ je bil sprejet leta 1997. Arhivsko gradivo je ponovno dobilo svoj zakon in ni bilo več obravnavano skupaj z drugimi zgodovinskimi ali kulturnimi spomeniki. Zakon je vseboval določbe glede varstva arhivskega gradiva v fizični obliki, dostop do arhivskega gradiva in organizacijo javne arhivske službe v Republiki Sloveniji. V letih 1990–1998 so bili Arhivu Republike Slovenije postopoma priključeni nekdanji tako imenovani »specialni arhivi«: Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije,⁶ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja

¹ 73. člen (varovanje naravne in kulturne dediščine). Ustava Republike Slovenije. V: *Uradni list RS*, št. 33/1991-I, 42/1997 – UZS68, 66/2000 – UZ80, 24/2003 – UZ3a, 47, 68, 69/2004 – UZ14, 69/2004 – UZ43, 69/2004 – UZ50, 68/2006 – UZ121,140,143, 47/2013 – UZ148, 47/2013 – UZ90,97,99 in 75/2016 – UZ70a.

² Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivov. V: *Uradni list RS*, št. 30/2006, 51/2014.

³ Zavodi so organizacije, ki so ustanovljene za opravljanje dejavnosti vzgoje in izobraževanja, znanosti, kulture, športa, zdravstva, socialnega varstva ali drugih dejavnosti, če cilj opravljanja dejavnosti ni pridobivanje dobička. Javni zavodi so tisti zavodi, ustanovljeni v skladu z zakonom o zavodih, katerih ustanovitelj je država ali občina in opravljajo javno službo.

⁴ Zakon o naravni in kulturni dediščini. V: *Uradni list SRS*, št. 1/1981, 42/1986.

⁵ Zakon o arhivskem gradivu in arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 20/1997; popravek 32/1997.

⁶ Z Zakonom o spremembah določb zakonov, ki določajo pooblastila in naloge družbenopolitič-

oziroma Inštituta za novejšo zgodovino⁷ ter del Arhiva Ministrstva za notranje zadeve z gradivom Službe državne varnosti. Vsi ti arhivi so bili namenjeni posebnemu arhivskemu gradivu, ki je bilo posebej varovano, njegova uporaba pod posebnim nadzorom in njegovo uničevanje urejeno s posebnimi pravili. Zanje je torej veljal poseben režim.

V primerjavi z zakonom, ki je še vedno poudarjal le kulturno in znanstveno poslanstvo arhivov, so postale naloge arhivov bistveno širše. Ob spremembi družbenega reda je namreč prišlo do številnih ukrepov, ki naj bi popravili škodo in poravnali krivice iz prejšnjega družbenega sistema. S tem povezani zakoni (Zakon o denacionalizaciji, Zakon o žrtvah vojnega nasilja, Zakon o popravi krivic) so arhive zadolžili za iskanje dokazov, ki bi podprli zahteve prosilcev. Razmerje med znanstveniki in drugimi raziskovalci arhivskega gradiva ter med tistimi, ki so med dokumenti iskali dokaze za storjene krivice, je bilo ena proti pet v korist drugih.

V letu 2006 je Slovenija dobila nov arhivski zakon,⁸ ki je v celoti nadomestil Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, in sicer že omenjeni Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). Že ime zakona kaže na širitev področja varovanja oziroma urejanja. Zakon je na novo uredil varstvo elektronskega dokumentarnega gradiva in elektronskega arhivskega gradiva, ki je zaradi tehnološkega razvoja postajalo vse pogostejše in bo v prihodnosti celo prevladujoče. Bistveno je dopolnil pravno ureditev varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva. Predvsem je zakon prinesel tudi novo opredelitev arhivskega gradiva, ki ni več le dokumentarno gradivo, ki ima trajen pomen za znanost in kulturo, temveč tudi tisto, ki ima pomen za pravno varnost pravnih in fizičnih oseb.⁹

Med pomembnimi novostmi zakona je bila tudi določba o posebnem dostopu do določenega arhivskega gradiva: »*Arhivsko gradivo, nastalo pred konstituiranjem Skupščine Republike Slovenije 17. maja 1990, ki se nanaša na nekdanje družbenopolitične organizacije (npr. Zveza komunistov Slovenije, Socialistična zveza delovnega ljudstva, Zveza sindikatov Slovenije, Zveza socialistične mladine Slovenije, Zveza združenj borcev NOV Slovenije, Zveza rezervnih vojaških starešin Slovenije), organe notranjih zadev (npr. policija), pravosodne organe (npr. sodišča, tožilstva, zapori) in obveščevalno varnostne službe, je dostopno brez omejitev, razen arhivskega gradiva, ki vsebuje občutljive osebne podatke, ki so bili pridobljeni s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter se nanašajo na osebe, ki niso bile nosilke javnih funkcij.*«¹⁰ Tovrstno gradivo naj bi postalo dostopnejše zaradi nujnosti raziskav in kritične ocene socialističnega obdobja.

Nekateri arhivisti so že leta 2007, kmalu po uveljavitvi Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, opozarjali javnost in ministrstvo za kulturo na nekatere slabosti tega določila, ki je bilo premalo natančno oblikovano ter je arhivistom povzročalo nelagodje in težave pri delu z uporabniki arhivskega gradiva.

Do prvih resnejših zapletov je prišlo šele tri leta kasneje, ko je slovenski politik, publicist in ekonomist Igor Omerza avgusta 2010 zaprosil za vpogled v arhivsko gradivo nekdanje Službe državne varnosti. Arhiv Republike Slovenije (RS) v dogovoru s Slovensko obveščevalno-varnostno službo dostopa do gradiva ni omogočil. Vest se je hitro razširila v javnosti. Številni člani opozicijski strank in njihovi podporniki so bili ogorčeni nad ravnanjem državnega arhiva.

nih organizacij z dne 7. marca 1990 (20. člen), je bilo arhivsko gradivo Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije izročeno Arhivu SR Slovenije.

⁷ S sklepom Vlade Republike Slovenije maja 1992.

⁸ Vlada Republike Slovenije (3. 12. 2004–21. 11. 2008); predsednik vlade Janez Janša; minister za kulturo Vasko Simoniti.

⁹ V noveli ZVDAGA iz 2014: trajen pomen za pravni interes pravnih in fizičnih oseb.

¹⁰ 3. odstavek 65. člena.

Označili so ga kot zapiranje arhivov. Od začetka februarja leta 2011 dalje se je zadeva odvijala z neverjetno hitrostjo: Sklican je bil kolegij pri predsedniku vlade, razpravljal je parlamentarni odbor za kulturo, šolstvo, šport in mladino, kjer je pristojna ministrica za kulturo in torej tudi za arhive¹¹ izjavila, da so jo predstavniki Slovenske obveščevalno-varnostne agencije (Sova) in Arhiva RS opozorili na to, da lahko trenutna zakonodaja ogrozi interese države in človeška življenja.¹² 2. februarja je bila sklicana nujna seja Komisije državnega zbora Republike Slovenije za peticije ter za človekove pravice in enake možnosti,¹³ in sicer na temo: Ali predstavlja omejitev dostopa do arhivskega gradiva Arhiva Republike Slovenije nedopustno zlorabo prava? Poudarjeno je bilo vprašanje, ali ni bila kršena osnovna pravica do informiranosti ter vsem državljanom in državljanom Republike Slovenije s tem tudi osnovna pravica do objektivne zgodovinske resnice.¹⁴ Toda ne glede na vihar, ki sta ga sprožili vodstvi Arhiva Republike Slovenije in Slovenske obveščevalno-varnostne agencije,¹⁵ je, da bi postala zadeva zakonita, 4. februarja 2011 državni zbor po hitrem postopku sprejel novelo arhivskega zakona,¹⁶ s katero je predvsem na novo omejil dostop do gradiva obveščevalno varnostne službe.¹⁷ 65. členu Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih je bil dodan nov, četrti odstavek, s katerim je bilo določeno, da je nedostopno vse tisto arhivsko gradivo, ki vsebuje podatke s področij obveščevalne ali protiobveščevalne dejavnosti države, katerega razkritje bi lahko škodovalo varnosti države ali njenim zunanjepolitičnim ali gospodarskim interesom ali bi lahko imelo za posledico poseg v osebno varnost ali osebno dostojanstvo posameznika in je kot tako določeno v skladu s 66.a členom tega zakona. Novi 66.a člen je pod naslovom »*presoja gradiva s področja obveščevalne in protiobveščevalne dejavnosti države*« določal, da se gradivo, ki naj bi bilo nedostopno, določi na predlog javnopravne osebe,¹⁸ ki je gradivo izročila, državni arhiv, in sicer po predhodno pridobljenem soglasju posebne Komisije za presojo gradiva s področja obveščevalne in protiobveščevalne dejavnosti države, ki deluje pri državnem zboru in je sestavljena iz predstavnika državnega arhiva, predstavnika Slovenske obveščevalno varnostne agencije in treh strokovnjakov arhivske ali zgodovinske ali pravne ali druge družboslovne stroke.¹⁹

Skupina poslancev Državnega zbora, predvsem iz vrst opozicijskih strank, je nato 11. februarja 2011 vložila zahtevo za razpis naknadnega zakonodajnega referenduma o tem zakonu. Nato je Državni zbor 16. februarja sprejel sklep,

¹¹ Majda Širca Ravnikar: od 21. 11. 2008 do 11. 7. 2011.

¹² Državni zbor, izbrani dokument: http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/lut/p/z1/hY2x-TsMwEIafhSEjvnMLrcNmOrSFFhAdarwgJ706RokdOaaR-vS4YkICcTf9uu_DjQo0N6cnDXJ-BW_anN_07P1x_bwr77lEsZxzXPMXefu0e-XLBYf9f4DOZ_xjJMIDaNUG6vvVJG4XWwu6N6m5d-v4YQA30QaDo5A7ka3PBXdWxse4YshtRllMhSp53hnwyzikr6YiOyldKVJknzGrm5T64a7AA-sdxZDYE2xKrQ1fgb5UmDAnUTxL6Tp03q_OG9vLqCwFnGu4!/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/?uid=54704DEBB8D10371C12578700028DA48&type=pmagdt&mandat=V.

¹³ Predsednica komisije je bila Eva Irgl.

¹⁴ Dokument za izpis sklica seje, http://www2.gov.si/zak/Sej_dt.nsf/6c4066340587266c-c12569ea004ae56e/5be18ce72fa5fde0c12578260047bbc0?OpenDocument.

¹⁵ SOVA je slovenska osrednja civilna obveščevalna in varnostna služba.

¹⁶ Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih je Državni zbor sprejel na svoji 24. seji 4. februarja 2011.

¹⁷ Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6144> in http://www2.gov.si/zak/Pre_Zak.nsf/938d6de81845d6ccc1256616002a1e89/7b57a640c1d-4060cc125781f0041cd41?OpenDocument.

¹⁸ »Javnopravne osebe« so po ZVDAGA državni organi, samoupravne lokalne skupnosti ter pravne osebe javnega prava in zasebnega prava ter fizične osebe, ki so nosilci javnih pooblastil ali izvajalci javnih služb.

¹⁹ Strokovnjake imenuje Državni zbor Republike Slovenije na predlog Komisije za nadzor obveščevalnih in varnostnih služb Državnega zbora Republike Slovenije.

naj Ustavno sodišče odloči o dopustnosti referendumu. Ustavno sodišče je s svojo odločitvijo zahtevo Državnega zbora zavrnilo. Posledično je Državni zbor aprila 2011²⁰ sprejel Odlok o razpisu zakonodajnega referendumu o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. »Arhivski« zakonodajni referendum je bil nato opravljen na začetku junija in arhivska zakonska novela je bila zavrnjena.²¹

Odločitev Ustavnega sodišča Republike Slovenije v zadevi U-II-2/11 z dne 14. 4. 2011²²

Prva odločba Ustavnega sodišča glede arhivskega gradiva je torej zadevala dopustnost poseganja v ustavno pravico do referendumu. Izhodišče za presojo je bila možnost nastopa protiustavnih posledic, če bi bil na referendumu sprejeti, a še ne uveljavljeni zakon zavrjen. Državni zbor je v zahtevi, naj Ustavno sodišče odloči, da bi zaradi zavrnitve Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih na referendumu nastale protiustavne posledice navajal, da bi se nadaljevalo protiustavno stanje, ker je tretji odstavek 65. člena Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA), ki bi ga novela dopolnila, v neskladju z Ustavo. Omogočal naj bi neomejeno predčasno razkritje podatkov iz arhivskega gradiva, ki se nanašajo na vitalne interese Republike Slovenije in tekočo obveščevalno-varnostno dejavnost v zvezi s tujino. Posamezniki, ki so opravljali obveščevalno-varnostno dejavnost pred 17. majem 1990, naj bi bili neupravičeno postavljeni v slabši položaj kot osebe, ki so tako dejavnost opravljale po tem datumu. Ogrožena naj bi bila njihova varnost in osebno dostojanstvo ter varnost in dostojanstvo njihovih družin. Zakonska ureditev naj bi bila škodljiva tudi za državno in javno varnost, obrambo, zunanje zadeve in obveščevalno-varnostno dejavnost države ter naj bi protiustavno posegala v ustavna načela, na katerih temelji država. Ogroženi naj bi bili tudi verodostojnost, ugled in položaj Republike Slovenije v mednarodni skupnosti ter v odnosu do drugih držav in mednarodnih institucij.

Ustavno sodišče si je zadalo nalogo, da najprej opravi presojo veljavnega zakona, in nato, če bi se pokazalo, da je veljavni zakon protiustaven, še presojo, ali sprejeti zakon to protiustavnost odpravlja. Najprej je presojalo, ali navedbe Državnega zbora očitno izkazujejo protiustavnost tretjega odstavka 65. člena veljavnega ZVDAGA in menilo, da navedenih protiustavnih posledic Državni zbor ni obrazložil, temveč jih je zatrjeval zgolj abstraktno, ne da bi jih konkretiziral.

Tretji odstavek 65. člena ZVDAGA (skupaj z nekaterimi drugimi določbami tega zakona) po prepričanju sodišča, z določitvijo dostopa do arhivskega

²⁰ Na 42. izredni seji, 21. aprila 2011, Odlok o razpisu zakonodajnega referendumu o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 30/2011.

²¹ Na vprašanje »Ali ste za to, da se uveljavi Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA-A), ki ga je sprejel Državni zbor na seji dne 4. februarja 2011?«, je negativno odgovorilo 70,88 % volivcev. <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-referendumi/referendum-o-zakonu-o-spremembah-in-dopolnitvah-zakona-o-varstvu-dokumentarnega-in-arhivskega-gradiva-ter-arhivih-5-junij-2011>.

²² Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije U-II-2/11 z dne 14. 4. 2011. Ustavno sodišče je sprejelo to odločbo v sestavi: predsednik dr. Ernest Petrič ter sodnice in sodniki dr. Mitja Deisinger, dr. Etelka Korpič – Horvat, mag. Miroslav Mozetič, Jasna Pogačar, mag. Jadranka Sovdat, Jože Tratnik in Jan Zobec. Odločbo je sprejelo s petimi glasovi proti trem. Proti so glasovali sodnici Korpič – Horvat in Sovdat ter sodnik Petrič. Pritrdilni ločeni mnenji sta dala sodnica Pogačar in sodnik Deisinger, odklonilna ločena mnenja pa sodnici Korpič – Horvat in Sovdat ter sodnik Petrič.

gradiva po eni strani pomeni zakonsko izpeljavo drugega odstavka 39. člena Ustave, po katerem ima vsakdo pravico dobiti informacijo javnega značaja (kar vključuje tako dokumentarno kot tudi arhivsko gradivo), za katero ima v zakonu utemeljen pravni interes, razen v primerih, ki jih določa zakon. Po drugi strani tretji odstavek 65. člena ZVDAGA pomeni tudi izpeljavo drugega odstavka 38. člena Ustave, ki določa, da zbiranje, obdelovanje, namen uporabe, nadzor in varstvo tajnosti osebnih podatkov določa zakon. Tretji odstavek 65. člena ZVDAGA je torej opredelil izjemo, po kateri ni dostopno tisto arhivsko gradivo, ki vsebuje občutljive osebne podatke, pridobljene s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ter se nanaša na osebe, ki niso bile javni funkcionarji. Drugo arhivsko gradivo iz te določbe, ki ne sodi v okvir te izjeme, je torej dostopno pod splošnimi zakonskimi pogoji. To pomeni, da se tisti osebni podatki, ki so na temelju tretjega odstavka 65. člena ZVDAGA dostopni brez omejitev, obravnavajo kot vsi drugi dostopni osebni podatki iz arhivskega gradiva. Zanje velja splošna ureditev varstva osebnih podatkov po Zakonu o varstvu osebnih podatkov²³ (ZVOP-1), ki sistemsko ureja pravna sredstva posameznika za varstvo osebnih podatkov. Povedano drugače, »ZVDAGA vsebuje samo določbe o časovnih pogojih uporabe določenih podatkov javnega arhivskega gradiva, nima pa določb o dovolitvi proste uporabe osebnih podatkov, ki bi izključevale varstvo osebnih podatkov, ki ga zagotavlja Ustava vsakomur«.²⁴ Varstvo osebnih podatkov pri uporabi arhivskega gradiva je treba namreč upoštevati tudi glede na peti odstavek 63. člena ZVDAGA, ki določa, da mora uporabnik arhivskega gradiva pred uporabo tega gradiva podpisati izjavo o seznanitvi, da je zloraba tajnih in osebnih podatkov sankcionirana v kazenskem zakonu in drugih predpisih. V korist odločitvi Ustavno sodišče navaja tudi dejstvo, da v času petletne veljavnosti zakona ni prišlo do nobenega primera, ki bi potrjeval bojazen Državnega zbora.

Vendar odločba Ustavnega sodišča ni bila sprejeta soglasno. Podana so bila tri odklonilna ločena mnenja. Enega na tem mestu ne bomo upoštevali, ker gre za načelno stališče sodnika, da o tem vprašanju (dopustnost ali nedopustnost referendumu na temelju pristojnosti iz člena 21 ZRLI) Ustavno sodišče ni poklicano odločati.²⁵ Vendar sta drugi dve odklonilni ločeni mnenji zelo pomembni in vredni razmisleka. Zaradi skladnosti z mnenjem številnih arhivistov si pogledjmo najprej nekaj poudarkov iz tistega, ki se od sprejete odločitve Ustavnega sodišča najbolj razlikuje: »Vsaka država se sama odloča, katere arhive bo odprla in kakšna bo dostopnost do arhivskih gradiv. Pravila uredi praviloma z zakonom. Razvite demokracije dostopnost do informacij vse manj omejujejo, za kar se zavzemam tudi sama, vendar ob ustreznem varovanju dostopa do informacij javnega interesa in zasebnega življenja posameznikov, ko gre za poseg v ustavne pravice. /.../ Menim, da je tretji odstavek 65. člena ZVDAGA v neskladju z Ustavo ne samo, ker dopušča neomejen dostop do podatkov v arhivu za navedene osebe, ampak tudi, ker dovoljuje neomejen dostop do arhivskega gradiva, ki vsebuje občutljive osebne podatke, ki so bili pridobljeni s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki se nanašajo na vse osebe, ki so bile nosilke javnih funkcij. /.../ Menim, da bi moralo ustavno sodišče v obravnavani zadevi presoditi ustavnost tretjega odstavka 65. člena ZVDAGA v celoti. ZVDAGA je po moji presoji glede na predmet pravnega urejanja, to je dostopa do navedenih osebnih podatkov, treba upoštevati kot poseben zakon v razmerju do Zakona o varstvu osebnih podatkov. Za njuno razmerje v tem delu velja načelo *lex specialis derogat legi generali* (posebni predpis razveljavi splošnega). /.../ Tretji od-

²³ Zakonu o varstvu osebnih podatkov. V: *Uradni list RS*, št. 94/2007 – uradno prečiščeno besedilo.

²⁴ Pritrdilno ločeno mnenje sodnice Jasne Pogačar.

²⁵ Odklonilno ločeno mnenje sodnika dr. Ernesta Petriča.

stavek 65. člena ZVDAGA se glede na navedeno načelo uporablja v celoti tako za osebe, ki so bile nosilke javnih funkcij, kot za druge osebe. Glede oseb nosilk javnih funkcij (med te osebe sodijo npr. sodniki, tožilci, vsi državni in občinski funkcionarji idr.) določa, da so občutljivi osebni podatki, ki se nanašajo nanje in so bili pridobljeni s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin, dostopni brez omejitev. /.../ Tretji odstavek 65. člena ZVDAGA je v tem delu po mojem mnenju v neskladju z 38. členom Ustave. Ustava v prvem odstavku 38. člena določa, da je zagotovljeno varstvo osebnih podatkov in da je prepovedana uporaba osebnih podatkov v nasprotju z namenom njihovega zbiranja.«²⁶

Tudi drugo odklonilno ločeno mnenje je vsekakor vredno razmisleka.²⁷ Sodnica utemeljuje svoj glas proti sprejeti ustavni odločbi, ker se ne strinja s tem, da se je Ustavno sodišče ustavilo na začetku ob ugotovitvi, da Državni zbor ni izkazal zatrjevane protiustavnosti veljavne ureditve, ker so njegove navedbe abstraktne ali nezadostne. Meni, da predlagatelju ni mogoče očitati, da zahteve ni obrazložil in da ni ponudil ustavnopravnih razlogov v utemeljitev svojih trditvev. Trditve in utemeljitve Državnega zbora so po njenem mnenju takšne, da bi moralo Ustavno sodišče na njih odgovoriti in se odločiti šele po vsebinski opredelitvi do teh navedb.

Na temelju obrazložitve sprejete odločbe Ustavnega sodišča in podanih ločenih mnenj ustavnih sodnic lahko s precejšnjo gotovostjo zapišemo, da so zakonske določbe, ki jih tako različno razumejo celo pravni strokovnjaki na najvišjih položajih, zaradi nejasnosti protiustavne in nevarne. Ustavno sodišče je na drugem mestu zapisalo, da sicer »zahteva po jasnosti in določnosti predpisov ne pomeni, da morajo biti ti taki, da jih ne bi bilo treba razlagati. Uporaba predpisov vedno pomeni njihovo razlago. Z vidika pravne varnosti je predpis sporen takrat, kadar s pomočjo pravil o razlagi pravnih norm ni mogoče jasno ugotoviti njegove vsebine.«²⁸

Ustavna odločba U-I-70/12 z dne 21. 3. 2014

Naslednja ustavna odločba, ki zadeva arhive, je sledila že čez tri leta. V tem času se je na arhivskem področju zgodilo marsikaj. Državni zbor je na seji dne 28. januarja 2014 sprejel Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA-A). Zaradi določil o dostopu do dokumentov, hranjenih v zgodovinskih arhivih, ki naj bi dostopnost arhivskega gradiva zmanjšala in otežila, je bil ponovno sprožen postopek za razpis referendumu o noveli arhivskega zakona. Zopet so sledile številne razprave, televizijske in radijske oddaje, zapisi o arhivih v dnevnem časopisju in revijah. Predlagatelji iz največje opozicijske stranke so zbirali podpise, pristojno ministrstvo²⁹ in Arhiv Republike Slovenije so skušali prepričati, da referendum ni smiseln, da se arhivi z novelo nikakor ne zapirajo, temveč nasprotno, bolj odpirajo. Vsi pogovori in prerekanja so se osredotočili zgolj na dostop do ozkega segmenta arhivskega gradiva nekdanje Uprave državne varnosti (UDV) in kasneje Službe državne varnosti (SDV), in to kljub temu, da se je ohranil le »ostanek«. Verjetno je bilo v osemdesetih in zgodnjih devetdesetih letih uničenih približno 80 odstotkov dokumentov.³⁰ Sum protipravnega uničenja dokumentarnega in arhivskega gradiva nekdanje SDV in UDV je prijavil na vrhovno državno tožil-

²⁶ Odklonilno ločeno mnenje sodnice dr. Etelke Korpič – Horvat.

²⁷ Odklonilno ločeno mnenje sodnice mag. Jadranke Sovdat.

²⁸ V zadevi U-I-70/12.

²⁹ Minister za kulturo je bil dr. Uroš Grilc.

³⁰ Informacijo je podal dr. Vladimir Žumer, ki je bil direktor Arhiva Republike Slovenije v letih 1993 do 2004 in je na tem mestu nasledil Marijo Oblak Čarni.

stvo in upravo kriminalistične policije šele minister za kulturo v letu 2014, četrto stoletje po storjenem dejanju.³¹

Državni zbor Republike Slovenije je 24. aprila 2014 sprejel Odlok o razpisu zakonodajnega referenduma o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA-A2).³² Glasovanje na referendumu je bilo izvedeno 8. junija 2014 in zaradi premajhne udeležbe zakon ni bil zavržen.³³ Veljati je začel 22. julija 2014.³⁴

Mesec dni kasneje, 21. marca 2014, je arhive »doletela« tudi ustavna odločba, ki kljub svoji teži za medije ni bila zanimiva. Ustavno sodišče je v postopku za oceno ustavnosti zakona, začetem na zahtevo Varuha človekovih pravic,³⁵ odločilo, da je ZVDAGA v neskladju z Ustavo, če med arhivsko gradivo uvršča tudi gradivo javnopravnih oseb, izvajalcev zdravstvene dejavnosti, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacientov.³⁶ V obrazložitvi je sodišče pojasnilo, da pritrjuje predlagatelju, da je zbirka podatkov, ki izvirajo iz psihiatričnega zdravljenja, ena od najbolj občutljivejših zbirk zdravstvenih podatkov, saj se nanaša na posebej ranljivo skupino pacientov, vendar da ustavno-sodna presoja obravnavane zadeve terja širši pogled, v katerem ima spoštovanje človekovega dostojanstva kot konstruktivne vrednote družbe osrednje mesto. Glede na navedena izhodišča ustavno-sodna presoja v konkretni zadevi terja odgovor na vprašanje o ustavni skladnosti celotne ureditve po ZVDAGA, ki med gradivo uvršča gradivo vseh izvajalcev zdravstvene dejavnosti kot javne službe (ne le psihiatričnih bolnišnic), vključno z osebnimi podatki o zdravljenju pacientov, ki so opredeljeni kot občutljivi osebni podatki. Ustavno sodišče je menilo, da je arhivsko gradivo namenjeno ohranjanju kolektivnega in individualnega spomina, torej védenju posameznikov in družbe o svoji preteklosti. Da bi arhivska stroka lahko opravljala svoje poslanstvo, je zakon uveljavil načelo proste dostopnosti javnega arhivskega gradiva (ZVDAGA, 2006, 63. člen), saj njeno poslanstvo ni le v hrambi in varstvu javnega arhivskega gradiva, temveč zlasti tudi v omogočanju dostopnosti in uporabnosti vsebine tega gradiva. Za občutljive osebne podatke je zakonodajalec sicer določil izjemo glede prostega dostopa do javnega arhivskega gradiva, tako da je predvidel daljši rok nedostopnosti, toda za zdravstveno dokumentacijo naj ta ukrep ne bi bil zadosten. Zdravstvena dokumentacija vsebuje občutljive osebne podatke, ki v skladu z mednarodnimi instrumenti, pravnim redom EU in slovensko zakonodajo uživajo posebno varstvo. Njihova obdelava je praviloma prepovedana, izjeme so dopustne le ob hkratni določitvi posebnih zaščitnih ukrepov. Primarni namen beleženja (zbiranja) informacij,

³¹ Ljubljansko okrožno državno tožilstvo je v tej zvezi obravnavalo dve ovadbi. Odločilo je, da v primeru ovadbe poslanke Eve Irgl zoper zadnjega načelnika SDV Ivana Eržena postopka ni mogoče nadaljevati, ker ni mogoče najti elementov storitve kaznivega dejanja. Prav tako je tožilstvo sklenilo, da postopka ne bo nadaljevalo niti v primeru ovadbe takrat že nekdanjega kulturnega ministra Uroša Grilca zoper neznanega storilca: <https://www.sta.si/2266140/zavrzeni-obe-ovadbi-zaradi-suma-unicenja-arhivskega-gradiva-sdv> (27. 4. 2021).

³² Odlok o razpisu zakonodajnega referenduma o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 29/2014, z dne 25. 4. 2014.

³³ Sklep o razglasitvi odločitve, ki je bila sprejeta na zakonodajnem referendumu o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 50/2014.

³⁴ Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 51/2014.

³⁵ Zdenka Čebašek-Travnik, zdravnica, specialistka psihiatrije (20. december 2006–22. februar 2013).

³⁶ Ustavno sodišče Republike Slovenije, odločba št. U-I-70/12 z dne 21. 3. 2014. Ustavno sodišče je sprejelo to odločbo na temelju drugega odstavka 40. člena in 48. člena ZUstS v sestavi: predsednik mag. Miroslav Mozetič ter sodnice in sodniki dr. Mitja Deisinger, dr. Dunja Jadek Pensa, mag. Marta Klampfer, dr. Etelka Korpič – Horvat, dr. Ernest Petrič, Jasna Pogačar, dr. Jadranka Sovdat in Jan Zobec. Odločbo je sprejelo soglasno.

ki sporočajo vrsto osebnih podatkov o pacientu, je v zagotavljanju pacientove zdravstvene oskrbe ter spremljanju in vrednotenju zdravljenja kot takega. Arhiviranje zdravstvene dokumentacije ter prenos gradiva iz zdravstvenih zavodov in ambulant, v katerih je nastalo, v javni arhiv z namenom omogočiti dostopnost tega gradiva javnosti, pomenita uporabo osebnih podatkov zunaj primarnega namena njihovega zbiranja (t. i. nadaljnjo obdelavo osebnih podatkov), odstop od načela namenskosti kot enega od temeljnih načel varstva osebnih podatkov, poseg v pravico pacienta do varstva osebnih podatkov (38. člen Ustave), pravico do varstva njegove zasebnosti (35. člen Ustave) in ogrožanje nedotakljivosti osebnega dostojanstva (34. člen Ustave).

Ustavno sodišče je izdalo ugotovitveno odločbo in zakonodajalcu naložilo, naj ugotovljeno protiustavnost odpravi v roku enega leta po objavi te odločbe. Preseneča dejstvo, da je bila ta odločba izdana manj kot dva meseca po sprejeti noveli arhivskega zakona, čeprav predstavlja zaključek zgodbe, ki se je začela v letu 2007, ko je takratni poslanec³⁷ na vlado naslovil vprašanje o domnevnem uničevanju arhivskega gradiva Psihiatrične klinike Ljubljana. Mediji so poročali, da je bilo pred to kliniko najdeno gradivo iz obdobja 1944–1948, ki naj bi bilo predvideno za uničenje. Vsebovalo naj bi tudi dokumente o obsojenih na povojnih političnih procesih. Poročila so bila številna in raznolika, a so kmalu potihnila. Med osrednjim državnim arhivom in kliniko so stekli pogovori. Povsem jasno se je izkazalo, da Psihiatrična klinika v preteklosti ni delovala v skladu z arhivsko zakonodajo,³⁸ saj bi moralo biti v tistem času arhivsko gradivo, ki je nastalo do sredine sedemdesetih let prejšnjega stoletja, že v arhivskih depojih. Toda klinika tudi v prihodnje ni želela svojega arhivskega gradiva, ki je bilo starejše od 30 let, predati v pristojni arhiv – Arhiv Republike Slovenije.

Odločitev Ustavnega sodišča je nenavadna in težko sprejemljiva. Arhivsko gradivo namreč še zdaleč ni namenjeno le oblikovanju kolektivnega in individualnega spomina. Namenjeno je predvsem ohranitvi informacij, evidenc in dokazov neke dejavnosti. To nalogo je arhivskemu gradivu zaupal ZVDAGA v letu 2006, in sicer na temelju izkušenj in dogodkov po letu 1991, kar smo pojasnili v uvodu k prispevku. Tako pojmujejo pomen arhivskega gradiva tudi v drugih evropskih državah, ki določajo za dostop do tovrstnega gradiva sicer različno, a daljšo časovno odmaknjenost. V Franciji, na primer, je gradivo, ki vsebuje zdravstvene podatke, dostopno petindvajset let po smrti osebe, na katero se nanaša, oziroma 120 let od rojstva te osebe.³⁹ Dokumenti psihiatrične klinike so na primer nujno potrebni za pomembne raziskave: za ovrednotenje uporabljenih metod in tehnik zdravljenja ter za nadzor nad delom predvsem psihiatričnih ustanov glede na zlorabe tako v politične kot čisto zasebne namene.

S to ustavno odločbo je bil zdravstveni dokumentaciji za več kot leto dni odvzet status arhivskega gradiva in s tem tudi kazenskopravno varstvo, kar bi lahko omogočilo nenadzorovano uničevanje tovrstnega gradiva, predvsem tistega, ki je bilo povod za ustavno presojo.⁴⁰ Zakon o arhivskem gradivu, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta (ZAGOPP) iz leta 2016, je le delno popravil škodo, ki jo je povzročila ustavna odločba, in pomembno arhivsko gradivo odtegnil ustanovi, ki naj bi bila edina primerna in usposobljena hraniti to gradivo – javnemu arhivu.⁴¹

³⁷ Zmago Jelinčič.

³⁸ 40. člen tedaj veljavnega Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih je namreč določal, da morajo javnopravne osebe izročiti javno arhivsko gradivo pristojnemu arhivu najkasneje 30 let po nastanku, vključno z gradivom, ki vsebuje občutljive osebne podatke. V: *Uradni list RS*, št. 30/2006.

³⁹ Več o tem glej Jeraj, Melik, Škoro Babić: Nekaj pogledov v arhivske zakone držav EU.

⁴⁰ Arhivsko gradivo je zaščiteno v 219. in 259. členu Kazenskega zakonika. V: *Uradni list RS*, št. 55/2008, z dne 4. 6. 2008.

⁴¹ Zakon o arhivskem gradivu, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta. V: *Uradni list*

Ta druga ustavna odločba nakazuje pot nazaj k specialnim arhivom, ki jih je poznala Slovenija v socialistični Jugoslaviji in so bili pod posebnim varstvom oziroma prepuščeni poljubnemu uničevanju zainteresiranih oseb. Velik dosežek je bila odločitev v devetdesetih letih preteklega stoletja, da se vsi specialni arhivi pridružijo osrednjemu državnemu arhivu. Nikakor ne moremo zagovarjati, da je treba vse gradivo čim prej in čim bolj odpreti javnosti. Ne. Dokumenti, ki zadevajo najintimnejše osebne podatke, morajo biti dovolj dolgo odtegnjeni prosti uporabi. Seveda to ne velja le za gradivo s področja zdravstva, temveč tudi z drugih občutljivih področij.

Ustavna odločba U-I-246/14-20 z dne 24. 3. 2017

Zadnja ustavna odločba se dotika arhivov le deloma, a je izrednega pomena zaradi razumevanja ZVDAGA.⁴² Ne bomo podajali odločbe v celoti, temveč le v tistem delu, ki se dotika arhivov oziroma arhivskega gradiva.

Ustavno sodišče je v postopku za oceno ustavnosti, začetem z zahtevama Državnega sveta ter skupine poslank in poslancev Državnega zbora, med drugim odločilo: »Prvi odstavek 154. člena Zakona o kazenskem postopku je v neskladju z Ustavo, kolikor določa, da podatke, sporočila, posnetke ali dokazila, pridobljene z uporabo prikritih preiskovalnih ukrepov, hrani sodišče, dokler se hrani kazenski spis.«⁴³

V obrazložitvi svoje odločitve Ustavno sodišče pojasnjuje, da predlagatelj⁴⁴ sicer navajata, da izpodbijata 153. in 154. člen Zakona o kazenskem postopku (ZKP),⁴⁵ vendar se zahtevi omejujeta predvsem na hrambo in uničevanje že pridobljenih izsledkov prikritih preiskovalnih ukrepov (PPU) ter dostopa do njih. Predlagatelja trdita, da je v izpodbijanih določbah ZKP vrsta nejasnosti, nedoločenosti in nerazumljivosti, kar naj bi nasprotovalo 2. členu Ustave, ki pravi, da je Slovenija pravna in socialna država. Ustavno sodišče je te očitke obravnavalo z vidika načela jasnosti in določnosti predpisov (pravne varnosti), ki je eno od načel pravne države in zahteva, da je iz besedila predpisa mogoče nedvoumno ugotoviti vsebino in namen norme. Ob tem Ustavno sodišče razloži, da je z vidika pravne varnosti predpis sporen takrat, kadar s pomočjo pravil o razlagi pravnih norm ni mogoče jasno ugotoviti njegove vsebine.

RS, št. 85/2016. Zakon podaljšuje rok izročitve arhivskega gradiva na 150 let od nastanka, zelo omejuje uporabo tudi tistega gradiva, ki ga že najdemo v pristojnem javnem arhivu, saj je dostopno le za namene znanstvenega raziskovanja registriranim raziskovalcem na temelju pisnega soglasja pacienta ali njegovih zakonitih dedičev; med arhivsko gradivo javnih zdravstvenih ustanov uvršča le zbirke podatkov, za katere zakon, ki ureja zbirke podatkov s področja zdravstvenega varstva, določa rok hrambe trajno, in osnovno zdravstveno dokumentacijo, za katero ni določen rok hrambe trajno, če je tako odločil pristojni arhiv s pisnim strokovnim navodilom, ostala zdravstvena dokumentacija pa naj v arhivsko gradivo ne bi sodila). Ob tem je treba opozoriti, da zakon, ki ureja zbirke podatkov s področja zdravstvenega varstva (Uradno neprečiščeno besedilo, priloga 1. V: *Uradni list RS*, št. 65/2000 in št. 47/2015) določa, da se register hospitaliziranih psihiatričnih bolnikov hrani le pet let po smrti bolnika.

⁴² Ustavno sodišče je sprejelo to odločbo v sestavi: predsednica dr. Jadranka Sovdat ter sodnice in sodniki dr. Mitja Deisinger, dr. Dunja Jadek Pensa, dr. Etelka Korpič – Horvat, dr. Ernest Petrič, Jasna Pogačar, Marko Šorli in Jan Zobec. Odločbo je sprejelo soglasno.

⁴³ 154. člen ZKP: (1) Podatke, sporočila, posnetke ali dokazila, pridobljene z uporabo ukrepov iz 149.a, 149.b, 149.c, 150., 150.a, 150.b, 151., 155. in 155.a člena tega zakona hrani sodišče zaradi uspešne izvedbe kazenskega postopka in zavarovanja pravice osumljenca oziroma obdolženca do obrambe, dokler se hrani kazenski spis, oziroma do uničenja po drugem odstavku tega člena.

⁴⁴ Ker sta zahtevi po vsebini skoraj identični, Ustavno sodišče navedbe prvega in drugega predlagatelja večinoma enotno povzema in ju imenuje z enotnim pojmom predlagatelja.

⁴⁵ Zakon o kazenskem postopku. V: *Uradni list RS*, št. 32/2012 – uradno prečiščeno besedilo, 47/2013 in 87/2014.

Ustavno sodišče poudarja, da lahko pooblastila represivnih organov pomenijo močan poseg v človekove pravice posameznika, ki morajo zato temeljiti na posebno natančni ureditvi z jasnimi in podrobnimi pravili, ki izključujejo možnost poljubnega ravnanja države. Ob tem sodišče opozarja še na velik pomen dejstva, da izpodbijane določbe spadajo na področje obdelave osebnih podatkov osumljencev in drugih oseb, proti katerim so bili uporabljeni.

Ustavno sodišče pojasnjuje, da so PPU namenjeni bodisi preiskovanju suma storjenega kaznivega dejanja bodisi preprečitvi storitve kaznivega dejanja ter zbiranju dokazov in podatkov, ki so potrebni za uvedbo ali vodenje kazenskega postopka. Nekatere PPU odreja preiskovalni sodnik, druge dovoljuje državni tožilec oziroma se zanje izjemoma lahko avtonomno odloči policija.

PPU torej, kot navaja Ustavno sodišče, izjemno močno posegajo na področje človekove pravice do zasebnosti, ki ga varujejo 35.,⁴⁶ 36.,⁴⁷ 37.⁴⁸ in 38.⁴⁹ člen Ustave. Zato je »za vsa vprašanja v zvezi s PPU podana ustavna zahteva poudarjene jasnosti, razumljivosti, določnosti, nedvoumnosti in predvidljivosti ustreznih zakonskih določb. To ne velja samo za pravne podlage za izvajanje PPU v ožjem smislu (torej za vdiranje v sfero zasebnosti s pridobivanjem in beleženjem različnih podatkov), pač pa tudi za predpise, ki urejajo nadaljnjo obdelavo ustreznih izsledkov, npr. hrambo, uporabo, posredovanje med različnimi upravičenci itd.«⁵⁰

Popolno in natančno vsebino pravnih pravil, ki urejajo hrambo izsledkov PPU, je mogoče razbrati ob razumevanju, da je prvi odstavek 154. člena ZKP glede končnega roka hrambe v bistvu blanketna norma, ki za svoje popolno razumevanje napotuje na pravna pravila v drugih predpisih.⁵¹ Roke hrambe kazenskih spisov določa podzakonski predpis ministra za pravosodje – Pravilnik o izločanju dokumentarnega gradiva,⁵² temeljna pravila ravnanja s spisi pa so določena v Sodnem redu.⁵³ V Sodnem redu je določeno, da sodišče hrani spise⁵⁴ in drugo dokumentarno gradivo najmanj toliko časa, kot je za posamezno vrsto gradiva določeno v omenjenem pravilniku, po preteku tega roka se dokumentarno gradivo, ki ni arhivsko gradivo, uniči, dokumentarno gradivo, ki ima lastnost arhivskega gradiva po predpisih, ki urejajo varstvo dokumentarnega in arhivskega gradiva (Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter

⁴⁶ 35. člen (varstvo pravic zasebnosti in osebnostnih pravic): Zagotovljena je nedotakljivost človekove telesne in duševne celovitosti, njegove zasebnosti in osebnostnih pravic.

⁴⁷ 36. člen (nedotakljivost stanovanja): Stanovanje je nedotakljivo. Nihče ne sme brez odločbe sodišča proti volji stanovalca vstopiti v tuje stanovanje ali v druge tuje prostore, niti jih ne sme preiskovati. Pri preiskavi ima pravico biti navzoč tisti, čigar stanovanje ali prostori se preiskujejo, ali njegov zastopnik. Preiskava se sme opraviti samo v navzočnosti dveh prič. Pod pogoji, ki jih določa zakon, sme uradna oseba brez odločbe sodišča vstopiti v tuje stanovanje ali v tuje prostore in izjemoma brez navzočnosti prič opraviti preiskavo, če je to neizogibno potrebno, da lahko neposredno prime storilca kaznivega dejanja ali da se zavarujejo ljudje in premoženje.

⁴⁸ 37. člen (varstvo tajnosti pisem in drugih občil): Zagotovljena je tajnost pisem in drugih občil. Samo zakon lahko predpiše, da se na temelju odločbe sodišča za določen čas ne upošteva varstvo tajnosti pisem in drugih občil ter nedotakljivost človekove zasebnosti, če je to nujno za uvedbo ali potek kazenskega postopka ali za varnost države.

⁴⁹ 38. člen (varstvo osebnih podatkov): Zagotovljeno je varstvo osebnih podatkov. Prepovedana je uporaba osebnih podatkov v nasprotju z namenom njihovega zbiranja. Zbiranje, obdelovanje, namen uporabe, nadzor in varstvo tajnosti osebnih podatkov določa zakon. Vsakdo ima pravico seznaniti se z zbranimi osebnimi podatki, ki se nanašajo nanj, in pravico do sodnega varstva ob njihovi zlorabi.

⁵⁰ Točka 23 ustavne odločbe.

⁵¹ Točka 32 ustavne odločbe.

⁵² Pravilnik o izločanju dokumentarnega gradiva. V: *Uradni list RS*, št. 52/2001 in 77/2002.

⁵³ Sodni red. V: *Uradni list RS*, št. 87/2016.

⁵⁴ Vsako sodišče ima priročni in stalni arhiv. Priročni arhiv je v stavbi sodišča, stalni arhiv pa je lahko na drugi lokaciji in je lahko skupen za več sodišč. Spisi se prenesejo v stalni arhiv na začetku vsakega leta. Med letom arhivirani spisi se hranijo v priročnem arhivu ustrezne organizacijske enote sodišča (243. člen).

arhivih⁵⁵ – ZVDAGA), pa se izroči pristojnemu arhivu po preteku rokov hrambe iz Pravilnika, vendar najkasneje po tridesetih letih od nastanka gradiva.

Ustavno sodišče meni, da je treba opisane določbe razlagati tako, »da mora pristojni arhiv počakati na prejem arhivskega gradiva do izteka roka hrambe dokumentarnega gradiva iz Pravilnika, ko je ta rok trideset let ali manj. Po izteku tega roka se spisi uničijo, razen če imajo lastnost arhivskega gradiva; v takem primeru jih prejme pristojni arhiv. Če pa je rok hrambe dokumentarnega gradiva po Pravilniku več kot trideset let, se morajo tisti spisi, ki imajo arhivsko naravo, »odbrati« in izročiti arhivu že po tridesetih letih; tisti, ki v arhiv ne spadajo, pa se ne uničijo, pač pa se po 5. členu Pravilnika hranijo naprej v internem arhivu sodišča do konca roka iz tega člena Pravilnika.«⁵⁶

V nadaljevanju odločbe je Ustavno sodišče zapisalo, da je pri razlagi izpodbijanega prvega odstavka 154. člena ZKP treba upoštevati posebno naravo izsledkov PPU, ki je predmet sporne hrambe. »Gre za sledi in zapise nekaterih najširših in najtežjih posegov v človekove pravice, ki jih omogoča pravni sistem demokratične države.«⁵⁷

Ustavno sodišče posebej poudarja,⁵⁸ da izsledkov PPU ni dopustno izročati pristojnemu arhivu, tudi če ima kazenski spis, v katerem so izsledki shranjeni, naravo arhivskega gradiva. To je tisti del obravnavane ustavne odločbe, ki je pomemben za arhive in razumevanje njihove vloge v družbi oziroma državi. Navajamo ga dobesedno: »V takem primeru mora sodišče izsledke PPU pred izročitvijo izvirnega spisa arhivu izločiti in uničiti. Gradivo, ki ga arhiv prejme od sodišča, namreč postane „javno arhivsko gradivo“, morda ga je mogoče imenovati tudi „nekdanji kazenski spis“, nikakor pa ne več „kazenski spis“, na obstoj katerega prvi odstavek 154. člena ZKP navezuje trajanje hrambe. Za tako razlago obstajata še dva dodatna argumenta: jezikovni in sistematični. Besedilo prvega odstavka 154. člena ZKP sili k sklepu, da lahko izsledke PPU hrani le „sodišče“, nikoli pa drug organ, organizacija ali posameznik. Kljub temu da bi prvi odstavek 40. člena ZVDAGA za tiste izsledke PPU, ki bi nemara ustrezali opredelitvi arhivskega gradiva, lahko napeljeval tudi na drugačno razlago, je nasprotje med njim in prvim odstavkom 154. člena ZKP razrešljivo s pomočjo argumenta specialnosti (*lex specialis derogat legi generali*). ZKP je starejši in bolj specialen zakon. Zato ZVDAGA kot mlajši in splošnejši zakon v tem primeru ne more razveljavljati prepovedi iz ZKP, da bi se občutljiva gradiva, pridobljena z ukrepi, ki na tajen in prikrit način posegajo v človekove pravice in svoboščine, hranila kje drugje kot pri sodišču: kategorija izsledkov PPU se v tolikšni meri kakovostno razlikuje od drugih (pa čeprav po različnih podlagah varovanih) kategorij osebnih podatkov, da jo je treba drugače pravno vrednotiti in obravnavati oziroma jo še posebej zavarovati pred morebitno nepotrebno nadaljnjo hrambo in možnostmi zlorab. Seveda morajo sodišča pred uničenjem izsledkov PPU v primerih iz te točke obrazložitve analogno uporabiti drugi odstavek 154. člena ZKP in omogočiti obdolžencu oziroma drugi osebi, zoper katero se je ukrep izvajal, seznanitev s pridobljenim gradivom, s čimer odpade tudi pomislek, da bi lahko bilo arhiviranje izsledkov PPU po ZVDAGA nekako odločilno za namen zaščite pravic posameznikov«.

⁵⁵ Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014.

⁵⁶ Točka 35 ustavne odločbe.

⁵⁷ Točka 36 ustavne odločbe.

⁵⁸ Točka 37 ustavne odločbe.

Pogled nazaj

V šestdesetih letih, ko se je v Sloveniji začela dejavnost za popravo krivic obsojenim na t. i. dachauskih procesih,⁵⁹ ki je trajala še vse do osemdesetih let prejšnjega stoletja, je Silvo Gorenc, republiški sekretar za notranje zadeve in poznejši načelnik jugoslovanske Službe državne varnosti (SDV), na sestanku slovenskega političnega vrha 26. marca 1969 posebej poudaril »problem« ohranjenih dokumentov: »Če teh dokumentov ne bi bilo, ne bi vpraševali za nasvet. Tako pa smo se pri urejanju arhivov znašli pred dilemo, ali ta material uničiti, kar bi bilo neodgovorno, zlasti glede na probleme, ki se pojavljajo, ali pa ga normalno arhivirati na podlagi navodil. V tem primeru pa smo bili mnenja, da bi morali te materiale vsaj voditi pod posebnim režimom, da ne bi prišli komurkoli v roke in služili za kakršnokoli obračunavanje. Zato smo se obrnili na predsednika IS60 z vprašanjem, kaj s tem gradivom napraviti /.../.«⁶¹

Ta kratka pripomba, stara več kot pol stoletja, kaže, da so celo v državi, ki smo jo označili kot državo, ki ni delovala kot pravno urejena država in v kateri so se hudo kršile človekove pravice,⁶² ohranili dokumente, ki so kasneje služili za popravo krivic in oceno družbenega dogajanja.

Preskromna zaščita občutljivih dokumentov povzroča, kot smo spoznali, nastanek specialnih arhivov na eni strani in uničevanje zapisov na drugi. Široke razprave o odprtih javnih arhivih so prinesle prav nasprotno od tistega, kar je bil njihov cilj. Škodo se lahko in mora popraviti samo z dobro premišljenimi zakonskimi določbami, ki bodo temeljile na izkušnjah bližnje preteklosti.

Zaključek

Kaj sporočajo arhivom in arhivistom predstavljene ustavne odločitve? Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih je vedno specialni zakon (*lex specialis*), sicer izgubi svoj smisel. Slovensko arhivsko pravo je potrebno dopolnitve, pravne določbe pa jasnosti in izostritve ter boljše in verjetno daljše zaščite občutljivih podatkov. Vodstva javnih arhivov in arhiviste kliče k večji zavzetosti za ozaveščanje širše in strokovne javnosti o pomenu javnih arhivov kot pomembnih ustanov pravne države in ne le kot varuhov kolektivnega spomina. Pogled v preteklost nam pokaže, da je vprašanje arhivov silno zapleteno. Posledice povsem dostopnih arhivov so na eni strani specialni arhivi za občutljivo arhivsko gradivo, ki imajo poseben režim in uničevanje pomembnih zapisov na drugi.

Vse tri odločbe Ustavnega sodišča nam kažejo, da je zelo nevarno ponostavljanje težav odprtih ali zaprtih arhivov. Ne dovolj poučena množica razpravljalcev o dostopnih oziroma nedostopnih arhivih, ki so nastopali po javnih medijih ob obeh referendumih, je pripeljala do zaključkov, da je treba nekatere »občutljive« arhivske zapise izločiti iz pristojnih zgodovinskih javnih arhivov in odtegniti njihovemu nadzoru ter druge kar preprosto uničiti. Prepričanje, da je današnja država povsem pravno varna, da se krivice ne dogajajo, je vsekakor naivno in slepo.

Naj zaključimo s stavkom, ki ga je zapisal socialni antropolog Nigel El-

⁵⁹ Skupno ime za politične sodne procese, na katerih so bili udeleženci obtoženi in obsojeni zaradi svojega domnevnega gestapovskega delovanja v nacističnih koncentracijskih taboriščih Dachau in Buchenwald ali so bili z njimi na ta ali oni način povezani. Potekali so od pomladi 1948 do jeseni 1949 pred vojaškim in okrožnim sodiščem v Ljubljani.

⁶⁰ IS – Izvršni svet.

⁶¹ *Dachauski procesi*, str. 364.

⁶² Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. V: *Uradni list RS*, št. 1/1991-I in 19/1991 – popr.

tringham: »The judgement is not made now; the Judgement will be made in the future.«⁶³ Toda kako bo izrečena, če bomo umaknili, izgubili ali uničili pomembne zapise?

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Dachauski procesi (raziskovalno poročilo z dokumenti). Ljubljana: Komunist, 1990.

Eltringham, Nigel: »The Judgement Is not Made Now; The Judgement Will Be Made in the Future«: »Politically Motivated« Defence Lawyers and the International Criminal Tribunal for Rwanda's »Historical Record«, *Humanity Journal*, julij 2017. Dostopno na: <http://humanityjournal.org/blog/the-judgement-is-not-made/> (dostop: 19. 4. 2021).

Jeraj, Mateja, Melik, Jelka, Škoro Babić, Aida: Nekaj pogledov v arhivske zakone držav EU. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* (Ivan Fras ur.). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2013, str. 17-36.

OBJAVLJENI VIRI

Kazenski zakonik. V: *Uradni list RS*, št. 55/2008.

Odlok o razpisu zakonodajnega referendumu o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 30/2011.

Odlok o razpisu zakonodajnega referendumu o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA-A2). V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 29/2014.

Pravilnik o izločanju dokumentarnega gradiva. V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 52/2001 in 77/2002.

Sklep o razglasitvi odločitve, ki je bila sprejeta na zakonodajnem referendumu o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, ki je bil 5. junija 2011. V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 57/2011.

Sklep o razglasitvi odločitve, ki je bila sprejeta na zakonodajnem referendumu o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA-A), ki je bil 8. junija 2014. V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 50/2014.

Sodni red. V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 87/2016.

Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 1/1991.

Ustava Republike Slovenije. V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 33/1991-I, 42/1997 – UZS68, 66/2000 – UZ80, 24/2003 – UZ3a, 47, 68, 69/2004 – UZ14, 69/2004 – UZ43, 69/2004 – UZ50, 68/2006 – UZ121,140,143, 47/2013 – UZ148, 47/2013 – UZ90,97,99 in 75/2016 – UZ70a.

Zakon o arhivskem gradivu in arhivih – ZAGA. V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 20/1997; popravek 32/1997.

Zakon o arhivskem gradivu, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta. V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 85/2016.

Zakon o kazenskem postopku. V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 32/2012, 47/2013, 87/2014, 8/2016 – odl. US, 64/2016 – odl. US, 65/2016.

⁶³ »Sodba še ni izrečena; Sodba bo izrečena v prihodnosti«.

Zakon o naravni in kulturni dediščini. V: *Uradni list Socialistične Republike Slovenije*, št. 1/1981, 42/1986.

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih – ZVDAGA. V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 30/2006 in 51/2014.

Zakon o varstvu osebnih podatkov. V: *Uradni list Republike Slovenije*, št. 94/2007.

Zakon o zbirkah podatkov s področja zdravstvenega varstva, priloga 1. V: *Uradni list RS*, št. 65/2000, 47/2015, 31/2018, 152/2020 – ZZUOOP, 175/2020 – ZIUOPDVE in 203/2020 – ZIUPOP DVE.

INTERNETNI VIRI

Državni zbor, Dokument za izpis sklica seje Komisije za peticije, človekove pravice in enake možnosti. Dostopno na: http://www2.gov.si/zak/Sej_dt.nsf/6c4066340587266cc12569ea004ae56e/5be18ce72fa5fde0c12578260047bbc0?OpenDocument (dostop: 17. 7. 2020).

Pretekle vlade. Dostopno na: <https://www.gov.si/drzavni-organi/vlada/o-vladi/pretekle-vlade/> (dostop: 14. 7. 2020).

Odbor za kulturo, šolstvo, šport in mladino, Državni zbor, izbrani dokument. Dostopno na: http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home!/ut/p/z1/hY2xTsMwElafhSEjvn-MLrcNmOrSFFhAdarwgJ706RokdOaaR-vS4YkICcTf9uu__DjQo0N6cnDXJBW_anN_07P1x_bwr771EsZxzXPMXefu0e-XLBYf9f4DOZ_xjJMIDaNUG6vvVJG4XW-wu6N6m5dv4YQA30QaDo5A7ka3PBXdWxse4YshtRllMhSp53hnwyvzkr6YiOyIdKVJ-knzGrm5T64a7AAsdxZDYE2xKrQ1fgb5UmDAnUTxL6Tp03q_OG9vLqCwFnGu4!/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/?uid=54704DEBB8D10371C12578700028DA48&type=pmagdt&mandat=V (dostop: 12. 7. 2020).

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih 2011. Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6144> in

http://www2.gov.si/zak/Pre_Zak.nsf/938d6de81845d6ccc1256616002a1e89/7b57a640c1d4060cc125781f0041cd41?OpenDocument (dostop 16. 3. 2020).

Odločitev Ustavnega sodišča Republike Slovenije v zadevi U-II-2/11 z dne 14. 4. 2011. Dostopno na: <https://www.us-rs.si/odlocitev-ustavnega-sodisca-v-zadevi-u-ii-2-11/> (dostop: 26. 4. 2021).

Odločitev Ustavnega sodišča Republike Slovenije v zadevi U-I-70/12 z dne 21. 3. 2014. Dostopno na: <https://www.us-rs.si/odlocitev-ustavnega-sodisca-v-zadevi-u-i-70-12/> (dostop: 22. 4. 2021).

Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-246/14 z dne 24. 3. 2017. Dostopno na: <https://www.us-rs.si/odlocba-ustavnega-sodisca-st-u-i-246-14-z-dne-24-3-2017/> (dostop: 21. 4. 2021).

Referendum o zakonu o spremembah in dopolnitvah zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih - 5. junij 2011. Dostopno na: <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-referendumi/referendum-o-zakonu-o-spremembah-in-dopolnitvah-zakona-o-varstvu-dokumentarnega-in-arhivskega-gradiva-ter-arhivih-5-junij-2011> (dostop 17. 7. 2020).

Sklep o razglasitvi odločitve, ki je bila sprejeta na zakonodajnem referendumu o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, ki je bil 5. junija 2011. Dostopno na: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2011-01-2647?sop=2011-01-2647> (dostop 16. 3. 2020).

Rajko Pirnat: Vlada očitno organizirano onemogočila vpogled v arhiv SDV. Dostopno na: <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/dnevne-novice/63274> (dostop 11. 3. 2020).

Tomaž Lavrič; O noveli zakona o varstvu arhivov. Dostopno na: https://www.mladina.si/85505/01-02-2011-o-noveli-zakona-o-varstvu-arhivov/?utm_source=dnevnik%2F01%2D02%2D2011%2Do%5Fnoveli%5Fzakona%5Fo%5Fvarstvu%5Farhivov%2F&utm_medium=web&utm_campaign=oldLink (dostop 12. 04 2021).

Zavrženi obe ovadbi zaradi suma uničenja arhivskega gradiva SDV, STA 26. 5. 2016. Dostopno na: <https://www.sta.si/2266140/zavrzeni-obe-ovadbi-zaradi-suma-unicenja-arhivskega-gradiva-sdv> (dostop 11. 4. 2021).

SUMMARY

CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA AND ARCHIVAL RECORDS

The constitutional court is the highest court for the protection of constitutionality, legality, human rights and fundamental freedoms. In its 30 years of operation, it has judged on matters related to archival records three times. Due to its high reputation and power, its judgements have a powerful effect on the comprehension of the role of the public archival service and archival records. The first such judgement was passed in 2011, the second in 2014 and the third in 2017. All of them were created on the basis which recognizes public archival institutions, including the central state archives, merely as protectors of the cultural heritage whose main task is to put this heritage to use for the public. Sadly, the role of archives as protectors of human rights and freedoms was dangerously placed in the background. All three constitutional court judgements show that simplifying the problem of open or closed archives is very dangerous. Past experiences show that this question is extremely complicated. Completely open archives result in the establishment of special archives for sensitive archival records with special regimes on the one hand and in the destruction of records on the other.

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

Europeana 2020: Kriza, sprememba in kultura

Spletna konferenca, 11.–13. 11. 2020

Europeana (evropska digitalna knjižnica) ponuja dostop do evropskih kulturnih vsebin, ki jih v digitalni obliki prispevajo tako knjižnice, muzeji kot tudi arhivi. Vsebina se na Europeano steka iz različnih virov, pri čemer digitalni objekti niso shranjeni na osrednjem strežniku Europeane, temveč ostajajo na strežnikih kulturnih ustanov, ki gradiva zbirajo. Uporabnik si lahko na Europeani ogleda pomanjšano sliko objekta z metapodatki, s klikom na povezavo pa vidi vsebino v originalnem okolju, to je strežniku ustanove, ki je prispevala vsebino.¹ Arhivi uspešno skrbijo za prepoznavnost in posredovanje arhivske kulturne dediščine na splet, tudi v Sloveniji. Zgodovinski arhiv Ljubljana prek spletnega mesta Kamra.si, v sodelovanju s knjižnicami, oza-vešča uporabnike o pomenu arhivske dediščine in tako neposredno prihaja v širši evropski spletni prostor Europeane.

Program tridnevne spletne konference, do katerega je vsak udeleženec dostopal s svojim personaliziranim geslom, je bil objavljen le na platformi za organizacijo spletnih dogodkov Sched.² Dostop do posameznih predavanj, ki so bila izvedena izključno v angleškem jeziku, je bil mogoč prek povezave Zoom. V uvodu so govorniki poudarili pomen digitalne transformacije v Evropi: *Evropa mora okrepiti svojo digitalno suverenost in tudi na kulturnem področju pripraviti organizacije na prehod v digitalni svet*. Digitalni svet je postal ključen pri mreženju in nam sooblikuje novo realnost. Med vsebinami konference je bilo največ tem namenjenim praktični uporabi ohranjanja evropske kulturne dediščine prek spletnih medijev. Uspešni projekti, ki skrbijo za kulturno dediščino, so bili predstavljeni prvi dan srečanja, med katerimi je veliko zanimanje pritegnila spletna galerija DIG IT UP iz Rotterdama, ki beleži zgodovino s pomočjo prostovoljcev in navdušencev nad nostalgijo. Pri ustvarjanju spletnih zbirk uporabljajo odprtokodni sistem OmekaS,³ ki spada med najbolj znane in razširjene platforme tako za spletno objavljane v kulturnih ustanovah kot tudi za navdušene pripovedovalce zgodb. Drugi dan srečanja je bil namenjen spletnemu učenju in podajanju vsebin prek različnih spletnih orodij:

- SCORM (Sharable Content Object Reference Model) je tehnični standard, ki definira, kako naj bodo spletne učne vsebine narejene in predstavljene učencem. S prijavo v sistem ima vsakdo možnost pripraviti spletne kvize oziroma vprašanja za uporabnike na preprost in praktičen način.
- »Gimnazijci v Beogradu odpirajo privatne arhive.« Projekt podpirajo različne institucije in tako prispevajo k vključevanju mladih pri povezovanju sodobnih medijev (družbena omrežja Facebook, Instagram) in (ne)odkritih biserov srbske prestolnice. V pripravi je tudi aplikacija.⁴

Digitalna agenda na področju kulture v smernicah za zajem, dolgotrajno hrambo in dostop do kulturne dediščine v digitalni obliki govori o proce-

¹ <http://www.agregator.si> (dostop: 14. 11. 2020).

² <https://sched.com> (dostop: 14. 11. 2020).

³ <https://omeka.org/s/> (dostop: 14. 11. 2020).

⁴ <https://beotura.edukacija21.com/> (dostop: 14. 11. 2020).

su digitalizacije, ki naj bi zagotovil popoln zajem informacije, ki je vsebovana v fizičnem oziroma analognem objektu. Omenja tudi tridimenzionalne objekte, ki jih je s postopki 3D-digitalizacije mogoče videti z vseh strani, tako kot v realnem prostoru.⁵ Primer dobre prakse z uporabo 3D-skeniranja je na konferenci predstavilo slovensko podjetje Arctur, ki z združitvijo raziskav, znanosti, umetnosti in poslovanja uspešno prenaša kulturno dediščino v obdobje digitalne realnosti: »Naša dediščina nas naredi to, kar smo. Naša preteklost oblikuje dožemanje naše sedanosti in na tej sedanosti gradimo prihodnost. Nove generacije že živijo v novem svetu mešane realnosti, a da se korenine in kulturna dediščina ne bi pozabile, so tukaj novi viri ohranjanja le-teh.«⁶ Z nadgradnjo 360° fotografij ali 360° videoposnetkov z 2D- in 3D-animiranimi elementi lahko novi spletni viri ponovno ustvarijo obstoječi ali virtualni prostor, rekonstruirajo nekdanje stanje, predstavijo razvoj skozi čas ali simulirajo obnovo. Posamezne posnetke fotografij ali video posnetkov 360° ter 3D-modele lahko združijo v virtualne ogleda, ki izboljšajo izkušnjo in uporabnikom omogočajo prosto (praktično) raziskovanje lokacije. Ko so tovrstni ogledi opremljeni z interaktivnimi zemljevidi, dodatnimi fotografijami ali arhivsko dokumentacijo in atraktivnim pripovedovanjem zgodb, se ustvarjajo nove nepozabne izkušnje.⁷ Zadnji dan konference je bil posvečen povezovanju spletnih vsebin v procesu učenja, poučevanja in soustvarjanja novih vsebin prek tehnologije IIIF (International Image Interoperability Framework). Za arhivsko stroko je zanimivo spletno mesto FromThePage (<https://fromthepage.com>), ki omogoča, da poznavalci starih pisav interaktivno transkribirajo različne rokopise.

Kultura je gonilna sila človeštva in vice versa – družba s svojimi vrednotami, navadami vpliva na kulturo. O vplivu epidemije na kulturo z vidika antropologije *Jitske Kramer* opozarja, da so odločitve posameznih kultur oziroma držav ključni del procesa spreminjanja le-teh. Vsaka država potrebuje vodjo, ki družbi daje jasna navodila in je zaupanja vredna osebnost. Kulturni šok (trenutno je ta šok čas epidemije Covid-19) vpliva na družbo in naše navade. Trenutno smo v procesu transformacije vrednot, načinov obnašanja, torej smo na poti k spremembi ter posledično na poti prestrukturiranja družbe in organizacij. Kulturna dediščina ima v tem procesu pomembno vlogo, saj prek povezave med tradicijo in digitalno transformacijo skrbi za ravnovesje med starim in novim. Kulturne institucije bodo na tej poti uspešne toliko, kolikor bo močen najšibkejši člen, kar pomeni, da v tem procesu glavno vlogo igrajo dober tim in vodje, ki so sposobni prihajajoče izzive spremeniti v nove priložnosti.

Dunja Mušič

⁵ https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/Smernice_za_zajem_dolgotrajno_ohranjanje_in_dostop_do_kulturne_dediscine_v_digitalni_obliki.pdf (dostop: 14. 11. 2020).

⁶ <https://tourism4-0.org/heritage/> (dostop: 14. 11. 2020).

⁷ <https://www.arctur.si/> (dostop: 14. 11. 2020).

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH
REVIEWS AND REPORTS ON THE PUBLICATION AND EXHIBITIONS

Publikacije || Publications

**Mojca Šorn: Pomanjkanje in lakota v Ljubljani
med véliko vojno**

Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020, 303 strani

Mojca Šorn je leta 2007 objavila svojo doktorsko disertacijo *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*, v kateri je predstavila organizacijo mestne uprave, zaščito prebivalstva pred zračnimi napadi, promet, trgovino in druge storitve, socialne ustanove, šolstvo, kulturno življenje ter preživljanje prostega časa, obhajanje praznikov in praznovanja, samostojna poglavja je namenila tudi preskrbi s hrano in z osnovnimi življenjskimi potrebščinami ter gospodinjstvu in zdravstvu.

Na podoben način, a precej manj »na široko«, se je dobro desetletje pozneje lotila še prve ali *vélike vojne* in tako je proti koncu leta 2020 pri Inštitutu za novejšo zgodovino izšla še knjiga *Pomanjkanje in lakota v Ljubljani med véliko vojno*. Že iz naslova je razvidno, da se je avtorica tokrat osredotočila predvsem na preskrbo, prehrano in zdravstvene razmere, zaradi česar je to delo tudi bistveno manj obsežno od prvega. Toda druga knjiga zato ni nič manj zanimiva in povedna! Politične in vojaške teme so bile sicer morda najpogostejše v mislih politikov in vojskovodij, običajnega »malega« človeka pa je bolj zanimalo, kako bo nahranil sebe in družino, prežemal ga je strah pred boleznijo in smrtjo, težili so ga porušeni odnosi s sorodniki, prijatelji in sosedi, vznemirjali so ga pojavi odurovanja in verižništva. Brez hrane ni preživetja, zato je ne preseneča dnevniški zapis Frana Milčinskega iz leta 1915 (avtorica ga navede v Uvodnih mislih), da je bila najpomembnejša tema pogovorov med Ljubljančani »aprovizacija, ne vojna«.

Uvodnemu zapisu sledi šest poglavij (Sistem preskrbe v Avstriji v času vélike vojne, Preskrba Ljubljane med prvo svetovno in neposredno po njej, Umetnost in dolžnosti naših gospodinj, Varuj se bolezni!, Odnosi postajajo vedno bolj zapleteni), prav na koncu pa še Zaključne misli.

V prvem poglavju, ki predstavi Sistem preskrbe v Avstriji v času vélike vojne, je problematika osrednjega slovenskega mesta umeščena v širši zgodovinski kontekst srednje Evrope, iz Ljubljane se ozira na Dunaj in Berlin, včasih še na London in Pariz.

Drugo poglavje obravnava vse mogoče načine preskrbe s hrano kot eno izmed najosnovnejših in najnujnejših človekovih potreb v času, ko so oblasti s pravnimi predpisi uvedle vojaški absolutizem – skorajda čez noč so bile odpravljene vse državljanske pravice, med drugim tudi zagotavljanje osebne svobode, nedotakljivost stanovanja, pravica do shodov in delovanje društev. Še zlasti je prebivalstvo pestilo naraščajoče pomanjkanje živil, predvsem moke in kruha, krompirja, mesa, jajc in mleka, zmanjkovalo je premo-ga, drv in petroleja. Vrstile so se uredbe, ki so določale nove in nove omejitve ter prepovedi, včasih tudi nejasne in težko razumljive, sprejeti so bili raznoliki ukrepi socialne pomoči, toda »beda je začela povsod kazati svoje režeče zob«.

Kako so se s temi težavami spopadale gospodinjke, se seznanimo v tretjem poglavju, ki ga uvede zapis s pomenljivim naslovom: »Od vas, žene in dekleta, je odvisno, da se vzdrži gospodarstvo«. Stran od bojišč je namreč potekala še ena fronta, na kateri so se v prvih vrstah bojevale ženske; odvijaja-

la se je v dolgih vrstah, najprej pred uradi za karte, ki naj bi omogočale pravično razdeljevanje živil, potem pred pekarnami, mesnicami in drugimi prodajalnami, po hrano se je bilo treba podati na podeželje in v gozd, se znajti v labirintih črnega trga, zadnja bitka pa se je odvijala v domači kuhinji, kjer je prišla iznajdljivost posameznic še posebej do izraza.

Pomanjkanje in lakota sta povzročila vsesplošno oslabeledost in s tem večjo dovzetnost za bolezni; tem je namenjeno četrto poglavje. Posebej zavrata in nevarna je bila tuberkuloza, ki je »dosegla mesto in podeželje ter napadala mlade in stare«. Množični premiki vojakov in civilistov so prinesli s seboj še druge nalezljive bolezni, med drugim črne koze, pegasti tifus in kolero. Črnim kozam se ni dalo povsem izogniti, čeprav so ljubljanske mestne oblasti že na začetku vojne vabile prebivalstvo k brezplačnemu cepljenju, takojšnja izolacija bolnikov je uspešno preprečila širjenje pegastega tifusa, kolera je povzročila nemalo strahu, a je v Ljubljani zahtevala »le« eno smrtno žrtev. Veliko bolj neuspešna je bila borba s špansko gripo, ki v današnjih časih zaradi podobnosti s pandemijo koronavirusne bolezni Covid-19 vzbuja posebno zanimanje.

V zadnjem poglavju poseže avtorica na področje medčloveških odnosov, ki naj bi postajali vedno manj »človeški«, kar ponazori s citatom iz *Ilustriranega glasnika*: »Ta večni boj z zaprekami, ki jih nismo poznali poprej, težave, ki nam jih nudi vsak dan, žalitve, ki jih moramo požirati, to nas naredi podobne zverini, pračloveku, ki je živel od lova, med nevarnostmi.« Spremenili so se kodeks obnašanja, moralne vrednote in socialne norme, egoizem in pohlep sta še poslabšala že tako težke razmere. Tesnobo vzdušje je posebej nazorno predstavljeno z besedami Vinka Gabrca, ki se je prve svetovne takole spominjal: »Oderuh in verižnik sta nastopila očitno, siromak in berač se nista sramovala, bogatin in bahač sta se nesla kar se le da, bedak in puhloglavc sta se uveljavljala, požeruh in gladovnjak sta grabila, pametnik in razumnik sta bila ob besedo, razkošnice in razvratnice so cenili, klepetulje in klevetnice so bile spoštovanja vredne, skromnih, dobrih, blagih, poštenih ljudi cena pa je bila ničeva.« Zveni znano?

Slovensko zgodovinopisje je *véliki vojni* namenilo že precej pozornosti, a ne vidika proučevanja civilnega prebivalstva; zato je pričujoča monografija, ki razkriva značilnosti življenja za bojnimi črtami, pomemben prispevek k poznavanju časa, ki je spremenil dotedanje razumevanje bojevanja in usodno vplival na prihodnje rodove, tako v Sloveniji kot v svetu.

Ob pisanju knjige je avtorica upoštevala najrazličnejše vire: tiskane vire (zakonske predpise, sejne zapisnike tedanjih oblastnih organov ipd.), časopisje, ki najbolj »razburljive« še posebej rado obravnava, arhivsko gradivo, ki ga hranijo Zgodovinski arhiv Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine, Slovenski šolski muzej in Narodna galerija, ob čemer je treba posebej opozoriti na zgodbe ljudi, razvidne iz korespondence in dnevniških zapisov, ki navdahnejo podobi obravnavanega kraja in časa svojevrstno živost in prepričljivost; obsežen seznam uporabljene literature pa priča o tem, da so upoštevani tudi znanstveni izsledki številnih domačih in tujih strokovnjakov.

Poleg obogatitve zgodovinskega spomina ima to delo še posebno vrednost. V današnjih časih, ko spet živimo v kriznih razmerah, ko ponovno bijemo nekakšno vojno, tokrat z novim, strašljivim in neznanim virusom, ko se srečujemo s strahovi in tesnobo, z raznovrstnimi omejitvami in prepovedmi, ki spreminjajo naše navade in vrednote, bo zanimiva in izjemno berljiva knjiga Mojce Šorn gotovo nagovorila marsikaterega bralca.

dr. Mateja Jeraj

**Danijela Juričič Čargo in Lilijana Žnidaršič Golec:
Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije,
4. zvezek – Urbarji iz zbirke mikrofilmskih kopij in zbirke
digitalnih kopij ter urbarji iz raznih fondov in zbirk**
Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2020, 215 strani

Ob izidu 1. zvezka Vodnika po urbarjih Arhiva Republike Slovenije s podnaslovom *Urbarji v zbirki urbarjev in fondih zemljiških gospostev* leta 2005 sta avtorici dr. Danijela Juričič Čargo in dr. Lilijana Žnidaršič Golec načrtovali izid treh zvezkov. Prvemu zvezku sta po načrtih torej sledila še dva: 2. zvezek leta 2009 s podnaslovom *Urbarji v upravnih in rodbinskih fondih ter delu fonda Terezijanski kataster za Kranjsko* in 3. zvezek leta 2013 *Urbarji Ljubljanske in Novomeške kresije v fondu Terezijanski kataster za Kranjsko*. Po pravilih bi moralo biti torej njuno delo zaključeno, toda zgodovinarke in arhivistki, ki sta velik del svojega dela posvetili prav raziskovanju urbarjev, sta že v 3. številki napovedali izdajo še enega dela. Z izdajo četrtega dela sta ponovno olajšali delo raziskovalcem, saj tako kot prejšnji trije zvezki tudi ta prinaša veliko informacij, do katerih se raziskovalci/zgodovinarji največkrat zelo težko dokopljejo ali se sploh ne. Četrty zvezek je torej dragocen predvsem s tega vidika, da dobimo podatke o urbarjih, ki so resda v tujini, vendar je raziskovanje po njih mogoče v Arhivu Republike Slovenije, kjer hranijo kopije teh urbarjev.

Avtorici v uvodniku poudarita, da je med izdajo tretjega in četrtega zvezka minilo kar sedem let, vendar jima tega ne moremo zameriti. Namreč, v vmesnem času, leta 2016, je pod odličnim uredništvom dr. Lilijane Žnidaršič Golec in dr. Matjaža Bizjaka izšla strokovna monografija *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja*, ki je bil nadgradnja istoimenskega simpozija.

V najnovejšem zvezku je popisanih kar 291 urbarjev (210 kopij urbarjev in 81 urbarjev v fizični obliki, ki so bili najdeni ali pridobljeni po letu 2013).

Največ, kar 195 urbarjev, je dosegljivih na mikrofilmih, 15 je digitalizatov. Kopije na mikrofilmih so nastale v 50., 60. in 70. letih prejšnjega stoletja, večinoma v treh arhivih: v Pokrajinskem zgodovinskem arhivu Gorica, v Državnem arhivu v Trstu in v Madžarskem nacionalnem – državnem arhivu v Budimpešti. Nastali so na temelju različnih meddržavnih dogovorov in sistematičnega evidentiranja gradiva v tujini, pomembnega za slovensko zgodovino. Mikrofilme je mogoče pregledati v čitalnici ARS. Digitalizati, ki so novejšega izvora, so dosegljivi tudi na spletni strani ARS. Danes so del Zbirke dopolnilnih mikrofilmov s signaturo SI AS 1087.

Zanimivo je tudi to, da je bilo v sedmih letih na novo odkritih ali pridobljenih kar 81 urbarjev, ki so nastali večinoma v 18. stoletju. Več kot polovica jih je v fondu SI AS 6 – Reprezentanca in komora za Kranjsko. Najzanimivejša je zgodba urbarja graščin Školj in Razdrto iz leta 1687, ki ga je leta 2019 kupil ARS v antikvariatu Zuckerman v Trstu.

Poglavju, ki podrobno razloži vsebino zvezka, sledijo nadalje poglavja, ki jih že poznamo iz prvih treh zvezkov: Načela in elementi popisa, Literatura, Kratice in okrajšave, Osnovna shema popisa, Popis urbarjev oz. kopij urbarjev, Kazalo pravnih in fizičnih oseb ter krajev in kratek povzetek v nemškem jeziku.

Zelo dobrodošel je bogat seznam literature, ki obsega kar 62 različnih del (posamezni prispevki in monografije), ki se nanašajo na urbarje in so izšli v zadnjih letih, po drugi strani je na seznamu tudi nekaj starejših del, ki lahko uporabniku pomagajo pri razumevanju gradiva in pri nadaljnjem raziskovanju.

Znana shema popisa iz prejšnjih zvezkov, ki obsega 14 točk (stara in nova signatura, naslov v slovenskem jeziku in v izvorniku, časovni obseg, dodatna vsebina, zunanji opis, posebnosti, restavriranje, stopnja ohranjenosti, jezik urbarja, pravni status in stopnja izdelave, sekundarna provenienca in objave), je bila za novi zvezek nekoliko prilagojena. Novemu zvezku je dodan še en element

popisa, in sicer Podatki o kopiji (pojavnost oblika, format, kakovost), nekoliko širša sta elementa Prejšnja signatura in Zunanji opis. Prejšnja signatura je v bistvu signatura urbarja v tujem arhivu, Zunanji opis pa ima dodatne podatke, ki se nanašajo na kopijo urbarja na mikrofilmu.

Najobširnejše poglavje zvezka je seveda popis urbarjev, ki si sledijo po abecednem vrstnem redu pravnih oseb oziroma sedežev zemljiških posesti/uradov, rodbin, gospodstev. Prepričana sem, da je bil pregled mikrofilmov kar zamuden. Kopije so črno-bele, včasih je kakšna slika vmes megljena zaradi nepazljivega fotografiranja, morda je pri fotografiranju prišlo tudi do kakšne napake (izpuščena stran, ni prefotografiran celoten urbar), ni mogoče izmeriti natančnih mer urbarja, ne vidijo se barve pisave, tako se ne vidi niti ohranjenost urbarja. Avtorici seveda opozorita tudi na vse te pomanjkljivosti. Arhivisti smo tovrstnega gradiva seveda vajeni, toda sama osebno veliko raje listam po »pravih« knjigah, kot gledam mikrofilmne kopije. Popis 291-ih urbarjev vsebuje kar 299 opomb, kar ponovno priča o tem, da sta avtorici vsak urbar obdelali zelo temeljito. V opombah najdemo dodatne razlage o urbarju, ki so za raziskovalca zelo dobrodošle (dodatne razlage o jeziku urbarja, letnicah nastanka urbarja, posestih, ki jih zajema urbar, imenu krajev, podatke o posamezni družini, manj znanih pojmi ipd.). Npr. pod opombo št. 70 pri urbarju graščine Dobra je razložen pojem *kurija*, ki ga moramo razlikovati od rimske kurije ali pomena kurije pri volitvah sredi 19. stoletja v Avstrijskem cesarstvu. Gre za »madžarsko« kurijo, ki označuje majhen podeželski dvorec oziroma plemiško hišo, in tudi posest, ki je pripadala dvorcu.

Predej sem dodobra pregledala zvezek, sem bila prepričana, da sta avtorici naredili kakšno napako pri madžarskih naslovih, krajih, imenih, kar se prevečkrat zgodi v različni zgodovinski literaturi. Zelo prijetno sem bila presenečena, da je vse napisano povsem pravilno, z vsemi pikami, črtami in strešicami. Ker vem, da je veliko madžarskih urbarjev digitaliziranih in dostopnih na spletni strani www.hungaricana.hu, me je zanimalo, ali sta pri posameznem urbarju navedli tudi ta podatek oziroma povezavo/link. Tudi tukaj sta nalogo opravili več kot odlično. To je še dodaten dokaz, da ne gre dvomiti o nobenem zapisu v zvezku, ki sta ga naredili.

Zelo lepa je tudi zunanost vodnika. Naslovnico krasi veduta Gorice iz okoli leta 1637, na zadnji platnici pa je fotografija iz zraka Grada na Goričkem, sedeža nekdanjega gospodstva Gornja Lendava.

Že na prvi strani uvoda avtorici napovesta izid petega zvezka, ki je načrtovan v letu 2021 in v katerem bodo objavljeni temeljni podatki za urbarje iz prvih štirih zvezkov, vključno s skupnim kazalom. Popolna zbirka oziroma arhivski pripomoček, ki jo mora imeti na knjižni polici vsak zgodovinar!

Gordana Šovegeš Lipovšek

Sodraških 800, monografija ob 800-letnici prve pisne omembe Sodražice

Sodražica: Občina Sodražica, 2020, 919 strani

Ob 800-letnici prve pisne omembe Sodražice (7. aprila 1220 je bila v listini, napisani na gradu Turjak, prvič omenjena skupaj z Ribnico in naseljem Vinice) je tamkajšnja Občina izdala in založila obsežno monografijo tega kraja. Na 919 straneh v trdi vezavi je prikazana zgodovina naselja, ki, po podatkih Statističnega urada (2018), šteje le nekaj čez 800 prebivalcev, celotna občina pa dobrih 2.100.

Monografija je rezultat štiriletnega dela uredniškega odbora, ki je vklju-

čil v raziskovalni načrt tako uveljavljene znanstvenike kot domače poznavalce. Torej lahko rečemo, da se v knjigi prepletajo tako znanstveni članki kot tudi strokovni in poljudni prispevki. Besedila so podprta s številnimi fotografijami in dokumentarnim gradivom.

Kot je poudarjeno v uvodu, se sodraška zgodovina ne začne tistega davnega aprilskega dne leta 1220; uporabljeni datum je le izhodišče za prikaz utripa tako Sodražice kot celotnega območja v teku stoletij. Goratost in težja dostopnost sta sicer kraj rahlo odmaknili od neposrednih zgodovinskih tokov, je poudarjeno v županovem prispevku; k temu velja dodati tudi dejstvo, da je bil vselej nekako v senci zgodovinsko pomembnejše Ribnice. Kljub temu se je Sodražica vseeno odzivala na »pljuske odmevov« na različna dogajanja in procese.

Sodraških 800 obsega deset poglavij. Ker je osnova pokrajina, zemlja, je temu posvečeno uvodno poglavje; v njem so orisane naravnogeografske danosti občine Sodražica, vključno z rastlinstvom in živalstvom. Po zadnji regionalizaciji iz leta 2012 je občina, tako kot celotna južna Slovenija, uvrščena k dinarsko-kraškimi pokrajinam.

Drugo poglavje obravnava izbrana obdobja iz zgodovine. Čeprav je število doslej registriranih arheoloških najdišč iz najstarejše dobe morda manjše od pričakovanega, je naslednje obdobje, fevdalizem, že izrednega pomena. V ta okvir spada namreč prej navedeni prvi pisni vir kraja. Podajam samo nekaj drugih pomembnih letnic, ki jih štejemo za mejnike v zgodovini Sodražice:

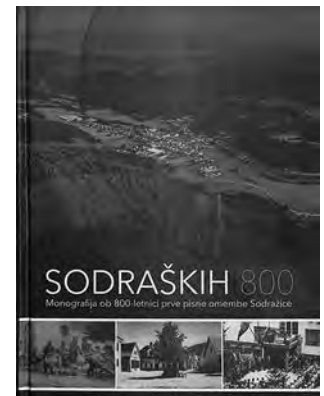
- leta 1492 je bil izdan cesarski suhorobarski patent Ribničanom (posredno tudi Sodražanom);
- leta 1751 je vladarica Marija Terezija podpisala sklep o podelitvi privilegija rednega tedenskega sejma Sodražici;
- leta 1753 je bil ustanovljen vikariat v Sodražici;
- leta 1865 je Sodražica uradno postala »cesarski« trg.

V to poglavje spadata tudi prva in druga svetovna vojna. Samo v juniju in juliju 1942 je naselje doživelo več kot 30 zračnih bombnih napadov. Porušenih je bilo več kot 90 % poslopij, k čemur velja dodati italijansko ofenzivo tega leta in izgon številnih prebivalcev v internacijo. Vendar je to le del tegob, ki so prizadele občino v tistem času.

Po tretjem razdelku, posvečenem zgodovini samostojne občine Sodražica (najprej med leti 1872 in 1949, nato pa od leta 1998 naprej) je četrto poglavje namenjeno verskemu utripu: od prelomne ustanovitve vikariata do prizadevanj za ustanovitev samostojne župnije (nastale na začetku 60. let 19. stoletja) pa vse do nastanka sosednje župnije na Gori, pred nedavnim spet pridružene k matični župniji. Predstavljena je tudi božja pot Nova Štifta skupaj s pripadajočo cerkvijo, zgrajeno v 17. stoletju.

Poglavje o šolstvu in zdravstvu bogatijo številni arhivski viri. Pomemben mejnik je bila prva ustanovitev javne šole (1793), ki v primerjavi s številnimi drugimi kraji velja za precej zgodnjo; vendar šolstvo ni doživelo linearnega razvoja, saj je bilo prekinjeno med leti 1798 in 1815, se pravi do odhoda Francozov iz naših krajev. Postavitev nove »učilne zidane« (leta 1861) sodi v okvir povečanega števila šoloobveznih otrok in novih standardov v javnem šolstvu. To je vplivalo na nadaljnji razmah šolstva, vse do današnjih dni. Prve zapise o zdravstvu najdemo šele po letu 1900, kar ni nič nenavadnega, saj so se pred tem v majhnih krajih ljudje ob boleznih zatekali večinoma k zdravilcem in vaškim mazačem.

V poglavju Kraji in ljudje je sistematično opisanih vseh 23 (oziroma 24) naselij v občini, ki, po površini, zavzema 132. mesto med 212 občinami na Slovenskem. Preseneča podatek, da je skoraj petina prebivalcev (18,2 %) mlajših od 15 let in približno toliko (19,4 %) je starejših od 65 let; v primerjavi z državnim povprečjem so ti podatki precej spodbudni, tako kot trend povišane rodnosti v zadnjih letih. Prikazane so tudi druge poselitvene značilnosti z etimološko

razlago naselbinskih imen. To se navezuje na bogato etnološko dediščino, skupaj z bajeslovnim izročilom.

Gospodarsko področje zavzema posebno poglavje, v prvi vrsti kmetijstvo, ki je v preteklosti imelo osrednjo vlogo pri pridelavi hrane (kot osnovno življenjsko opravilo v teku dolgih generacij). Če je bila še pred stoletjem izraba kmetijskega in gozdnega prostora glavna in najpomembnejša gospodarska panoga za preživljanje prebivalstva, je kmetijstvo danes povezano predvsem z ohranjanjem tradicije. V tem poglavju je prikazan tudi razmah obrti, predvsem po sprejetju avstrijskega obrtnega zakona (1859), neposredno po zemljiški odvezi. Sem spada razvoj mlinarstva, pletarstva, žagarstva, strugarstva ipd. Predeleva lesa, tudi v okviru suhorobarske dejavnosti, se je pokazala za zelo pomembno tudi po drugi svetovni vojni, ko se je industrija, zaradi vojnih ran, le počasi postavljala na noge. Vendar je bilo povojno obdobje tudi čas ustanavljanja novih proizvodnih obratov in torej novih gospodarskih izzivov.

Poglavje o umetnosti prinaša tri področja: sakralno dediščino, katere najizrazitejši izraz je baročna cerkev Marijinega vnebovzvetja pri Novi Štifti (kot največji umetnostno-zgodovinski spomenik v občini), sodobne likovne ustvarjalce in glasbeno dejavnost. Sodražica je prav v tem zelo prepoznavna, tako v slovenskih okvirih (narodno-zabavni ansambel Franca Miheliča) kot preko meja. V ZDA je Matija Arko, po domače Hojerjev (1891–1960), postavil temelje »polka glasbe«. Poglavje vsebuje tudi preglednico glasbenih skupin in društev v občini.

Društveno delovanje je predstavljeno v posebnem poglavju, na koncu je v poglavju Znani Sodražani prikazanih 32 znanih osebnosti. Kot trdi urednik zbornika mag. Ludvik Mihelič, so prav ti »dvignili Sodražico iz anonimnosti ter jo kot ambasadorji umeščali na zemljevide kulture, duhovnosti, znanosti in umetnosti«. Na koncu vsakega poglavja so povzetki v angleškem jeziku.

V osmih stoletjih, kot trdi Mihelič, se je zvrstilo 32 generacij. Tolikšno je tudi število prispevkov v monografiji, torej za vsak rod enega.

»Sodražica prejema z monografijo v dar svojevrsten spomenik,« je zapisal eden od recenzentov zbornika, dr. Vojko Pavlin. Dr. Lilijana Žnidaršič Golec pa v svoji recenziji poudarja doslej še neznan znanstvena odkritja. Dr. Miha Preinfalk na koncu poudarja, da nam monografija dokazuje, kako se lahko zgodovina nekega lokalnega okolja raziskuje na več načinov in da je pri tem možnih več pristopov.

Ivan Vogrič

Meja na zahodu – razstava ob 100-letnici podpisa rapalske pogodbe

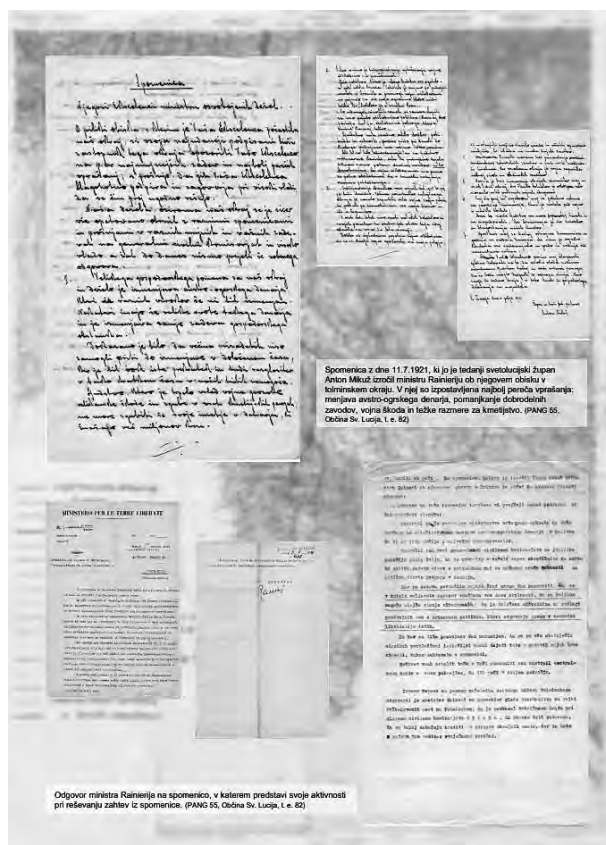
avtor razstave: Uroš Lavrenčič Mugerli

Ob stoletnici podpisa rapalske mirovne pogodbe med Kraljevino Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev smo se v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici odločili, da ob tem dogodku, ki je močno zaznamoval zgodovino primorskih Slovencev, pripravimo manjšo razstavo.

Razstava, ki je zaradi zaostrenih zdravstvenih razmer svojo otvoritev doživela le na spletu, obsega štirinajst diapozitivov. Na njih je predstavljenih več kot trideset dokumentov, ki smo jih po natančnem pregledu našli v fondih našega arhiva – prednjačijo dokumenti iz fondov starih občin, nekaj dokumentov izhaja tudi iz fondov s področja pravosodja in fondov zasebnega gradiva. Razstavo bi sicer lahko razdelili na tri dele: uvodni panoji prikažejo ključne mejnike na poti do podpisa mirovne pogodbe in začrtanja nove meje, drugi del se osredotoča na čas tik po podpisu pogodbe – v tem kontekstu so predstavljeni burno razpravljanje poslancev italijanskega parlamenta v procesu ratifikacije pogodbe, odzivi lokalnih oblasti na sprejetje rapalske pogodbe in slovesnosti, ki so spremljale proces priključitve t. i. novih ozemelj h Kraljevini Italiji, tretji, najširši del razstave, predstavi dolgo pot do dokončne postavitve meje in vpliv le-te na življenje prebivalcev ob meji.

Razstava ostaja do nadaljnjega na ogled na spletnih straneh Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici. Vabljeni k ogledu.

Uroš Lavrenčič Mugerli

Aleksander Žižek:
Memento mori; smrt in odnos do nje v arhivskem gradivu
Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2020, 79 strani

Po zaključeni seriji razstav #Dekade, ki so kar pet sezon obiskovalcem Zgodovinskega arhiva Celje odkrivale dogajanje v Celju po posameznih desetletjih, je v sezoni 2020/2021 na ogled arhivska razstava s tematiko, ki je v arhivu del vsakdanjika in neizogibna v življenju vsakega živega bitja. Tik pred dnevom spomina na mrtve je avtor razstave in kataloga dr. Aleksander Žižek postavil na ogled arhivsko gradivo, ki ponazarja odnos do smrti in doživljanje smrti skozi zgodovino. Projekt Memento mori se ukvarja z delom življenja, ki je še vedno neke vrste tabu tema. Tematiko bi lahko označili kot morbidno in temačno, vendar skozi običaje ob smrti, pogrebno dejavnost, oporoke itd. spoznamo širšo sliko o družbi in odnosu do zaključka življenja.

Katalog Memento mori, ki bi ga lahko iz latinščine prevedli kot *zavedaj se smrti*, obsega 79 strani. Pet poglavij zajema pet tematik, ki se navezujejo na zaključek življenja z zgodovinskega vidika. Tako je zasnovana tudi razstava v razstavnem prostoru Zgodovinskega arhiva Celje. Slovenski prostor je že stoletja zaznamovan s krščansko vero in prav v prvem poglavju avtor predstavi versko dimenzijo smrti. Po krščanskem izročilu le dobri ljudje gredo v nebesa, zato so priprave na smrt vključevale najrazličnejše verske institucije, ki so poskrbele za lažji prehod v večno življenje, v zameno za večji ali manjši dar. Poudarjeno je arhivsko gradivo: Rimski misal – mašne molitve za umrle in Volilo baronice Katarine Elizabete Rämbschissl celjskim minoritom. Dokument iz leta 1692 je bil sestavljen za obeleževanje spomina na baronico z mašami, litanijami in molitvijo, ki je v ta namen namenila minoritskemu samostanu v dokumentu določeni znesek.

Oporoke in testamenti so dokumenti, s katerimi se je (in se še vedno) določilo, kdo podeduje pokojnikovo premoženje. Kot ugotavlja avtor, vrstni red omembe in natančnost opisa v oporoki naslikata, koliko je pokojniku pomenila posamezna vrsta imetja. Zanimivo je, da se v oporokah med zapustnikovim imetjem znajdejo poleg nepremičnin tudi premičnine, kot so plašči, krila in predpasniki. Testamenti in oporoke so bili v preteklosti sestavljeni bolj čustveno, kot bi pričakovali za tako vrsto uradnega pisanja. Skrb zanje so do konca druge svetovne vojne prevzeli notarji, nato pa sodišča in odvetniki vse do leta 1994, ko je bil ponovno ustanovljen notariat. V katalogu je predstavljena oporoka iz 19. stoletja, ki je zapisana v slovenskem jeziku, kar je redkost med ohranjenim starejšim gradivom. Transkripcija enega izmed številnih testamentov, ki so hranjeni v arhivih, je objavljena v drugem poglavju o materialni plati odhoda.

Zadnji dom je tretje poglavje in najboljše poglavje kataloga, ki predstavi zanimive dokumente, kot so potrditev pravil ceha mesarjev s strani Marije Terezije iz leta 1770, načrti mrtvašnice, stroškovnik pogrebnih stroškov iz leta 1908, osmrtnice in vse do uniform pogrebnega zavoda Celje, Kronike konca strašne vojne iz leta 1945 itd. V katalogu avtor predstavi tudi lokacije celjskih pokopališč, ki pa se niso ločile samo po verski pripadnosti, ampak tudi po nacionalni pripadnosti. Smrt je v času druge svetovne vojne dobila povsem drugo dimenzijo. Iz perspektive vladajočih je postalo življenje določene skupine ljudi razvrednoteno in smrt nekaj samoumevnega. Avtor predstavi srhljivo zgodbo duševno bolnih in telesno oslabeledih oskrbovancev zavoda v Novem Celju. V fondu Okrajnega sodišča Celje sta ohranjena seznama oskrbovancev, ki so jih leta 1941 premestili v zavod Feldhof pri Gradcu, kjer so tiste s prvega seznama najverjetneje pobili, tiste z drugega seznama pa sprejeli za nadaljnje zdravljenje. Podobna usoda je doletela tudi oskrbovance hiralnice v Vojniku in iz Medloga. Kremplji koncentracijskih taborišč so posegli tudi v slovenski prostor. Naznani-la smrti taboriščnikov so iz taborišč pošiljali na občino, od koder je taboriščnik

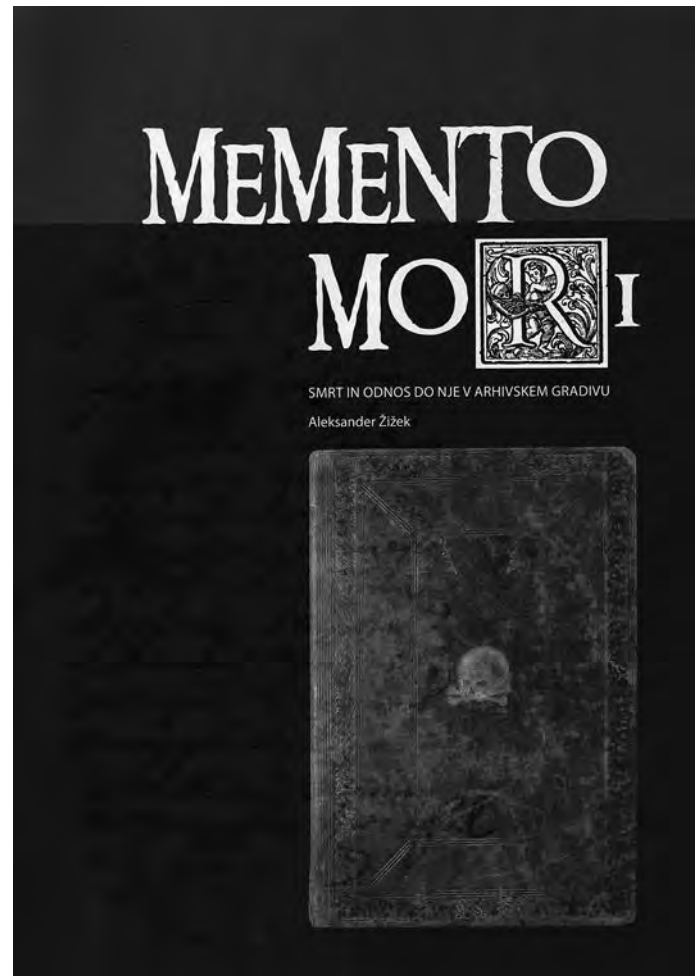
prihajal. V naznanilih smrti so kot vzroki nesreče pogosto navedeni neresnični vzroki, kot na primer vnetje debelega črevesja. Po vojni so sledili strašanski povojni poboji, katerih žrtvam stoji spomenik na Teharju.

V celjskem prostoru so se zgodili odmevni pogrebi. Od vidnejših pripadnikov se je družba poslavljal bolj javno in njihovo smrt so prikazali kot resno izgubo lokalne skupnosti. Med odmevnimi pogrebi, ki jih celjska zgodovina beleži, je na prvem mestu pogreb Ulrika II. Celjskega, dolgotrnega celjskega župana dr. Josefa Neckermanna, enega izmed stebrov slovenstva dr. Ivana Dečka, revolucionarja Borisa Kidriča, partizanskega komandanta Ivana Kovačiča Efenka in zadnji večji žalni spektakel pogreb Franca Leskoška Luke leta 1983. Pogreb Ivana Kovačiča Efenka (kot tudi drugih vidnejših osebnosti) je bil organiziran do potankosti. V katalogu in v razstavnem prostoru sta predstavljena načrta pogrebne slovesnosti, kjer je vrisano in načrtovano vse do zadnje podrobnosti, kot so venci, kje stojijo svojci, zastave, godba, pevski zbor ...

V zadnjem poglavju kataloga se avtor posveti posameznikovi smrti in družbi ter postopkom, ki sledijo po smrti pokojnika. Ena taka stalnica so zapuščinski postopki, ki se vodijo pri okrajnih sodiščih. Historični pregled zapuščinskih formularjev ne kaže večjih vsebinskih sprememb. V smrtovnice so od samih začetkov vpisani podatki o pokojniku, njegovih otrocih, partnerju, stanu, prebivališču ... Z zapuščinskimi postopki je sodišče razdelilo pokojnikovo imetje, če oporoka ni obstajala. Pogosto spregledan, vendar izredno zanimiv dokument je Mrliška knjiga oskrbovancev hiralnice Vojnik, kjer je navedena zapuščina pokojnih oskrbovancev. Med uborno zapuščino so navedena krila, ponošene hlače, predpasniki, naglavne rute ipd.

Arhivsko gradivo, ki se navezuje na smrt, ne nastopa samo v mrliških knjigah, ampak se hrani v različnih fondih in zvrsteh gradiva. Avtor v zaključku poudarja, da je smrt dejstvo, s katerim se srečuje vsakdo izmed nas, zato ne sme biti strašljiva, nesprijemljiva ali tabuizirana. Med življenjem smo opazovalci smrti in na koncu kot glavni igralci, ki se bomo vsaj v enem delčku zapisali v zgodovino in pristali v arhivu.

Anja Prša

Slovenski pasijoni

Ponovitev fotografske razstave ob 300. obletnici Škofjeloškega pasijona
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki,
22. marec-30. junij 2021

škofjeloški pasijon
PROCESSIONE LOCOPOLITANA
1721-1999

2021
300
let

Grafični znak Škofjeloškega pasijona je izdelal oblikovalec Jure Miklavc in ga ob letošnji obletnici ustrezno dopolnil.

Ulice in trge starodavne Škofje Loke vsakih šest let napolni prav posebno velikonočno vzdušje, ki privablja množice obiskovalcev od vsepovsod, da si v živo ogledajo enkratno versko, kulturno, turistično in etnografsko prireditev – Škofjeloški pasijon. Letošnja bi morala biti še posebej slovesna, saj bi z njo veličastno obeležili 300. obletnico škofjeloške pasijonske spokorniške procesije (v izvirniku *Processione Locopolitana*), vendar so se organizatorji, zaradi nastalih epidemioloških razmer, odločili, da jo prestavijo v leto 2022.

Kljub odpovedi prireditve se je v spomladanskih mesecih v Škofji Loki odražalo pasijonsko dogajanje, le da se je večina dogodkov preselila na svetovni splet. Drugi so morali počakati, da so se protikoronski ukrepi sprostil in je bil njihov ogled spet možen. To velja tudi za razstavo **Slovenski pasijoni**, ki so jo v počastitev 300. obletnice Škofjeloškega pasijona odprli v hodniku škofjeloške enote Zgodovinskega arhiva Ljubljana, 22. marca 2021. Pravzaprav gre za ponovitev razstave, ki jo je leta 2011, ob mednarodnem znanstvenem simpoziju *Pasijoni v Evropi*, pripravil Alojzij Pavel Florjančič v sodelovanju z Muzejskim društvom Škofja Loka in je bila takrat na ogled v preddverju Sokolskega doma, nato jo je prevzel Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki, in jo letos spet predstavil javnosti. Razstava obsega 13 panojev, na katerih je predstavljen izbor fotografij z uprizoritvijo pasijonov v Škofji Loki, Poljanah, Razborju, Ribnici, Vipavskem Križu, Benečiji, Trstu, na Koroškem in med Slovenci v Argentini. Kot dodatek k fotografijam so na posebnem panoju zbrani še krajši opisi predstavljenih pasijonskih uprizoritev.

V prvem delu razstave so najprej predstavljene uprizoritve pasijona v Škofji Loki in okolici. Prvi trije razstavni panoji prinašajo fotografije z uprizoritev **Škofjeloškega pasijona** v letih 1999, 2000 in 2009, ko se je pasijon po desetletjih premora spet vrnil v rodno mesto, kjer je nastal in kjer so bratje kapucini izvajali pasijonske procesije že od začetka 18. stoletja dalje. Čeprav nekateri ohranjeni dokumenti dokazujejo, da so spokorniško procesijo uprizarjali že pred letom 1721, je ta letnica, ki je zapisana v uvodnem besedilu pasijona, obveljala za leto njegovega nastanka. Škofjeloški pasijon je napisal pater Romuald – Lovrenc Marušič (1676–1748),

Detlele pasijonske zahtevne kopirnice na Mežnem tingu. Foto Jure Nestor 2009

Fotografska razstava
Avtor: Alojzij Pavel Florjančič, 2011

Ponovitev ob 300. obletnici Škofjeloškega pasijona
Škofja Loka, 2021

Vsaka uprizoritev Škofjeloškega pasijona je velik kulturni dogodek za Škofjo Loko in obiskovalce prireditve.

ki je med letoma 1715 in 1727 deloval v Škofji Loki kot pridigar in voditelj procesije (magister processionis). Ta se je na veliki petek izvajala vsako leto do leta 1767, ko jo je goriški škof Karel Mihael Attems prepovedal. Za ponovno oživetev veličastne pasijonske procesije leta 1999 in 2000 je bil najzaslužnejši amaterski režiser Marjan Kokalj, ki je 13 postaj pasijona iz leta 1721 razčlenil na 20 prizorov in s tem harmoniziral atraktivnost in dramatičnost besedila. Škofjeloški pasijon velja za najstarejše ohranjeno dramsko besedilo v slovenščini in najstarejšo ohranjeno evropsko režijsko knjigo, edino iz baročnega obdobja. Hrani ga kapucinska knjižnica v Škofji Loki. Leta 2008 je bil vpisan v Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije in leta 2016, kot prvi iz Slovenije, tudi na UNESCO-v reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. Trenutno se uprizarja vsako šesto leto v postno-velikonočnem času; zadnja uprizoritev je bila leta 2015. Uprizoritev poteka na izvorni način kot procesija več kot 800 nastopajočih prostovoljcev (igralcev, konjenikov, križonožcev, bičarjev, spokornikov ...), ki se pomikajo skozi mesto ter na štirih prizoriščih odigrajo prizore iz Svetega pisma Stare in Nove zaveze. Množica nastopajočih, ki prihajajo iz Škofje Loke in okolice, Selške in Poljanske doline, srednjeveški ambient mesta, pestrost rekvizitov ter odlična kostumografija nudijo obilo slikovitih motivov in kar kličejo k nastanku odličnih fotografij. Nekatere od teh so tudi del tokratne razstave. Njihova avtorja sta fotografa Peter Pokorn st. in Jure Nastran.

Sprehod skozi razstavo nas nato vrne v leto 1936, ko je dr. Tine Debeljak po stosedemdesetih letih spet oživil baročno Romualdovo *Škofjeloško pasijonsko procesijo*. Oživetev ni bila izvedena v procesijski obliki, ampak kot odrsko delo na odprti sceni. Režijo je zaupal Pavletu Okornu, vlogo Kristusa pa Franetu Trefaltu st., ki jo je pred tem že odigral v *Slovenskem pasijonu* v Kranju (1932). Poleg njega je v predstavi sodelovalo še 165 domačih amaterskih igralcev. Oder

Trije motivi z uprizoritve Škofjeloškega pasijona v letih 1999 in 2000. Posnel jih je Peter Pokorn st.

so postavili za stavbo današnje mestne osnovne šole in ga opremili z veličastno kuliso loških mestnih hiš, ki jo je narisala akademska slikarka Bara Remec. Kulisa in množica igralcev sta dobro vidni na črno-belih fotografijah, ki jih je posnel škofjeloški fotograf Janko Šelhaus in so se ohranile v fototeki Loškega muzeja. **Debeljakov pasijon** si je v dneh od 12. do 16. julija 1936 ogledalo okoli 5.000 obiskovalcev. Uprizorjen je bil tudi leta 1937.

V neposredni škofjeloški sosesčini se pasijonska procesija izvaja v Poljanah nad Škofjo Loko. Po ustnem izročilu naj bi tam v 19. stoletju vsako leto ob postnih petkih in na tiho nedeljo opravljali pobožnost s procesijo, ki se je vila od župnijske cerkve sv. Martina v Poljanah do cerkve sv. Križa nad Srednjo vasjo. Domačini so pobožnost pod imenom **Poljanski pasijon** obudili leta 2006 in jo kot spokorno procesijo prirejajo na cvetno nedeljo. Nekaj posnetkov procesije so v fotografski objektiv ujeli Alojzij Pavel Florjančič, Izidor Jesenko in Jože Šenk. Na čelu kolone so skavti, ki nesejo ročno izdelan križ ter druge simbole križanja (trnjavo krono, žeblje, sulico, Veronikin prt), sledijo klicar, duhovnik, pevci in drugi udeleženci.

Drugi del razstave se osredotoča na predstavitev pasijona drugje po Sloveniji. Na fotografijah so predstavljeni trije od njih: razborski, ribniški in pasijonska igra mladih v Vipavskem Križu. Prvi pravi pasijon v samostojni državi Sloveniji so leta 1998 uprizorili v Razborju pod Lisco. Pripravilo ga je tamkajšnje kulturno, športno in turistično društvo v sodelovanju z župnijo Razbor. Njegov scenarist in režiser je bil pater Karel Gržan, sodelovalo je okoli 150 domačinov. **Razborski pasijon** so v velikonočnem času uprizarjali tudi v naslednjih letih in pri tem uporabljali poseben terminski ključ: dve leti uprizarjanja, dve leti premora. Ključ je dobro deloval do leta 2007, po Gržanovem odhodu pa so pasijonske dejavnosti zastale. Na razstavi predstavljene fotografije Razborskega pasijona so prispevali Damjan Počivalšek, Janez Jenčič in Matej Imperl.

V novejšem času so pasijonsko zelo dejavni tudi v Ribnici. Tu že od leta 2007 dalje izvajajo **Ribniški pasijon**, ki je dinamična kombinacija dramske igre in glasbe ter ima vsako leto drugo geslo in se sproti dopolnjuje. Sprva so ga uprizarjali na slikoviti odprti sceni Rudeževega gradu v Ribnici, zadnja leta pa

Z razstavo Slovenski pasijoni se je Zgodovinski arhiv Ljubljana priključil dogodkom ob 300. obletnici Škofjeloškega pasijona.

v tamkajšnji športni dvorani. Gre za velik projekt, v katerem sodeluje okoli 200 prostovoljcev vseh generacij iz župnij na Ribniškem in Kočevskem. Posebnost ribniškega pasijona sta preplet svetopisemskih odlomkov z zgodbami iz sodobnega življenja in glasba, ki se je prvotno iz (trdega) roka zadnja leta prelevila v pop-rock zvrst. Fotografije s tega pasijona sta prispevala Slavko Činkelj in Matjaž Maležič.

Sprehod po pasijonskih prizoriščih v Sloveniji zaključujejo fotografije **pasijonske igre mladih v Vipavskem Križu**, ki sta jih leta 2009 posnela Helena Rebek in Tomaž Paljk. Igro v sedmih prizorih z naslovom *Iz ljubezni do nas* je napisal kapucin Jaroslav Knežević. Odigrali so jo mladi iz društva Vozel ob sodelovanju drugih udeležencev, ki so igro spremljali instrumentalno in s petjem. Sodelovalo je okoli petdeset mladih.

V tretjem delu razstave so predstavljene še uprizoritve pasijona med Slovenci v zamejstvu in Argentini. Na Koroškem so imele pasijonske igre dolgotrno tradicijo in so pomembno pripomogle k ohranjanju slovenskega jezika na severni strani Karavank. Najpogosteje so izvajali **Drabosnjakov pasijon**, ki ga je napisal ljudski dramatik Andrej Šuster Drabosnjak (1768–1825). V osnovni različici in prepisanih različicah (Graberjeva različica, Müllerjeva različica) so ga do nastopa nacizma redno uprizarjali na Kostanjah, v Štebnu in Globasnici. Ohranjene so celo nekatere fotografije z uprizoritve v Kostanjah leta 1932. Tradicijo so ponovno obudili leta 1990, ko so pasijon odigrali na Drabosnjakovi domačiji v Drabosinjah ob Vrbskem jezeru. Predstavo sta organizirala Krščanska kulturna zveza iz Celovca in Slovensko prosvetno društvo Drabosnjak na Kostanjah. Ob tej priložnosti so nastale fotografije, ki so delno prikazane na razstavi, in filmski zapis, ki je sedaj na ogled na spletnem naslovu www.kkz.at. Izbrane fotografije sta prispevala Krščanska kulturna zveza iz Celovca in Aleksander Igličar.

Že leta 1965 je Mirko Mahnič v Slovenskem narodnem gledališču v Trstu postavil na oder **Veliki slovenski pasijon**, v katerem je združil tri daljše, tematsko zaokrožene prizore, ki jih povezuje skupna misel, da le skozi trpljenje vodi pot v večno življenje. Prva dva sta bila sestavljena iz ljudskega blaga, tretji je bil nekoliko skrajšan Škofjeloški pasijon. Ta del je bil tudi najbolj spektakularen. Tegobe množice junakov, ki so bile prikazane v prvih dveh prizorih, so v tretjem ob Kristusovem pasijonu preraščale v alegorijo krščanstva. Med Slovenci in Italijani je gledališki projekt doživel velik in ugoden odziv, še zlasti leta 1968, ko je gostoval v Št. Lenartu v Benečiji. Na razstavi uporabljene fotografije so iz arhiva Slovenskega narodnega gledališča v Trstu.

Razstavo zaključujejo fotografije **pasijonske dejavnosti v Argentini**. Verjetno ni treba posebej poudarjati, da so prav slovenski povojni begunci v Argentini svetel zgled ohranjanja slovenske narodne zavesti in kulture v tujini. Slovensko gledališče v Buenos Airesu je med leti 1977 in 1996 priredilo trinajst predstav križevega pota po ulicah in parkih raznih mest v Argentini, ki si jih je ogledalo več deset tisoč ljudi. Najzaslužnejši za to pasijonsko dejavnost je bil Lojze Rezelj, eden od režiserjev slovenskega gledališča. Uprizoritve so tudi skrbno dokumentirali in s posredovanjem Jureta Vombergarja je del fotografij predstavljen tudi na razstavi *Slovenski pasijoni*.

Judita Šega

Pilonovi negativi fotografij

iz fonda
dr. Engelberta Besednjaka
in Rozalije Vuk

PILONOVA
GALERIJA

Pilonovi negativi fotografij iz fonda dr. Engelberta Besednjaka in Rozalije Vuk

Razstava in katalog Pilonove galerije Ajdovščina
ter Pokrajinskega arhiva Nova Gorica

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici je v letu 2020 sodeloval s Pilonovo galerijo Ajdovščina pri pripravi razstave in kataloga z naslovom *Pilonovi negativi fotografij iz fonda dr. Engelberta Besednjaka in Rozalije Vuk*. Projekt je zaokrožil dogajanja ob 50. obletnici smrti Vena Piona, ki jih je pripravila Pilonova galerija.

Tina Ponebšek, direktorica Pilonove galerije, je v uvodu v katalog predstavila sodelovanje med Pilonovo galerijo in Pokrajinskim arhivom, ki se je začelo že oktobra 2016 s temo »Digitalizacija in preučitev negativov Vena Piona iz osebnega fonda dr. Engelberta Besednjaka in Zale (Rozalije) Vuk, por. Besednjak«. Sledili so digitalizacija, evidentiranje in primerjava fotografij (kontaktnih kopij negativov) v digitalni, javno objavljeni zbirki Slovenskega etnografskega muzeja in Pilonove galerije Ajdovščina.

Na razstavi, ki je bila na ogled v prostorih Pilonove galerije Ajdovščina, je bilo predstavljeno 47 izbranih fotografij, zaobjetih v štiri skupine: žanr, krajina in veduta, arhitektura ter arhitekturni detajl. Gre za digitalne povečave negativov iz cikla fotografskih posnetkov, v katerih je Pilon ujel utrip življenja, običaje, pokrajino, arhitekturo in zanimivosti krajev v Vipavski dolini ter širše od Ajdovščine, Vipave, Vipavskega Križa, Goč in Podnanosa do Trnovskega gozda, Štanjela, Tomaja, Trsta in Gorice.

V Pokrajinskem arhivu so Pilonovi negativi razvrščeni v devet razdelkov (Ljudje/Vodnjaki/Cerkve, kapele, znamenja .../Stavbe/Mostovi brvi/Poti, ceste/Sejmi/Naselja/Pokrajina).

Prispevek o življenju in delu ter zapuščino Pilonovega prijatelja dr. Engelberta Besednjaka s poudarkom na usodi fotografij, ki jih je Veno Pilon želel prikazati v albumu, je pripravila Ivanka Uršič. V letih med 1922 in 1925 se je Pilon med slikanjem ukvarjal tudi z dokumentarno fotografijo. Posvetil se je projektu, ki si ga je zamislil kot krajepisni album krajev znotraj na novo okupirane ozemlja z namenom, da bi tako izrazil nasprotovanje in protest zoper politične razmere, a do realizacije ni prišlo. Tako so fotografije (179 kosov) konec leta 1928 romale v hrambo v Deželni muzej v Ljubljano. V letu 1946 jih je Milko Matičetov uredil v album *Primorsko. Pokrajina, ljudje, arhitektura, itd.*, ki je vseboval le 137 fotografij, danes jih v Slovenskem etnografskem

muzeju hranijo 153. Negative je Pilon obdržal pri sebi vse do leta 1932, ko jih je ponudil v odkup prijatelju dr. Engelbertu Besednjaku, ki je takrat kot politični emigrant živel na Dunaju. Denar za ponujeni odkup negativov je potreboval za svoj delež pri najemu ateljeja na 75, Boulevard de Montparnasse, ki ga je zatem odprl skupaj s poljskim kiparjem in fotografom Hermannom-Szunkejem.

Tanja Cigoj, višja kustosinja Pilonove galerije Ajdovščina, je v prispevku z naslovom *Pilon, dokumentarni fotograf* ovrednotila pomen negativov ter njihovo vsebino znotraj zgodnjega fotografskega opusa Vena Pilon in vrhunca njegovega slikarskega ustvarjanja v Ajdovščini.

Cikel sodi v obdobje, ko je v ateljeju nad očetovo pekarno v družinski hiši v Ajdovščini ustvaril vrhunski opus, s katerim se je po besedah Tanje Cigoj umestil ne zgolj med slovenske, ampak tudi med evropsko prepoznavne umetnike. *»Skozi Pilonove dokumentarne fotografske prizore lahko stopimo v čas in prostor, na hrbtni strani fotografij, hranjenih v SEM-u, je namreč opisno zabeležil motiv, lokacijo, kjer je posnetek nastal ter vsebino. Večini fotografij je dodal tudi zapis, s katerim je posnetek klasificiral: Obrt, Moški tipi, Ženski tipi, Arhitektura, Običaji, Poljedelstvo, Vodnjak ipd, kar potrjuje njegov namen po izdaji sklopa fotografij v albumu. /.../ Čeprav teh negativov ne odlikuje tehnična ostrina, je njihov pomen z etnografskega vidika neprecenljiv.«*

Katalog vključuje tudi celotno korespondenco med Venom Pilonom in dr. Engelbertom Besednjakom, ki se je ohranila v fondu dr. Besednjaka, ter seznam vseh negativov iz obeh fondov, z reprodukcijami in podatki o nahajališču kontaktnih kopij posameznih negativov v Pilonovi galeriji Ajdovščina oziroma v Slovenskem etnografskem muzeju.

Fotografije ter oblikovanje razstave in kataloga so delo fotografa Primoža Breclja. Celotna zbirka negativov je po zaslugi Erika Preglja iz Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici javnosti dostopna na spletnem portalu Kamra, kjer lahko uporabniki dostopajo do vsebin, zbirko je mogoče tudi komentirati.

Ivanka Uršič

Od ISTRABENZA do ISTRABENZA: 1948–1996

Razstava in publikacija Pokrajinskega arhiva Koper

Istrabenz je sodil med pomembnejša gospodarska podjetja v Kopru in na Primorskem ter v Sloveniji, zato smo menili, da si podjetje Istrabenz in njegovi nekdanji zaposleni, ki so ga pomagali ustvarjati in graditi, zaslužijo predstavitev z razstavo in publikacijo.

Z razstavo in publikacijo »od ISTRABENZA do ISTRABENZA: 1948–1996« predstavljamo njegovo dejavnost in poslovanje v obdobju, ko je bil v družbeni lasti: od ustanovitve podjetja leta 1948 do zaključka njegovega lastninskega preoblikovanja leta 1996.

Razstavo in publikacijo smo poimenovali »Od ISTRABENZA do ISTRABENZA: 1948–1996«. Ker se je zapis imena podjetja od leta 1948 do leta 1996 večkrat spremenil (ISTRABENZA, »Istra Benz«, Istra-Benz Koper, »Istra Benz« Koper, »ISTRABENZA« Koper, Istra-Benz Koper, Skupina ISTRABENZ, ISTRABENZ d. d. Koper), možnosti podrobnih raziskav sprememb imena pa zaradi umanjkanja arhivskih virov nismo imeli, smo se dogovorili, da bi se ognili nejasnostim, da v zapisih uporabljamo poenoteni zapis Istrabenz, razen izjemoma, ko je to vezano na natančno določeno časovno obdobje.

Razstavo smo zasnovali kronološko. Na njej so na 11 panojih na temelju zbranega fotografskega gradiva predstavljena obdobja nastanka in razvoja podjetja: Začetki Istrabenza, Istrabenz na Mudi – Koper 1, Istrabenz v Kopru in okolici, Istrabenz ob meji in morju, Istrabenz po širšem Primorskem, Istrabenz

Postavitev razstave v Mali loži pod Pretorsko palačo v Kopru z Matejo Tomažinčič, oblikovalko razstave in publikacije

Postavitev razstave v avli PAK

Naslovnica publikacije

po Sloveniji, Istrabenz se širi in preoblikuje, Istrabenzovi zaposleni in kratka kronologija Istrabenza.

Zaradi epidemioloških razmer smo razstavo v aprilu 2021 postavili v Mali loži pod Pretorsko palačo, odprtem razstavišču Mestne občine Koper. Ogled je bil mogoč ves dan in vse dni v tednu od 8. do 28. aprila 2021. Tak način predstavitve je bil v obdobju protikoronskih ukrepov zelo dobrodošel, izkazal pa se je kot zelo primeren, tudi kot učinkovit način predstavitve širši javnosti tudi za čas, ko bomo (upam) zaživel brez omejitev.

Od 5. do 31. maja 2021 smo razstavo postavili na ogled v avli Pokrajinskega arhiva Koper. Dopolnjena je bila z originalnim arhivskim in muzejskim gradivom, ki so nam ga posodili ali darovali nekdanji zaposleni ali njihovi svojci, ter s krajšim TV-filmom z izseki iz oddaj, ki jih hrani ta TV-arhiv in dokumentacija RTV Slovenije.

Publikacija je zastavljena drugače. Namenjena je dodatni osvetlitvi ter predstavitvi razvoja in delovanja podjetja od njegove ustanovitve leta 1948 do zaključka lastninskega preoblikovanja podjetja leta 1996. Želeli smo raziskati njegovo dejavnost in poslovanje v obdobju, ko je bil Istrabenz v družbeni lasti.

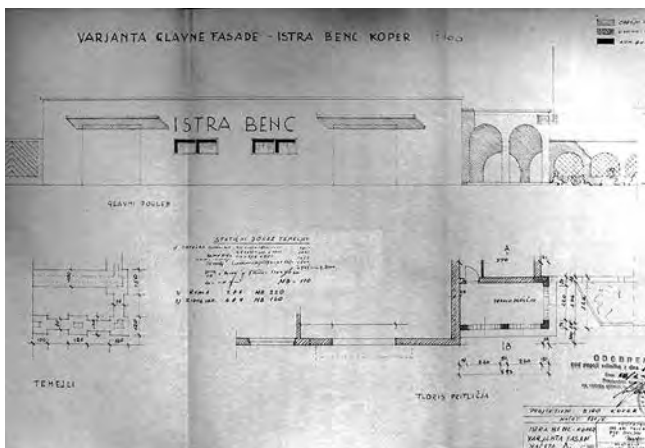
Publikacijo smo imeli namen izdati ob 70-letnici podjetja leta 2018, a to iz različnih razlogov ni bilo mogoče. Ideja se je porodila že nekaj let prej, ko so o nekdanjih primorskih podjetjih začeli postavljati razstave, izdajati publikacije, snemati dokumentarne filmske zapise in podobno. S tem so želeli ohraniti zgodovinski spomin in čas, ko je na Primorskem gospodarstvo po drugi svetovni vojni začelo rasti »skoraj iz nič«.

V publikaciji smo se trudili zajeti zgodovinsko ozadje, pričevanja nekdanjih zaposlenih ter nam dostopno ohranjeno pisno, fotografsko, avdiovizualno in drugo arhivsko gradivo, ki se nanaša na podjetje Istrabenz v tem obdobju.

Vsebinsko smo poskušali zajeti kar najširše, zato smo posamezne prispevke uvrstili v različna poglavja.

V uvodnem delu mag. Nada Čibej, direktorica Pokrajinskega arhiva Koper (PAK), predstavi zakonodajni okvir obravnave arhivskega gradiva gospodarstva ter področje kadrovske in prostorske problematike arhivov oziroma Pokrajinskega arhiva Koper in razloge, zakaj v Pokrajinskem arhivu Koper ni arhiva Istrabenza. **Dr. Jedert Vodopivec Tomažič**, urednica publikacije, osvetli ozadje nastanka tega projekta in iskanja arhivskih virov.

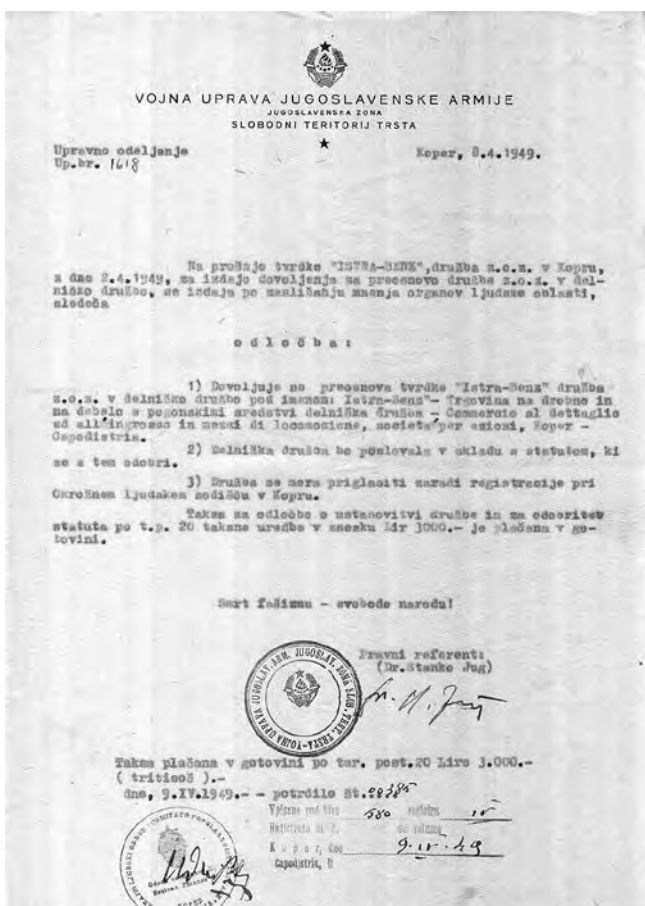
V drugem delu trije priznani slovenski

Načrt glavne fasade Istrabenza pri Mudi – Koper1 (SI PAK/0024/2, Projekti pri OLO Koper, t. e. 263, a. e. 2)

Bencinski servis Koper 1 in upravna stavba s skladišči v Kopru pri Mudinih vratih ob koncu gradnje leta 1957 (Hrani družina Vodopivec)

Odločba VUJA za cono B STO z dne 9. 4. 1949, o preoblikovanju podjetja Istra-Benz d. z. o. z. v delniško družbo (SI PAK/0170, t. e. 40)

Bencinski servis v Umagu, posnetek je nastal 25. maja 1953 (Hrani Vinko Kocjančič)

Nasedla in poškodovana ladja Rex je postala po vojni »največji rudnik železa v Jugoslaviji« in še pred tem pa velik »rezervoar nafte.« (Fotodokumentacija PMSMP)

zgodovinarji, ki se v svojem raziskovalnem delu posvečajo gospodarski tematiki, predstavijo razvoj gospodarstva na koprskem območju, ki je bilo po zaključku druge svetovne vojne močno odvisno od nove razmejitve med Jugoslavijo in Italijo.

Dr. Deborah Rogoznica, arhivska svetovalka iz Pokrajinskega arhiva Koper, predstavi gospodarstvo na Koprskem po letu 1945, po zaključku druge svetovne vojne. V obdobju tako imenovanih vojaških okupacijskih con (1945–1954) je jugoslovanska stran na ozemlju, ki je sodilo pod vojaško upravo, vodila politiko, ki je v prvi vrsti imela namen zavarovati svoje politične in gospodarske interese, in sicer z ustanavljanjem oblastnih gospodarskih podjetij, ki naj bi prevzela popoln nadzor nad finančno-trgovskim sistemom tega območja. Leta 1948 je bilo ustanovljeno podjetje »Istra-Benz«, ki je nastalo s preoblikovanjem odseka za gorivo Avto podjetja Adrija ter je kot osnovno nalogo imelo prodajo pogonskih sredstev na debelo in drobno. Istra-Benz, ki je začetno poslovalo kot delniška družba, je bil leta 1954 po novi jugoslovanski zakonodaji preoblikovan v družbeno gospodarsko podjetje ter je v 50. letih 20. stoletja močno povečalo svoje poslovanje in realizirane prihodke.

Dr. Nadja Terčon, muzejska svetnica v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« v Piranu, na temelju dolgoletnih raziskav arhivskega gradiva in izdaji knjige »Usidrali smo se na morje«: Vzpostavitev slovenskega pomorstva 1945–1958 poda splošni pregledni prispevek o pomorstvu in plovilih ter težavah, ki so jih le-ti imeli z dobavo goriva, dokler ni za to začelo skrbeti podjetje Istrabenz Koper. O oskrbi ladij z gorivom je pričal že njegov prvi direktor Angel Gruden. Na kratko so nakazani obdobje po drugi svetovni vojni ter razmere v pomorstvu, upad pomorskega prometa in potem njegov ponovni zagon, začetek marin in uvajanje črpalk za plovila. Navedena so pomorska in ribiška podjetja, ki so gorivo nabavljala pri Istrabenzu. Posebej v obdobju med koncem vojne in časom ustanovitve Istrabenza, v letu 1946, velja postaviti v ospredje več zanimivosti glede kraje, črpanja in prodaje nafte iz nasedle in uničene ladje Rex.

Dr. Aleksander Lorenčič, direktor Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož, osvetljuje slovensko industrijo po letu 1945 in energetska panogo od razvojnega skoka in posodobitve do deindustrializacije. Kar zadeva naftna in plinska distribucijska podjetja ter potrebno infrastrukturo za skladiščenje in distribucijo naftnih derivatov, sta bili takoj po drugi svetovni vojni ustanovljeni dve podjetji. Najprej je za distribucijo nafte in plina

Karta bencinskih servisov v sredini 60. let
(Hrani Jana Klenar Aydin)

skrbela slovenska podružnica zveznega podjetja Jugopetrol, imenovana Jugopetrol Ljubljana. Pod tem imenom je podjetje delovalo do leta 1953, ko se je osamosvojilo in preimenovalo v Petrol. Drugo slovensko naftno podjetje, Istrabenz Koper, je v prvih letih poslovalo na območju slovenske in hrvaške Istre v bistveno manjšem obsegu poslovanja, kot ga je dosegal Petrol. Vse do leta 1963 je podjetje kupovalo naftne derivate prek Petrola, nato se je osamosvojilo ter naftne derivate in plin nabavljalo neposredno pri rafineriji na Reki. Do začetka sedemdesetih let so uredili ali na novo zgradili številne bencinske črpalke. Osemdeseta leta prejšnjega stoletja je zaznamovala naftna kriza, ki je Istrabenz prisilila, da vstopi v enoten nacionalni sistem oskrbe z naftnimi derivati, na začetku devetdesetih let pa je potekal proces lastninskega preoblikovanja, ki je bil zaključen leta 1996 z nastankom holdinške družbe Istrabenz d. d. Potem se je Istrabenz še intenzivneje začel preoblikovati v smer finančnega holdinga.

Glede na dejstvo, da arhiva podjetja Istrabenz ni oziroma so ohranjeni le fragmenti ali kopije dokumentov v sklopu drugih arhivskih fondov, smo želeli še v zadnjem hipu ohraniti, kar se je še ohraniti dalo. Ker se na arhivske vire nismo mogli povsem opreti, smo sklenili, da se naslonimo tudi na ustne vire.

Začeli smo iskati stike z nekdanjimi zaposlenimi in drugimi, kakor koli povezanimi s podjetjem, ki bi s svojim pričevanjem posredovali dragocene podatke. Odziv je bil zelo dober zlasti med starejšimi Istrabenzovimi upokojenci. Nekateri žal iz zdravstvenih razlogov niso mogli več sodelovati. Nekateri, predvsem mlajši nekdanji zaposleni, pa se niso želeli javno izpostaviti. Kljub vsemu smo poleg ustnih in pisnih izjav pridobili tudi precej fotografskega ter nekaj arhivskega in muzejskega gradiva.

Tako je v **tretjem delu Ivan Simčič**, kustos – zgodovinar iz Pokrajinskega muzeja Koper, pripravil in uredil pričevanja nekdanjih Istrabenzovih zaposlenih oziroma njihovih svojcev: Angela Albertija (roj. l. 1942, črpalakar od leta 1964 do upokojitve leta 1997), Guida Bertoka (roj. l. 1938, opravljal komercialna (1973–1974) in vodstvena dela od leta 1978 do upokojitve leta 1999) Zorka A. Cerkvénika (roj. l. 1949, od leta 1990 do upokojitve leta 2012 direktor Istrabenz plini), Franca Cvetrežnika (roj. l. 1938, črpalakar od leta 1973 do upokojitve leta 2007), Majde Fonda – žene pokojnega Ivana Fonda (1946–2017, črpalakar od leta 1967 do invalidske upokojitve leta 1999), Lojzeta Hočevarja (roj. l. 1946, vodja službe varstva pri delu in požarne varnosti od leta 1976 do upokojitve leta 2007), Petra Požrla (roj. l. 1940,

Na Serminu so zgradili osrednja skladišča naftnih derivatov v Sloveniji (Foto: Zdravko Primožič)

OMW je vstopil v Istrabenz leta 1992. Naslovnica publikacije Bencinski servisi OMW ISTRABENZ v Sloveniji (Hrani Majda Fonda)

vodja komerciale od leta 1976 do upokojitve leta 2002), Dušana Starmana (roj. l. 1947, črpalkar od leta 1968 do upokojitve leta 2005), Roberta Vatovca, sina Fabia Vatovca (1929–2012, glasbenik in knjigovodja od leta leta 1957 do upokojitve leta 1991), Lucijana Vatovca (roj. l. 1993, dolgoletni vodja oziroma namestnik vodje maloprodaje in kronist Istrabenza od leta 1957 do upokojitve leta 1993) ter navsezadnje **Fabia Ivančiča** (roj. l. 1933, dolgoletni računovodja podjetja od leta 1971 do upokojitve leta 1995 in še čez, do dokončne upokojitve leta 2001), neprecenljivega vira, ki nam je z neverjetnim spominom, širokim vpogledom in računovodsko natančnostjo posredoval veliko pisnih in ustnih izjemno dragocenih dejstev in razlag.

V zadnjem, dokumentacijskem delu, smo v sodelovanju s **Fabim Ivančičem** in iz nam danih podatkov pripravili predstavitev vseh štirih direktorjev: Angela Grudna (1948–1951), Antona Vodopivca (1951–1974), Jordana Klabjana (1984–1988) in Janka Kosmine (1974–1984, 1988–1996). Zaradi pomanjkanja dosegljivih virov se predstavitev direktorjev medsebojno razlikujejo.

V ta del je vključeno še »Kratko poročilo o lastninjenju podjetja ISTRABENZ d. d. Koper«, ki ga je leta 1996 pripravil Fabio Ivančič in podpisal direktor Janko Kosmina.

Sledi besedilni pregled vseh TV-prispevkov, ki omenjajo Istrabenz, od začetka TV Slovenija leta 1958 do leta 1996, ki ga je pripravil Rok Omahen, dokumentalist raziskovalec, in sicer iz oddaj TV Slovenija, ki jih v svojem obsežnem arhivu hrani RTV Slovenija.

Za konec je podana Kronologija podjetja Istrabenz Koper od ustanovitve leta 1948 do zaključka privatizacije leta 1996, ki vključuje tudi spremembe zapisa podjetja.

Ob zaključku podajamo misli, podane v recenzentskih mnenjih.

Zbornik obravnava nadvse aktualno temo. Poznavanje zgodovine Istrabenza je pomembno za razumevanje razvoja slovenskega narodnega gospodarstva po drugi svetovni vojni in tranzicije v kapitalizem. Zaradi polemik, ki jih je podjetju prineslo upravljanje v času zadnje finančne krize, je zgodba o Istrabenzu pomembna tudi za današnji čas. Zanimivo je za širšo javnost, še zlasti za del znanstvene skupnosti, ki se ukvarja z zgodovino socializma, tranzicije v kapitalizem in industrijskih odnosov.

Omejitev zbornika je žal ta, da se zaključí z letom 1996, čeprav na številnih mestih avtorji, avtorice in pričevalci opozarjajo na izjemno pro-

Direktorja Janko Kosmina in Jordan Klabjan leta 1995 (Foto: Zdravko Primožič)

blematično, travmatično in turbulentno obdobje, ki je temu času sledilo, in ki pravzaprav še nima resničnega epiloga. Kot nakazuje urednica zbornika, je za prihodnje raziskovalce zgodovine Istrabenza ostalo še marsikaj odprtega. Pričujoči zbornik bo tovrstnim raziskovalnim prizadevanjem nedvomno v nepogrešljivo pomoč (doc. dr. Lev Centrih).

Publikacija o Istrabenzu je priča drugega procesa. Priča o tem, kako se je poslovna dokumentacija Istrabenza, ki bi bila podlaga za zgodovino podjetja, izgubila. Mogoče ne vsa, nekaj upanja še obstaja, da se je ohranil vsaj del. Knjiga priča tudi o tem, kako je s tem nastala luknja v gospodarsko-zgodovinskem spominu lokalnega okolja. Priča tudi o naporih, ki so potrebni, da se okrnjeno zgodbo o Istrabenzu vendarle iztrga iz pozabe.

Zaradi pomanjkljive dokumentacije so procesi predstavljeni v okrnjeni obliki. Zato so se zatekli tudi k virom drugačne vrste, ki se komaj v zadnjem času upoštevajo v večji meri. Združevanje različnih drobnih in raztresenih informacij je dalo dober rezultat. Tako jim je uspelo iztrgati pozabi pot, ki je Istrabenz vodila od nekaj skromnih črpalk za motorna vozila in plovila do sodobnega energetskega podjetja, ki je že zastavilo tudi diverzifikacijo dejavnosti. Skozi posamezne zapise lahko spremljamo rast podjetja kot socialistične ustanove, njegovo širitev in umeščanje v družbeno-politični prostor Slovenije ter deloma tudi Jugoslavije. Spremljamo pot podjetja, ki se je bilo sposobno kosati z izzivi časa, razpadom jugoslovanske države in socialističnega gospodarskega sistema. Istrabenz je bilo podjetje, ki se je uspešno prebilo s postopki privatizacije prek tranzicijskega obdobja in se delno internacionaliziralo z vstopom tujega partnerja. Na koncu lahko tudi zaslutimo, kaj vse je šlo narobe, da je začel blišč uspešnosti bledeti (prof. dr. Žarko Lazarevič).

dr. Jedert Vodopivec Tomažič,
urednica publikacije in avtorica razstave
mag. Nada Čibej,
direktorica Pokrajinskega arhiva, avtorica
in članica uredniškega odbora

IN MEMORIAM Marijan Gerdej (1948–2020)

V času, ko smo se množično posvečali težavam pandemije, splošnemu omejevanju različnih socialnih stikov in preživljanju dopustov v novih razmerah, se je 20. avgusta 2020, na svojem domu v Dolgih Brdih blizu Prevalj, tiho poslovil arhivist, zborovodja, teolog, sodelavec, mislec in dober prijatelj Marijan Gerdej, rojen Tonkovič.

Marijan Gerdej je bil v številnih pogledih edinstven, široko razgledan, družbeno kritičen, odločen v prizadevanjih za uveljavljanje načel etike in pravičnosti, a hkrati zadržan in močno ponosen. Podoben je bil okolju, ki ga je oblikovalo skozi vse življenje.

Rodil se je 14. aprila 1948 v kraju Vinarje pod Pohorjem blizu Slovenske Bistrice. Po končani gimnaziji v Mariboru je študiral teologijo s filozofijo na Teološki fakulteti v Ljubljani in Mariboru ter diplomiral leta 1996.

Poklicno pot je začel leta 1972, ko se je prvič za kratek čas zaposlil v Pokrajinskem arhivu v Mariboru. Nato je bil vzgojitelj v Domu učencev na Teznm (1972–1974) in krajše obdobje referent v Ljubljanski banki v Slovenj Gradcu na oddelku dolgoročnih kreditov (1974).

Konec leta 1974 se je zaposlil v Železarni Ravne, Ravne na Koroškem. Tu se je posvetil urejanju tehnične in poslovne dokumentacije največjega ustvarjalca arhivskega gradiva s področja gospodarstva v koroški regiji. Sčasoma je postal vodja tega oddelka, hkrati je opravljal tudi dela in naloge vodje fotokopirnice. Obseg papirne dokumentacije in kompleksnost vsebin, ki jih je bilo treba obvladovati z analognimi informativnimi pomagali, sta zahtevala inovativne pristope in rešitve ter vedno nova znanja. Slednja je ob svojem rednem delu ves čas sistemsko poglobljajal z dodatnimi izobraževanji. Tako smo ga lahko med drugim zelo pogosto srečevali na letnih posvetovanjih Arhivskega društva Slovenije ter Posvetovanjih o strokovnih in tehničnih vprašanjih arhivskih delavcev v Radencih, pozneje na konferencah Mednarodnih arhivskih dnevov in številnih drugih arhivskih strokovnih srečanjih doma in v tujini.

Arhivska strokovna in praktična znanja ter bogate izkušnje je uspešno nadgrajeval tudi potem, ko se je konec leta 1993 ponovno zaposlil kot arhivist v Pokrajinskem arhivu Maribor. Konec leta 2012 se je upokojil.

Njegovo delo v Pokrajinskem arhivu Maribor je bilo po vsebini raznoliko in zahtevno. Sodeloval je pri številnih projektih in arhivskih strokovnih dejavnostih ter si pridobil strokovni naziv arhivski svetovalec. Njegova arhivska strokovna prizadevanja segajo vse od urejanja in popisovanja arhivskega gradiva ter prevajanja strokovnih besedil do organizacije in sodelovanja pri različnih mednarodnih dogodkih, ki so bili v tem času intenzivni predvsem v okviru Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti. V tem kontekstu naj posebej izpostavimo njegovo sodelovanje pri organizaciji in izvedbi mednarodne arhivske šole za arhivske zgradbe ISFABUS konec devetdesetih let prejšnjega stoletja.

Zaradi dobrega znanja tujih jezikov se je dejavno vključeval v iniciativo izmenjave informacij in arhivskih strokovnih izkušenj med avstrijskimi, madžarskimi, hrvaškimi in italijanskimi obmejnimi arhivi, ki je bila znana pod imenom »Srečanja obmejnih arhivov«.

Veliko energije je vložil tudi v delo z mladimi. V prvem desetletju iz-

vajanja slovensko-madžarskih arhivskih raziskovalnih taborov je skupaj s sodelavci iz Pokrajinskega arhiva Maribor in arhivisti iz sosednjega madžarskega arhiva v Zalaegersegu in v Sombotelu dejavno sodeloval pri izvedbi vsakoletnih skupnih arhivsko-raziskovalnih dejavnosti srednješolcev iz Slovenije in Madžarske, v glavnem na dvojezičnem slovensko-madžarskem območju.

V obdobju med leti 1998 in 2000 je opravljal funkcijo predsednika Arhivskega društva Slovenije, nato je bil še eno leto član izvršnega odbora Arhivskega društva Slovenije.

Marijan Gerdej je zapustil bogato in raznoliko bibliografijo. Ta obsega 70 bibliografskih enot ter odraža njegovo strokovno arhivsko in raziskovalno ter družbeno-kritično in umetniško delo.

Rezultate raziskovalnega dela je objavljaval v publikaciji *Arhivi*, v zbornikih posvetovanj Arhivskega društva Slovenije, zbornikih arhivskih strokovnih posvetovanj Sodobni arhivi v Radencih in zbornikih posvetovanj *DOK_SIS* ter v *Atlantih* – mednarodni reviji za sodobno arhivsko teorijo in prakso.

Blizu so mu bile tudi domoznanske vsebine. Navdih zanje je dobival pri urejanju arhivskega gradiva. Različne zapise s tega področja najdemo v Ravenskih razgledih, Prevalskih novicah, ljutomerskih Zgodovinskih listih, v Črjanskih cajtnгах, v Slovenskem arhivskem časopisu, Zgodovinskem časopisu, v časopisu Prepih itd.

Arhivske strokovne prispevke najdemo tudi v Koroškem zborniku, v publikaciji *Kärntner Landesgeschichte und Archivwissenschaft*, v zborniku Antona Klasinca in zborniku Mednarodni arhivski raziskovalni tabor. Dejavno je sodeloval tudi v uredniškem odboru Biografskega leksikona občine Prevalje.

Z neizmernim arhivskim strokovnim žarom je evidentiral in popisoval arhivsko gradivo. V času njegove zaposlitve v enoti Pokrajinskega arhiva Maribor na Ravnah na Koroškem so nastali popisi oziroma pregledi arhivskega in dokumentarnega gradiva Železarne Ravne, Rudnika svinca in cinka v Mežici, Zavarovalnice Triglav v Slovenj Gradcu ter podjetja Prevent iz Slovenj Gradca. Uredil je tudi župnijski arhiv v Šentanelu nad Prevaljami in v Mežici.

Marijan Gerdej je imel številne darove in sposobnosti. Poskusil se je tudi v pesništvu in prozi, bil je urednik in družbeni kritik, ukvarjal se je z notografijo. Deloval je kot zborovodja več pevskim sestavam. Omenimo naj samo Oktet Holmec, Cerkvni mešani pevski zbor Luka Kramolc v Šentanelu, vodil je Mešani pevski zbor Ludvik Viternik v Strojnski Reki in Oktet Zavarovalnice Triglav v Slovenj Gradcu, pomagal je voditi tudi pevski zbor v Globasnici. Občasno je skrbel tudi za več manjših pevskih zborov. Kot ljubitelj lepega petja je tudi sam pel pri Moškem pevskem zboru Foltej Hartman iz Pliberka.

Za svoje delo na pevskem področju je leta 1976 dobil bronasto Gallusovo značko za več kot deset let delovanja, nato še zlato Gallusovo značko za več kot 30-letno dejavno udejstvovanje na področju ljubiteljske vokalne glasbe. Leta 2013 je prejel srebrno Sušnikovo priznanje občine Prevalje za dolgoletno izjemno strokovno delovanje na glasbenem področju kot zborovodja in 40-letno ustvarjalno delo v koroški kulturi.

Čeprav se Marijan v zadnjih letih ni več veliko pojavljal v arhivski strokovni javnosti in se je zdelo, kot da je utonil v pozabi vsakdanjih skrbi za preživetje in obveznosti, je njegovo delo ostalo zapisano v številnih publikacijah in zapisih. V njih spoznamo tudi njegovo življenjsko vodilo, da si je vedno znova treba prizadevati za prijateljstvo, medsebojno spoštovanje in etičnost, predvsem pa strokovnost na vseh področjih našega delovanja.

dr. Miroslav Novak

IN MEMORIAM

Ivan Nemanič, prvi slovenski filmski arhivist (1931–2021)

Ivan Nemanič je prvi slovenski filmski arhivist in je Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije uspešno vodil od ustanovitve leta 1968 do svoje upokojitve leta 1996. S svojim delom se je trdno zapisal v zgodovino tako filmske arhivistike kot filma. Za svoje izjemno in pionirsko delo je prejel več priznanj, med katerimi sta najpomembnejši Častni znak svobode Republike Slovenije leta 1998 in Aškerčeva nagrada za življenjsko delo leta 2018.

Potreba po arhiviranju filmov se je kazala že v zgodnjih šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Za to sta si prizadevali obe takratni filmski podjetji in tudi filmski ustvarjalci, predvsem režiser France Štiglic, o čemer je govoril tudi v takratni slovenski skupščini. Štiglic je tudi v arhivskem smislu razmišljal zelo moderno. Takratni slovenski Državni arhiv je menil, da bi le pri samostojni ustanovi lahko hranili vse zvrsti filma in da v morebitnih posebnih filmskih oddelkih splošnih arhivov ne bi mogli hraniti umetniških filmov, ker to ni njihova naloga. Štiglic je menil, da je »ustanovitev filmskega arhiva /.../ nujna, zajema naj vse, kar imamo, tako pri filmu kot pri televiziji ali kje drugje. Arhiv naj bo ustanova, ki funkcionira po predpisih in pravilih, veljavnih za druge arhivske službe«. Leta 1966 je bil sprejet zakon o arhivskem gradivu in arhivih, ki je tudi film ovrednotil kot arhivsko gradivo. Vse kaže, da varstvo filma ni bilo rešeno takoj, vendar so se leta 1968 slovenski arhivi v okviru Skupnosti slovenskih arhivov končno dogovorili, da bodo zaradi posebnih pogojev hrambe, potrebne kadrovske specializacije ter zahtevne in drage tehnične opreme filmsko arhivsko gradivo za celotno ozemlje Slovenije evidentirali, zbirali in strokovno obdelovali ter dajali v uporabo za celotno ozemlje Slovenije samo v osrednji nacionalni arhivski ustanovi.

Tako je leta 1968 profesor zgodovine in arhivist Ivan Nemanič, v dogovoru s takratnim direktorjem Arhiv SRS Jožetom Mačkom, prevzel delovno zadolžitev za obsežno področje slovenske filmske dediščine. Glede na to, da ni imel izkušenj na tem področju, se je najprej seznanil z literaturo o vzdrževanju in arhiviranju filmskega arhivskega gradiva, z delom Film Preservation Herberta Volkmana, predsednika FIAF-e, mednarodne zveze filmskih arhivov in kinotek. V naslednjih letih je v arhiv prevzel acetatne, negorljive filme, gorljive filme pa je Triglav film poslal v hrambo v Jugoslovansko kinoteko v Beograd, ki je imela takrat edina v državi ustrezna skladišča oziroma bunkerje za tako nevarno hrambo. Večina teh filmov je bila pri njih shranjena do konca Jugoslavije, do leta 1991, ko je Ivan Nemanič za večino le-teh organiziral prevoz v Slovenijo in njihovo hrambo v podzemnih skladiščih v Gotenici. Za negorljive filme je že kmalu po prevzemu skrbi za hrambo slovenskih filmov poskrbel, da so bili negorljivi filmi v ustreznih klimatiziranih skladiščih v stavbi Arhiva Republike Slovenije. S tem so se ohranili vse do danes in so dokaj dobro ohranjeni pripravljene tudi za »prehod v novo življenje«, za digitalizacijo in restavracijo ter s tem ogled na sodobnih projekcijskih napravah v visoki resoluciji.

Slovenski filmski arhiv je torej druga najstarejša tovrstna ustanova na nekdanjem jugoslovanskem prostoru, takoj za Jugoslovansko kinoteko. Prav sorazmerno zgodnja ustanovitev filmskega arhiva v Sloveniji je pripomogla, da smo ohranili večino, več kot petindevetdeset odstotkov slovenskih filmov v izvorni obliki, v negativu na filmskem traku.

Nemanič se je pri organiziranju filmske zbirke zgledoval po Jugoslovanski kinoteki, eni izmed najstarejših, največjih in najuglednejših ustanov na svetu. Njegovo osnovno načelo je bilo, tako kot velja še danes, da ima vsak filmski naslov svojo številko, številke vseh tehničnih enot, predvsem kolotov, pa potekajo zaporedoma, neprekinjeno od številke 1 naprej, ne glede na to, kdaj so bili različni koluti za posamezni film prevzeti v arhiv. Izkušnje v filmski arhivistiki je dopolnjeval tudi v drugih filmskih arhivih, v Koblenzu, Frankfurtu, Berlinu, Bois

Ivan Nemanič na snemanju dokumentarnega filma Soseska leta 1974 v Dražičih.

d'Arcyju, na Dunaju in v Zagrebu, kjer je evidentiral tudi filme, pomembne za zgodovino Slovenije in Slovencev. Zahvaljujoč dobremu sodelovanju z zadnjima dvema je pridobil filme hrvaških snemalcev Ormož Jugoslovanski Gallspach, Radenci, *Poletni sivi sokol* in film avstrijskih snemalcev Slike z Bleda.

Ivan Nemanič je opravil pionirsko delo, saj je bil kar šestnajst let, do leta 1984, edini filmski arhivist na Slovenskem. Njegova zasluga je, da je zbral filmsko gradivo, ki je bilo takrat pri različnih imetnikih in ustvarjalcih. Najprej je začel z evidentiranjem in zbiranjem filmov največjih slovenskih producentov, Triglav filma in Viba filma. Ob tem velja omeniti, da je od Triglav filma prevzel tudi predvojne slovenske filme, vključno s prvima celovečernima filmoma V kraljestvu Zlatoroga in Triglavske strmine. Zatem so prišli na vrsto manjši filmski producenti, predvsem Unikal in drugi ustvarjalci, zlasti zasebni snemalci, med katerimi omenjamo predvsem Božidarja Jakca, Maria Foersterja, Franca Červinka in druge.

Ivan Nemanič je zaslužen, da je Slovenski filmski arhiv pridobil številne filme iz obdobja med obema vojnama, ki so bili po mnenju poznavalcev izgubljeni. Med njimi so bili filmi Metoda Badjure Lepotno tekmovanje za častni naslov Miss Trbovlje, Trbovlje, Odkritje spomenika kralju Petru Prvemu Osvoboditelju v Kranju, Lepotno tekmovanje za Miss Kranj, S.K.Korotan igra zanimivo prvenstveno tekmo s S.K.Bratstvo z Jesenic, proslava 70. letnice Kranjske narodne čitalnice v Kranju, zatem film Ivana Noča Ples v Predgradu in film Janka Balantiča Krst prvega jadranskega letala 6. oktobra 1940 v Kranju.

Arhivu Republike Slovenije je z njegovo pomočjo uspelo ohraniti in izpopolniti »filmsko Sloveniko«, zbirko slovenskih dokumentarnih, igranih in animiranih filmov od leta 1905 dalje. Do začetka leta 1997, ko je odšel v pokoj, je zbirka narasla na več kot dva tisoč naslovov.

Njegovo pionirsko delo in mentorstvo novim sodelavcem sta bili temelj za kasnejšo kadrovsko širitev filmskega oddelka, ki je prerasel v samostojni sektor Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije. Tudi v strokovnih krogih v tujini je bilo njegovo delo zelo cenjeno in že leta 1993 se je Slovenski filmski arhiv vključil v FIAF, Mednarodno organizacijo filmskih arhivov in kinotek.

Ivan Nemanič je bil pionir tudi pri strokovni obdelavi filmskega arhivskega gradiva. Leta 1982 je izšel prvi inventar, v katerem je v dveh delih podrobno popisal 965 dokumentarnih, igranih in animiranih filmov, ki jih je arhiv prevzel do leta 1977, zatem inventar filmov Božidar-

ja Jakca in Metoda Badjura ter inventar filmskih obzornikov, sledil je še tretji del njegovega inventarja filmov, ki so bili prevzeti v arhiv v letih 1982–1996.

Vseskozi pa je skrbel, da so bili zbrani filmski zakladi predstavljeni širši javnosti na številnih filmskih projekcijah po Sloveniji ter tako širil zavest in vedenje o slovenski filmski dediščini. Pripravil je tudi dve tematski razstavi, Filmski obzornik 1946–1951 – zrcalo časa in Filmska ustvarjalnost Metoda in Milke Badjura.

Omeniti je treba tudi njegovo pobudo za »arhivska filmska snemanja« in film o dr. Franu Zwitteru ter njegov scenarij za film Soseska, v katerem je upodobil sliko življenja na vasi v svoji rodni Beli krajini, ki jo je vedno nosil v svojem srcu. V svojih spominih na delo v Slovenskem filmskem arhivu z naslovom Utrinki filmskega arhivista, ki so bili objavljeni v knjižici Slovenski film in njegovo varovanje/ 30 let Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije je z največjim žarom pisal prav o nastanku tega filma: *»Ob obiskih v domačem kraju pod Gorjanci sem spoznal, da soseske, ki so v preteklosti odigrale na vasi pomembno vlogo samopomoči, zamirajo. Mnogi, zlasti mlajši vaščani so se odselili in se zaposlili v mestih. Zavzetost za skupne vaške zadeve je začela pojemati. Etnografi in zgodovinarji so sicer pisali o soseski razprave in članke. Prepričan sem bil, da bi filmska upodobitev ohranila spomin na sosesko v pristnejši podobi. Vzel sem pero in po nasvetu režiserja Milana Ljubića dokončal scenarij za dokumentaren film ‚Soseska‘ v Drašičih, vasi severovzhodno od Metlike. V Drašičih je vaška skupnost ohranila vse oblike svoje dejavnosti iz preteklosti in se v zadnjih letih celo krepi. Soseska na občnem zboru v vaški kleti vsako leto na belo nedeljo izvoli odbor, ki bo v naslednjem letu skrbel za skupne zadeve. Scenarij za film je Viba film sprejel in tako se je filmska ekipa na belo nedeljo (v aprilu) 1974 leta napotila v Drašiče, ko so vaščani pripravili občni zbor soseske. Vaška klet s kulisami polnih sodov vina je predstavljala snemalni atelje posebne vrste. Filmarji so se lahko prepričali, da Belokranjci še ohranjajo svoje običaje. Vaški ključar je odprl pipo na sodu, da je pritekla žlahtna kapljica, ki posebej slikovito odseva ob projekciji barvnega filma. Ob tej priložnosti velja v soseski pravilo, da si ga naložiš, kolikor ga moreš nesti, ne da bi te kdo vprašal za račun. Kmalu se je oglasila pesem. Drašičani so brez pevovodje in brez poprejšnjih pevskih vaj ubrano zapeli venček narodnih, nazadnje ‚Prej pa ne gremo dam‘. Snemalec je s kamero obšel še vinograde, steljnike z brezami in poiskal zanimive krajinske motive ter z njimi zaokrožil film o soseski.«*

Lojz Tršan

IN MEMORIAM Vladimir Žumer (1949–2021)

»Najbrž ni poznavalca slovenske arhivistike, ki se ne bi strinjal s trditvijo, da sodi Vladimir Žumer s svojim mnogostranskim prispevkom k razvoju te vede med najpomembnejše slovenske arhiviste vseh generacij. Njegovo delo je izjemno na vseh treh najpomembnejših področjih: pri razvijanju znanstvene arhivske teorije in prakse, pri organizaciji arhivske službe, zlasti tistega dela, ki skrbi za pravilno ravnanje z arhivskim gradivom pri imetnikih (ustvarjalcih), ter pri seznanjanju strokovne in širše javnosti z vlogo in pomenom arhivske službe za zgodovino ozemlja in narodov v mejah današnje slovenske države.«

Te besede so uvod v pregled strokovnega in raziskovalnega opusa dr. Vladimira Žumra, ki mu jih je ob njegovi šestdesetletnici leta 2009 v publikaciji *Arhivi* namenil njegov sodelavec in prijatelj mag. Vladimir Kološa. V njih je strnil monumentalni pomen Žumrovega opusa za razvoj slovenske arhivistike.

Življenjska luč Vladimirja Žumra je ugasnila veliko prehitro. Od nas je odšel veliki strokovnjak, ki je svoje znanje nesebično delil s stanovskimi kolegi, arhivisti in arhivarji, delavci z dokumentarnim gradivom in tudi snovalci kulturne politike na področju varstva arhivske kulturne dediščine. Žumer je pustil pečat na številnih področjih arhivskega strokovnega dela in je veljal za nesporno avtoriteto.

Rodil se je 26. avgusta 1949 v Voklem pri Kranju. Po diplomi iz zgodovine in sociologije leta 1973 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani se je zaposlil v Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Ves čas svojega trinajstletnega službovanja v ljubljanskem regionalnem arhivu, med leti 1973 in 1986, je vodil Enoto za zunanjo ljubljansko regijo. Veliko pozornosti je posvetil strokovni obdelavi gradiva in njegovi valorizaciji, ki sta bila potrebna prenove in standardizacije. Prav valorizacija je področje, ki se mu je Žumer posvečal sistematično. Svoje znanje je strnil v magistrskem delu z naslovom »Osnove valorizacije dokumentarnega gradiva po letu 1945«, ki ga je zagovarjal leta 1994 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, in tudi v doktorski disertaciji z naslovom *Vrednotenje zapisov javne uprave v Republiki Sloveniji*, ki jo je zagovarjal leta 2007 na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu. Znanstveni deli sta bili plod več desetletij praktičnih izkušenj in sodelovanja z ustvarjalci dokumentarnega ter arhivskega gradiva. Uvrščata se v njegov ustvarjalni opus, ki obsega več kot 170 bibliografskih enot.

Leta 1986 je poklicna pot Vladimirja Žumra iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana popeljala v Arhiv Republike Slovenije, kjer je kot še vedno mlad in obetaven arhivist najprej postal svetovalec direktorice Marije Oblak Čarni za koordinacijo in razvoj arhivske službe, že leto kasneje pa tudi njen namestnik. Kot zapiše Vladimir Kološa v spominjanjih na ta čas, »sta /.../ septembra leta 1986 odšla na trimesečni specialistični študij v Moskovski državni zgodovinsko-arhivski inštitut. Tam me je v številnih prijateljskih pogovorih presenečal s svojim strokovnim znanjem in izoblikovanimi načrti za prihodnost Arhiva Republike Slovenije in slovenske arhivistike.« Da bi to vizijo lahko izpolnil, je Vladimir Žumer moral počakati do leta 1993, ko je postal direktor Arhiva Republike Slovenije, ki ga je vodil do leta 2004.

Devetdeseta leta preteklega stoletja so bila v slovenski arhivistiki zelo naporena in prelomna. Žumer je moral osrednjemu državnemu arhivu zagotoviti nove prostore, ki bi lahko zadostili obsežnim prevzemom povojnega arhivskega gradiva ob osamosvojitvi Republike Slovenije ukinjenih republiških upravnih in pravosodnih organov, samoupravnih interesnih skupnosti, organizacij združenega dela in družbeno-političnih organizacij. Kot se je ob njegovem sedemdesetem življenjskem jubileju spominjala dr. Ljuba Dornik Šubelj v njenem razmišljanju, objavljenem v publikaciji *Arhivi* leta 2020 o Žumrovi življenjski in strokovni poti, je imel »/.../ pomembno vlogo pri izvedbi ukinitve tako imenovanih specialnih arhivov in organizacijske vključitve teh v Arhiv Republike Slovenije. Družbene spremembe leta 1990 so namreč omogočile, da je osrednji slovenski državni arhiv z vključitvijo dotlej samostojnih Zgodovinskega arhiva CK ZKS (1990) in Arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (1992) prvič po ustanovitvi leta 1945 pod svojo streho na državni ravni združil tudi arhive, ki so bili dotlej neformalno, a v resnici pod posebnim nadzorom 'Zveze komunistov'«. Proces ukinjanja specialnih arhivov je zaključil leta 1998, ko je del državnega arhiva postal tudi nekdanji arhiv Ministrstva za notranje zadeve. Posebno prelomen je bil proces pridobivanja ohranjenega arhivskega gradiva Službe državne varnosti in njenih predhodnic ter tudi Slovenske obveščevalno-varnostne agencije. Z uspešno izvedenim projektom je bila omogočena splošna uporaba tega arhivskega gradiva za znanstvene, pravne in tudi druge namene. Prav pravna varnost državljanek in državljanov je bilo področje, ki se mu je Žumer posvečal z vso odgovornostjo. V času njegovega vodenja je arhiv izdal več kot sto tisoč potrdil in kopij arhivskih dokumentov, s katerimi so posamezniki

ali družine dokazovale krivice, povzročene med drugo svetovno vojno in po njej.

Žumrovo vodenje Arhiva Republike Slovenije se je zaključilo leta 2004, ko mu ni bil podeljen nov mandat za direktorja arhiva. Kot se spominja Ljuba Dornik Šubelj, naj bi Žumer imel na to leto sladko-kisle spomine. Politika ga je namreč odstavila, stroka pa nagradila. Istega leta je namreč Vladimir Žumer prejel Aškerčevo nagrado, najvišje priznanje arhivske stroke za življenjsko delo, ki ga podeljuje Arhivsko društvo Slovenije. Žumru je nagrada pomenila izziv. Ni se ustavil. Prevzel je vodenje Arhivskega centra za strokovni razvoj, ki ga je vodil do svoje upokojitve. Posvetil se je svetovanju ustvarjalcem dokumentarnega in arhivskega gradiva, reševanju najzahtevnejših strokovnih vprašanj in tudi spremembam arhivske zakonodaje. Vključil se je tudi v razprave v času arhivskih referendumov leta 2011 in 2014, ko je opozarjal na pomen in vrednost arhivske kulturne dediščine.

Svojemu delu je ostal zvest tudi po upokojitvi, čeprav je mesto v prvih vrstah prepustil mladim kolegom, ki jih je pomagal sooblikovati in izobraziti skozi leta strokovnega sodelovanja. Nov navdih je našel na svojih številnih poteh in potovanjih, na katera se je podal s soprogo Francesko. Še posebno na pešpoti v Santiago de Compostela.

Slovenski arhivi, arhivistke in arhivisti s smrtjo Vladimirja Žumra nismo izgubili le velikega arhivskega strokovnjaka, lucidnega sogovornika, temperamentnega razpravljavca, ampak predvsem srčnega prijatelja in sodelavca.

Naj počiva v miru.

dr. Gregor Jenuš

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE

1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
telefon: (01) 241 42 86
e-pošta: tajnik@arhivsko-drustvo.si
predsednik@arhivsko-drustvo.si
domača stran: www.arhivsko-drustvo.si

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

1102 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p.p. 523
telefon: (01) 241 42 00
e-pošta: ars@gov.si
domača stran: www.arhiv.gov.si

INŠPEKTORAT RS ZA KULTURO IN MEDIJE

1000 Ljubljana, Metelkova 4
telefon: (01) 478 79 01
e-pošta: gp.irskm@gov.si

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Krekov trg 1
telefon: (01) 234 75 70
e-pošta: arhiv.lj@rkc.si
domača stran: www.nadskofija-ljubljana.si/nadskofija/

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Slomškov trg 20
telefon: (05) 90 80 120
telefaks: (02) 252 30 92
e-pošta: skofijski.arhiv@nadskofija-maribor.si
domača stran: www.nadskofija-maribor.si/nadskofija/
index.php/skofijska-kurija

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Kapodistriasov trg 1
telefon: (05) 627 18 24
e-pošta: tajnistvo@arhiv-koper.si
domača stran: www.arhiv-koper.si

Enota Piran

6330 Piran, Savudrijska 5
telefon: (05) 673 28 40

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Glavni trg 7
telefon: (02) 228 50 00
e-pošta: info@pokarh-mb.si
domača stran: www.pokarh-mb.si

Enota za Koroško

2390 Ravne na Koroškem, Čečovje 12a
telefon: (05) 994 29 43
e-pošta: vinko.skitek@pokarh-mb.si

Enota za Prekmurje

9000 Murska Sobota, Cvetkova ulica 1
telefon: (02) 228 50 31
e-pošta: gordana.soeveges@pokarh-mb.si

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI

5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3
telefon: (05) 335 87 60
e-pošta: pa-ng@pa-ng.si
domača stran: www.pa-ng.si

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

Trg Brolo 11, p. p. 114, 6001 Koper
telefon: (05) 611 72 04
e-pošta: arhiv.kp@rkc.si
domača stran: http://kp.rkc.si/skofijski-arhiv

**ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ
UNIVERZE V LJUBLJANI**

1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
telefon: (01) 241 85 80
telefaks: (01) 241 86 60
domača stran: www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/
univerzitetni_arhiv.aspx

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

3000 Celje, Teharska cesta 1
telefon: (03) 428 76 40
e-pošta: info@zac.si
domača stran: www.zac.si

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

1001 Ljubljana, Mestni trg 27, p. p. 1614
telefon: (01) 306 13 06
e-pošta: zal@zal-lj.si
domača stran: www.zal-lj.si

Enota za Gorenjsko

4000 Kranj, Savska cesta 8
telefon: (04) 280 59 00
e-pošta: zal.kra@guest.arnes.si

Enota za Dolenjsko in Belo krajino

8000 Novo mesto, Skalického ulica 1
telefon: (07) 394 22 40
e-pošta: zal.nme@guest.arnes.si

Enota v Škofji Loki

4220 Škofja Loka, Partizanska c. 1c
telefon: (04) 506 07 00
e-pošta: zal.skl@guest.arnes.si

Enota v Idriji

5280 Idrija, Prelovčeva ulica 2
telefon: (05) 372 22 70
e-pošta: zal.idr@guest.arnes.si

ZGODOVINSKI ARHIV NA PTUJU

2250 Ptuj, Vičava 5
telefon: (02) 787 97 30
e-pošta: tajnistvo@arhiv-ptuj.si
domača stran: www.arhiv-ptuj.si

Cod. I.
86
1747

1547

1548

1551

1557

1815